НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік
Видається з грудня 1997 року

Випуск 49

Харків
«Право»
2025

DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49 ISSN 2079-6242

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 7 від 27 червня 2025)

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2025. – Вип. 49. – 250 с.

Засновники:
Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:
В. С. Батиргареєва *(головний редактор)*, Лапкін А. В. *(заст. головного редактора)*, П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов, К. Віак (Польща), Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. В. Голіна, В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія), В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів, В. В. Пивоваров

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2025
© Видавничий дім «Право», 2025

DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49 ISSN 2079-6242

Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine (Resolution No 7 of June 27, 2025)

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. – Kharkiv : Pravo, 2025. – Issue 49. – 250 p.

Founders:
National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:
V. S. Batyrgareieva *(editor in chief)*, A. V. Lapkin (deputy editor in chief), P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania), V. S. Borysov, . K. Wiak (Poland), T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), N. V. Glynska, I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel, S. Kaija (Latvia), V. Mamadov (Azerbaijan), V. I. Maryniv, V. V. Pyvovarov

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Hrigory Skovorody St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnu.rol.net.ua
Website: https://ivpz.kh.ua

© Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, 2025
© Publishing House “Pravo” LLC, 2025

ЗМІСТ

Від головного редактора 8

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Батиргареєва В. С.
Особливості запобігання злочинності у сучасному транзитивному суспільстві України 12
Голіна В. В.
Деякі питання запобігання криміногенним викликам у трансвоєнному соціумі України (теоретико-прогностичний аспект). Частина 1.. 26
Калініна А. В.
Криміногенні ризики як специфічний компонент практики здійснення перехідного правосуддя в Україні : теоретичний аналіз 37
Новіков О. В.
Проблеми використання деяких методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період.. 43
Шепітько М. В.
Кримінальна політика у сфері забезпечення національної безпеки і оборони крізь призму європейської та євроатлантичної інтеграції 56
Пивоваров В. В.
Концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності: етап аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень 62
Романов М. В.
Реформування пенітенціарної системи не безнадійне. Надихаючий приклад Бельгії 71
Кернякевич-Танасійчук Ю. В.
Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності 78
Глинська Н. В.
Пріоритезація у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, ключові аспекти та виміри. 86
Клепка Д. І.
Основні зрізи пріоритезації кримінального провадження: загальна характеристика 101
Авдєєва Г. К.
Технологізація криміналістики і судової експертизи : сутність і роль у судочинстві.. 108
Борисов В. І.
Державна зрада: до визначення злочину та змісту протиправного діяння «перехід на бік ворога». 120
Гуторова Н. О., Гнедик Є. С.
Кримінальна відповідальність за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів в Україні: аналіз законодавства.. 132
Нетеса Н. В.
Проблеми кваліфікації надання допомоги ворогу у воєнній сфері в умовах конкуренції кримінально-правових норм: доктринальні, законодавчі та правозастосовні аспекти. 140
Новікова К. А.
Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колаборацію діяльність та шляхи їх законодавчого розв'язання 150
Куковинець Д. О.
«Державний діяч» як потерпілий за ст. 112 КК України: до проблеми визначення 161
Пащенко О. О.
Безпосередні об'єкти злочину, передбаченого ст. 114[1] КК України 170
Гончарук В. Л.
Правові механізми боротьби з кіберзлочинністю: світова практика та український контекст. 178
Ворожбіт-Горбатюк В. В.
Кінотерапія – європейський вектор виправлення, ресоціалізації і підготовки до звільнення засуджених 185

Осадько О. О.
Проблемні питання нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання для проходження військової служби 193
Лапкін А. В.
Встановлення інвалідності внаслідок війни: проблеми зв'язку із кримінальним провадженням.. 201

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА ТА АСПІРАНТА

Гавриленко Н. А.
Позитивні відносини між персоналом установ виконання покарань та засудженими як основа динамічної безпеки 210
Геник В. М.
Забезпечення принципу пропорційності при вирішенні питання про обмеження права власності під час досудового розслідування 218
Клепка О. Г.
Завершення досудового розслідування в системі кримінального процесу 225
Мілов Д. В.
Доступ до касаційного суду під час досудового розслідування 234

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Калініна А. В.
Рецензія на монографію С. В. Маслянка та М. Ю. Веселова «Адміністративно-правовий статус осіб, які керують транспортними засобами».. 242
Романов М. В.
Рецензія на монографію Тома Вандер Бекена «Роль тюрем в Європі. Слідуючи шляхом Джона Говарда» 245

CONTENS

From the editor-in-chief 8

SCIENTIFIC RESEARCH

Batyrgareieva V.
The features of crime prevention in the modern transitional society of Ukraine 12
Golina V.
Some Issues of Prevention of Criminogenic Challenges in the Transwar Society of Ukraine (Theoretical and Prognostic Aspect). Part 1. 26
Kalinina A.
Criminogenic Risks as a Specific Component of Transitional Justice Practice in Ukraine: A Theoretical Analysis 37
Novikov O.
Problems of using certain crime forecasting methods to predict the crime situation in Ukraine in the post-war period.. 43
Shepitko M.
Criminal policy in the field of ensuring national security and defense through the prism of European and Euro-Atlantic integration 56
Pivovarov V.
Conceptual approach in criminal executive activity: the stage of analysis and theoretical comparative generalizations 62
Romanov M.
Reforming the penitentiary system is not hopeless. Inspiring examples from Belgium 71
Kerniakevych-Tanasiichuk Yu.
Implementation of the principle of humanism in criminal-executive activities 78
Glynska N.
Prioritization in criminal proceedings: concepts, features, key aspects and dimensions.. 86
Klepka D.
Human rights in the system of the prioritization mechanism in criminal proceedings. 101
Avdeeva G.
Technologization of Criminalistics and Forensic Examination: Essence and Role in Legal Proceedings 108
Borysov V.
High treason: defining the crime and the content of the unlawful act of «defecting to the enemy». 120
Gutorova N., Gnedyk Ye.
Criminal liability for violation of the procedure for clinical trials of medicines in Ukraine: analysis of legislation 132
Netesa N.
Problems of qualification of assistance to the enemy in the military sphere in the context of competition of criminal law provisions: doctrinal, legislative and law enforcement aspects 140
Novikova K.
Problems of Criminal Liability for «Political» Collaboration Activities and Ways of Their Legislative Resolution 150
Kukovynets D.
statesman as a victim under Article 112 of the Criminal Code of Ukraine: the problem of definition 161
Pashchenko O. *Direct*
Objects of the Crime Under Article 114[1] of the Criminal Code of Ukraine 170
Honcharuk V.
Legal mechanisms for combating cybercrime: global practice and the Ukrainian context 178
Vorozhbit-Horbatiuk V.
Cinema therapy – a European vector of correction, resocialization and preparation for the release of convicts.. 185

Osadko O.
Problematic issues of supervision over persons paroled from serving a sentence for military service 193
Lapkin A.
Establishment of Disability as a Result of War: Problems of Connection with Criminal Proceedings.. 201

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Gavrylenko N.
Positive relations between the staff of penal institutions and convicts as the basis of dynamic security. 210
Henyk V.
Certain issues of ensuring the principle of proportionality when restricting property rights during pre-trial investigation.. 218
Klepka O.
Completion of pre-trial investigation in the criminal process system.. 225
Milov D.
Access to the Court of Cassation during the pre-trial investigation 234

SCIENTIFIC LIFE

Kalinina A.
Review of the monograph by S. V. Maslyanka and M. Yu. Veselov «Administrative a nd legal status of the person driving the vehicle» 242
Romanov M.
Book review by Tom Vander Beken «The role of prison in Europe. Travelling in the footsteps of John Howard» 245

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Сьогоднішнє життя українських учених – справді нелегке. Адже творення Науки з великої літери, відкриття нових горизонтів пізнання щоденно стикається з викликами, котрі вимагають від них колосальної витримки та надзвичайних фізичних і моральних сил. Для українських учених це не просто метафора, це, на жаль, жорстока реальність. Вогненні відмітини війни – бомби й ракети – перекреслюють дослідницькі плани, ставлячи на паузу розв'язання нагальних наукових проблем. Вони виводять з ладу унікальне обладнання й прилади, знищують лабораторії і творчі майстерні, руйнують університети та науково-дослідні центри. Нерідко війна змушує науковців шукати прихистку, а не відповіді на те, як наблизити людство до процвітання і кращого майбутнього. Проте, навіть у цьому трагічному контексті нинішнього буття, українські вчені, попри смертельну небезпеку, продовжують творити Науку: іноді в підвалах, іноді в евакуації, а іноді й на фронті, де знання теж потрібні – як інженерне рішення, як прогнозування ситуації на основі глибокої аналітики, як моральна опора й нагадування про те, що розум теж є серйозною зброєю, а істина – щитом, здатним захистити людину.

Так! Війна змінює фокус досліджень, але не знищує жагу до пізнання. Навпаки, ще більше загострюється відчуття цінності знання для нашого колективного виживання як нації, гідної великої поваги й шани, а також швидкої відбудови нормальних умов життя. Ця незламність українських вчених, їх здатність творити й шукати істину навіть під обстрілами, є яскравим проявом справжнього наукового духу, непереборної волі до знань та глибокої віри у світле майбутнє України. Це не просто вчені, а й символи надії, провісники настання ери милосердя, в якій не буде місця ані війні, ані темряві невігластва. У кожному експерименті, в кожній статті чи відкритті пульсуватиме любов до рідної землі, прагнення зберегти її спадщину і розвивати інтелектуальний потенціал, котрий є своєрідним пропуском у майбутнє. Як у цьому зв'язку не пригадати відомий вислів, згенерований за мотивами висловлювань найвидатнішого вченого XX століття, засновника сучасної фізики й автора теорії відносності Альберта Ейнштейна, про те, що: «У розпал кризи народжуються великі уми, сильні характери гартуються у бурях, і саме з труднощів виростають блискучі можливості».

… Цього року, долаючи щоденні виклики, колектив нашого Інституту наблизився до знакової дати – тридцятиріччя із дня його створення. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності був створений у червні 1995 року у складі Національної академії правових наук України. Від початку свого заснування науковці Інституту, захоплені ідеєю – глибше зрозуміти природу злочинності та знайти ефективні механізми її подолання, приступили до реалізації амбітних завдань. Їх праця зосередилася на фундаментальних і прикладних дослідженнях у сфері боротьби із суспільною деструкцією, якою безперечно, виступає злочинність. Це прагнення повністю вписалося у соціальне замовлення українського суспільства – забезпечити науковий супровід державної політики боротьби зі злочинністю. Із того часу протягом трьох десятиліть Інститут відіграє ключову роль у розробці науково обґрунтованих підходів до протидії злочинності, вдосконаленні охоронного законодавства та підвищенні ефективності правоохоронної діяльності.

Натхненником створення Інституту був академік НАПрН України Володимир Володимирович Сташис – видатний учений, чий внесок у розвиток кримінально-правової науки в Україні неможливо переоцінити. Саме завдяки його ініціативі, науковому авторитету та організаторським здібностям в Інституті було створено потужну матеріально-технічну базу, що стала фундаментом для проведення глибоких наукових розвідок із кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, кримінального процесу, криміналістики та суміжних дисциплін. Упродовж понад п'ятнадцяти років академік В. В. Сташис особисто очолював розробку тем фундаментальних досліджень, формуючи принципи стратегічного бачення правової науки. Сьогодні учні та послідовники В. В. Сташиса продовжують працювати в Інституті, зберігаючи та розвиваючи традиції його наукової школи. Науковці Інституту не лише підтримують високий рівень досліджень, а й виховують нові покоління правників, які сповідують ідеї гуманізму, законності та наукового підходу до розв'язання чисельних проблем боротьби зі злочинністю.

Враховуючи внесок академіка В. В. Сташиса, у 2012 році його ім'я було присвоєно нашому Інституту. З метою вшанування пам'яті Володимира Володимировича та популяризації його наукової спадщини у 2020 році в Інституті запроваджено Конкурс імені академіка Володимира Сташиса. Цей захід покликаний стати подією, що об'єднує талановитих учених, які проводять свої дослідження у сфері кримінально-правових дисциплін. Конкурс не лише виявляє талановитих правників, а й продовжує справу, якій усе своє життя присвятив академік Сташис, – розвитку науки як основи справедливості, безпеки й правопорядку в суспільстві.

У цьому році спільноті Інституту, відверто кажучи, не до свят. Святкувати будемо потім… Трішки пізніше… Коли вільно зітхнемо і що найголовніше – знатимемо, що справедливий мир переміг, паритет установлено, наші захисники повернулися додому, а Україна – у безпеці. Та попри тривожний час, у моєму щоденнику все одно стоїть важлива позначка – привітати співробітників, подякувати кожному, хто щодня тримає свій науковий фронт, забезпечує функціонування нашої установи, виконує дослідження з правової тематики, навчає, зберігає традиції та розвиває нові ідеї. Навіть у буремні часи наука не повинна мовчати. Тому наукова спільнота нашого Інституту має продовжувати свою справу – для майбутнього, для справедливості, для України. Разом ми тримаємо стрій – науковий, правовий, людяний!

… На сторінках нового випуску «Питань …» об'єднані доробки багатьох авторів – вже відомих і тих, наукова зірка яких тільки-но підіймається над горизонтом. Як завжди, різнопланова тематика, сміливі погляди на проблеми, які хвилюють суспільство. Нашим рецензентам прийшлося нелегко, відбираючи найглибші й найактуальніші матеріали серед великої кількості гідних заявок на опублікування наукових результатів. У цьому випуску акцент зроблено на відображенні сучасних викликів військового й повоєнного характеру, якими позначена й позначатиметься сфера боротьби зі злочинністю в Україні. У фокусі особливої уваги – проблематика національної безпеки, кримінальної політики, реформування кримінального судочинства, пенітенціарної системи та ін.

Низка публікацій присвячена теоретико-прогностичному осмисленню майбутньої системи протидії злочинності в умовах соціальних зламів, однією із форм яких є перехідне правосуддя. У цьому мейнстримі, без сумніву, слід виділити статтю фундатора української кримінологічної науки, професора *Володимира Голіни* під назвою «Деякі питання запобігання криміногенним викликам у трансвоєнному соціумі України (теоретико-прогностичний аспект)». У дослідженні маститим ученим ефективно вирішуються питання теоретичної та прикладної готовності кримінологічної науки, її термінологічного апарату та запобіжних концепцій до реальної допомоги країні у мінімізації впливу криміногенних факторів. Крім того, кожен рядок наукового твору переконливо доводить, що зміст кримінологічних понять повинен слугувати вирішенню актуальних питань, пов'язаних зі злочинністю. Отже, це дослідження є вкрай важливим для розробки ефективних стратегій боротьби зі злочинністю у повоєнній Україні та закладає міцний фундамент для подальших наукових розробок у зазначеній сфері. У зв'язку із цим на думку спадає чітка асоціації – «Кримінологія на передньому краї наукового фронту!»

Цього разу у своїй публікації під назвою «Особливості запобігання злочинності у сучасному транзитивному суспільстві України» я вирішила замислитися над переплетенням транзитивних рухів, якими сьогодні позначається українське суспільство, та їх впливом як на криміногенну ситуацію у країні, так і на абриси майбутньої системи запобігання злочинності, котра була б добре адаптованою під запити соціуму на безпеку. Як виявилося, це непроста справа, адже в Україні на комплекс «звичайних» маркерів процесу транзитивності нашаровується ще й транзит суспільства від стану збройного конфлікту до миру.

Не менш вагомим, аніж запобігання злочинності, у нашому виданні є й тематичний блок, присвячений пріоритезації кримінального провадження. Тут лідером наукової думки, безсумнівно, є обдарована вчена *Наталія Глинська*, яка у теперішній час – наш локомотив кримінально-процесуальної думки. Її публікації, як завжди, блискучі за формою і безцінні за поглядом у процесуальну перспективу. У цьому випуску «Питань…» учена буквально увірвалася до наукового дискурсу з модерновою в усіх сенсах цього слова статтею «Пріоритезація у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, ключові аспекти та виміри». Її авторський голос не просто продовжив традицію глибокого аналізу, а й задав нову траєкторію для переосмислення кримінально-процесуальних під-

ходів у світлі сучасних викликів. Дуже раджу статтю Наталії Глинської для вдумливого вивчення.

У нинішньому випуску «Питань…» провідне місце посідає так само фундаментальна робота, яка виходить за межі формального аналізу законодавчих норм та занурюється в глибини системного осмислення кримінальної політики у сфері національної безпеки. Отже, дозвольте представити результати ще однієї наукової розвідки, яка розставляє крапки над «і» у непростій ситуації надмірної криміналізації суспільно небезпечної поведінки в умовах воєнного стану. Я маю на увазі наукову статтю *Наталії Нетеси* «Проблеми кваліфікації надання допомоги ворогу у воєнній сфері в умовах конкуренції кримінально-правових норм: доктринальні, законодавчі та правозастосовні аспекти». Майстерно долаючи силою блискучої аргументації всі гострі кути правової казуїстики, вчена доходить висновку, що протидія колабораціонізму та іншим формам взаємодії з ворогом потребує не точкових змін, а комплексного, виваженого та орієнтованого на правовий захист підходу. При цьому у центрі авторської позиції – відданість фундаментальним принципам кримінального права, включно з принципом дії закону в часі та неприпустимості зворотної сили, яка шкодить особі. Це свідчить про зріле розуміння тонкого балансу між безпековими інтересами держави та верховенством права.

Вкотре не можу не відмітити у рубриці «Вибір головного редактора» наукову розвідку ще однієї талановитої вченої, присвячену надто неоднозначній та складній формі взаємодії з ворогом – політичному колабораціонізму. *Катерина Новікова* у своєї статті «Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колаборацію діяльність та шляхи їх законодавчого розв'язання» якраз й розкриває цю надзвичайно чутливу тему, виявляючи попутно низку системних недоліків, які створюють значні прогалини у правовому «бутті» частин 5 і 6 статті 111[1] Кримінального кодексу України (Колаборацію діяльність). Серед них учена виокремлює три ключові проблеми: відсутність чіткого визначення суб'єкта злочину, нечіткість просторової обстановки вчинення діяння та відсутність вказівки на добровільність співпраці. Така ситуація породжує рій запитань, як-от: «Хто саме підпадає під визначення колаборанта?», «Де саме вчинено злочин?», «Чи є примусова співпраця злочином?» На всі ці й багато інших запитань у своїй статті Катерина дає професійні відповіді. При цьому на особливу увагу заслуговує порівняльний аналіз чинного законодавства з положеннями проєкту нового КК України: авторка ретельно вивчає запропоновані зміни, які мають на меті усунути значну частину виявлених недоліків.

У серці кожної стабільної держави лежить її політична стійкість, а гарантом цієї стабільності виступають ті, хто перебуває на вершині владної вертикалі суспільства. Саме тому питання кримінально-правового захисту державного діяча є не просто академічним інтересом, а життєво важливою проблемою. У цьому зв'язку хочу звернути увагу читача на статтю *Дар'ї Куковинець* під назвою «Державний діяч як потерпілий за ст. 112 КК України: до проблеми визначення». Авторка цього дослідження, заглиблюючись в етимологію поняття «державний діяч» та аналізуючи історичні аспекти проектування ст. 112 КК (Посягання на життя державного чи громадського діяча), переконливо доводить обґрунтованість перелікового підходу до окреслення цієї категорії потерпілих. Здавалося б, пряме перерахування осіб є найпростішим і найзрозумілішим способом. Проте, як справедливо зауважує дослідниця, такий підхід має й свої приховані недоліки, що потребують негайної уваги. Раджу читачу так само вдумливо ознайомитися із цим матеріалом!

Приємно засвідчити, що молоде покоління науковців активно долучається до глибокого аналізу актуальних проблем кримінології, кримінального права, процесу й пенітенціарної практики. Особливо заслуговують на увагу дослідження, присвячені питанням місця й значення етапу завершення досудового розслідування у системі кримінального процесу *(О. Клепка)*, а також доступу особи до суду касаційної інстанції під час досудового розслідування *(Д. Мілов)*.

Сьогоднішній вибір головного редактора – стаття *Олександра Клепки* під назвою «Завершення досудового розслідування в системі кримінального процесу». Завершення досудового розслідування – складний та водночас ключовий етап кримінального провадження. Автор детально розкриває межі й ознаки цієї стадії, виходячи з особливостей її нормативного врегулювання положеннями кримінального процесуального законодавства. Безумовно, вдумлива робота, що знайде свою аудиторію.

Нарешті, кілька слів про візуалізацію на front-page цього видання. На обкладинці чергового випуску «Питань…», який ви тримаєте у руках, зображена будівля нашого Інституту. Його силует нагадує фортецю, за якою розкинулось чудове місто. І ми дійсно є справжньою фортецею – науковою фортецею. Незламною, можливо, трішки похмурою, але сповненою шляхетної місії: приборкати злочинність, щоб скоріше настала ера під назвою «справедливість і милосердя».

P. S. Цей випуск – не просто черговий, а дзеркало епохи – епохи боротьби, правових зрушень, пошуків справедливості. Редакційна колегія впевнена, що зібрані в ньому ідеї, висновки й дискусії стануть поштовхом до нових досліджень і практичних рішень, так необхідних Україні сьогодні.

P. P. S. Офіційне святкування із дня створення НДІ вивчення проблем злочинності ще попереду. Але вже сьогодні я пишаюсь тим, що працюю разом із людьми, які попри всі виклики залишаються відданими своїй справі!

З побажанням Миру і витримки
Ваша Владислава Батиргареєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.9.01
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-12

В. С. Батиргареєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID 0000-0003-3879-2237

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СУЧАСНОМУ ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ УКРАЇНИ*

Постановка проблеми. Попри зовнішні виклики, які долає наша держава через повномасштабне вторгнення рф в її суверенний простір, внутрішнім ворогом для України залишається злочинність. Водночас не можна не помітити, що внутрішня за характером реакції соціуму проблема злочинності – традиційної і новітньої – у теперішній час зумовлюється багато в чому й зовнішньою обставиною агресивної війни, котра ведеться проти України. Саме ця обставина генерує надвелику кількість злочинів агресії, які виявляються логічним породженням війни. Реакцію нашого соціуму на злочинність слід розцінювати саме як внутрішню, оскільки поки що відсутня дієва відповідь на злочини агресії з боку міжнародної спільноти. Так, наприклад, міжнародні експерти неоднозначні в оцінці масових вбивств і катувань українських громадян в Бучі, Ірпені, Гостомелі та на Ізюмщині. Справа в тому, що одні представники цієї експертної спільноти трактують події в Україні як геноцид, інші – лише визнають наявність передумов геноциду, але водночас посилаються нібито на брак фактів для такої оцінки[1]. І все це відбувається на тлі тривання процесу входження України до європейської родини, що не був перерваний навіть війною.

Такі надвипробування у поєднанні з продовженням курсу євроінтеграції свідчать про те, що українське суспільство перебуває в неординарному стані свого існування й розвитку, який можна охарактеризувати як транзитивний. Ще у 2019 р. знаний український кримінолог Ю. В. Орлов наголосив, що «варто усвідомлювати те, що так звані перехідні, транзитивні періоди розвитку суспільств (а надто українського як пострадянського, посттравматичного) трансформувалися у перманентно кризові соціальні стани»[2]. Кризові стани, якими позначається наша дійсність протягом вже не одного десятиліття, до того ж підсилені кумулятивними наслідками війни, відбиваються як на характері злочинності та її особливостях, так й мають братися до уваги під час визначення стратегічних підходів у справі запобігання злочинності й моделювання конкретних заходів у цій сфері. Розв'язання зазначеного питання не терпить зволікання, оскільки одночасне перебування України у таких різних системах координат, як оборона Вітчизни і прогресивний європейський рух, що розгортаються до того ж на тлі зовнішньополітичних інтриг, потребує брати до уваги фактори великого дефіциту як людських і матеріальних ресурсів, так, власне, й часу, що відведений на проходження Україною крізь коридор транзитивності.

* *Примітка.* Стаття підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

[1] Батиргареєва В С 'Вітальне слово учасникам «круглого столу»' *Геноцид в Україні: проблеми доказування та покарання*: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 17 груд. 2024 р.) 9

[2] Орлов Ю В 'Постмодерна кримінологія: основні гносеологічні орієнтири' (2019) 2 (21) Вісник кримінологічної асоціації України 15

Розкриваючи проблему особливостей запобігання злочинності у сучасному транзитивному суспільстві України, з методологічної точки зору уявляється правильним зосередитися на двох проєкціях можливих міркувань, зв'язавши які до єдиного цілого, вдасться реалізувати ідею побудови системи запобігання, резистентної до турбулентності будь-якого виклику. Одна із цих проекцій бачиться у розумінні транзитивності в соціальному значення, її характеристик і проявів, часових параметрів, наслідків для різних сфер суспільства, у тому числі правової сфери, врешті-решт, впливів на абриси системи заходів запобігання. Друга проєкція – у конкретних напрямах концентрації зусиль з урахуванням знання про транзитивність українського соціуму, які дозволили б стабілізувати ситуацію зі злочинною деструкцією, що руйнує цей соціум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перебуваючи у системі координат першої із перелічених проєкцій, зазначимо, що у власній кримінологічній розвідці теоретичним базисом обираємо наукові праці тих українських і зарубіжних учених, котрі робили акцент на аналізі транзитивності світу як такого з огляду на події, що відбувалися у період від середини XX ст. до нашого часу. Чимало із цих подій вплинули й на долю Української держави та народу, тим самим зумовивши перебування нашої країни тривалий час у зоні транзитивності. Причому нагадаємо, що транзитивність суспільства у XX ст. проявилася через глибокі соціально-політичні та економічні зміни, які відбувалися у різних країнах світу і стали наслідками, зокрема, Другої світової війни (руйнування старої світової системи, перехід до біполярного світу, масові міграційні процеси, зміна кордонів, формування ООН та ін.), утворення країн так званого третього світу (деколонізація та формування незалежних держав в Азії та Африці), кризи соціалістичної системи та розпаду СРСР, переходу до постіндустріального суспільства тощо. У свою чергу, транзитивність суспільства у XXI ст. пов'язується із такими ключовими аспектами, як, зокрема, практика розповсюдження гібридних режимів влади, що поєднують елементи демократії та автократії, нові альянси та геополітичні розклади, вплив глобальних криз (COVID-19, перманентні військові конфлікти, кліматичні загрози та ін.), перехід від традиційної індустріальної економіки до цифрової, руйнування усталених соціальних інститутів та зміна у сприйнятті гендерних ролей, війна в Україні як символ глобальної боротьби демократії проти автократії тощо.

З огляду на перелічене значний внесок у висвітлення питань соціальної транзитивності зробили такі зарубіжні вчені, як Radosveta Dimitrova at al.[1], Julian Exeter та Steven Fries[2], Samuel Ph. Huntington[3], Taras Kuzio[4], Michael McFaul[5], Luzelle Naudé[6], Lucian W. Pye[7], Philippe C.Schmitter та Terry L. Karl[8] та ін. Українськими вченими так само активно обговорюються питання «сучасного суспільства, що знаходиться у стані безперервного динамічного розвитку та … в якому право, що традиційно було острівцем стабільності, … зазнає суттєвих трансформацій»[9]. Ці процеси, звісно ж, не можуть не позначатися на «якості» правопорядку у суспільстві, чутливим барометром якого якраз й є злочинність. У розрізі аналізу стану правопорядку за подібних часів та розв'язання непростих питань, що виникають на тлі процесів транзитивності світу в цілому та нашої країни, зокрема, слід згадати про таких вітчизняних дослідників – правників, філософів, соціологів, політологів, як Я. М. Балановський[10],

[1] Dimitrova R, Musso P, Naudé L, Zahaj S, Solcova I P, Stefenel D, Uka F, Jordanov V, Jordanov E, & Tavel P 'National collective identity in transitional societies: Salience and relations to life satisfaction for youth in South Africa, Albania, Bulgaria, the Czech Republic, Kosovo and Romania' (2017) 27 (2) Journal of Psychology in Africa 150–158.

[2] Exeter J, Fries S 'The Post-Communist Transition: Patterns and Prospects'(1998) Sep 1 35 (3) Finance and Development 26–29

[3] Huntington Samuel P *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991) 366

[4] Kuzio T *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War* (Abingon: Routledge, 2022) 280; *Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism: New Directions in Cross-Cultural and Post-Communist Studies. Soviet and Post-Soviet Politics and Society* (Hannover: Ibidem-Verlag, 2007) 436

[5] McFaul M 'The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World' (2002) 54 (2) World Politics 212–244

[6] Naudé L 'Identities in transitional societies' (2017) 27 (2) Journal of Psychology in Africa 101–104.

[7] Pye Lucian W 'Societies in Transition' (1965) 13 (4) 1 Economic Development and Cultural Change 489–491.

[8] Schmitter P C, Karl T L 'The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go'(1994) 53 (1) Slavic Review 173–185.

[9] Матвєєва Л Г 'Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження' (автореф д-ра юрид наук Одеський державний університет внутрішніх справ, 2016) 3

[10] Балановський Я 'Явище соціальної транзитивності – чинник темпоральної маргінальності суспільства' (2018) 7 Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України 289–297

Є. І. Головаха[1], О. В. Горбань[2], Я. В. Зоська, А. Г. Стадник та Н. Ю. Кравченко[3], Л. Г. Матвєєва[4], Ю. В. Орлов[5], А. Я. Подп'ятнікова[6], О. І. Романюк[7], О. П. Шаповал[8] та ін.

Ракурс другої проєкції особливостей запобігання злочинності в українському суспільстві транзитивного типу, що сфокусований на визначенні чітких напрямів реалізації запобіжного потенціалу, набуває абрисів завдяки зверненню до теоретичних здобутків українських вчених, що працюють в умовах збройної агресії рф в Україні. Саме знання останніх має значення, оскільки ці вчені, залишившись у країні, знають, як ніхто інший, реальну ситуацію із криміногенними трендами та дійсними, а не уявними викликами життю й благополуччю наших громадян. До їх числа насамперед слід віднести праці співробітників відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (А. Б. Блага, В. В. Голіна, А. В. Калініна, М. Г. Колодяжний, О. В. Новіков) та багатьох представників інших юридичних осередків, наукові розвідки яких пов'язані із розв'язанням питань запобігання злочинності на сучасному етапі трансформації українського суспільства в умовах активної фази оборони нашої держави. Разом із тим не можна не згадати й наукові праці фундаторів юридичної науки, в яких відбиваються складні соціальні процеси, що впливають на стан злочинності в Україні (О. М. Бандурка[9], О. М. Костенко[10], О. Г. Кулик[11], О. М. Литвинов[12] та ін.).

Але час ставить перед наукою і практикою все нові й нові завдання. Це означає, що поряд із тими проблемами у сфері протидії злочинності, котрі й досі залишаються нерозв'язаними, потребують свого опрацювання так само й нові, що виявляються породженням збройної агресії. Із цією метою в НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у 2025 р. розпочалася реалізація фундаментальної теми під назвою «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання», одним із завдань розробки якої є створення теоретико-методологічного каркасу дослідження проблем прогнозування та запобігання злочинності в Україні у повоєнний період. Виконання зазначеного завдання не уявляється можливим без урахування впливу транзитивності сучасного українського суспільства на відповідну діяльність та аналізу статистичних «аномалій» окремих правопорушень саме в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну, які визначатимуть стан правопорядку й після настання миру (принаймні ще деякий час). Підтвердження власної думки знаходимо й у позиції Ю. В. Орлова, який пише: «Перебування України вже тривалий час у стані гострого збройного конфлікту змішаної, багатовимірної соціокультурної, суспільно-політичної етіології ставить на порядок денний питання про створення належних, науково обґрунтованих передумов, підготовленості до входження нашої країни у фазу переходу, постконфліктного транзиту до мирного життя»[13].

Метою статті є спроба виділити фокуси проблеми запобігання злочинності у воєнний і повоєнний часи з урахуванням тих викликів і загроз, що, з одного боку, впливають на стан злочинності у країні, а з другого, є свідченням гострою фази транзитивності нашого суспільства.

---

[1] Головаха Є 'Українське суспільство: шляхи трансформації' (2016) 1–2 Український соціологічний журнал 26–30

[2] Горбань О В 'Феномен освіти в транзитивному суспільстві' (2015) 3 (44) Неперервна професійна освіта: теорія і практика 14–18

[3] Зоська Я В, Стадник А Г, Кравченко Н Ю 'Транзитивне суспільство й організаційна культура: соціально-управлінський підхід' (2023) 100 Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики 48–63

[4] Матвєєва Л Г *Транзитивність у правовій сфері: монографія* (Юрінком Інтер, 2015) 328

[5] Орлов Ю В 'Фронтирна злочинність: поняття, ознаки' *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.):* збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції до 25-річчя створення університету (м. Харків, 22 листопада 2019 року) 334–336; – 'Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя' (2024) 2 (32) Вісник Кримінологічної асоціації України 180–231

[6] Подп'ятнікова А Я 'Осмислення сутності транзитного потенціалу в теорії державного управління' (2012) 1 (6) Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління» 17–24

[7] Романюк О І '«Кінець транзитології» чи криза її первинної парадигми?' (2007) 2 Політичний менеджмент 3–15

[8] Шаповал О П 'Феномен транзитивності в історії суспільно-економічної думки' (2011) 2 Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 178–182

[9] Бандурка О М *Політична кримінологія: монографія* (Майдан, 2024) 334

[10] Костенко О М 'Як запобігати війнам?' (2024) 7 Вісник Національної академії наук України 3–10

[11] Вербенський М Г (ред) *Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденцій 2022 рік: монографія* (Юрфнком Інтер, 20233) 388

[12] Lytvynov O 'Synergy of Criminology Space' (2023) 1(7) Archives of Criminology and Forensic Sciences 28–36

[13] Орлова Ю В (ред) *Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб* (ХНУВС, 2025) 426

Виклад основного матеріалу. Запозичений із математики термін «транзитивність», що у перекладі з латинської (*transitivus*) означає «перехідність»[1], сьогодні вживається багатьма науками для відображення стану перехідності, змінності та трансформації об'єктів, явищ або процесів у різних системах – від логічних і математичних структур до суспільних, політичних, економічних і культурних змін. Феномен «транзитивності» в ракурсі соціально-політичної організації суспільства активно почав досліджуватися в західній політології у 70-х роках XX ст. Це було пов'язано з розробкою теорії транзитології, яка досліджує процеси переходу від авторитарних режимів до режимів демократичних. У 1970 р. американським політологом Д. Растоу (Dankwart A. Rustow) запропоновано динамічну модель переходу до демократії (фактично політичної трансформації), що складалася з трьох фаз: підготовчої, фази прийняття рішень та фази закріплення[2]. Описаний ним підхід став основою для подальших досліджень у сфері демократичних суспільних переходів.

Українське суспільство, безсумнівно, зазнало на себе всі можливі «хвилі» транзитивності, включаючи демократичні перетворення внаслідок руйнації радянського формату соціально-політичної та господарської організації, а також інтеграцію до європейського простору. До цього переліку маркерів транзитивності сьогодні, повторимося, додалися ще й випробування спочатку гібридною фазою війни, а потім й повномасштабною збройною агресією, через яку відбуваються глибокі інституційні перетворення у житті мільйонів українців. Крім того, у подальшому процеси транзитивності лише посилюватимуться з огляду на побудовану візію майбутнього та її втілення у реальність, адже справедливий мир потребуватиме неабияких зусиль не лише української сторони, а й всіх зацікавлених у міцному безпековому середовищі європейських країн.

Якщо звернутися до маркерів транзитивності, що є свідченням, з одного боку, нестабільності сьогоденної ситуації (яка, на жаль, має своїм наслідком погіршення якості правового стану суспільства), а з другого, – потенціалу для поступової трансформації старих інститутів, норм та практик у прогресивному руслі, то ці маркери можна поділити на кілька груп. Так, маркери політичної транзитивності вбачаються в тому, що процес переходу України від радянської тоталітарної системи до демократичної моделі залишається незавершеним й дотепер через корупцію, вплив олігархату і зовнішні виклики, зокрема, російську агресію. У свою чергу, група маркерів економічної транзитивності проявляється в тому, що країна, перейшовши від планової економіки до ринкової, так й не змогла подолати проблеми залежності від сировинного експорту, нерівномірності розвитку регіонів та непослідовності економічних реформ. Маркери соціокультурної транзитивності даються взнаки через складні процеси відходу українців від радянського минулого, зміну цінностей та світогляду, відновлення національної ідентичності й історії тощо, що нерідко супроводжується відсутністю злагоди та виникненням конфліктних ситуацій між різними групами населення. Нарешті, турбулентним фактором процесу транзитивності сьогодні є група геополітичних маркерів, адже Україна знаходиться між двома цивілізаційними моделями – євроатлантичною інтеграцією та імперською «формулою» впливу рф, що проявляється у військовій агресії та інформаційних атаках. Отже, неординарний за своїм характером чинник війни на транзитивність суспільства, пов'язану із переходом «від недемократичного (тоталітарного, авторитарного) до демократичного політичного режиму», нашаровує ще й «суспільний транзит від стану збройного конфлікту до миру»[3]. Сутність такого сплетення дуже влучно передається українськими кримінологами: «Перехідний період характеризується численними конфліктогенними, криміногенними ризиками, пов'язаними як із загрозами реставрації колишніх параметрів соціального розвитку, що призвели до конфлікту та/або утвердження недемократичного політичного режиму, розгортанням механізмів симуляції, імітації реформ, неефективністю допомоги жертвам конфлікту, репресій, сприянням уникненню відповідальності за правопорушення, так і з криміналізацією новітніх політичних, економічних, квазіправових інститутів, створенням нових передумов для нарощування соціальної напруженості, ворожнечі, агресивної фронтирності»[4].

[1] Бусел В Т (ред) *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* (ВТФ «Перун», 2005) 1468

[2] Rustow Dankwart A 'Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model' (1970) 2 (3) Comparative Politics 1970 337–363.

[3] Орлова Ю В (ред) *Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб* (ХНУВС, 2025) 407

[4] –

Уявляється, що аналіз криміногенної ситуації на етапі суспільної транзитивності найвищої фази складності, яку, без сумніву, переживає Україна сьогодення, є обов'язковою умовою для успішної реалізації завдань із запобігання злочинності й у повоєнний період.

За минулі роки у стані злочинності відбулися суттєві зміни й намітилися нові тренди, що потребує їх теоретичного осмислення та вжиття відповідних заходів у практичній площині. Отже, відмітимо ті трансформації криміногенного середовища, які, повторимося, впливатимуть на абриси системи запобігання злочинності в Україні сьогодення й у майбутньому.

По-перше, кримінально-правовою статистикою констатується безпрецедентне зростання кількості воєнних злочинів і так званих злочинів агресії, серед яких геноцид, примусова депортація цивільного населення, масові вбивства, катування, сексуальне насильство стосовно мирного населення та військовополонених, що вчиняються російськими військовослужбовцями, застосування забороненої зброї, а також пропаганда війни та прославлення (глорифікація) ворога окремими громадянами України. До цього додаються систематичні обстріли житлових будинків та знищення цивільної інфраструктури (об'єктів енергетики, лікарень, шкіл, пожежних частин, офісних центрів тощо), руйнування культурних і релігійних пам'яток без військової необхідності як метод ведення бойових дій із боку агресора. Саме ці злочини сьогодні набули особливої масштабності й вимагають глибокого аналізу та невідкладних заходів реагування.

У 2022 і 2023 рр. зареєстрована рекордна кількість протиправних діянь, передбачених розділом XX Особливої частини КК України (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку), – 62 128[1] і 62 667[2] діянь відповідно. У 2024 р. їх кількість скоротилася вдвічі, сягнувши 30 151[3]. Звісно ж, виникає питання про причини такого скорочення. Уявляється, ймовірними причинами зменшення кількості цих злочинів у 2024 р. (порівняно з 2022–2023 рр.) стали одразу кілька чинників. Так, якщо у 2022 р. після вторгнення рф в Україну відбулося масштабне вчинення воєнних злочинів на тимчасово окупованих територіях (Буча, Ірпінь, Маріуполь, Ізюм та ін.), а у 2023 р. Україна проводила активні контрнаступальні операції, що супроводжувалися виявленням нових злочинів, зокрема масових поховань, катувань цивільного населення тощо, то у 2024 р. змінився характер бойових дій та відбулася стабілізація лінії фронту, коли активні бойові дії у вигляді масштабних наступів або окупації нових територій України з боку рф змінилися на позиційну війну. Крім того, у перші місяці після звільнення українських територій особливо інтенсивно проводилося розслідування воєнних злочинів, зокрема, геноциду, і до 2024 р. документування масових злочинів на деокупованих територіях в основному завершилося.

Однак, недивлячись на очевидне скорочення фактів правопорушень, що кваліфікуються за розділом XX Особливої частини КК України, число останніх залишається все ще дуже великим, породжуючи сотні тисяч жертв, а також створюючи значне навантаження на національну систему кримінальної юстиції, що займається розслідуванням, документуванням і притягненням до відповідальності винних осіб.

По-друге, воєнний стан і перехідний період в Україні супроводжуються зростанням загроз національній безпеці. Ці загрози, що набувають вигляду злочинних діянь, призводять до дестабілізації ситуації в тилу, витоку стратегічно важливої інформації, підриву довіри суспільства до влади та в цілому до ослаблення обороноздатності країни. Причому, окрім традиційних злочинів, таких як державна зрада, заклики до повалення конституційного ладу, посягання на територіальну цілісність, диверсія, шпигунство тощо, з'являються нові виклики. Зокрема, йдеться про різноманітні форми колабораціонізму та інформаційні маніпуляції у медіапросторі, серед яких: сприяння діяльності окупаційних адміністрацій, організація фейкових «референдумів» і виборчих кампаній на захоплених територіях, примусова паспортизація та співпраця українських громадян з окупантами в адміністративній, економічній, медійній та інших сферах, поширення російських наративів,

[1] 'Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 р' (Офіс Генерального прокурора) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (дата звернення: 12.05.2025)

[2] 'Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 р.' (Офіс Генерального прокурора <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (дата звернення: 12.05.2025)

[3] 'Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 р.' (Офіс Генерального прокурора <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (дата звернення: 12.05.2025)

відкритий прояв підтримки агресора та ін. Так, у 2022 р. за розділом I Особливої частини України (Злочини проти основ національної безпеки) зареєстровано 17 422 злочини; у 2023 р. – 6 270; у 2024 р. – 5 998. Для порівняння, у 2021 р. кількість таких злочинів дорівнювалася 520 діянням[1]. У структурі всієї злочинності у 2022 р. ця група злочинів перемістилася з дев'ятнадцятої позиції на шосту, адже приріст злочинів проти основ національної безпеки сягнув 5 250% (!)

По-третє, зазнала змін й традиційна злочинність. Так, недивлячись на потужну кампанію мобілізаційних заходів серед чоловічого населення країни, продовження дії комендантської години, евакуаційні процеси та жорсткий контроль правоохоронних органів за розвитком криміногенної ситуації у цілому, число насильницьких і корисливих злочинів (зокрема, умисні вбивства, спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, крадіжки, грабежі, розбої та ін.) залишається на високому рівні. Як і раніше, пальму першості в усій злочинності тримають корисливі правопорушення. Так, якщо у 2022 р. відбулося відчутне їх зменшення на 29%, проте у 2023 р. число корисливих правопорушень знов збільшилося на 58%. І хоча у 2024 р. число корисливих правопорушень знов зменшилося на 25,7%, однак у ситуації, коли на кінець листопада 2024 р. за кордоном залишалося 5,2 млн українських біженців[2], подібна статистика є дуже показовою та такою, що свідчить про безумовне погіршення криміногенної обстановки у країні. Разом із тим спостерігається збільшення масштабів незаконного обігу зброї через велику кількість засобів військового призначення, що потрапляють у цивільний обіг, а так само розширення шахрайських схем, зокрема, махінацій із гуманітарною допомогою українській армії та цивільному населенню, «благодійних» зборів коштів на потреби оборони та виманювання грошей під виглядом допомоги переселенцям.

Якщо проаналізувати, наприклад, офіційну статистику за ст. 263 КК України (Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), то простежується доволі відчутне зростання зазначених протиправних діянь. Так, у 2022 р. зафіксовано збільшення кількості аналізованих правопорушень (порівняно з роком минулим) на 16,4%[3], у 2023 р. – на 17,9%[4], у 2024 р. – на 57%[5]. Проте і ці цифри все одно не відбивають реальної ситуації. Адже велика кількість подібних випадків залишається латентною. І такій ситуації є цілком логічне пояснення. Після початку гібридної війни у 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення в 2022 р., у нашій державі істотно зросла кількість зброї, яка, повторимося, опинилася в руках цивільних осіб. Причин цьому багато. Це відбулося, зокрема, через масову роздачу зброї цивільному населенню в перші дні повномасштабного вторгнення рф в Україну для протидії диверсійно-розвідувальним групам та воєнним злочинцям, заволодіння трофейною зброєю, яку українці знаходять або забирають у ворога, тощо. До того ж через небезпеку війни та окупації українці почали частіше замислюватися про власну безпеку, що призвело до зростання кількості осіб, які бажають мати зброю для самозахисту. Не можна не відмітити, що деякі добровольці та військовослужбовці після виконання бойових завдань залишають собі зброю, що згодом потрапляє в нелегальний обіг. Такі випадки для прифронтового Харкова у перші місяці збройної агресії були «нормою». У результаті все перелічене вище створює серйозні загрози для громадської безпеки, сприяє зростанню рівня злочинності та ускладнює роботу правоохоронних органів.

По-четверте, свого «розквіту» зазнали економічно зумовлені злочини, що активізуються в періоди транзитивних криз, коли система державного контролю ослаблена, а дефіцит ресурсів створює сприятливе середовище для зловживань. Оборона держави і подальша відбудова України з масштабним відновленням її господарства, потреба модернізації багатьох соціальних інституцій, виконання інших, раніше не відомих українському соціуму завдань, є прямим свідченням того, що ми

[1] 'Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 р' (Офіс Генерального прокурора) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 12.05.2025)

[2] 'За кордоном залишається 5,2 млн українських біженців' (Скільки Скільки?) <https://skilky-skilky.info/za-kordonom-zalyshaietsia-5–2-mln-ukrainskykh-bizhentsiv/.> (дата звернення: 12.05.2025)

[3] 'Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 р' (Офіс Генерального прокурора) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (дата звернення: 12.05.2025)

[4] 'Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 р.' (Офіс Генерального прокурора <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (дата звернення: 12.05.2025)

[5] 'Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 р.' (Офіс Генерального прокурора <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (дата звернення: 12.05.2025)

перебуваємо на одному зі складніших етапів транзитивності. У таких умовах зазначені злочини не лише поширюються, а й набирають особливого розмаху, завдаючи значних збитків державному бюджету та суспільству в цілому. Вже буденним явищем стали корупційні схеми при реконструкції зруйнованої інфраструктури, факти ухилення від сплати податків, нелегальний експорт критичних ресурсів, так зване мародерство не лише на окупованих, а й на звільнених територіях, контрабанда та нелегальний продаж (чорний ринок) військової амуніції, медикаментів, пального тощо. Так, фіксуються випадки, коли підрядники отримують державні кошти, але роботи виконуються неякісно або взагалі не завершуються. Перманентно трапляються гучні скандали з приводу завищення цін на ремонт доріг і житлового фонду у прифронтових регіонах, коли вартість матеріалів у звітах значно перевищує ринкову. Наприклад, нещодавно в АРМА повідомили про розшук 1,4 млрд грн, що були виведені через розкрадання коштів на ремонті доріг. За даними слідства, посадові особи та власники приватних компаній організували схему, при якій закуповували будівельні матеріали через підконтрольні фірми за завищеними цінами починаючи з травня 2020 р.[1]

Наведемо ще приклади. За даними Державного бюро розслідувань, у 2022 р. внаслідок укладення експосадовцями Міністерства оборони України договорів про постачання речового майна для військових (бронежилетів, касок, одягу та інших речей для потреб ЗСУ) за завищеними цінами та низької якості державі завдано збитків на загальну суму понад 1,4 млрд грн.[2] І зовсім кричущими є факти, коли українські критичні ресурси (метал, вугілля, зерно, паливо та ін.) стають об'єктом незаконного вивезення за кордон. Один із показових випадків – вивезення через тимчасово окуповані території українського зерна, яке експортується до третіх країн під виглядом російського[3].

Отже, економічні злочини в умовах війни не лише шкодять бюджету та економіці, а й безпосередньо загрожують обороноздатності нашої країни.

По-п'яте, з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну кібератаки стали невід'ємною складовою гібридної війни, що має за мету дестабілізацію діяльності державних і громадських інституцій, завдання шкоди об'єктам критичної інфраструктури та підрив морального духу населення. Це може супроводжуватися кібершахрайством із банківськими рахунками, кібершпигунством і збором даних, інформаційними диверсіями у вигляді інформаційно-психологічних спеціальних операцій із метою поширення неправдивих заяв від імені влади, дезінформації щодо військових дій та дискредитації української армії, влади, волонтерів та ін. Прикладом може стати масштабна кібератака рф на державні українські реєстри у грудні 2024 р., що призвело до тимчасового призупинення їх роботи. Це торкнулося критично важливих даних, таких як реєстрація народжень, смертей, шлюбів та власності[4]. Крім того, у березні 2025 р. державна компанія «Укрзалізниця» зазнала значної кібератаки, яка порушила роботу онлайн-сервісів для пасажирських та вантажних перевезень[5]. Крім того, агресор активно використовує інформаційно-психологічні спеціальні операції для впливу на емоції та поведінку українців, посилення панічних настроїв та ін. Так, перед деякими суспільно значущими датами, такими як, наприклад, 9 травня чи 24 серпня, часто поширюються повідомлення про нібито заплановані масовані обстріли, що спрямовані на створення обстановки паніки серед українського населення.

Таким чином, в умовах гібридної війни кіберпростір стає ще одним полем бою, де вирішується доля інформаційної безпеки та стійкості Української держави.

---

[1] 'АРМА виявило 1,4 млрд гривень, розкрадених на ремонті доріг' (Судово-юридична газета) <https://sud.ua/uk/news/ukraine/318996-arma-vyyavilo-14-mlrd-griven-razvorovannykh-na-remonte-dorog.> (дата звернення: 12.05.2025)

[2] 'Закупівля неякісної амуніції для ЗСУ: справу Шаповалова та Хмельницького передали до суду' (Ukrinform) <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3853303-zakupivla-neakisnoi-amunicii-dla-zsu-spravu-sapovalova-ta-hmelnickogo-peredali-do-sudu.html.> (дата звернення: 12.05.2025)

[3] Степура А 'Російські окупанти планують вивозити через порт Маріуполя до 12 млн тонн сировини та зерна на рік' (Суспільне Новини) <https://suspilne.media/donbas/982427-rosijski-okupanti-planuut-vivoziti-cerez-port-mariupola-do-12-mln-tonn-sirovini-ta-zerna-na-rik.> (дата звернення: 12.05.2025)

[4] Russia conducted mass cyberattack on Ukraine's state registries, deputy PM says' (Reuters. December 20, 2024) <https://www.reuters.com/technology/cybersecurity/russia-conducted-mass-cyber-attack-ukraines-state-registries-deputy-pm-says-2024-12-19/?utm_source=chatgpt.com.> (дата звернення: 12.05.2025)

[5] 'Ukraine state railway says online services partially restored after cyber attack' (Reuters. March 27, 2025) <https://www.reuters.com/technology/cybersecurity/ukraine-state-railway-says-online-services-partially-restored-after-cyber-attack-2025-03-27/?utm_source=chatgpt.com.> (дата звернення: 12.05.2025)

По-шосте, окремо слід наголосити на зміні соціального портрету правопорушників. На превеликий жаль, надалі лише збільшуватиметься кількість кримінально караних діянь, що вчинятимуться військовослужбовцями. Від початку повномасштабної агресії рф проти України проблема дезертирства і самовільного залишення військової частини або місця служби набула особливої гостроти як у соціальному, так і в правовому вимірах. Сьогодні ця проблема через масштаб її проявів постійно привертає увагу українського суспільства, викликаючи велике занепокоєння. Принагідно зауважимо, що за часів незалежності України жоден вид злочинних діянь не зазнавав такого стрибка у кількісних показниках: у 2022 р. приріст випадків самовільного залишення частини зафіксований на рівні 204,9%, а дезертирства – на рівні 2 647,0% (!).

Отже, всі ці та інші питання потребують свого принципового обговорення вже сьогодні, щоб своєчасно виробити стратегію подолання всіх або принаймні більшості кримінальних загроз, якими у теперішній час перенасичене наше суспільство.

З урахуванням перелічених привхідних обставин, що безпосередньо впливають на стан злочинності в країні, та тих чинників, характер дії яких є добре відомим, можна виділити певні особливості, якими відмічатиметься діяльність суб'єктів запобігання як на сучасному оборонному етапі життя нашої країни, так й у період її відновлення. Визначимо ці особливості.

Насамперед серед таких особливостей слід вказати на *організаційно-територіальний підхід* до групування заходів запобігання. Справа в тому, що запобігання правопорушенням, припустимо, на деокупованих українських територіях і в тих районах, що наближені до лінії боєзіткнення або навіть знаходяться на значній відстані від лінії вогню, має свої відмінності. Ці відмінності пов'язуватимуться з видовим характером правопорушень, особливостями їх викриття й розслідування, ресоціалізаційними заходами як частиною превенції повторних протиправних ексцесів. До того ж на деокупованих територіях процес відновлення діяльності органів кримінальної юстиції пов'язується із належним організаційно-технічним і нормативно-правовим забезпеченням діяльності цих органів щодо виявлення і фіксації кримінальних правопорушень, зумовлених збройною агресією рф проти України, так само як і загальнокримінальних злочинів, що належать до так званої традиційної злочинності. Справа в тому, шо в організаційно-технічному плані перш за все необхідно поновити спроможність органів кримінальної юстиції (які були тимчасово переміщені на підконтрольні Україні території) здійснювати свої функції із розслідування злочинів на деокупованих територіях. Для цього необхідно: надати їм приміщення в будівлях, що придатні для експлуатації і реалізації відповідних завдань; заповнити втрати кадрового складу; забезпечити особовий склад житлом, транспортом, засобами зв'язку, можливо, охороною і т.д.; створити оперативно-слідчі групи, діяльність яких спрямовується на виявлення та документування кримінальних правопорушень, вчинених під час окупації як з боку армії окупантів, так і з боку громадян України; поновити кримінальні провадження, які внаслідок різних причин не закінчені та були залишені в захоплених окупантами приміщеннях; задокументувати й здійснити розслідвання злочинів, учинених під час окупації тієї чи іншої території, тощо.

Що стосується нормативно-правового забезпечення протидії злочинності наведемо лише один приклад. Сьогодні стало можливим відновлення матеріалів кримінальних проваджень, які були відкриті до війни і які не завершено. Наразі до КПК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного часу»[1] внесено відповідні зміни. Сутність цих змін полягає в тому, що відтепер у законі передбачена можливість відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження не лише, яке не завершилося направленням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а й матеріалів кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від

[1] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного часу: Закон України від 16 листопада 2022 р. №2751-IX. *Урядовий кур'єр.* 2022. 14 груд. №264.

кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили.

Ці та багато інших аспектів організаційно-територіального підходу до групування заходів запобігання авторкою було озвучено ще наприкінці 2023 р. на науково-практичному семінарі «Проблеми відновлення, забезпечення правопорядку та безпеки на деокупованих територіях України», що організовувався Національною академією Служби безпеки України, Державною науковою установою «Інститут інформації, безпеки і права», Апаратом Верховної Ради України та ін.

Ще одна особливість запобігання злочинності у транзитивному українському суспільстві пов'язується із суто *людським чинником*. Йдеться про відчутний в умовах воєнного стану дефіцит кадрів у правоохоронній системі, що утворився через необхідність виконання завдань оборонного характеру. Наприклад, повідомляється, що Національна поліція України опинилася на межі кадрового колапсу, змушуючи її керівництво відчайдушно шукати нових кандидатів буквально по всій країні. Харків, зокрема, став епіцентром цієї боротьби за нові кадри[1].

З огляду на це вкрай важливо опрацювати і запропонувати системні механізми як залучення фахівців із питань правоохоронної діяльності, так і підготовки нових кадрів відповідної кваліфікації. У світлі кризи кримінологічної науки, ознаки якої влучно наводяться В. І. Шакуном у його публікації «Толерантне ставлення суспільства до злочинності – це, скоріше за все, прояв його небезпечної хвороби…»[2], толерування правопорушень вже не можна розцінювати як лише фактор стомленості суспільства від війни. Адже це є тривожним симптомом, що сигналізує про послаблення інституційного потенціалу держави. Саме тому на перетині знань із кримінології, психології, державного управління, педагогіки та ін. постає завдання щодо вироблення міждисциплінарної стратегії кадрового забезпечення правоохоронних органів. До того ж сам час «обирає» кримінологів: невдовзі затребуваність кримінологів суспільством буде надзвичайною, оскільки злочинність, якщо нічого не зміниться, буде дихати нам у потилицю.

Безумовно, особливістю запобіжної діяльності у суспільстві з ознаками транзитивності є й відповідна *політична воля* у плані реалізації завдань з приборкання злочинності, котра (злочинність) вважається найнебезпечнішою проблемою після проблеми організації оборони країни та подолання наслідків війни. В якомусь сенсі сьогодні злочинність й сама є наслідком війни. Принаймні чимало її проявів симбіотують із війною та паразитують на її наслідках. Отже, саме від наявності або відсутності політичної волі залежить те, чи стане протидія злочинності простою декларацією, або ж вона (протидія) набуватиме характеру реальних дій, починаючи з ухвалення стратегічних рішень та адекватного фінансування і закінчуючи грамотним реформуванням правоохоронної системи та послідовним впровадженням принципу верховенства права. При цьому, як справедливо зауважує В. І. Шакун, приступаючи до реалізації Плану відновлення України, влада повинна враховувати помилки попередніх невдалих реформ й спиратися на науково обґрунтовані рекомендації, національні традиції та успішний апробований зарубіжний досвід, розробляти стратегії попередження злочинності, які враховують національний контекст, у тому числі шляхом формування серед населення культури законності, пізнання культурного розмаїття, заснованого на повазі до верховенства права[3].

Таким чином, у транзитивному суспільстві, в якому відбувається переоцінка багатьох базових цінностей, а державні інституції перманентно перебувають у зоні кризи довіри, політична воля стає лакмусовим папірцем щирості намірів державної влади.

Серед особливостей діяльності із запобігання злочинності на аналізованому етапі розвитку суспільства неабияке значення має *надійне й своєчасне забезпечення цієї діяльності відповідною інформацією*, джерелами якої мають бути не лише офіційні статистичні відомості, а й дані кримінологічних і соціологічних досліджень, матеріали поглибленого медіа-аналізу, результати зрізу суспіль-

[1] Іщенко О 'Кадрова криза у поліції: відчайдушний набір чи нова хвиля проблем' (ФАКТ) <https://fact-news.com.ua/kadrova-kriza-u-politsii-vidchaydushniy-nabir-chi-nova-hvilya-problem.> (дата звернення: 12.05.2025)

[2] Шакун В І 'Толерантне ставлення суспільства до злочинності – це, скоріше за все, прояв його небезпечної хвороби' (LexInform) <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vasyl-shakun-tolerantne-stavlennya-suspilstva-do-zlochynnosti-tse-skorishe-za-vse-proyav-jogo-nebezpechnoyi-hvoroby/.> (дата звернення: 12.05.2025)

[3] –

них настроїв, думка досвідчених експертів тощо. Таке відповідальне ставлення до створення інформаційної моделі злочинності сьогодні пояснюється тим, що українське суспільство потерпає від інфоманіпуляцій високої інтенсивності й сили (фейки, дезінформація, ІПСО, ненавмисне перекручування інформації з боку медіа як спосіб залучення уваги читацької аудиторії, «фахові» псевдорозбори ситуацій та ін.). Тема злочинності як одна з найчутливіших ділянок інфосегменту життя найбільш «потерпає» від перелічених маніпуляцій. Тому забезпечення практики запобігання злочинності надійною інформаційною моделлю, що відбиває дійсний стан справ у зазначеній площині та визначає подальший рух цієї практики, по-перше, має сприйматися як *modus operandi* під час прийняття будь-яких рішень у сфері запобігання злочинності, а, по-друге, спрямовуватися на нейтралізацію низки негативних аспектів, що лише шкодять цій справі, як-от: фрагментованість баз даних, некваліфікована аналітика, маніпуляції з боку деяких джерел інфопростору на проблематиці злочинності тощо.

Нарешті, ще одна особливість запобігання злочинності на етапі проходження українського суспільства через транзитивний коридор пов'язується зі значними *структурними трансформаціями державних і суспільних інституцій*, що є необхідною умовою модернізації всієї системи запобіжної діяльності. Трансформаційні процеси, особливо в останні десять років, як відомо, знайшли свій відбиток, зокрема, у реформуванні Національної поліції, створенні антикорупційних органів (НАБУ, САП, ВАКС), проведенні судової реформи та цифровізації правосуддя, гармонізації інституційних практик і чинного законодавства з європейськими стандартами тощо. Разом із тим повномасштабне вторгнення рф в Україну наклало свій відбиток на темпи і напрями подальших реформаційних процесів, адже з'явилися нові виклики, як-от: воєнні злочини, колабораціонізм, глорифікація ворога, військова злочинність, торгівля зброєю, збільшення числа правопорушників-військовослужбовців та ін., що вимагає адаптації як законодавчих, так і правозастосовних механізмів відповідної реакції на ці прояви. У свою чергу, кардинальна зміна кримінальної картини в країні стала своєрідним каталізатором для виникнення нових форм взаємодії силових відомств із добровольчими формуваннями та окремими громадянами. До того ж, як уже було зазначено вище, суб'єкти запобігання вимушені діяти в умовах обмежених матеріальних ресурсів, нестачі кадрів і психологічного виснаження суспільства. Все це потребує серйозного перезавантаження системи запобіжної діяльності, яке повинно спиратися не лише на реформаторські ініціативи як такі, а й на системну переоцінку ролі держави, суспільства і кожного громадянина у формуванні безпечного середовища, вільного від злочинності.

Висновки. Запобігання злочинності в Україні на сучасному етапі її розвитку має свої особливості, котрі зумовлюються об'єктивними чинниками. По-перше, українське суспільство все ще перебуває у стані транзитивного руху від пострадянської авторитарної архітектоніки суспільного життя та системи господарювання до демократичної євроінтегрованої моделі. Сьогодні цей стан, який супроводжується хронічними кризами, ускладнюється ще й війною, що не може не відбиватися на протидії злочинністю, вимагаючи нових стратегічних підходів і рішень. По-друге, наслідки війни впливатимуть на криміногенну ситуацію транзитивного українського суспільства ще тривалий час і після завершення бойових дій. Тому система запобігання злочинності повинна будуватися з урахуванням двох аспектів: 1) особливостей транзитивності суспільства як соціального явища в національному контексті та 2) конкретних практичних кроків, адаптованих до українських реалій і сучасних викликів, якими супроводжуються ці реалії. По-третє, переформатування підходів до запобігання злочинності не може бути відкладеним, адже держава перебуває у складній системі координат – між війною, євроінтеграцією та перманентними внутрішніми соціальними трансформаціями з невизначеним нерідко вектором руху. Тому зволікання із розв'язанням цих завдань лише ускладнюватиме криміногенну ситуацію у суспільстві.

2. Сучасними криміногенними загрозами, що виявляються наслідком транзитивності та збройної агресії рф проти України і на які насамперед має спрямовуватися рефлексія всього запобіжного арсеналу суспільства, є: безпрецедентне зростання злочинів агресії, злочинів проти людяності, масових порушень прав цивільного населення на окупованих територіях; різке зростання злочинів проти національної безпеки (державна зрада, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, колабораціонізм,

диверсія, шпигунство та ін.); висока частка у так званій традиційній злочинності насильницьких і корисливих правопорушень, попри контроль, котрим супроводжується режим воєнного стану; небувалий за обсягом обіг зброї, яка потрапляє до цивільного сектору; махінації із державними закупівлями, різноманітні тіньові схеми, корупція у сфері відбудові народного господарства, контрабанда та ін.; активне ведення ворогом інформаційно-психологічної війни, спрямованої на дестабілізацію українського суспільства та його соціальних інституцій; зростання кількості правопорушень, вчинених військовослужбовцями (ухилення від виконання військового обов'язку, насильницькі злочини, незаконне зберігання зброї та ін.); тощо.

3. У теперішній час Україна перебуває у найскладнішій зоні турбулентності, яка тільки може існувати під час руху транзитивним, умовно кажучи, коридором. Прояви цієї турбулентності (режим воєнного стану, інституційна нестабільність через кадрову кризу, не зовсім вдалі спроби провести реформування в умовах обмеженого людського та матеріального потенціалу, кримінальна активність, складна міжнародна обстановка та ін.) вимагають свого глибокого осмислення з тим, щоб стратегія запобігання злочинності була реальною, науково обґрунтованою, політично схваленою та соціально вмотивованою. До особливостей запобігання злочинності (насамперед в умовах режиму воєнного стану) слід віднести: а) просторову диференціацію заходів, що вживатимуться на деокупованих територіях, у прифронтових зонах і віддалених від лінії фронту регіонах; б) адаптацію нормативно-правових механізмів до потреб воєнної реальності та завдань повоєнного часу; в) врахування фактору великого дефіциту досвідчених кадрів у правоохоронній системі; г) виявлення неухильної політичної волі, без якої неможливо подолати будь-які криміногенні ризики, котрі до того ж симбіотують із війною; д) спирання на об'єктивну інформаційну модель злочинності, що базується не лише на відомостях офіційної статистики, а й на аналітиці, експертних оцінках, медіа-аналізі та результатах фундаментальних наукових досліджень; е) модернізацію системи соціальних інституцій запобігання злочинності, що спиратиметься на синергію між державою, суспільством і громадянами в побудові безпечного середовища.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo utochnennia polozhen pro vidnovlennia vtrachenykh materialiv kryminalnoho provadzhennia, skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhbi v umovakh voiennoho chasu: Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 2022 r. № 2751-IX. Uriadovyi kurier. 2022. 14 hrud. № 264 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Bandurka O M *Politychna kryminolohiia: monohrafiia* [Political Criminology: Monograph] (Maidan, 2024) 334 (in Ukrainian)
2. Huntington Samuel P *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991) 366 (in English)
3. Kuzio T *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War* (Abingon: Routledge, 2022) 280 (in English)
4. Matvieieva L H *Tranzytyvnist u pravovii sferi: monohrafiia* [Transitivity in the legal sphere: monograph] (Iurinkom Inter, 2015) 328 (in Ukrainian)

Edited books

5. Busel V T (red) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with addendums and additions)] (VTF «Perun», 2005) 1728 (in Ukrainian)
6. Orlova Yu V (red) *Kryminolohiia (Zahalna chastyna): navch. posib* [Criminology (General part): textbook] (KhNUVS, 2025) 616 (in Ukrainian)
7. Verbenskyi M H (red) *Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii 2022 rik: monohrafiia* [Criminal situation in Ukraine during wartime: main trends 2022: monograph] (Iurfnkom Inter, 20233) 388 (in Ukrainian)

Non-authored books

8. *Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism: New Directions in Cross-Cultural and Post-Communist*

Studies. Soviet and Post-Soviet Politics and Society (Hannover: Ibidem-Verlag, 2007) 436 (in English)

Journal articles

9. Balanovskyi Ya 'Iavyshche sotsialnoi tranzytyvnosti – chynnyk temporalnoi marhinalnosti suspilstva' [The phenomenon of social transitivity is a factor of temporal marginality of society] (2018) 7 Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 289–297 (in Ukrainian)
10. Dimitrova R, Musso P, Naudé L, Zahaj S, Solcova I P, Stefenel D, Uka F, Jordanov V, Jordanov E, & Tavel P 'National collective identity in transitional societies: Salience and relations to life satisfaction for youth in South Africa, Albania, Bulgaria, the Czech Republic, Kosovo and Romania' (2017) 27 (2) Journal of Psychology in Africa 150–158 (in English)
11. Exeter J, Fries S 'The Post-Communist Transition: Patterns and Prospects'(1998) Sep 1 35 (3) Finance and Development 26–29 (in English)
12. Holovakha Ye 'Ukrainske suspilstvo: shliakhy transformatsii' [Ukrainian society: ways of transformation] (2016) 1–2 Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal 26–30 (in Ukrainian)
13. Horban O V 'Fenomen osvity v tranzytyvnomu suspilstvi' [The phenomenon of education in a transitional society] (2015) 3 (44) Nepreryvna profesiina osvita: teoriia i praktyka 14–18 (in Ukrainian)
14. Kostenko O M 'Iak zapobihaty viinam?' [How to prevent wars?] (2024) 7 Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy 3–10 (in Ukrainian)
15. Lytvynov O 'Synergy of Criminology Space' (2023) 1(7) Archives of Criminology and Forensic Sciences 28–36 (in English)
16. McFaul M 'The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World' (2002) 54 (2) World Politics 212–244 (in English)
17. Orlov YuV 'Postmoderna kryminolohiia: osnovni hnoseolohichni oriientyry' [Postmodern criminology: basic epistemological guidelines] (2019) 2 (21) Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy 13–24 (in Ukrainian)
18. – 'Povoiennyi tranzyt Ukrainy: matrytsia kryminohennykh ryzykiv perekhidnoho pravosuddia' [Ukraine's post-war transit: a matrix of criminogenic risks of transitional justice] (2024) 2 (32) Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy 180–231 (in Ukrainian)
19. Podpiatnikova A Ya 'Osmyslennia sutnosti tranzytnoho potentsialu v teorii derzhavnoho upravlinnia (2012) 1 (6) Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriia «Derzhavne upravlinnia» 17–24 (in Ukrainian)
20. Pye Lucian W 'Societies in Transition' (1965) 13 (4) 1 Economic Development and Cultural Change 489–491 (in English)
21. Rustow Dankwart A 'Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model' (1970) 2 (3) Comparative Politics 1970 337–363 (in English)
22. Romaniuk O I '«Kinets tranzytolohii» chy kryza yii pervynnoi paradyhmy?' [The «end of transitology» or the crisis of its primary paradigm?] (2007) 2 Politychnyi menedzhment 3–15 (in Ukrainian)
23. Schmitter P C, Karl T L 'The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go' (1994) 53 (1) Slavic Review 173–185 (in English)
24. Shapoval O P 'Fenomen tranzytyvnosti v istorii suspilno-ekonomichnoi dumky' [The phenomenon of transitivity in the history of socio-economic thought] (2011) 2 Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. 178–182 (in Ukrainian)
25. Zoska Ya V, Stadnyk A H, Kravchenko N Yu 'Tranzytyvne suspilstvo y orhanizatsiina kultura: sotsialno-upravlinskyi pidkhid' [Transitive society and organizational culture: a social-managerial approach] (2023) 100 Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky 48–63 (in Ukrainian)

Thesis abstract

26. Matvieieva L H 'Tranzytyvnist u pravovii sferi: zahalnoteoretychne doslidzhennia' [Transitivity in the legal sphere: a general theoretical study] (avtoref d-ra yuryd nauk Odeskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2016) 42 (in Ukrainian)

Conference papers

27. Orlov Yu V 'Frontyrna zlochynnist: poniattia, oznaky' [Frontier crime: concept, signs] *Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav: 25 rokiv dosvidu ta pohliad u maibutnie (1994–2019 rr.)*: zbirnyk tez dopovidei na mizhnarodnii naukovo-praktychnii konferentsii do 25-richchia stvorennia universytetu (m. Kharkiv, 22 lystopada 2019 roku) 334–336 (in Ukrainian)
28. Batyrhareieva V S 'Vitalne slovo uchasnykam «kruhloho stolu»' [Welcome speech to the participants of the round table] *Henotsyd v Ukraini: problemy dokazuvannia ta pokarannia*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu

(m. Kharkiv, 17 hrud. 2024 r.) 8–10 (in Ukrainian)

Websites

29. ’ARMA vyiavylo 1,4 mlrd hryven, rozkradenykh na remonti dorih’ [ARMA discovered 1.4 billion hryvnias stolen from road repairs] (Sudovo-yurydychna hazeta) <https://sud.ua/uk/news/ukraine/318996-arma-vyyavilo-14-mlrd-griven-razvorovannykh-na-remonte-dorog.> (in Ukrainian)
30. ’Iedynyi zvit pro osib, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 r’ [Unified report on persons who committed criminal offenses for January-December 2022] (Ofis Heneralnoho prokurora) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (in Ukrainian)
31. ’Iedynyi zvit pro osib, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 r.’ [Unified report on persons who committed criminal offenses for January-December 2023] (Ofis Heneralnoho prokurora <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (in Ukrainian)
32. ’Iedynyi zvit pro osib, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2024 r.’ [Unified report on persons who committed criminal offenses for January-December 2024] (Ofis Heneralnoho prokurora <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.> (in Ukrainian)
33. ’Iedynyi zvit pro osib, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2021 r’ [Unified report on persons who committed criminal offenses for January-December 2021] (Ofis Heneralnoho prokurora) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (in Ukrainian)
34. Ishchenko O ’Kadrova kryza u politsii: vidchaidushnyi nabir chy nova khvylia problem’ [Police personnel crisis: desperate recruitment or a new wave of problems] (FAKT) <https://fact-news.com.ua/kadrova-kriza-u-politsii-vidchaydushniy-nabir-chi-nova-hvilya-problem.> (in Ukrainian)
35. Russia conducted mass cyberattack on Ukraine’s state registries, deputy PM says’ (Reuters. December 20, 2024) <https://www.reuters.com/technology/cybersecurity/russia-conducted-mass-cyber-attack-ukraines-state-registries-deputy-pm-says-2024-12-19/?utm_source=chatgpt.com.> (in English)
36. Stepura A ’Rosiiski okupanty planuiut vyvozyty cherez port Mariupolia do 12 mln tonn syrovyny ta zerna na rik’ [Russian occupiers plan to export up to 12 million tons of raw materials and grain per year through the port of Mariupol] (Suspilne Novyny) <https://suspilne.media/donbas/982427-rosijski-okupanti-planuut-vivoziti-cerez-port-mariupola-do-12-mln-tonn-sirovini-ta-zerna-na-rik.> (in Ukrainian)
37. Shakun V I ’Tolerantne stavlennia suspilstva do zlochynnosti – tse, skorishe za vse, proiav yoho nebezpechnoi khvoroby’ [Society’s tolerant attitude towards crime is, most likely, a manifestation of its dangerous disease.] (LexInform) <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vasyl-shakun-tolerantne-stavlennya-suspilstva-do-zlochynnosti-tse-skorishe-za-vse-proyav-jogo-nebezpechnoyi-hvoroby/.> (in Ukrainian)
38. ’Ukraine state railway says online services partially restored after cyber attack’ (Reuters. March 27, 2025) <https://www.reuters.com/technology/cybersecurity/ukraine-state-railway-says-online-services-partially-restored-after-cyber-attack-2025-03-27/?utm_source=chatgpt.com.> (in English)
39. ’Za kordonom zalyshaietsia 5,2 mln ukrainskykh bizhentsiv’ [5.2 million Ukrainian refugees remain abroad] (Skilky Skilky?) <https://skilky-skilky.info/za-kordonom-zalyshaietsia-5–2-mln-ukrainskykh-bizhentsiv/.> (in Ukrainian)
40. ’Zakupivlia neiakisnoi amunitsii dlia ZSU: spravu Shapovalova ta Khmelnytskoho peredaly do sudu’ [Procurement of low-quality ammunition for the Armed Forces of Ukraine: the case of Shapovalov and Khmelnytsky was referred to court] (Ukrinform) <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3853303-zakupivla-neakisnoi-amunicii-dla-zsu-spravu-sapovalova-ta-hmelnickogo-peredali-do-sudu.html.> (in Ukrainian)

Батиргареєва В. С.
Особливості запобігання злочинності у сучасному транзитивному суспільстві України

Статтю присвячено визначенню основних проблем, якими характеризується запобігання злочинності в Україні в умовах транзитивності суспільства. При цьому наголошується, що особливістю української транзитивності є нашарування на комплекс «звичайних» маркерів цього процесу ще й транзиту суспільства від стану збройного конфлікту до миру. Таке переплетення транзитивних рухів здійснює неабиякий вплив на криміногенну ситуацію в країні.

У статті підкреслюється, що обов’язковою умовою для успішного розв’язання завдань у сфері запобіжної діяльності у повоєнний період є аналіз криміногенної ситуації на етапі суспільної транзитивності найвищої фази складності, через яку сьогодні проходиться Україна. У теперішній час криміногенну ситуацію визначають насамперед ті небезпечні загрози, що є наслідком перехідного періоду та збройної агресії рф проти України. До та-

ких у статті віднесено: безпрецедентне зростання злочинів агресії, злочинів проти людяності та масових порушень прав цивільних осіб на окупованих територіях, різкий підйом злочинів проти національної безпеки, значну кількість насильницьких і майнових правопорушень, неконтрольоване поширення зброї серед населення, махінації в державних закупівлях, тіньові схеми, корупцію у відновленні економіки, контрабанду та інші економічні злочини, правопорушення, вчинені військовослужбовцями, включаючи ухилення від військової служби, насильницькі злочини та незаконне зберігання зброї. Небезпечним чинником так само є й активна інформаційно-психологічна війна, яку веде ворог з метою дестабілізації українського суспільства та його інститутів.

Авторка статті робить висновок, що запобігання злочинності, особливо під час воєнного стану, характеризується такими особливостями, як: 1) відмінність запобіжних заходів залежно від специфіки території; 2) правова адаптивність заходів запобігання до потреб воєнної реальності та завдань повоєнного часу; 3) значний брак кваліфікованих фахівців у правоохоронних органах; 4) політична рішучість у протидії криміногенним загрозам; 5) інформаційна обґрунтованість діяльності із вживання запобіжних заходів; 6) модернізація системи соціальних інституцій запобігання злочинності як результат взаємодії між державою, суспільством та громадянами.

Ключові слова: *злочинність, запобігання злочинності, транзитивне суспільство, режим воєнного стану, війна.*

Batyrgareieva Vladyslava

The features of crime prevention in the modern transitional society of Ukraine.

The article is devoted to identifying the main problems that characterize crime prevention in Ukraine in the context of a transitive society. At the same time, it is emphasized that a feature of Ukrainian transitivity is the layering of the complex of «usual» markers of this process, as well as the transit of society from a state of armed conflict to peace. This intertwining of transitive movements has a significant impact on the criminogenic situation in the country.

The article emphasizes that a prerequisite for the successful solution of tasks in the field of preventive activities in the post-war period is the analysis of the criminogenic situation at the stage of social transitivity of the highest phase of complexity, through which Ukraine is passing today. At present, the criminogenic situation is determined primarily by those dangerous threats that are a consequence of the transition period and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The article includes the following: an unprecedented increase in crimes of aggression, crimes against humanity and mass violations of the rights of civilians in the occupied territories, a sharp rise in crimes against national security, a significant number of violent and property offenses, uncontrolled spread of weapons among the population, fraud in public procurement, shadow schemes, corruption in the restoration of the economy, smuggling and other economic crimes, offenses committed by military personnel, including evasion of military service, violent crimes and illegal possession of weapons. Another dangerous factor is the active information and psychological warfare waged by the enemy with the aim of destabilizing Ukrainian society and its institutions.

The author of the article concludes that crime prevention, especially during martial law, is characterized by such features as: 1) the difference in preventive measures depending on the specifics of the territory; 2) the legal adaptability of preventive measures to the needs of military reality and the tasks of the post-war period; 3) a significant shortage of qualified specialists in law enforcement agencies; 4) political determination in countering criminogenic threats; 5) informational validity of activities to take preventive measures; 6) modernization of the system of social institutions for crime prevention as a result of interaction between the state, society and citizens.

Keywords: *criminality, crime prevention, transitional society, martial law, war.*

Стаття надійшла до редакції:25.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.9
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-26

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-9166-3472

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНОГЕННИМ ВИКЛИКАМ У ТРАНСВОЄННОМУ СОЦІУМІ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИКО-ПРОГНОСТИЧНИЙ АСПЕКТ)*. ЧАСТИНА 1

Постановка проблеми. Серед багатьох різноманітних за змістом і складністю наслідків, що закономірно можуть виникнути у трансвоєнний (повоєнний) період в Україні, особливе місце посідає злочинність. У відповідності до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 р. №2489-VIII національна безпека розуміється достатньо широко, а саме: як стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного устрою та інших ключових інтересів держави від актуальних і потенційних загроз. До числа таких прогнозованих загроз і викликів із можливими тяжкими фізичними, психічними, матеріальними і духовними наслідками у трансвоєнний період належить сплеск злочинних проявів, пов'язаний як з традиційними довоєнними детермінаційними чинниками, так і з новітніми висококриміногенними явищами, ризиками, ситуаціями.

Отже, перед теоретико-прикладною кримінологією постає низка серйозних завдань, як-от: по-перше, дослідити змістовну відповідність наукового апарату науки викликам сучасності (це стосується насамперед поняття злочинності, її кількісно-якісних показників, латентності тощо); по-друге, поглибити науково-практичне уявлення про криміногенність факторів злочинності, їх локалізацію і нерідко латентність у позитивних явищах, пов'язаних із повоєнними рішеннями (наприклад, адаптація ветеранів війни до вимог соціуму), можливість і спроможність, у тому числі ресурсну, впровадити комплекс випереджальних запобіжних заходів.

Об'ємність поставлених проблем змушує поділити представлену статтю на дві частини. У першій частині статті критично розглядатиметься важливе питання визначення поняття злочинності, яке на теперішній час у тому виді, що надається низкою українських кримінологів, не задовольняє практику – чи то своєю невизначеністю, чи то складністю визначальних ознак, чи то взагалі метафізичністю. Така ситуація є неприпустимою. У цьому зв'язку висловимо певні пропозиції щодо набору ознак поняття злочинності.

У другій частині цієї статті розглядатимуться питання стосовно розуміння поняття криміногенності факторів, що детермінують злочинність, у довоєнний, воєнний і трансвоєнний (повоєнний) періоди. Так само значна увага приділятиметься дослідженню латентної криміногенності деяких державних рішень у сфері відбудови України. Стверджуватиметься, що для упередження прояву криміногенності повинна здійснюватися оцінка рішень не лише під кутом корупціогенності, а й можливості вчинення інших злочинних проявів. Крім того, в країні потрібно запровадити саме

* *Примітка*. Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (держ. реєстр. в УкрІНТЕІ № 0124U005211).

кримінологічне запобігання злочинності, котре, як здається, й у теорії, й на практиці розуміється дещо спрощено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упорядкуванню термінологічного апарата (інструментарію) кримінології, визначенню понять основних елементів її предмета займалося і займається вже не одне покоління кримінологів. Тому складно навіть вибірково назвати вчених різних галузей знань, які не намагалися б надати поняття злочинної поведінки, злочину, злочинності. Наведемо деякі з відомих імен: Ч. Беккаріа, Е. Феррі, Е. Дюркгейм, І. Бентам, А. Закалюк, В. Дрьомін, А. Зелінський, Е. Фромм, І. Рущенко, В. Бачінін, Ю. Орлов, В. Шакун та ін. Діапазон визначень поняття злочинності, злочинної поведінки доволі широкий: від «органічної сукупності злочинів», «кримінальної активності», «кримінальної практики» до «невід'ємної складової соціуму», «злочинної настанови», містичного явища, яке не піддається раціоналістичному поясненню, тощо. У теорії, вважаємо, це допустимо. Однак треба зазначити, що кримінологія, як наука про злочинність, її походження, детермінанти, має важливий прикладний характер; вона конче необхідна суспільству. Виходячи з цього, поняття злочинності, як й інші її поняття, повинні слугувати практиці запобігання. У такому ракурсі зазначена проблема у публікаціях відображена досить слабко.

Мета цієї статті: окреслити коло ключових ознак поняття злочинності, виходячи із сучасних потреб практики її запобігання.

Виклад основного матеріалу. Запобігання злочинності, тобто перешкода вчиненню злочинів, є довготривалим процесом, в основі якого закладена теорія кримінологічного запобігання/протидії, що через інтелектуальну, фізичну, матеріальну і навіть духовну діяльність реалізує одну з основоположних цілей цивілізації – захист прав і свобод людини, її безпеки, гідності, честі від будь-якого прояву свавілля і насильства. Уособленням переліченого й виступає, зокрема, злочинність. Специфіка кримінологічного запобігання, як одного із різновидів професійної, спеціалізованої праці, полягає в тому, що воно ґрунтується на засадах теорії запобігання злочинності, яку історично прийняла на себе гуманітарна наука – кримінологія, або кримінальна соціологія (соціологія злочинності). На думку Е. Феррі – її засновника, завдання кримінальної соціології полягає у розкритті докорінних причин злочинності, знищенні фізичних і соціальних криміногенних факторів, усунення яких є справою дуже складною, важкою, затратною і такою, що потребує тривалих спостережень та роздумів[1]. Цим ми намагаємося підкреслити (погоджуючись із деякими поглядами автора та його ідеями стосовно способів подолання злочинності), що легких і спрощених підходів до вирішення проблеми запобігання злочинності на сьогодні не існує. Ритм життя, події і стан, в якому опинилася і, за прогнозами, може опинитися Україна у трансвоєнний період, напряму підводять до потреби розглянути, хоча б у загальному вигляді, майбутній стан злочинності у трансвоєнний період часу через прогностичну оцінку впливу на її кількісно-якісні показники традиційних і нових для України криміногенних викликів, а так само встановити спроможність влади та соціуму виявляти криміногенність останніх і зменшувати або нейтралізувати їх кримінальний прояв.

Отже, на теперішній час й у найближчій перспективі трансвоєнного відновлення України ключовим для кримінологічної науки є пізнання, адекватне наукове прогнозування та максимальне послаблення руйнівних наслідків довоєнних, воєнних, трансвоєнних криміногенних факторів[2], тобто розробка і впровадження удосконаленої теорії та практики протидії/запобігання злочинності. Вже зараз своєрідним соціальним сейсмографом сповіщається, що у надрах сучасного соціуму країни накопичуються вибухові криміногенні виклики (ризики), які, якщо не випередити їх негативний прояв, у повоєнний період можуть завдати потужні, край несприятливі для національної безпеки наслідки[3]. Подібні сценарії розгортання схованого криміногенного потенціалу спостерігалися, до речі, й після розвалу радянської імперії (шалене зростання організованих форм злочинності, бандитизм, вбивства на замовлення та ін.).

Будь-яка корисна діяльність має мету, котра подумки ставиться або формується з урахуванням вимог певної діяльності та оточуючого се-

[1] Enrico Ferri, translated by Joseph I. Kelly and John Lisle ; edited by William W. Smithers ; with introductions by Charles A. Ellwood. Boston : Little, Brown, 1917. xlv, 577. <https://ia600708.us.archive.org/14/items/criminalsociolog00ferruoft/criminalsociolog00ferruoft.pdf>

[2] Про криміногенність. Див.: Голіна В В *Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб.* (Нац. юрид. акад. України, 2011) 48–53

[3] Мозоль С А *Кримінологічна безпека в Україні: монографія* (Константа, 2018) 8–11.

редовища. Аналогічні вимоги ставляться й перед запобіжною діяльністю. Тільки для передбачення того, що може статися у недалекій перспективі, використовуються такі її компоненти, як злочинність, криміногенні фактори, детермінанти (причини і умови); контингенти потенційних злочинців, що традиційно існують, діють і будуть діяти, та нові контингенти, яких раніше не було, а також можливості держави, соціуму, громадян запобігти їх впливовому натиску під час вирішення людьми своїх поточних справ, задоволення потреб, інтересів тощо.

Не заглиблюючись у проблему, слід однак зробити кілька зауважень стосовно кримінологічного прогнозу злочинності. Кримінологічне прогнозування являє собою процес науково обґрунтованого пізнання майбутнього рівня, структури, динаміки злочинності завдяки вивченню тенденцій розвитку цього явища у минулому. Кримінологічне прогнозування не зводиться до беззаперечних тверджень, а має на меті заздалегідь поінформувати державу і соціум, правоохоронні органи, громадян про можливий ризик розвитку криміногенної ситуації, що визріває у суспільстві, конфігурації сценаріїв кримінальної поведінки та необхідність застосування відповідних прогнозу запобіжних заходів. Науковий прогноз – це завжди ймовірне судження про стан певного явища. Він не може суперечити об'єктивності, оскільки завжди ґрунтується на вивченні закономірностей розвитку цього явища на основі наукової теорії та емпіричних досліджень. Злочинність, як переважно соціальне явище, також підкоряється дії ймовірних закономірностей; її кількісно-якісні показники залежать від низки змінних[1].

Прогнозування тенденцій розвитку злочинності, її окремих мереж, організованих форм, видів злочинів, груп злочинців ґрунтується на вивченні динаміки цього масового негативного соціального явища і тих криміногенних чинників, що детермінують його як свій наслідок. При цьому (дещо спрощено) використовуються відомості правової статистики, висновки спостережень емпіричних досліджень, досвід та інтуїція дослідників тощо. Але кримінологічний прогноз є не лише суто цифровою чи графічною констатацією стану злочинності. Припускаємо, що особливість кримінологічного прогнозу злочинності полягає у виявленні дослідниками, так би мовити, глибини криміналізації суспільства, ступеня втрати її елітарним прошарком потрібної пасіонарності, рівня занурення громадян у кримінальну практику чи активність. У наукових публікаціях відмічається, що «в круговерть злочинності включилися не лише маргінали, які є потенційним наповненням кримінального середовища, а й політики, можновладці, люди, матеріально забезпечені і які мають високий суспільний статус; на стендах «Їх розшукує поліція» поряд із рецидивістами розміщені фотографії екс-президента України, колишнього прем'єр-міністра та його віцепрем'єрів, міністра внутрішніх справ і генерального прокурора України. Як правило, люди проходять повз, не звертаючи уваги на такі оголошення, оскільки всі вже давно звикли: боротьба зі злочинністю в Україні є складовою політичної боротьби за владу; заяви, заклики й гасла про боротьбу зі злочинністю стали буденним явищем – відсутня лише реальна протидія; поряд зі зростанням злочинності в Україні поширюються й такі соціально негативні явища, як пияцтво, наркоманія, бродяжництво, проституція, сімейне насильство»[2]. Ці гіркі визнання є лише окремими проявами загрозливої кримінальної реальності в Україні.

Таке кримінальне становище не могло не відбитися в науковому визначенні поняття злочинності, яке, всупереч деяким заявам про слабку його дискусійність[3], від самих витоків уявлення про злочинність перебувало й перебуває у центрі уваги вчених[4]. Тому майже у кожному з таких понять вже закладений в узагальненому виді параметр стану злочинності на сьогодні і прогноз на перспективу. Спробуємо проілюструвати це положення, навівши приклади визначення поняття злочинності низкою відомих вітчизняних кримінологів.

Використовуючи найбільш загальну філософську категорію «активність», що виявляється

[1] Голіна В В, Лукашевич С Ю, Колодяжний М Г *Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні* (Право, 2012) 42–43 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/golina_kolodzgnii_monografiya_2012_.pdf >

[2] Бандурка О М *Тисячоліття злочинності в Україні: монографія* (Золота миля, 2015) 11–13

[3] Бабенко А М *Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія* (ОДУВС, 2014) 55

[4] *Шлях до кримінології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка : зб. матеріалів* (КПУ, 2010) 104–127; Нежурбіда С *Етіологія злочину. Теорії. Аналіз. Результат: монографія* (ДРУК АРТ, 2013) 432 ; Сметаніна Н В *Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія* (Право, 2016) 51–70; Литвинов О М, Орлов Ю В *Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки*. (Право, 2021) 36–42

у людській діяльності різного ступеня моральної й правової оцінки, А. Закалюк увів цю категорію як ознаку поняття злочинності. Він вважав, що злочинність – це феномен суспільного життя у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнозумовленої кримінальної активності частини його членів. Далі він пояснював, що предметно-сутнісне визначення злочинності через категорію суспільно відстороненої кримінальної активності потрібне не лише для суто теоретичних цілей – воно має важливе методологічне значення. На його думку, саме через «олюднення» поняття злочинності у кримінології має реалізовуватись соціально-антропологічний метод, якому тривалий час не знаходилося місця в радянській науці. З цим пов'язана потреба, зокрема, у правильному розумінні детермінант злочинності, ролі соціально-біологічних ознак особи злочинця в причинно-наслідковому ланцюгу окремих злочинних проявів, а також в удосконаленні прогнозування та запобігання кримінальним (і не лише кримінальним) правопорушенням, тощо[1]. До висловлених автором положень слід додати, що в такому визначенні злочинності, по суті, міститься прихований її прогноз. Людська кримінальна активність, свавілля та безвідповідальність без належного запобігання, ймовірно, лише зростатимуть.

Обґрунтовуючи інституціональну теорію криміналізації суспільства в Україні, В. Дьомін формулює в своїй фундаментальній праці «Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства» висновок, що злочинна діяльність, як пролонговані у часі і просторі злочинні дії, набуває вигляду широкого розповсюдженої соціальної практики, котру можна назвати кримінальною соціальною практикою. Отже, ця кримінальна практика, як стабілізована кримінальна активність, набула в Україні звичайного характеру (наприклад, корупція) і стала нормою поведінки, що дає підстави стверджувати про інституалізацію окремих видів кримінальних практик. Процес зростання у соціумі числа осіб, що залучені до кримінальних практик, отримав у кримінології назву «криміналізація»[2]. Складається враження, що інституалізація окремих проявів злочинності є спробою криміналітету України «привчити» суспільство до тези Е. Дюркгейма про те, що злочинність суть нормальне соціальне явище. Якась частка правди в цьому є, але справа виявляється значно серйознішою. Кримінальна соціальна практика ускладнюється. Злочинність у вигляді окремих своїх проявів чутливо реагує на сприятливі для неї зміни, що відбуваються в суспільстві, владних структурах, домінуючих прошарках населення тощо. Вона швидко корелює з появою нових криміногенних факторів і ризиків. Інституалізація кримінальної соціальної практики містить у собі прогноз негативної динаміки злочинності в Україні.

Прогностичний підхід до визначення поняття злочинності міститься й у роботах В. Шакуна. З його точки зору, злочинність – це *невід'ємна (підкреслено нами – В. Г.)* складова відносин людей, що супроводжує суспільство на всіх етапах його розвитку й відображає поведінку окремих індивідів, яку інші члени суспільства сприймають як кримінальні правопорушення. Злочинність, на його думку, є динамічним явищем, котре швидко трансформується відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві. Для успішного запобігання кримінальним правопорушенням необхідно постійно відслідковувати (моніторити) стан криміногенного потенціалу, тобто криміногенних факторів (традиційних і нових), ризиків, ситуацій, станів[3].

Залишаючи осторонь критичні зауваження стосовно деяких ознак визначення злочинності, слід усе ж таки відмітити, що автор називає однією з головних ознак поняття злочинності, як і самої реальної злочинності, «невід'ємну складову відносин людей». Отже, виходить, що злочинність, характеристики якої нерозривно пов'язані зі станом людських відносин, є не «епіфеноменом» (у значенні супровідного, другорядного явища) суспільного розвитку[4]. Злочинність як соціальне явище виникла, існує і буде існувати у людському бутті. Вона залежить від трансформаційних

[1] Закалюк А П *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: [у 3-х кн.]* (Ін Юре, 2007); Кн.1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки* (Ін Юре, 2007) 424; Кн. 2: *Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих злочинів* (Ін Юре, 2007) 712. Кн. 3: *«Практична кримінологія»* (Ін Юре, 2008) 139–140

[2] Дрьомін В *Злочинність як соціальна практика (інституційна теорія криміналізації суспільства) : монографія* (Юридична література, 2009) 114–115, 174 (*рос.м.*)

[3] Шакун В 'Аналіз злочинності: проблеми термінології' (2023) 2 (26) Філософські та методологічні проблеми права 73–81 doi: 10.33270/02232602.73

[4] Бандурка О М 'Передмова' *Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я* (Факт, 2021) 3

процесів у цьому бутті; але все ж таки піддається впливу запобіжних заходів, які здатні зменшити криміногенний потенціал цих процесів. Ці твердження чи висновки, що випливають із визначення і сутності сучасного стану злочинності, мають прогностичний, хоча й песимістичний характер. У висновках до статті В. Шакун підкреслює, що злочинність є глобальною соціальною проблемою, остаточно подолати яку неможливо, принаймні з огляду на наявні на початок XXI ст. наукові знання про сутність людини та її місце у Всесвіті[1].

Більш змістовне визначення злочинності, позбавлене ідеологічних та заполітизованих догм щодо її природи та історичної зумовленості, наводить Ю. Орлов. На його думку, злочинність є історично мінливим, відносно стійким біосоціальним феноменом, який полягає у властивості суспільства відтворювати понадсумативні, інституціональні, дискурсивні, суспільно небезпечні, передбачені кримінальним законом практики, що є проявом антропогенних констант деструктивності – агресії, експансії, обману. Це інтегративне поняття злочинності, в якому зафіксовано окремі елементи низки альтернативних поглядів, що стали інтелектуальною реакцією на критику узвичаєного в смислових полях радянської кримінології та, переважно, перейнятого українською кримінологічною доктриною статистичного (кримінально-правового, традиційного) підходу до її розуміння[2]. Означене поняття підтверджує, що «відносна стійкість» злочинності піддається руйнівному впливу завдяки адекватним заходам запобігання.

Наукове поняття того чи іншого соціального явища, що увібрало в себе його основні визначальні ознаки, повинно пізнавально і прогностично «працювати» на нього або проти нього залежно від суспільної чи державної настанови, методологічного підходу, а також слугувати дороговказом у такій діяльності, включаючи й прогноз його стану на майбутнє (зрозуміло, у загальному виді). Тому, з огляду на це припущення, при визначенні поняття злочинності слід ураховувати такі вимоги.

1. *Інтегрованість поняття злочинності як спосіб його побудови.* Це означає, що необхідно поєднувати найбільш значущі реальні ознаки, які у своїй органічній сукупності мають сприйматися в узагальненому вигляді як прогноз розвитку явища на найближчу і далеку перспективу. Це має важливе політичне й методологічне значення для теорії та практики подолання злочинності.

2. *Позитивна орієнтованість ознак поняття злочинності.* Як свідчить світовий досвід боротьби зі злочинністю та її окремими проявами, її кількісно-якісні показники змінюються під впливом криміногенних чи антикриміногенних факторів, з якими вона тісно корелює. Це дає можливість прогнозувати ліквідацію тих чи інших видів злочинів. Лише один приклад: Стратегія сталої та розумної мобільності – європейський транспорт на шляху майбутнього (Брюссель, 9 грудня 2020 р.) проголошує, що до 2050 року кількість загиблих від дорожньо-транспортних пригод усіх видів транспорту в ЄС буде близька до нуля (Vision Zero)[3]. До речі, раніше прийняті та реалізовані з позитивним показниками програми убезпечення дорожнього руху в країнах – членах ЄС уселяють впевненість, що амбітна мета людства буде досягнута. Це означає, що транспортна злочинність, її прояви, як «невід'ємна складова будь-якого суспільства» (а це домінуюча частина кримінальних правопорушень у структурі необережної злочинності), поки що прогностично «віднімається» від суспільства – зникає. Є й більш глибокий висновок-припущення: подолання необережної злочинності ставить під сумнів позицію тих вчених, які поділяють погляд про одвічність злочинності взагалі. *Qui vivra verra* (як буде, то побачимо): все, що створюється людськими руками, то ними й руйнується. Злочинність – явище історично тимчасове; нічого в ньому загадкового чи таємничого на масовому, а не індивідуальному, випадковому рівні немає. З оптимістичної орієнтації ознак поняття злочинності на її усунення із соціуму в перспективі випливає світова практика запобігання їй.

3. *Уникнення зайвих «обтяжуючих» ознак поняття злочинності.* У деяких наукових працях пропонується віднести до ознак злочинності її «органічну сукупність», «системність», «статистичну сталість» злочинів та ін. За цією науковою позицією, злочинність – це система, що складається

[1] Шакун В –

[2] Орлов Ю 'Злочинність (альтернативні підходи)' *Велика українська кримінологічна енциклопедія У 2 т. Т. 1: А-Л* (Харків: Факт, 2021) 508–511; – 'Сутність поняття злочинності та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання' (2017) 5 Форум права 271–278

[3] Колодяжний М Г *Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія* (Право, 2022) 263 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9.-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-Vizion-zero_. pdf >

зі злочинів, сукупність і взаємозв'язок яких підкорені системним принципам. Злочинність, таким чином, розглядається як порівняно самостійна, динамічна, ймовірна соціальна система, елементами якої є конкретні злочини, а також окремі види злочинів, об'єднаних в однорідні групи. Специфічний зв'язок цих елементів створює вже не просту сумативну сукупність, а якісно інше за своїм змістом і суттю явище – злочинність (І. Даньшин, Н. Кузнецова, Я. Гілінський та ін.). Деякі зарубіжні вчені йдуть ще далі, заявляючи, що злочинність є не просто системою, а функціонально необхідною підсистемою суспільства; без неї на суспільство очікує стагнація і занепад (Д. Лі). По суті, це є ідеєю Е. Дюркгейма. Утім, є чимало вчених, які спростовують таку ознаку, як системність злочинності. На їх думку, злочинності не притаманні властивості та ознаки системи. Злочинність можна віднести до класу сумативної статистичної множинності. А тому навряд чи доцільно накидати системний камуфляж на конгломерат різнорідних, ізольованих елементів, які не мають єдиного системоутворюючого стрижня (І. Рушенко, А. Закалюк, В. Кудрявцев, Н. Сметаніна, В. Голіна та ін.)[1].

І ще одне зауваження: ті вчені, які наділяють злочинність ознакою системності чи вважають її функціонально необхідною підсистемою суспільства, мимоволі стають прибічниками ідеї вічності злочинності, а подекуди – навіть її корисності для суспільства.

4. *Коректність підходу до кримінологічного визначення поняття злочину.* У цьому контексті вимога коректності як наукового підходу до визначення кримінологічного поняття злочину означає його раціональне осмислення та практичне застосування у запобіганні злочинності в цілому й окремим її видам зокрема. Разом із тим у кримінологію – завдяки зусиллям зарубіжних і вітчизняних філософів, соціологів, антропологів, психологів, нейробіологів, теологів, окремих кримінологів і літераторів – продовжують проникати ідеї містифікації, демонізації, феноменологізації, теологізації природи злочину. Це, зрештою, впливає як на формування поняття самого злочину, так і злочинності, а також на уявлення про можливість її запобігання. Але авторські пояснюючі моделі сутності злочинної поведінки, злочину і злочинності, які занурюють проблему пізнання їх природи у сферу метафізики, «глибинних рівнів буття, непроникних для наукового аналізу»[2], підсвідомості, біологізму, деструктивності злочинної поведінки у формі агресії, експансії, обману, біопсихологічних настанов особи, затьмареного стану людської душі, гріха, феноменології духовності особистості та ін.[3], хоча й цікаві за своєю науково-футурологічною спрямованістю, проте виходять за межі кримінологічних потреб соціуму і людини сьогодення. Злочин, злочинна поведінка, злочинність набувають якоїсь містичної одухотвореності, навіть виправдовування, що все ж таки є перебільшенням.

Водночас не слід сприймати викладені нами вимоги як «запрошення» до стандартизації розуміння природи злочинного. Навряд чи є виправданим догматичне панування в науці, зокрема в кримінології, якоїсь однієї «основоположної» методології. Стовпової дороги в науці не існує. У наукових публікаціях справедливо критикується домінування у вітчизняній кримінології виключно соціологічного підходу до пояснення злочинності та її причин. Разом із тим підкреслимо: не все так однозначно. Дійсно, за нинішнього рівня знань про людину важко пояснити такі явища, як серійні вбивства, бродяжництво, сексуальне насильство, жорстокість тощо. Проте класичний соціологічний підхід у кримінології у поясненні злочинності, її проявів, особи злочинця, причин і умов злочинної мотивації ставив собі за мету дослідження природної ґенези злочину як з позиції самого злочинця, так і з позиції середовища, в якому він живе, аби «лікувати різні причини різними засобами». З цією метою Енріко Феррі, виокремлюючи із загальної соціології соціологію кримінальну (яка згодом отримала інші назви – соціологія злочинності, кримінологія), ввів до наукового дискурсу експериментальні дані з антропології, фізіопсихології, психопатології, кримінальної статистики, а також пов'язані з цією новою наукою заходи боротьби зі злочинністю – як запобіжні, так і репресивні[4].

---

[1] Голіна В В, Головкін Б М, Валуйська М Ю та ін. *Кримінологія: підручник* (Харків, Право, 2014). 54–56 ; Сметаніна Н В *Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія* (Право, 2016) 192

[2] Бачинін В А, Журавський В С, Панов М І *Філософія права: підручник* (Київ, 2003) 472

[3] Erich Fromm *The Anatomy of Human Destructiveness* (Holt Rinehart & Winston, 1973); Зелінський А *Кримінологія: навч. посіб* (Харків, 2000) 24 (*рос.м.*) ; Зелінський А *Кримінальна психологія* (Київ, 1999) 90–95; Нежурбіда С –

[4] Enrico Ferri. –

Інша справа, що радянська кримінологія відкинула цю «експериментальну складову» соціологічного напряму, залишивши оголений гіперсоціологічний підхід навіть до злочинних явищ, які явно мають патологічний характер і суперечать «елементарному здоровому ґлузду» (Ю. Антонян). Однак варто бути об'єктивним: соціологічний підхід намагається зрозуміти соціальні детермінанти масового прояву протиправності – злочинності, що, без сумніву, тут домінують. Окремі патологічні її прояви, які не вписуються у схеми розумних пояснень, потребують спеціальної галузевої діагностики щодо психофізіологічного стану їх виконавців.

З огляду на викладене вважаємо, що у переважній більшості злочинна поведінка, злочини не є якимись особливими проявами «темної» сторони людської натури, вони є буденним актом, а для деяких злочинців – навіть «професійною» діяльністю (професійна злочинність). Такий висновок випливає з класичного розуміння концепції людської натури, її природи, яка в основних своїх характерологічних рисах залишається майже незмінною протягом століть. Представники класичної традиції – теоретики раціоналізму і утилітаризму Т. Гоббс, Ч. Беккаріа, Є. Бентам стверджували, що людством (так природно й історично сталося) керують два вищі господарі (фактично потреби) – страждання і насолода. Це означає, що поведінка людини зумовлюється, з одного боку, прагненням отримувати насолоду, а з другого – уникати страждань. Відтак, злочин постає як раціональний вчинок, здійснений особою під певним ступенем контролю свідомості та волі. Розуміння злочину як прояву базових людських прагнень має глибоке методологічне значення. На думку М. Готтфредсона і Т. Герші, це означає, що, по-перше, злочин не є чимось унікальним або загадковим щодо своїх мотивів і цілей; по-друге, для його вчинення у більшості випадків не потрібно мати особливих навичок чи здібностей. Звідси випливає, що всі злочини, по суті, є подібними, оскільки спрямовані на задоволення звичайних, універсальних для людини бажань. «Такі погляди на злочин і злочинність, – зазначають автори, – існували тривалий час, періодично з'являючись у теоретичній кримінології. Утім, на сьогодні вони поступаються місцем панівним у науці уявленням, згідно з якими злочин розглядається як збочена поведінка, а злочинність – як прикрий наслідок кримінального способу мислення»[1]. Ці погляди висловлювались авторами у 90-х роках XX ст., а тому вони, хоча і мають рецептивний характер, не суперечать практичним дослідженням та вимогам «тверезої політики» контролю над злочинністю, наприклад, з позиції теорії зменшення можливостей вчинення злочинів[2].

Якщо висловлені нами зауваження та аргументи щодо розуміння природи злочинного є обґрунтованими, то на їх основі можна сформулювати певні висновки. Вони не претендують на оригінальність чи остаточність, а мають на меті зорієнтувати суспільство на формування адекватної сучасним умовам концепції запобігання злочинності, зокрема її конкретним проявам у найближчій перспективі. Отже:

– універсального поняття ані злочину, ані злочинності на теоретичному рівні наразі не існує; у прикладному ж аспекті злочинність розглядається як сукупність проявів людської протиправної поведінки загалом (адміністративної, цивільної, господарської тощо) та кримінальної, зокрема, яка залежно від цілей аналізу узагальнюється і структурується методами статистичного групування;

– раціоналізм сьогоднішнього розвитку людства відкидає запобіжну політику, що базується на пошуках глибинних причин делінквентності, як заздалегідь приречену на невдачу. Усвідомлення цього факту підштовхує практиків і вчених до пошуку інших рішень[3];

– злочинна поведінка – звичайна поведінка звичайної людини (винятки становлять випадки, коли втручаються біопсихофізіологічні відхилення на кшталт геніальності і божевілля)[4]. Сучасна людина – біопсихофізіологічна і духовна особистість, що, припускаємо, здатна залежно від своїх потреб, інтересів, емоцій, моделей корпоративних і групових вимог, обов'язків, рівнів свідомості і волі, стану здоров'я та ін. при певних умовах оточуючого середовища, ситуацій, підбурювань, спокус, досвіду, виховання, неуважності тощо «матеріалізувати» виниклі на цьому ґрунті мотиви, задуми, погляди, звички, свавілля, пристрасті,

[1] Готтфредсон М, Герші Т *Загальна теорія злочину* (Акта, 2000) 325

[2] Голіни В В (ред) *Зменшення можливості вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія* (Право, 2020) 54–80.

[3] Цит. за: Лепський М А *Соціологія агресії: монографія* (КСК-Альянс, 2021) 289

[4] 'Cesare Lombroso' (2013) The Faculty of Medicine Harvard University <https://fa.hms.harvard.edu/sites/g/files/omnuum4521/files/hmsofa/files/memorialminute_lombroso_cesare.pdf >

інстинкти, відхилення у доступній для неї поведінковій формі. До речі, інформація про характер потреб, які є актуальними на теперішній час і які можуть з'явитися у майбутньому, приміром, у повоєнний час, підштовхує до припущення про ймовірнісну структуру злочинності в Україні на цей період[1]. Отже, через потреби людини ми рухаємося до прогнозу джерел мотивації і мотивів вчинення конкретних видів злочинів, що є неможливим без спостережень і наукового вивчення.

Зробимо деякі зауваження стосовно полідисциплінарного підходу до кримінологічного аналізу злочинної поведінки і похідних від неї, як-от: «поведінка, що відхиляється», «девіантна поведінка», «злочинна поведінка, що відхиляється», «поведінка злочинця». Згідно з довідковими літературними джерелами поведінка людини визначається як сукупність дій, вчинків, спосіб життя; реакція організму на будь-яке подразнення[2]. Тобто людська нормальна поведінка – це звичайний прояв природної і соціальної її активності. Проте з позиції кримінально-правових дисциплін все це набуває дещо іншого змісту.

Так, наприклад, у криміналістиці злочинна поведінка розглядається як система взаємопов'язаних психофізіологічних реакцій суб'єкта в процесі вчинення злочину, що включає послідовність його дій, особливості злочинної діяльності та її функціонування, які зумовлені як внутрішніми (психофізіологічними), так і зовнішніми (соціальними, ситуаційними) чинниками, актуалізованими у конкретний момент часу. У свою чергу, об'єктом вивчення кримінології виступає не будь-яка, а лише злочинна поведінка, яка має відмінні від «норми» особливості[3]. У наведеному галузевому визначенні домінують такі ознаки злочинної поведінки, як: «система реакцій суб'єкта», «послідовність (перебіг) злочинних дій», «особливості психофізіологічного характеру суб'єкта» та ін., що спрямовують органи розслідування на виявлення найбільш типових (для конкретного виду злочинів) дій, за яким можна «передбачити» особу виконавця, установити поведінковий «почерк» у процесі вчинення злочину. Зрозуміло, що таке змістовне наповнення поняття злочинної поведінки для кримінології ледве чи придатне.

Започаткована у 80–90-ті роки XX ст. у вітчизняній кримінології теорія «соціальних відхилень», «девіацій» (злочинність, аморальні прояви, соціальний паразитизм, алкоголізм, наркоманія, жебрацтво, бродяжництво тощо) сприяла появі понять, що приведені нами вище. Під поведінкою, що відхиляється, розуміється поведінка людини, яка не відповідає нормам конкретного мікросередовища і призводить до порушення оптимального рівня психічного функціонування, адаптації[4]. У цій теорії чимало раціонального, але ніхто не указав межі відхилення. А тому «відхилянтами» (при домінуючій у державі позиції) можна вважати дисидентів, опозиціонерів, гомосексуалістів, єретиків, революціонерів, футурологів та багато інших людей, груп, партій, які відступають від вимог соціальних норм.

Що стосується поняття «злочинна поведінка, що відхиляється», то тут виникає низка питань, пов'язаних із сутністю поняття, логіко-пізнавальним значенням, науковим обґрунтуванням. Визначення поняття «злочинна поведінка, що відхиляється» у спеціальній літературі, на жаль, не наводиться. Водночас наголошується, що її специфіка полягає в аномальному характері прояву, що виступає як подвійне відхилення – «аномалія в аномалії», тобто поведінка, яка не лише порушує правові норми, а й істотно виходить за межі соціально прийнятих стандартів навіть серед девіантних форм поведінки.

Треба відмітити, що проблема аномальної злочинної поведінки досліджувалася вітчизняними і зарубіжними кримінологами, психологами, сексологами, психіатрами, криміналістами, медиками та іншими вченими (часто у зв'язку з відповідними профілактичними завданнями). За словами О. Литвинова, основна наукова та практична значущість цієї категорії лежить у площині вирішення кримінологічних завдань, коли йдеться про злочинну поведінку, що відхиляється, не встановленої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, тобто про таку поведінку, яка і може бути об'єктом аналізу у процесі вивчення особи злочинця та її злочинної поведінки[5]. Це поняття більш важливе у криміналістиці, проте воно актуальне й для кримінологічних досліджень, оскільки зачіпає проблему запобігання злочинним проявам. Інша річ: чи дійсно злочинна

[1] Нежурбіда С –

[2] Бусел В (ред) *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (Перун, 2005) 92

[3] Цит. за: Литвинов О, Орлов Ю *Нариси з кримінології постмодернізму* (Право, 2019) 148–149.

[4] Литвинов О. –

[5] Литвинов О. – 151

поведінка, що відхиляється, є, у правовому сенсі, злочинною і взагалі осудною (ст. 19 КК України)? Вважаємо, що ця проблема потребує подальших досліджень.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що злочинність – кримінологічне поняття, яким узагальнюється відносно масовий і тимчасово стійкий різновид вияву людської протиправності у формі статистичної множинності всіх кримінальних правопорушень, узятих у просторово-часовому вимірі.

Припускаємо, що людство ані фізично, ані психічно, ані духовно ще не здатне відмовитися від протиправного (у широкому сенсі) способу життєдіяльності. Соціум ще не накопичив достатній для такого відходу запобіжний потенціал. Метастази злочинності, сховані у криміногенному тілі суспільних відносин, що підживлюються екстремальними ситуаціями, уражають здорові його частини. Тому суспільство повинно бути вже зараз готовим протидіяти такому розгортанню подій і бути переконаним, що злочинність – лише тимчасовий продукт цивілізації. Отже, неупереджене наукове поняття злочинності, що розкриває повсякденність її численних проявів у різних сферах людського життя, дає впевненість у поступовому скороченні та, зрештою, подоланні цього явища.

Висновки. Дослідження дозволяє дійти таких висновків:

1) у трансвоєнному (повоєнному) соціумі України – періоді відбудови держави, інвестиційної, демографічної позитивної динаміки населення, повернення людей з міграції, у тому числі й злочинного контингенту – прогнозовано можливий потужний сплеск злочинності внаслідок дії довоєнних, воєнних і післявоєнних детермінаційних її чинників;

2) завданням кримінологічної науки на цей період у теоретичному і прикладному плані постає коригування її понятійного апарату, а саме: поняття злочинності, криміногенності детермінаційних факторів, кримінологічного запобігання відповідно до вимог наявної ситуації і прогнозу, а також розробки темпоральних заходів мінімізації вищезазначених чинників злочинної мотивації і поведінки;

3) універсального поняття ані злочину, ані злочинності не існує. У прикладному ж аспекті злочинність – людська протиправність, у тому числі злочинна поведінка. Злочинна поведінка – звичайна поведінка звичайної розумово-вольової людини. Певні виключення у цій сфері – проблема не кримінології, а психіатрії;

4) злочинність – кримінологічне поняття, яким наука узагальнює відносно масовий і тимчасово стійкий різновид людської протиправності у вигляді статистичної множини всіх кримінальних правопорушень, узятих у просторово-часовому вимірі;

5) неупереджене наукове поняття злочинності, набір основних понятійних ознак останньої, що відбивають реальність, у своїй сукупності свідчать про буденність і звичність множинних проявів злочинності у різних сферах людського існування. Це вселяє впевненість у можливості і спроможності соціуму поступово скоротити злочинність за умов наполегливого впровадження та ресурсного забезпечення заходів кримінологічного запобігання, про що буде викладено в другій частині цієї статті.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Babenko A M *Zapobihannia zlochynnosti v rehionakh Ukrainy: kontseptualno-metodolohichnyi ta prakseolohichnyi vymir* [Prevention in the Regions of Ukraine: Conceptual, Methodological and Praxeological Dimension]: monohrafiia (ODUVS, 2014) 55 (in Ukrainian)
2. Bachynin V A, Zhuravskyi V S, Panov M I *Filosofiia prava* [Philosophy of law]: *Pidruchnyk* (Kyiv, 2003) 472 (in Ukrainian)
3. Bandurka O M *Tysiacholittia zlochynnosti v Ukraini* [A millennium of crime in Ukraine]: *monohrafiia* (Zolota mylia, 2015) 11–13 (in Ukrainian)
4. Enrico Ferri *Criminal Sociology* (Little, Brown, 1917. xlv, 577 <https://ia600708.us.archive.org/14/items/criminalsociolog00ferruoft/criminalsociolog00ferruoft.pdf (in English)
5. Erich Fromm *The Anatomy of Human Destructiveness* (Holt Rinehart & Winston, 1973) (in English)
6. Dromin V *Zlochynnist yak sotsialna praktyka (instytutsiina teoriia kryminalizatsii suspilstva)* [Crime as a social practice (institutional theory of criminalization of society)]: *monohrafiia* (Yurydychna literature, 2009) (in Russian)

7. Golina V V, Lukashevych S Yu, Kolodiazhnyi M H *Derzhavne prohramuvannia i rehionalne planuvannia zakhodiv zapobihannia zlochynnosti v Ukraini* [State Programming and Regional Planning of Crime Prevention Measures in Ukraine] (Pravo, 2012) <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/golina_kolodzgnii_monografiya_2012_.pdf> (in Ukrainian)
8. Golina V V Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) [Crime prevention (theory and practice)] : navch. posib. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy (2011) 48–53 (in Ukrainian)
9. Golina V V, Holovkin B M, Valuiska M Yu ta in *Kryminolohiia* [Criminology]: *pidruchnyk* (Pravo, 2014) (in Ukrainian)
10. Hottfredson M, Hershi T *Zahalna teoriia zlochynu* [General theory of crime.] (Akta, 2000) 325 (in Ukrainian)
11. Kolodiazhnyi M H *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy* [Vision Zero strategy: lessons for Ukraine] monohrafiia (Pravo,2022) 263 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9.-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-Vizion-zero_. pdf > (in Ukrainian)
12. Lepskyi M A *Sotsiolohiia ahresii* [Sociology of aggression]: *monohrafiia* (KSK-Alians, 2021) 289 (in Ukrainian)
13. Mozol S A *Kryminolohichna bezpeka v Ukraini* [Criminological security in Ukraine] : monohrafiia (Konstanta, 2018) 8–11 (in Ukrainian)
14. Nezhurbida S *Etiolohiia zlochynu. Teorii. Analiz. Rezultat* [Etiology of crime. Theories. Analysis. Results]: monohrafiia (DRUK ART, 2013) 432 (in Ukrainian)
15. Lytvynov O, Orlov Yu *Narysy z kryminolohii postmodernizmu* [Essays on the Criminology of Postmodernism] (Pravo, 2019) 148–149 (in Ukrainian)
16. Lytvynov O M, Orlov Yu V *Kryminolohiia «svoho» chasu: naukovi rozvidky* [The criminology of the «time»: scientific research] (Pravo, 2021) 36–42 (in Ukrainian)
17. Smetanina N V *Naukovi pidkhody do teorii zlochynnosti u suchasnii ukrainskii kryminolohii* [Scientific Approaches to the Theory of Crime in Modern Ukrainian Criminology] : monohrafiia (Pravo,2016) 192 (in Ukrainian)
18. Zakaliuk A P *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka* [Course in Modern Ukrainian Criminology: Theory and Practice]: [u 3-kh kn.] (In Yure, 2007) Kn.1: *Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky*. 2007. 424. Kn. 2: *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh zlochyniv*. 2007. 712. Kn. 3: *Praktychna kryminolohiia*. 2008. 139–140. (in Ukrainian)
19. Zelinskyi A. *Kryminalna psykholohiia*.[Criminal psychology]. (Kyiv, 1999). 90–95(in Russian)
20. Zelinskyi A *Kryminolohii*a [Criminology] *navch.posib* (Kharkiv, 2000). 24 (in Russian)

Paart of the books

21. Bandurka O M 'Peredmova' [Preface] *Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia*. *U 2 t. T. 2: M-Ya* (Fakt, 2021) 3 (in Ukrainian)
22. Orlov Yu 'Zlochynnist (alternatyvni pidkhody)' [Crime (alternative approaches)] *Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia. U 2 t. T. 1: A-L* (Fakt, 2021) 508–511 (in Ukrainian)

Edited books

23. Busel V (red) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (Perun, 2005) 92 (in Ukrainian)
24. Golina V (red) *Zmenshennia mozhlyvosti vchynennia zlochyniv: stratehichnyi pidkhid* (2020) [Reducing the opportunity to commit crimes: a strategic approach]: monohrafiia (Pravo, 2020) 54–80 (in Ukrainian)

Journal articles

25. Shakun V 'Analiz zlochynnosti: problemy terminolohii' [Crime analysis: problems of terminology] (2023) 2 (26) Filosofski ta metodolohichni problemy prava 73–81. doi: 10.33270/02232602.73 (in Ukrainian)
26. Orlov Yu 'Sutnist poniattia zlochynnosti ta poniattia zlochynnosti: vid frahmentatsii do intehratsii naukovoho znannia' [The essence of the concept of crime and the concept of crime: from fragmentation to integration of scientific knowledge] (2017) 5 Forum prava 271–278 (in Ukrainian) (in Ukrainian)
27. 'Cesare Lombroso' (2013) The Faculty of Medicine Harvard University <https://fa.hms.harvard.edu/sites/g/files/omnuum4521/files/hmsofa/files/memorialminute_lombroso_cesare.pdf > (in English)

Conference papers

28. *Shliakh do kryminolohii. Pamiati Anatoliia Petrovycha Zakaliuka* [The path to criminology. In memory of Anatoly Petrovich Zakalyuk] zb. Materialiv (Zaporizhzhia, 2010) 104–127 (in Ukrainian)

Голіна В. В.

Деякі питання запобігання криміногенним викликам у трансвоєнному соціумі України (теоретико-прогностичний аспект). Частина 1

Фундаментальне завдання кримінологічної науки полягає у виявленні, поясненні, прогнозуванні та запобіганні чинникам, які детермінують чи здатні у перспективі викликати вчинення злочинних проявів. Дослідження свідчить, що у повоєнний період відновлення України прогностично будуть мотивувати злочинну поведінку як довоєнні, воєнні, так і повоєнні криміногенні чинники, частина з яких може бути закладена у тих важливих рішеннях (демобілізація, працевлаштування ветеранів, проблема житла тощо), що приймає держава заради зменшення прояву криміногенного потенціалу суспільстві. У зв'язку з цими у статті, яка складається з двох частин, ставиться і вирішується питання теоретичної та прикладної готовності науки, її термінологічного апарата, запобіжних концепцій до дійсної допомоги країні у мінімізації криміногенності факторів.

Крім того, обґрунтовується можливість і спроможність держави, суспільства, бізнесу, зарубіжних партнерів, спираючись на скореговані наукові поняття, а також оптимістичні положення кримінології, усунути умови для прояву зазначеного потенціалу. У цьому зв'язку принциповим є питання щодо визначення поняття злочинності, зміст і ідеологічна спрямованість якого, як показує огляд цього поняття у вітчизняних публікаціях, не викликає впевненості у реальному зменшенні умов учинення злочинів і, врешті-решт, скороченні злочинності. У цій частині статті надається інтегроване за ознаками поняття злочинності, що включає такі з них, як: відносну масовість; тимчасовість існування; стійкість; різновид буденного прояву людської протиправності; статистична множинність усіх вчинених кримінальних правопорушень; уразливість її детермінант під дією випереджальних заходів кримінологічного запобігання злочинності. Отже, зміст кримінологічних понять повинен слугувати вирішенню актуальних питань, пов'язаних зі злочинністю.

Ключові слова: *понятійний апарат кримінології, криміногенний потенціал, постворенний період, поняття злочинності, кримінологічне запобігання.*

Golina V.

Some Issues of Prevention of Criminogenic Challenges in the Transwar Society of Ukraine (Theoretical and Prognostic Aspect). Part 1

The fundamental task of criminological science is to identify, explain, predict and prevent factors that determine or are capable of causing the commission of criminal acts in the future. The study shows that in the post-war period of Ukraine's restoration, criminal behavior will be predictively motivated by both pre-war, wartime and post-war criminogenic factors, some of which may be embedded in those important decisions (demobilization, employment of veterans, housing problems, etc.) that the state makes in order to reduce the manifestation of criminogenic potential in society. In this regard, the article, which consists of two parts, raises and resolves the issue of theoretical and applied readiness of science, its terminological apparatus, preventive concepts for real assistance to the country in minimizing the criminogenicity of factors.

In addition, the possibility and ability of the state, society, business, foreign partners, relying on adjusted scientific concepts, as well as optimistic provisions of criminology, to eliminate the conditions for the manifestation of the specified potential is substantiated. In this regard, the issue of defining the concept of crime is of principle, the content and ideological orientation of which, as shown by the review of this concept in domestic publications, does not inspire confidence in a real reduction in the conditions for committing crimes and, ultimately, reducing crime. This part of the article provides an integrated concept of crime according to its features, which includes such features as: relative mass; temporality of existence; stability; a variety of everyday manifestations of human illegality; statistical multiplicity of all committed criminal offenses; vulnerability of its determinants under the influence of proactive measures of criminological crime prevention. Therefore, the content of criminological concepts should serve to resolve current issues related to crime.

Keywords*: conceptual framework of criminology, criminogenic potential, post-war period, concept of crime, criminological prevention.*

Стаття надійшла до редакції:22.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.9
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-37

***А. В. Калініна*,** кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-8015-0807

КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ПРАКТИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Кримінологічне осмислення перехідного правосуддя як особливого стану суспільства здійснюється вченими вже не перший рік як за кордоном, так і в Україні. Оскільки витоки самої теорії перехідного правосуддя – це кристалізація міжнародного досвіду суспільств, що перебували у конфлікті під час його перебігу, а також тих, які опинилися у ситуації невизначеності після його завершення, запозичення позитивного досвіду в цій царині для України є перспективним. Адже наша держава вже понад десять років перебуває у зовнішньому конфлікті, загострення якого проявилося у повномасштабній збройній агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 року.

Сам по собі період постконфліктного відновлення будь-якої держави (суспільства) сповнений низкою криміногенних ризиків, що продукуються різного роду джерелами. Серед таких джерел можна виокремити: соціальну та економічну дестабілізацію, загострення криміногенної обстановки через велику кількість нерозкритих кримінальних правопорушень або непритягнення винних до кримінальної відповідальності, наявність значної кількості зброї на руках у населення, психологічну травматизацію громадян (як військових, так і цивільного населення) та ін. На теперішній час діагностування таких ризиків – одне з головних завдань кримінологічної науки і правозастосовної практики, оскільки саме вони створюють базу для прогнозування криміногенної ситуації в указаний період та є тими факторами, корекційний вплив на які є необхідним для зниження рівня злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи розуміння категорії «ризик» розглядаються у межах досліджень із різних галузей науки, зокрема, економіки, соціології, юридичної науки та ін. Окрему увагу розкриттю теоретичних основ поняття «криміногенний ризик» приділено П. Л. Фрісом[2].

Частково криміногенні ризики, пов'язані із реалізацією перехідного правосуддя, досліджувалися у межах виконання наукового проєкту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель», що реалізовувався завдяки грантовій підтримці Національного фонду досліджень України[3].

Окрему увагу вказаним ризикам приділено у роботах Ю. В. Орлова, а саме у монографії «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри» (Харків, 2023)[4] й наукових статтях: «Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального

* Наукову статтю підготовлено на виконання теми фундаментального дослідження відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» (номер реєстрації в УкрІНТЕІ 0124U005211).

[2] Фріс П. Л. 'Криміногенні ризики і політика у сфері боротьби зі злочинністю' (2013) 5 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Юриспруденція 173

[3] В. Пашков, Ю. Орлов, В. Павликівський та ін. (уклад) 'Аналітична довідка з пропозиціями щодо розробки та реалізації в Україні теоретичної моделі концепції перехідного правосуддя' < https://surli.cc/wrjtbp>

[4] Орлов Ю. В. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія* (Право, 2023) 252

радикалізму»[1] та «Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя» (2024)[2].

Криміногенні ризики розкриваються також авторами навчального посібника «Кримінологія (Загальна частина)» (Харків, 2025) у межах теми «Перехідне правосуддя в системі протидії злочинності постконфліктного періоду»[3].

Деякі теоретичні аспекти розроблення проблеми криміногенних ризиків, пов'язаних із реалізацією перехідного правосуддя, висвітлено у тезах доповідей авторки на наукових заходах[4].

Проте, зважаючи на обсяг та мінливість проблематики, що розглядається, необхідно зазначити, що перспективи дослідження криміногенних ризиків, пов'язаних із реалізацією перехідного правосуддя в Україні, є величезними. Наразі всебічне висвітлення вказаної теми відсутнє.

Метою статті є формулювання поняття криміногенного ризику в реалізації механізму перехідного правосуддя. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: 1) розглянути розуміння категорії «ризик» у науці; 2) розглянути теоретичне наповнення терміна «криміногенний ризик» у науках кримінально-правового циклу; 3) сформулювати поняття криміногенних ризиків, пов'язаних із реалізацією перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Категорія ризику є властивою для термінологічного апарату різних галузей науки. Головним чином її пов'язують з економічними, технічними, юридичними науками, акцентуючи увагу на тому, що кожні з них наповнюють зміст цієї категорії своїми особливостями та визначають специфічні для них види ризику. Щодо сутності ризику як такого, то тут звернемося до його визначення в економічній літературі, де зазначається, що ризиком у своїй першооснові є невизначеність[5]. Саму ж невизначеність, яка породжує ризик, в певному умовно універсальному сенсі можна розуміти як ситуацію, коли відсутня інформація стосовно структури та можливих станів об'єкта і навколишнього оточення[6].

Поняття «криміногенний ризик» також не є новим для кримінологічної науки України. Як правило, його зміст вчені пов'язують із детермінацією злочинності, наголошуючи, що: «Криміногенний ризик, причини злочинності та сама злочинність являють собою різнопорядкові явища об'єктивної дійсності, які взаємодіють між собою»[7].

Криміногенний ризик можна визначити як характеристику об'єкта (явища, процесу, діяльності), що виражає невизначений характер параметрів його існування у майбутньому (результат діяльності, наслідки перманентного процесу, явища тощо), які пов'язуються з науково обґрунтованим припущенням щодо імовірного настання небажаних наслідків у кримінологічній обстановці (ситуації), що, зокрема, може призводити до: інтенсифікації існуючих, появи нових факторів злочинності, ослаблення функцій системи протидії злочинності[8]. Отже, у детермінаційному ланцюзі злочинності криміногенним ризикам належить роль факторів, що сприяють виникненню її безпосередніх причин. П. Л. Фріс до криміногенних ризиків відносить політичні, економічні, соціальні та біологічні явища, які породжують виникнення причин злочинності[9].

Існування криміногенних ризиків є перманентним за будь-яких часів. Адже очевидним є факт, що у відповідь на зникнення одних суспільних процесів, трансформацію інших та виникнення нових відбувається й адаптація злочинності. Зараз Україна знаходиться в складних умовах воєнного

---

[1] – 'Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму' (2023) 1 (28) Вісник Кримінологічної асоціації України 108–123. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09.

[2] – 'Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя' (2024) 2 (32) Вісник Кримінологічної асоціації України 180–231 DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13

[3] Орлова Ю. В. (ред) *Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб.* (ХНУВС, 2025) 616

[4] Калініна А. В. 'Поняття криміногенних ризиків, пов'язаних із компонентами практики здійснення перехідного правосуддя в Україні' *Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє* : матеріали заоч. наук.-практ. круглого столу (6 трав. 2025 р., Харків) 54–57. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617035 ; – 'Перехідне правосуддя як специфічна реальність постконфліктного суспільства' *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : зб. матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 16 трав. 2025 р.) 261–265. < https://surl.li/lasqpz>

[5] Стешенко О. Д. *Ризикологія : навч. посіб*. (УкрДУЗТ, 2019) 22

[6] – 23

[7] Фріс П. Л. 'Криміногенні ризики і політика у сфері боротьби зі злочинністю' (2013) 5 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Юриспруденція 173

[8] Шевчук Т. 'Криміногенний ризик' Кримінологічний довідник (Вісник кримінологічної асоціації України) <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/kriminologichna-terminologiya/k/> (дата звернення: 19.04.2025).

[9] Фріс П. Л. 'Криміногенні ризики і політика у сфері боротьби зі злочинністю' (2013) 5 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Юриспруденція 174.

стану, ведучи боротьбу із повномасштабною російською військовою агресією, що почалася із 24 лютого 2022 року. Проте всі події мають своє логічне завершення. Відповідно до загальносвітового досвіду по закінченню як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів настає особливий період відновлення соціуму, що отримав назву транзитивного, або перехідного. Одним з елементів такого відновлення є транзитивне / перехідне правосуддя.

Щодо доктринального розуміння терміна «перехідне правосуддя», то необхідно зазначити, що тут наукова література багата на теоретичні підходи та дискусійні положення. Певною мірою універсальним, на наш погляд, є визначення, запропоноване О. В. Уваровою, яка зазначила, що перехідне правосуддя характеризує період застосування механізмів, засобів і практик як реакцію на репресії, події конфлікту або війни з метою протидії і подолання наслідків тих порушень прав людини і/або гуманітарного права, які мали місце у минулому[1].

Роль перехідного правосуддя у складних процесах постконфліктного суспільства влучно визначив Ю. В. Орлов, акцентуючи увагу на тому, що: «Будучи за своїм визначенням кримінологічним проєктом загальносоціального значення, … перехідне правосуддя має у своїх ключових вузлових елементах і деталях віднайти належне кримінологічне обґрунтування, пов'язане із визначенням характеру і ступеня соціальної ризикованості відповідних проєктних кроків або взагалі постконфліктної панорами, її найбільш виразно виявлених, а також прихованих, неочевидних «больових точок», з'ясуванням антикриміногенного потенціалу складових перехідного правосуддя, способів його підвищення і реалізації»[2].

Втілення цього концепту потребує різнопланових заходів, зміст яких залежить від того елемента перехідного правосуддя, який вони реалізують. Серед таких елементів:

1) кримінальне переслідування (criminal prosecution) винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини;

2) відшкодування (виправлення) шкоди (reparations) жертвам конфлікту за спричинену їм фізичну та психічну шкоду, відновлення порушених прав, надання їм медичної та психологічної допомоги, юридичних і соціальних послуг;

3) встановлення істини (truth-telling) як об'єктивної та неупередженої документальної реконструкції подій, розсекречення архівів і відновлення історичної правди;

4) інституційні реформи (institutional reforms), які можуть стати гарантією неповторення конфлікту (очищення органів влади (люстрація), реформа сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, секторів освіти та ЗМІ)[3].

Кожний із наведених елементів перехідного правосуддя реалізується шляхом низки складних за своїм рівнем організації та практичного втілення процедур.

Аналізуючи сучасну парадигму кримінологічних знань та дослідження перехідного правосуддя в її межах, О. М. Литвинов слушно вказує на непередбачуваності та складній прогнозованості векторів розвитку його елементів[4]. Окрім того, учений зазначає, що: «Слід враховувати методологічний плюралізм, какофонію різноголосих інструментів, використовуваних щодо аналізу різних соціальних процесів у межах перехідного правосуддя. Уявляється, що в цьому разі можна навіть допустити і відсутність єдиної «правильної» методології, і різновекторність досліджень, і хаотичне зчеплення одержаних результатів, і взаємну дифузію різногалузевих висновків, і калейдоскоп міждисциплінарних зв'язків, що виникають при цьому»[5]. У свою чергу Ю. В. Орлов зосереджує увагу на загальносоціальній ролі перехідного правосуддя[6].

Основною складністю етапу перехідного правосуддя в будь-якому суспільстві є його темпоральна «розмитість». Чітко визначити момент початку та завершення цього періоду не можливо, так як тривалість реалізації елементів перехідного пра-

[1] Уварова О. В. 'Характеристика перехідного періоду' *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні*: *монографія* («РУМЕС», 2017) 9

[2] Орлов Ю. В., Дундич Л. В. 'Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України: зони криміногенних ризиків' (2022) 1 (84) Право і безпека 124 DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.13.

[3] Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. *Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид.* (Київ, 2020) 11 <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/DIalogue-in-the-Model-of-Transitional-Justice-study-2020.pdf.>

[4] Литвинов О М 'Перехідне правосуддя в новій парадигмі кримінологічних знань' *Захист прав людини в українській моделі перехідного правосуддя* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 черв. 2024 р.) 12. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178411541.

[5] – 12

[6] Орлов Ю. В., Дундич Л. В. 'Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України: зони криміногенних ризиків' (2022) 1 (84) Право і безпека 124 DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.13.

восуддя може різнитися у часі щодо кожного з них. Окрім того, в різних частинах (регіонах, областях, на деокупованих територіях) держави їх часовий перебіг також може різнитися. Таким чином, часову неточність перебігу перехідного правосуддя можна вважати головною складністю його реалізації.

Інша складність реалізації перехідного правосуддя пов'язана із багатоманітністю напрямів, етапів виконання й очікуваних результатів від практичного втілення концепції перехідного правосуддя, що в сукупності сприяють формуванню низки ризиків, у тому числі й криміногенного характеру. Ю. В. Орлов підкреслює, що: «…криміногенні ризики реалізації перехідного правосуддя поєднуватимуть у собі як деякі ординарні, довоєнної етіології фактори (і їх комплекси) злочинності, так і чинники двох якісно нових груп:

а) воєнно зумовлені чинники;

б) детермінанти, пов'язані з повоєнною стабілізаційною та відновною активністю, як в гуманітарній сфері, так і в політиці, економіці, житлово-комунальній сфері тощо»[1].

Отже, криміногенні ризики, пов'язані із компонентами практики здійснення перехідного правосуддя в Україні, можна визначити як окремі характеристики елементів перехідного правосуддя, які відбивають невизначеність параметрів його реалізації у майбутньому та можуть бути пов'язані із виникненням безпосередніх причин кримінальних правопорушень.

Висновки. Таким чином, категорія ризику є властивою для різних галузей науки. Найпоширеніше її значення – це характеристика невизначеності. У детермінаційному ланцюзі злочинності криміногенним ризикам належить роль факторів, що сприяють виникненню її безпосередніх причин. Під криміногенними ризиками, пов'язаними із компонентами практики здійснення перехідного правосуддя в Україні розуміються окремі характеристики елементів перехідного правосуддя, які відбивають невизначеність параметрів його реалізації у майбутньому та можуть бути пов'язані із виникненням безпосередніх причин кримінальних правопорушень.

[1] Орлов Ю. В. 'Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя' (2024) 2 (32) Вісник Кримінологічної асоціації України 182 DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Brunova-Kalisetska I., Kyselova T., Martynenko O. *Dialoh v modeli pravosuddia perekhidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii: nauk.-prakt. vyd.* [Dialogue in the transitional justice model: features and functions: scientific-practical edition] (Kyiv, 2020) 11 https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/DIalogue-in-the-Model-of-Transitional-Justice-study-2020.pdf. (in Ukrainian)
2. Orlov Yu. V. *Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny: kryminalno-pravovyi ta kryminolohichnyi vymiry : monohrafiia* [Crime and Counteraction to It in Wartime: Criminal Law and Criminological Dimensions: Monograph] (Pravo, 2023) 252 (in Ukrainian)
3. Steshenko O. D. *Ryzykolohiia : navch. posib.* [Riskology: a textbook] (UkrDUZT, 2019) 180 (in Ukrainian)

Edited books

4. Orlova Yu. V. (red) *Kryminolohiia (Zahalna chastyna) : navch. posib.* [Criminology (General part): teaching aid.] (KhNUVS, 2025) 616 (in Ukrainian)

Part of the books

5. Uvarova O. V. 'Kharakterystyka perekhidnoho periodu' *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini: monohrafiia* [Characteristics of the Transitional Period' Basic Research on the Application of Transitional Justice in Ukraine: Monograph] («RUMES», 2017) 8–11 (in Ukrainian)

Journal articles

6. Fris P. L. 'Kryminohenni ryzyky i polityka u sferi borotby zi zlochynnistiu' [Criminogenic risks and crime control policies] (2013) 5 Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu Yurysprudentsiia 173 (in Ukrainian)
7. Orlov Yu. V., Dundych L. V. 'Kryminolohichni zasady perekhidnoho pravosuddia dlia Ukrainy: zony kryminohennykh ryzykiv' [Criminological principles of transitional justice for Ukraine: zones of criminogenic risks] (2022) 1 (84) Pravo i bezpeka 124–132. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.13. (in Ukrainian)
8. Orlov Yu. V. 'Tendentsii u zminakh kryminohennoi obstanovky v Ukraini v umovakh viiny: vid ordynarnoi zlochynnosti do kryminalnoho radykalizmu' [Trends in changes in the criminogenic situation in Ukraine during the

war: from ordinary crime to criminal radicalism] (2023) 1 (28) Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy 108–123. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09. (in Ukrainian)

9. – 'Povoiennyi tranzyt Ukrainy: matrytsia kryminohennykh ryzykiv perekhidnoho pravosuddia' [Ukraine's post-war transit: a matrix of criminogenic risks of transitional justice] (2024) 2 (32) Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy 180–231 DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13 (in Ukrainian)

Analytical documents

10. V. Pashkov, Yu. Orlov, V. Pavlykivskyi ta in. (uklad) 'Analitychna dovidka z propozytsiiamy shchodo rozrobky ta realizatsii v Ukraini teoretychnoi modeli kontseptsii perekhidnoho pravosuddia' [Analytical note with proposals for the development and implementation in Ukraine of a theoretical model of the concept of transitional justice] < https://surli.cc/wrjtbp> (in Ukrainian)

Conference papers

11. Kalinina A. V. 'Poniattia kryminohennykh ryzykiv, poviazanykh iz komponentamy praktyky zdiisnennia perekhidnoho pravosuddia v Ukraini' [The concept of criminogenic risks associated with the components of transitional justice practice in Ukraine] *Zlochynnist v Ukraini: suchasnyi stan ta pohliad u maibutnie* : materialy zaoch. nauk.-prakt. kruhloho stolu (6 trav. 2025 r., Kharkiv) 54–57. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617035 (in Ukrainian)
12. – 'Perekhidne pravosuddia yak spetsyfichna realnist postkonfliktnoho suspilstva'[Transitional justice as a specific reality of post-conflict society] *Suchasnyi rozvytok derzhavotvorennia ta pravotvorennia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky* : zb. materialiv KhIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., (m. Kyiv, 16 trav. 2025 r.) 261–265. < https://surl.li/lasqpz> (in Ukrainian)
13. Lytvynov O M 'Perekhidne pravosuddia v novii paradyhmi kryminolohichnykh znan' [transitional justice in the new paradigm of criminological knowledge] *Zakhyst prav liudyny v ukrainskii modeli perekhidnoho pravosuddia* : materialy nauk. prakt. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 14 cherv. 2024 r.) 11–13. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178411541. (in Ukrainian)

Papers from encyclopedias

14. Shevchuk T. 'Kryminohennyi ryzyk' Kryminolohichnyi dovidnyk [Criminogenic Risk Criminological Handbook] (Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy) <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/kriminologichna-terminologiya/k/> (in Ukrainian)

Калініна А. В.

Криміногенні ризики як специфічний компонент практики здійснення перехідного правосуддя в Україні: теоретичний аналіз

У статті розглядаються теоретичні основи поняття криміногенних ризиків, пов'язаних із реалізацією перехідного правосуддя в Україні, на основі чого авторкою пропонується визначення таких ризиків.

Розглянуто розуміння категорії ризику в економічній науці, під яким розуміється невизначеність, тобто ситуація, коли відсутня інформація стосовно структури та можливих станів об'єкта і навколишнього оточення.

Встановлено, що криміногенний ризик – це характеристика об'єкта (явища, процесу, діяльності), що виражає невизначений характер параметрів його існування у майбутньому (результат діяльності, наслідки процесу, явища тощо), які пов'язуються з науково обґрунтованим припущенням щодо імовірного настання небажаних наслідків у кримінологічній обстановці (ситуації), що, зокрема, може призводити до: інтенсифікації існуючих, появи нових факторів злочинності, ослаблення функцій системи протидії злочинності (Т. Шевчук).

Визначено, що перехідне правосуддя, як правова реальність постконфліктного відновлення, характеризується криміногенними ризиками, зокрема й у процесі реалізації кожного з його елементів. За загальновизнаною міжнародною практикою такими елементами є: кримінальне переслідування, відшкодування шкоди, встановлення істини та інституційні реформи. Кожен з елементів характеризується непередбачуваністю й складною прогнозованістю розвитку.

Підкреслено, що основною складністю етапу перехідного правосуддя в будь-якому суспільстві є його темпоральна «розмитість». Іншою складністю є наявність криміногенних ризиків. Визначено, що криміногенні ризики, пов'язані із компонентами практики здійснення перехідного правосуддя в Україні, – це окремі характеристики елементів перехідного правосуддя, які відбивають невизначеність параметрів його реалізації у майбутньому та можуть бути пов'язані із виникненням безпосередніх причин кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *криміногенний ризик, перехідне правосуддя, постконфліктне відновлення.*

Kalinina A. Criminogenic Risks as a Specific Component of Transitional Justice Practice in Ukraine: A Theoretical Analysis

The theoretical foundations of the concept of criminogenic risks associated with the implementation of transitional justice in Ukraine have been examined in the scientific paper. On the basis of this the author proposes a definition of such risks.

The author examines the understanding of the category of risk in economic science, which is understood as «uncertainty», that is, a situation where there is no information about the structure and possible states of an object and its environment.

The author establishes that criminogenic risk is a characteristic of an object (phenomenon, process, activity) which expresses the uncertain nature of the parameters of its existence in the future (result of activity, consequences of a process, phenomenon, etc.), which are associated with a scientifically based assumption about the probable occurrence of undesirable consequences in a criminological situation, which, in particular, may lead to: intensification of existing, emergence of new crime factors, weakening of the functions of the crime prevention system (T. Shevchuk).

It is determined that transitional justice, as a legal reality of post-conflict recovery, is characterized by criminogenic risks, in particular, in the process of implementing each of its elements. According to generally recognized international practice, these elements are: criminal prosecution, reparation, truth-telling and institutional reforms. Each of these elements is characterized by unpredictability and difficulty in predicting its development.

The author emphasizes that the main difficulty of the transitional justice stage in any society is its temporal «blurring». Another difficulty is the presence of criminogenic risks. The author determines, that the criminogenic risks associated with the components of transitional justice practice in Ukraine are certain characteristics of transitional justice elements which reflect the uncertainty of the parameters of its implementation in the future and may be associated with the emergence of direct causes of criminal offenses.

Key words: *criminogenic risk, transitional justice, post-conflict recovery*

Стаття надійшла до редакції:29.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.9.01(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-43

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
ORCID: 0000-0002-2047-1665

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ДЕЯКИХ МЕТОДІВ ПРОГНОЗУВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ДЛЯ ПЕРЕДБАЧЕННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД*

Prediction is very difficult, especially if it's about the future.
Niels Bohr

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну істотно трансформувало всі аспекти життєдіяльності українського суспільства, включаючи сферу злочинності. Унаслідок глибоких соціальних змін, спричинених воєнними діями, характер і масштаби кримінальної активності населення суттєво змінилися. Очевидно, що й після завершення війни криміногенна ситуація не залишиться сталою. Навпаки, повоєнний період супроводжуватиметься новими викликами, пов'язаними, зокрема, з масовою демобілізацією та поверненням ветеранів, соціально-економічною нестабільністю, внутрішньою та зовнішньою міграцією значної частини населення, зростанням соціальної вразливості, складнощами у відновленні системи правопорядку на деокупованих територіях, а також ризиками поширення проявів насильства, незаконного обігу зброї, наркотичних засобів та психотропних речовин тощо. За таких умов очікувані зміни у злочинності актуалізують потребу в завчасному кримінологічному прогнозуванні як передумові для формування ефективної політики у сфері запобігання та протидії злочинності.

Прогнозування злочинності, як різновид кримінологічного прогнозування, являє собою аналітичну діяльність, спрямовану на науково обґрунтоване визначення ймовірних змін у рівні, структурі, динаміці, географії та характері злочинності в майбутньому, виявлення факторів, що впливають на її розвиток, а також передбачення появи нових форм і видів суспільно небезпечної поведінки з метою розроблення ефективної системи заходів запобігання та протидії злочинності. В основі прогнозування злочинності лежить всебічний аналіз статистичних показників, результати кримінологічних й соціологічних досліджень, дані експертних опитувань та оцінка різноманітних факторів, що впливають або потенційно можуть вплинути на злочинність.

У кримінології та прикладній кримінальній аналітиці органів кримінальної юстиції використовується широкий спектр методів і методик прогнозування злочинності, які застосовуються залежно від обсягу наявних емпіричних даних, завдань прогнозування, необхідної глибини прогнозу та прогнозного горизонту (короткострокового, середньострокового чи довгострокового). Загальна кількість таких методів та методик на сьогодні не встановлена, проте за оцінками дослідників, існує понад 150 методів прогнозування соціальних процесів[2], значна частина з яких може бути адаптована для потреб кримінологічного прогнозування.

* *Примітка.* Стаття підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» (номер державної реєстрації 0124U005211), яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України та фінансується за рахунок державного бюджету.

[2] Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю. та ін., *Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник*, 2-ге

Водночас застосування як традиційних, так і сучасних методів та методик прогнозування злочинності в сьогоденних українських реаліях стикається з низкою суттєвих проблем, зумовлених впливом повномасштабної війни. Прогностична діяльність ускладнюється тим, що більшість класичних методів, які лежать в основі інформаційно-аналітичних систем органів кримінальної юстиції, виявляються малоефективними в умовах різких суспільних трансформацій, характерних для періодів після завершення воєнних конфліктів. Це саме стосується і сучасних методів, що базуються на алгоритмічному аналізі великих масивів даних і технологіях машинного навчання: попри доволі високу точність у стабільному середовищі, вони є вразливими до непередбачуваних змін соціального ландшафту, які супроводжують повоєнні процеси. Обмежений обсяг релевантних вхідних даних, висока непередбачуваність соціально-економічних, демографічних та політичних процесів у повоєнний період, глибокі зміни у структурі чинників, що впливають на злочинність та її прояви, суттєво знижують здатність існуючих моделей достовірно передбачати майбутні тенденції у сфері злочинності в Україні.

Вищезазначене визначає особливу актуальність дослідження можливостей і меж застосування існуючих методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період, а також зумовлює нагальну потребу в критичному переосмисленні наявних методичних підходів до кримінологічного прогнозування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання кримінологічного прогнозування у своїх працях досліджували такі українські науковці, як: А. М. Бабенко, В. С. Батиргареєва, А. А. Бова, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, Є. О. Гладкова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, О. Г. Кулик, М. Г. Колодяжний, В. П. Кубрак, М. О. Ларченко, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, С. І. Марко, Ю. В. Орлов, В. В. Пивоваров, В. І. Поклад, М. М. Рудик, І. В. Сингаївська, Ю. В. Тарасевич, А. М. Ханькевич, І. О. Христич, В. І. Шакун, В. А. Шкелебей та деякі інші.

У свою чергу, до аналізу методів кримінологічного прогнозування та окремих проблем їх застосування у своїх працях зверталися, зокрема, такі українські вчені, як О. Ю. Бусол, Г. Ю. Дарнопих, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, М. Г. Колодяжний, Ю. М. Климчук, О. Г. Кулик, В. В. Пивоваров, І. О. Христич, Н. О. Чікіна. Так, О. Г. Кальман, І. О. Христич, Г. Ю. Дарнопих, Н. О. Чікіна здійснили глибокий аналіз переваг і обмежень окремих методів прогнозування злочинності, зосередившись на можливостях застосування математичного моделювання, багатовимірного статистичного аналізу, методів екстраполяції, експертних оцінок, а також системно-структурних і асоціативних підходів для оцінки тенденцій розвитку економічної злочинності[1]. А. П. Закалюк розкрив особливості та проблеми застосування методів екстраполяції, моделювання та експертних оцінок у кримінологічних дослідженнях[2]. В. В. Пивоваров та Ю. М. Климчук проаналізували можливості використання математичних методів у прогнозуванні корпоративної злочинності[3]. М. Г. Колодяжний розглянул можливості застосування методів штучного інтелекту в прогнозуванні злочинності[4]. О. Ю. Бусол дослідила особливості застосування математичного (комп'ютерного) моделювання до аналізу організованої злочинної діяльності[5]. О. Г. Кулик дійшов висновку, що для розрахунку прогнозних показників облікованих злочинів

вид., перероб. і доп., за заг. ред. В. В. Голіни (Право, 2009) 83 <https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf> (дата звернення 25.05.2025; Михайлов О. Є., *Кримінологія: навчальний посібник* (Знання, 2012) розд. 10.2 <http://lib-net.com/content/9285_Vidi_prognoziv_i_metodi_kriminologichnogo_prognozyvannya.html> (дата звернення: 25.05.2025)

[1] Кальман О. Г., Христич І. О., Дарнопих Г. Ю., Чікіна Н. О., 'Кримінологічні проблеми прогнозування економічної злочинності, планування і координації заходів боротьби з нею' (2003) 7 Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. 56–89 <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10402/1/Hristich_Kalman_Darnopuh_CHikina_56–89.pdf> (дата звернення: 25.05.2025)

[2] Закалюк А. П., *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика*: *у 3-х кн. – Кн. 3: Практична кримінологія* (Видавничий Дім «Ін Юре», 2008) 144–164

[3] Пивоваров В. В. та Климчук Ю. М., 'Математичні методи прогнозування корпоративної злочинності' (2018) 2–3 Право і суспільство 160–166 <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_3/32.pdf> (дата звернення: 25.05.2025)

[4] Колодяжний М. Г., *Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія* (Право, 2018) 228 <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/623/3_Strategija%20zmenshennja%20mozlivostej_Mono_vnutri.pdf> (дата звернення: 25.05.2025)

[5] Бусол О. Ю., 'Застосування математичного (комп'ютерного) моделювання до аналізу організованої злочинної діяльності' (2011) 24 Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія та практика) 28–36

рекомендується використовувати один із методів екстраполяції (наприклад, метод простого експоненціального згладжування)[1].

Водночас варто зазначити, що вивчення методів кримінологічного прогнозування та проблем їх застосування не обмежується лише працями вищезгаданих авторів, адже ця тематика продовжує розвиватися у дослідженнях широкого кола українських вчених. Доволі часто питання прогнозування злочинності порушуються у межах дослідження окремих її видів, зокрема економічної, насильницької, корисливої, організованої та рецидивної злочинності, що свідчить про прагнення науковців не лише осмислити методологію та методику прогнозування в цілому, а й адаптувати її до специфіки окремих кримінальних проявів.

Проблематика використання методів прогнозування злочинності привертала увагу й зарубіжних дослідників. Деякі з них розглядали проблеми застосування традиційних методів прогнозування злочинності. Так, доцент Школи юридичних досліджень Університету Раєрсона (зараз – Метрополійний університет Торонто) Stephen Schneider у підготовленому ним підсумковому звіті «Прогнозування злочинності: огляд досліджень»[2] звертає увагу на ключову методологічну проблему сучасного прогнозування злочинності – відокремлене використання кількісних і якісних методів, що значно знижує потенціал комплексного аналізу криміногенної ситуації. Він підкреслює, що в більшості досліджень спостерігається домінування або статистичних моделей (наприклад, екстраполяції, моделювання), або якісних підходів (наприклад, експертна оцінка, сценарне моделювання), тоді як поєднання цих підходів могло б забезпечити глибший і точніший прогноз. S. Schneider аргументує, що кількісні методи ефективно ідентифікують загальні тенденції, дозволяючи передбачати рівень злочинності, але вони часто ігнорують контекстуальні чинники. У свою чергу, якісні методи дають можливість визначати приховані змінні, які ще не проявилися у статистиці, але можуть істотно вплинути на майбутню динаміку злочинності.

Інші науковці так само вивчали проблеми застосування сучасних методів прогнозування злочинності. Зокрема, G. O. Mohler, M. B. Short, S. Malinowski, M. Johnson, G. E. Tita, A. L. Bertozzi та P. J. Brantingham проаналізували ефективність застосування алгоритмів прогнозної поліції в реальних умовах. Так, вони провели випадкове контрольоване польове дослідження у кількох районах Лос-Анджелеса[3]. Дослідники дійшли висновку, що інтелектуальні просторово-часові моделі можуть бути ефективним інструментом прогнозування, але потребують постійної адаптації, контролю за якістю даних і комплексного підходу до інтерпретації результатів.

Доволі детальний огляд літератури щодо застосування методів штучного інтелекту у прогнозування злочинності зробили F. Dakalbab, M. Abu Talib, O. Abu Waraga, A. Bou Nassif, S. Abbas та Q. Nasir[4].

Окрему увагу привертають дослідження, присвячені використанню нетрадиційних або інноваційних методів прогнозування злочинності. Наприклад, інженер з Університету Вірджинії Matthew Gerber продемонстрував потенціал великих даних та соціальних мереж у прогнозуванні злочинності. Він зібрав понад 1,5 млн геолокованих дописів з Twitter у Чикаго за кілька місяців 2013 р., а також дані про зареєстровані злочини за той самий період, розбивши місто на сітку районів розміром 1×1 км. Використовуючи методи обробки тексту, ним було виділено тематичні тренди твітів у кожному районі (про що люди говорять – спорт, нічне життя, погода тощо). Після чого ці дані поєднали з традиційними методами кримінологічного прогнозування (наприклад, картами «гарячих точок» злочинності). У результаті комбінована модель покращила точність прогнозу на наступний місяць для 19 з 25 категорій злочинів порівняно з використанням лише історичних кримінальних статистик. Запропонована M. Gerber модель показала цінність нетрадиційних даних, а саме: соцмедіа можуть слугувати «раннім індикатором»

[1] Кулик О. Г., 'Методика прикладного прогнозування злочинності в Україні: основні положення' (2018) 3(41) Наука і правоохорона 150–160 <https://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2018_3/21.pdf> (дата звернення: 25.05.2025)

[2] Schneider S. *Predicting Crime: A Review of the Research: Summary Report* (Department of Justice Canada, 2002) 45 <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/rr02_7/rr02_7.pdf> (accessed 25.05.2025)

[3] Mohler G. O., Short M. B., Malinowski S., Johnson M., Tita G. E., Bertozzi A. L., & Brantingham P. J. 'Randomized Controlled Field Trials of Predictive Policing' (2015) 110 (512) Journal of the American Statistical Association 1399–1411. <https://doi.org/10.1080/01621459.2015.1077710> (accessed 25.05.2025)

[4] Dakalbab F., Abu Talib M., Abu Waraga O., Bou Nassif A., Abbas S., Nasir Q., 'Artificial intelligence & crime prediction: A systematic literature review' (2022) 6–1 Social Sciences & Humanities Open <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100342> (accessed 25.05.2025)

певних злочинів, відображаючи настрої і події, що передують правопорушенням. Однак такі кореляції не обов'язково означають причинність, адже твіттер-активність лише побічно вказує на потенційні ризики[1].

Слід зазначити, що зарубіжна наукова література містить значну кількість досліджень, присвячених проблемам застосування тих чи інших методів прогнозування злочинності, а тому в межах цієї статті неможливо охопити усього їх розмаїття. Водночас як зарубіжні, так і українські дослідження переважно не охоплюють проблемні питання застосування методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації у повоєнний період.

Отже, **метою статті** є визначення проблем використання окремих методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на широке різноманіття методів і методик прогнозування злочинності, більшість із них є варіаціями базових підходів. Багато з цих методів та методик належать, скоріше, до окремих прийомів чи процедур прогнозування, інші являють собою набір окремих прийомів, які відрізняються від базових чи один від одного кількістю окремих прийомів і послідовністю їх застосування[2]. Таким чином, для виявлення можливостей і обмежень прогнозування криміногенної ситуації у повоєнний період доцільним є аналіз потенціалу найбільш поширених методів, без необхідності охоплення всієї множини існуючих підходів.

Одним із базових методів прогнозування злочинності є ***метод екстраполяції***. Цей метод полягає у статистичному продовженні минулих тенденцій на майбутнє. Аналізуються історичні дані про рівень, динаміку і структуру злочинності, виявляються тренди (зростання, спад тощо), після чого за допомогою математичних методів робиться прогноз на основі припущення, що виявлені тенденції продовжаться. Іншими словами, екстраполяція – це проєкція в майбутнє встановлених статистичних закономірностей розвитку злочинності.

Метод екстраполяції є одним із найпростіших і найбільш поширених у кримінологічному прогнозуванні. Метод базується на реальних емпіричних даних і зрозумілих статистичних процедурах, зокрема побудові трендових моделей (лінійних, експоненційних, логістичних тощо). На практиці застосовуються як прості лінійні екстраполяції, так і більш складні варіанти – з використанням методу найменших квадратів або апроксимації кривих.

До основних переваг методу екстраполяції належать: простота використання; наочність результатів; незалежність від суб'єктивної думки дослідника[3]; можливість побудови прогнозів навіть за обмеженої інформації про причини злочинності, адже достатньо лише статистичних рядів динаміки. Завдяки цим якостям екстраполяція часто використовується як базовий підхід у прогнозних дослідженнях злочинності, особливо в умовах стабільного соціального середовища. У таких ситуаціях вона дозволяє будувати прийнятні короткострокові й навіть середньострокові прогнози. Наприклад, якщо протягом останніх 5 років кількість зареєстрованих крадіжок щороку зростала в середньому на 3%, екстраполяція дозволяє спрогнозувати за умови збереження тенденцій приблизно такий самий відсоток зростання й на наступний рік.

Головний недолік екстраполяції – ігнорування потенційних змін причинних факторів або появи нових чинників у майбутньому. Метод фактично припускає, що умови, які визначали тренд у минулому, залишаться незмінними; в реальності ж різкі соціально-економічні чи правові зрушення можуть різко змінити динаміку злочинності. Тому екстраполяційний прогноз у довгостроковій перспективі або за ситуацій нестабільності є ненадійним.

Враховуючи зазначене, застосування методу екстраполяції не дозволить отримати достовірні результати при прогнозуванні криміногенної ситуації в повоєнній Україні. Просте лінійне продовження довоєнних чи воєнних показників злочинності не здатне передбачити якісно нові кримінальні явища, зумовлені повоєнною реальністю, як-от: зростання рівня насильницьких злочинів,

[1] Feigenoff C., 'Combating crime with Twitter' (Phys.org) <https://phys.org/news/2014–07-combating-crime-twitter.html> (accessed 25.05.2025)

[2] Кальман О. Г., Христич І. О., Дарнопих Г. Ю., Чікіна Н. О., 'Кримінологічні проблеми прогнозування економічної злочинності, планування і координації заходів боротьби з нею' (2003) 7 Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. 62 <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10402/1/Hristich_Kalman_Darnopuh_CHikina_56–89.pdf> (дата звернення: 25.05.2025)

[3] Галущак М. П., Галущак О. Я., Кужда Т. І., *Прогнозування соціально-економічних процесів: навчальний посібник для економічних спеціальностей* (ФОП Паляниця, 2021) 56 <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057340.pdf> (дата звернення: 25.05.2025)

пов'язаних із посттравматичним синдромом, поширення незаконного обігу зброї, наркотичних засобів і психотропних речовин, криміналізація суспільства внаслідок подальшої соціально-економічної дестабілізації тощо. Наприклад, якщо до війни рівень крадіжок, грабежів чи розбоїв поступово знижувався, то після війни він може непередбачувано зрости через економічні труднощі та поширення зброї серед населення.

До того ж екстраполяція ігнорує такі якісні зрушення, як масова внутрішня та зовнішня міграція, що змінює соціальну структуру населення в країні чи окремих її адміністративно-територіальних одиницях, анексія значної частини території країни чи криміналізація нових видів діянь, які не фіксувалися у довоєнній чи воєнній статистиці.

Слід зазначити, що історичний досвід підтверджує такий висновок. Після Другої світової війни багато європейських країн зазнали хвиль злочинності, які не вписувалися в довоєнні тренди. Просте продовження статистики 1930-х років не могло передбачити повоєнного сплеску чорного ринку, мародерства та бандитизму, викликаних демобілізацією мільйонів військових і загальним повоєнним хаосом.

Слід також додати, що існують й певні сумніви щодо достовірності офіційної кримінальної статистики, яка, як відомо, є фундаментом для екстраполяції. Вбачається, що латентність окремих видів кримінальних правопорушень під час війни зростає. Зазначене пов'язано, у тому числі, зі зміною пріоритетів у діяльності правоохоронних органів, які зосереджуються насамперед на виявленні та фіксації воєнних злочинів, кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, військових кримінальних правопорушень тощо. У зв'язку з цим поточна офіційна кримінальна статистика не може бути надійним джерелом інформації для прогнозування тенденцій злочинності у повоєнний період.

Отже, екстраполяція може бути корисною лише для короткострокових прогнозів за умов стабільності. У ситуації різких суспільних трансформацій, як у випадку з Україною після війни, екстраполяція потребує дуже обережного використання, або вона має поступитися місцем більш гнучким і адаптивним методам прогнозування.

Метод експертних оцінок (експертного прогнозування) передбачає залучення кваліфікованих фахівців, які володіють глибокими знаннями про стан та детермінанти злочинності, для формування прогнозу на основі їх досвіду й інтуїції. Сутність методу – систематичне опитування експертів щодо можливих змін криміногенної ситуації та тенденцій злочинності у майбутньому. Експертами можуть виступати науковці-кримінологи, аналітики, працівники правоохоронних органів, судді, соціологи тощо, тобто особи, обізнані у проблематиці злочинності. Отримані думки узагальнюються, і на їх основі робиться прогноз.

Цей метод особливо важливий для середньо- та довгострокового прогнозування, а також для ситуацій, коли відсутні надійні статистичні дані або коли кількісні моделі не працюють (наприклад, прогноз появи нових видів кримінальних правопорушень чи впливу унікальних подій). Експертні оцінки дозволяють врахувати широкий спектр факторів – економічних, соціальних, політичних – і їх можливу еволюцію, яку складно формалізувати. У практиці довгострокового прогнозування злочинності метод експертів часто є чи не єдиним доступним підходом.

Метод експертних оцінок дає можливість використати накопичені знання та інтуїцію людини, врахувати тонкі моменти, не відбиті у статистиці. Експерти можуть прогнозувати появу нових тенденцій, що ще не проявилися в даних, оцінити вплив законодавчих змін, технологічних новацій, соціальних зрушень тощо. Крім того, колективна експертиза підвищує обґрунтованість прогнозу. Широко використовується так званий метод Дельфі – багатораундове анонімне анкетування експертів зі зворотним зв'язком. Кожен раунд експертизи узагальнює та повертає експертам результати попереднього, дозволяючи уточнити свої оцінки і наблизитися до консенсусу. «Дельфійська» процедура мінімізує вплив авторитетів і конформізму, забезпечуючи більш об'єктивний груповий прогноз[1]. У США метод Дельфі давно належить до стандартних інструментів кримінологічних досліджень[2], зокрема його використовували для оцінки майбутніх

[1] Twin A., 'What Is the Delphi Method, and How Is It Useful in Forecasting?' (Investopedia, 2025) < https://www.investopedia.com/terms/d/delphi-method.asp> (accessed 25.05.2025)

[2] Орлов Ю., 'Методи кримінологічних досліджень' (Вісник Кримінологічної асоціації України, 2018) <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/metodi-kriminologichnikh-doslidzhen/#:~:text=різних%20думок%20отримав%20назву%20методу,матеріалом%20для%20складання%20кримінологічного%20прогнозу> (дата звернення: 25.05.2025)

загроз організованої злочинності, тероризму тощо.

Основною проблемою методу експертних оцінок у прогнозуванні криміногенної ситуації у повоєнний період є його висока суб'єктивність. Різні фахівці нерідко висловлюють суперечливі судження щодо впливу таких чинників, як демобілізація чи психологічний стан населення, на рівень злочинності. Як наслідок, висновки експертів значною мірою залежать від їх особистого досвіду, світогляду та професійної орієнтації, що може призводити до суттєвих розбіжностей у прогнозах.

Прогностичні оцінки також значною мірою визначаються рівнем компетентності та неупередженості залучених експертів. Поширеним недоліком є схильність фахівців орієнтуватися на власні знання, інтуїцію або історичні аналогії, які не завжди релевантні умовам кардинально нової повоєнної реальності. Існує також ризик виникнення ефекту групового мислення (groupthink)[1] або колективної помилки, коли експерти з подібними поглядами некритично погоджуються один з одним, що нівелює плюралізм думок.

Таким чином, метод експертних оцінок може бути корисним інструментом для формування уявлень про можливі сценарії розвитку криміногенної ситуації у повоєнній Україні, особливо за умов нестачі достовірних статистичних даних. Проте його застосування має супроводжуватися усвідомленням суттєвих обмежень. Передусім це суб'єктивність суджень, ризик упередженості, залежність від досвіду та світогляду експертів, а також складність верифікації результатів. У повоєнних умовах, коли йдеться про нову і нестабільну реальність, прогнози, що ґрунтуються виключно на експертних оцінках, можуть виявитися недостатньо надійними. Тому цей метод доцільно використовувати лише як додатковий.

Математичне (кримінологічне) моделювання – метод прогнозування, що базується на побудові формалізованої моделі розвитку злочинності з урахуванням сукупності чинників. Сутність підходу полягає в тому, що спочатку встановлюються найважливіші фактори, які впливають на злочинність (наприклад, економічні показники, демографічні характеристики, рівень безробіття, обсяги споживання алкоголю, стан правоохоронної системи тощо), та кількісні залежності між ними і показниками злочинності. Потім створюється математична модель (система рівнянь або алгоритм), яка описує взаємозв'язок «фактори – злочинність». Підставивши прогнозні або заплановані значення факторів у цю модель, одержують прогнозні значення показників злочинності. Фактично це багатофакторний аналіз, що дозволяє врахувати складну детермінацію злочинності.

Моделювання використовується як для коротко- і середньострокових, так і для довгострокових прогнозів, особливо за умови достатнього розуміння причинно-наслідкових зв'язків. На відміну від екстраполяції, що враховує лише інерцію тренду, моделі дозволяють задавати різні сценарії розвитку факторів. Наприклад, можна оцінити, як зміниться рівень злочинності при підвищенні рівня безробіття на 5% або при зменшенні молодіжної частки населення. Моделі можуть бути регіональними (для конкретного міста, області) чи загальнодержавними; охоплювати всю злочинність або окремі її види. Зазвичай моделі будуються на основі регресійного аналізу, іноді – імітаційного моделювання чи системної динаміки.

У мирний час такі моделі можуть виявляти стійкі кореляції та формувати більш-менш достовірні середньострокові прогнози за умови відносної незмінності структури суспільства. Проте повоєнний період характеризується настільки глибокими змінами, що моделі, побудовані на довоєнних даних, перестають бути надійними. По-перше, війна створює нові криміногенні умови, для яких відсутні релевантні історичні дані. Наприклад, неможливо з високою точністю оцінити вплив масової демобілізації, посттравматичних розладів у військовослужбовців чи масштабної міграції на рівень злочинності.

По-друге, суттєвою перешкодою для кримінологічного моделювання залишається нестача надійної статистичної інформації. Збройна агресія рф лише загострила проблему, яка існувала ще раніше: в Україні досі не проведено нового перепису населення, що унеможливлює отримання точних даних про чисельність і склад населення, рівень зайнятості, структуру домогосподарств тощо. Водночас демографічна ситуація має прямий вплив на рівень злочинності. Кримінологи давно встановили залежність між віковою структурою населення та рівнем кримінальної активності. Зо-

[1] Cherry K., 'How Groupthink Impacts Our Behavior – Why going along with the group can lead to poor decisions' (Investopedia, 2024) <https://www.verywellmind.com/what-is-groupthink-2795213> (accessed 25.05.2025)

крема, пік вчинення злочинів зазвичай припадає на осіб віком 18–29 років. Відсутність актуальних і достовірних демографічних даних унеможливлює науково обґрунтоване прогнозування злочинності навіть на основі наявних моделей.

По-третє, ще одним вагомим обмежувальним чинником є невизначеність соціально-економічного майбутнього України. Післявоєнне відновлення інфраструктури, економіки та соціальної сфери потребуватиме тривалого часу й значних ресурсів. Ймовірне різке зростання цін, коливання на ринку праці, зниження купівельної спроможності населення, нерівномірне економічне відновлення регіонів – усі ці фактори складно заздалегідь кількісно виміряти, однак вони безпосередньо впливатимуть на криміногенну ситуацію.

Таким чином, попри значний потенціал математичного моделювання, його ефективність у повоєнних умовах України залишається обмеженою через відсутність повних, точних і актуальних даних, кардинальні зміни в соціальній структурі та високу економічну невизначеність. Це зумовлює необхідність або розробки нових моделей, адаптованих до післявоєнної реальності, або комбінування моделювання з іншими методами прогнозування для компенсування аналітичних прогалин.

Сценарний метод прогнозування передбачає розроблення кількох альтернативних сценаріїв розвитку криміногенної ситуації в майбутньому на основі різних припущень щодо ключових факторів. Принципова відмінність цього підходу від інших методів полягає в тому, що він не використовує ретроспективної екстраполяції при розробці сценаріїв розвитку ситуації, тобто не вважається, що тенденції, які спостерігалися у минулому, будуть збережені у майбутньому[1]. У разі застосування сценарного аналізу формуються допоміжні сценарії можливих варіантів майбутніх подій, у межах яких формулюються найбільш прийнятні щодо потенційних ризиків стратегічні альтернативи[2]. Таким чином, особливістю вказаного метод прогнозування є дослідження майбутнього розвитку явищ та процесів із виявленням й урахуванням потенційних можливостей і ризиків[3].

Розробка сценаріїв дозволяє окреслити кілька можливих варіантів розвитку подій у майбутньому, кожен з яких базується на альтернативних припущеннях щодо ключових соціально-демографічних, соціально-економічних та правових трансформацій. Це дає можливість виявити потенційні загрози та визначити ключові чинники, які можуть як посилити, так і послабити криміногенну ситуацію. Наприклад, в одному сценарії може передбачатися стрімке економічне відновлення та ефективна соціальна політика, що сприятиме зниженню рівня злочинності, тоді як в іншому – тривала економічна криза, загострення соціальної дезінтеграції та збільшення кількості неформальних економічних секторів, що можуть стимулювати зростання кримінальної активності.

При розробці сценарного аналізу для прогнозування злочинності зазвичай застосовують кілька типів сценаріїв, кожен з яких відбиває альтернативні варіанти розвитку подій у майбутньому. Зокрема, оптимістичний сценарій передбачає сприятливий розвиток подій та суттєве зниження рівня злочинності. Водночас песимістичний сценарій відображає варіант розвитку подій, при якому негативні тенденції у різних сферах суспільного життя призводять до зростання рівня злочинності та поширення нових видів кримінальних практик.

У межах сценарного підходу також розробляється базовий сценарій, який відображає найімовірніший варіант розвитку ситуації, заснований на поточних тенденціях та обґрунтованих припущеннях щодо майбутніх змін. Він враховує найбільш ймовірні прогнози щодо повоєнного економічного відновлення, реформ у правоохоронній сфері та соціальних трансформацій, що дозволяє сформувати середню оцінку майбутнього рівня злочинності. У свою чергу, альтернативні сценарії розробляються для врахування специфічних ризиків або можливостей, що виходять за межі базового прогнозу.

Головним недоліком сценарного методу прогнозування є відсутність однозначного результату: замість одного прогнозу, формується кілька гіпотетичних варіантів майбутнього. Це може ускладню-

[1] Крутова А. С., Ставерська Т. О., 'Сценарний підхід до прогнозування і планування прибутку підприємств' (2014) 2 Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг 26–27 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2014_2_5> (дата звернення: 25.05.2025)

[2] Литвинов О. М., Гладкова Є. О., 'Про сценарний підхід і його проблемні поля у сфері кримінологічного аналізу' (2020) 1 Архів кримінології та судових наук : наук. журнал 83 <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/6/6> (дата звернення: 25.05.2025)

[3] Титаренко О. О., 'Використання сценарного підходу під час формування та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності' (2018) 4–1 Південноукраїнський правничий часопис 68–71 <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/19.pdf > (дата звернення: 25.05.2025)

вати процес ухвалення рішень, оскільки виникає потреба в розробці альтернативних планів дій для кожного сценарію. Крім того, існує ризик пропущення важливих чинників або упередженості при формуванні сценаріїв, зокрема в бік надмірного оптимізму. Попри ці обмеження, сценарний підхід часто виправдовує себе завдяки цінності отриманих стратегічних інсайтів. Його розглядають як ефективне доповнення до інших методів прогнозування: сценарії допомагають окреслити можливі вектори розвитку, які згодом можуть бути детальніше опрацьовані за допомогою математичного моделювання або експертних оцінок.

Соціологічне прогнозування злочинності – метод, що спирається на соціологічні дослідження (опитування, інтерв'ю, спостереження тощо) для оцінки майбутніх змін у злочинності. Якщо попередні підходи більше ґрунтувалися на статистиці або експертній думці, то тут джерелом інформації про майбутнє виступає суспільство – його настрої, оцінки, поведінкові наміри. Логіка методу полягає в тому, що багато проявів злочинності формуються певними соціальними процесами (нормами, конфліктами, девіантною субкультурою). Вивчаючи ці процеси через соціологічні методи, можна передбачити, які нові явища або тенденції набирають силу і можуть відбитися на зміні криміногенної ситуації.

Цей метод часто використовується як доповнення до інших підходів – для глибшого розуміння суспільних процесів, які лежать в основі злочинності. Соціологічне прогнозування може набувати різних форм: від масових опитувань громадської думки щодо очікувань злочинності до експертних інтерв'ю з працівниками поліції. У широкому сенсі до соціологічних методів прогнозування можна віднести і використання віктимологічних опитувань (victimization surveys), що проводяться в багатьох країнах та дозволяють оцінити реальний рівень злочинності (включно з латентною) і його зміни до того, як ці зміни проявляться в офіційних даних.

Головна перевага соціологічних методів прогнозування – це те, що вони дають можливість врахувати «людський фактор» – настрої, мотиви, очікування людей, які не завжди видимі в цифрах. Ці методи особливо корисні для прогнозування появи нових видів злочинів або змін у характері злочинності. Ще один плюс полягає в тому, що соціологічний підхід дозволяє виявити причини потенційних змін: не просто констатувати тренд, а зрозуміти, чим він може бути зумовлений. Дані соціології також допомагають оцінити ефективність превентивних заходів: наприклад, якщо після інформаційної кампанії змінилося ставлення населення до корупції (менше готовності давати хабарі), це добрий прогностичний знак про можливе зниження побутової корупції.

Серед недоліків соціологічного прогнозування злочинності – притаманна цьому методу похибка та суб'єктивність. Респонденти не завжди відповідають щиро або можуть не усвідомлювати власних установок і схильностей, що ускладнює інтерпретацію отриманих даних. Крім того, зв'язок між соціологічними показниками та реальною злочинністю не завжди є прямим: зокрема, високий рівень страху перед злочинністю може більше відображати вплив медіа, ніж об'єктивну криміногенну ситуацію. Унаслідок цього соціологічні прогнози зазвичай мають нижчу кількісну точність і часто набувають форми експертних оцінок. Водночас, вони залишаються цінним джерелом інформації про соціальні настрої, сприйняття безпеки та потенційні ризики, які не завжди фіксуються в офіційній статистиці.

Застосування соціологічного прогнозування для передбачення криміногенної ситуації в повоєнний період також має певні обмеження. По-перше, масове переміщення населення призводить до того, що класичні методики репрезентативного відбору втрачають точність, адже немає достовірних даних про чисельність і склад соціальних груп. Крім того, війна змінює рівень довіри громадян до опитувань і спонукає до більшої закритості або самоцензури, особливо у питаннях, пов'язаних із насильством, незаконним обігом зброї чи іншими правопорушеннями. Це може призвести до спотворення результатів і заниження рівня «соціально небажаних» відповідей. Також слід ураховувати, що у кризовий період населення більше орієнтується на короткострокові потреби, а не на рефлексію стосовно суспільних процесів, що знижує якість зібраної інформації. Водночас зміна пріоритетів, страх, тривожність та емоційне виснаження респондентів можуть впливати на сприйняття реальності, що ускладнює верифікацію соціологічних оцінок. У результаті дані соціологічних досліджень можуть бути фрагментарними, ситуативними або емоційно забарвленими, що обмежує їх прогностичну цінність для науково обґрунтованого моделювання криміногенної ситуації.

Метод аналогій ґрунтується на припущенні, що розвиток злочинності в певних умовах може бути подібним до розвитку іншого, вже спостережуваного соціального процесу. Іншими словами, якщо дві ситуації мають багато спільного, то перебіг і результат у першої, ймовірно, будуть схожими на перебіг і результат у другої. Відповідно, щоб спрогнозувати злочинність для об'єкта А, шукають аналогічний об'єкт В, для якого є відома «історія майбутнього» (його розвиток у часі), і переносять цю історію на об'єкт А з певними корекціями.

Метод аналогій зазвичай застосовується в умовах браку даних або надійних моделей для конкретного об'єкта прогнозування, коли, натомість, доступна інформація про подібні об'єкти. У кримінології такими об'єктами можуть виступати інші країни, регіони, соціальні групи або часові періоди, які мають спільні риси з досліджуваним випадком. Інакше кажучи, цей метод дозволяє використати наявний досвід – інформацію про те, як розвивалася злочинність за аналогічних умов – без необхідності чекати повторення цих умов у досліджуваному контексті. Метод аналогій особливо цінний у ситуаціях, коли обставини прогнозу є унікальними для конкретного суспільства, але вже мали місце в інших країнах чи історичних періодах (тобто не є унікальними в глобальному вимірі).

Таким чином, метод аналогій тісно пов'язаний з *методом порівняльного аналізу*: фактично здійснюється порівняння злочинності між двома об'єктами з метою виявити спільні закономірності розвитку.

Незважаючи на привабливу простоту та логіку методу аналогій, його застосування для прогнозування криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період має суттєві обмеження. Насамперед пошук справді релевантного аналогу є вкрай складним завданням. Історичні, соціокультурні, економічні та політичні умови, що визначають розвиток злочинності, мають значну специфіку для кожної країни, тому навіть схожі за формальними ознаками конфлікти або періоди після війн можуть мати зовсім різні наслідки у сфері злочинності. Наприклад, досвід відновлення після збройних конфліктів у Балканських країнах чи Іраку не може бути безпосередньо перенесений на українські реалії через різницю в рівні інституційного розвитку, культурі, правовій системі, моделі соціальної солідарності тощо. Крім того, метод аналогій схильний до спрощення складних соціальних явищ: він ігнорує унікальні чинники, які формуються саме в українському повоєнному контексті. Використання методу аналогій пов'язане з ризиком хибного перенесення сценаріїв, коли прогностичні очікування формуються на основі неповної або викривленої інформації про країну-«донор» аналогії. Відмінності в соціокультурному контексті, політичних умовах або рівні інституційного розвитку можуть суттєво впливати на релевантність отриманих висновків. У післявоєнних умовах високої невизначеності в Україні прогностична цінність цього методу є обмеженою. Він повинен використовуватись як допоміжний інструмент у поєднанні з іншими підходами, що краще враховують специфіку національного контексту.

Останніми роками все більшого поширення набувають методи прогнозування, що базуються ***на великих масивах даних та штучному інтелекті*** (ШІ). Йдеться про використання алгоритмів машинного навчання, статистичного аналізу великих обсягів інформації (Big Data) та інших комп'ютерних технологій для передбачення злочинів. Загальна ідея – сучасні комп'ютери здатні знайти приховані закономірності у даних кримінальної статистики, неможливі для виявлення людиною, і на основі цього робити прогнози з високою точністю та деталізацією.

Алгоритми аналізують історичні дані про злочини (місце, час, тип, обстановку), а також супутні дані – соціально-економічні показники, демографію, навіть погоду чи календарні особливості. На основі цього алгоритм навчається розпізнавати шаблони, наприклад, що в певних районах після певних подій зростає ймовірність злочину. Отже, система може прогнозувати, де і коли виникає підвищений ризик правопорушень, або хто з осіб може повторно вчинити злочин. Такий підхід лежить в основі так званого predictive policing (прогнозованої поліцейської діяльності) – практики, коли поліція планує розміщення патрулів чи проведення профілактичних заходів на підставі прогнозів системи ШІ[1]. Наприклад, відома система PredPol (тепер відома як GeoIQ/Geolitica) використовує історичні дані про злочини для щоденного генерування «гарячих точок» – невеликих

[1] Lau T., 'Predictive Policing Explained' (Brennan Center for Justice, 2020) <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained> (accessed 25.05.2025)

зон на мапі міста, де сьогодні ймовірність, скажімо, квартирної крадіжки найвища[1].

Методи Big Data/ШІ застосовуються переважно для оперативно-тактичних прогнозів, наприклад, на кілька днів або тижнів уперед для конкретних локацій. Вони добре працюють з «рутинною» злочинністю, що має повторювані патерни (крадіжки, угони автотранспорту, вуличні пограбування тощо). Такі прогнози можуть бути дуже деталізованими (до рівня окремого кварталу чи навіть будинку і конкретної години доби). За даними оглядів, сьогодні спостерігається «вражаюче зростання» досліджень у сфері просторово-часового прогнозування злочинів із застосуванням технік машинного навчання. Багато поліцейських підрозділів у різних країнах уже впроваджують ці інструменти в практичну діяльність[2].

Основна перевага цих методів – висока обчислювальна потужність і масштабність. Алгоритми можуть обробляти колосальні масиви даних (включно з неструктурованими даними, наприклад, текстами повідомлень про злочини) і виявляти кореляції, неочевидні людині. Це дозволяє робити прогнози з високою точністю у короткостроковому періоді, наприклад, визначати з імовірністю до 90% район, де завтра станеться крадіжка[3].

Водночас, попри технологічну привабливість, методи ШІ мають серйозні виклики. По-перше, якість даних: алгоритм вчиться на минулих даних, а якщо ці дані неповні або упереджені, то і прогноз буде упередженим. По-друге, відсутність прозорості алгоритмів (так званий black box AI): складно пояснити, чому модель зробила той чи інший прогноз, через що виникають правові та етичні питання[4]. По-третє, низька точність в окремих випадках. Так, A. Sankin та S. Mattu встановили, що достовірність прогнозів системи Geolitica у поліцейському відділку Нью-Джерсі складає менше 1%[5].

Таким чином, методи ШІ та аналізу великих даних також мають суттєві обмеження щодо передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період. Насамперед такі алгоритми потребують великого масиву якісних, повних та структурованих даних, на яких відбувається навчання моделей. В умовах війни українська кримінальна статистика зазнала істотних викривлень: втрачені або неповні дані з тимчасово окупованих територій, нерегулярна реєстрація правопорушень у зонах бойових дій, значна латентність злочинів. Це означає, що алгоритми навчатимуться на нефактографічних або фрагментарних даних, що неминуче призведе до викривлень у прогнозах.

Крім того, основна сила цих методів полягає у виявленні повторюваних шаблонів поведінки на основі минулих спостережень. Але повоєнна ситуація в Україні буде позначена масштабними трансформаціями, які не мають історичних аналогів у попередніх наборах даних. Масове повернення демобілізованих військовослужбовців, міграція, посттравматичні розлади, поширення зброї, руйнування соціальних зв'язків – усі ці фактори суттєво змінять криміногенний ландшафт. Як наслідок, навіть найдосконаліші алгоритми не зможуть адекватно врахувати нову реальність, оскільки не матимуть валідних прикладів для навчання.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що жоден із найбільш поширених методів прогнозування злочинності не є універсальним для застосування у повоєнній Україні. Метод екстраполяції втрачає надійність через злам звичних соціальних тенденцій і появу якісно нових чинників криміногенного впливу. Експертні оцінки страждають від суб'єктивізму і ризику групового мислення. Математичне моделювання ускладнене дефіцитом актуальних даних та непередбачуваністю нових соціально-економічних процесів. Сценарний підхід, хоча і має потенціал адаптації до різних умов, значною мірою залежить від якості гіпотез і не завжди враховує всю складність післявоєнного контексту. Соціологічне прогнозування стикається з обмеженням репрезентативності в умовах масштабної міграції та зниженням до-

[1] 'Program Profile: Predictive Policing Model in Los Angeles, Calif' (National Institute of Justice, 2020) < https://crimesolutions.ojp.gov/ratedprograms/predictive-policing-model-los-angeles-calif> (accessed 25.05.2025)

[2] Kounadi, O., Ristea, A., Araujo, A. et al. 'A systematic review on spatial crime forecasting' (2020) 9–7 Crime Sci. <https://doi.org/10.1186/s40163-020-00116-7> accessed 25 May 2025

[3] Rotaru, V., Huang, Y., Li, T. et al. 'Event-level prediction of urban crime reveals a signature of enforcement bias in US cities' (2022) 6 Nature Human Behavior 1056–1068. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01372-0> (accessed 25.05.2025)

[4] Vasuki M., Amalraj Victoire T., Seventhi S., 'Forecasting Criminal Activity Using Machine Learning Approaches' (2024) 9–5 International Journal of Innovative Science and Research Technology 737 <https://doi.org/10.38124/ijisrt/IJISRT24MAY645> (accessed 25.05.2025)

[5] Sankin A., Mattu S., 'Predictive Policing Software Terrible at Predicting Crimes' (The MarkUp, 2023) <https://doi.org/10.1186/s40163-020-00116-7> (accessed 25.05.2025)

стовірності опитувань. Метод аналогій не може врахувати унікальність українського повоєнного досвіду, а методи штучного інтелекту – хоча технологічно просунуті – залежать від минулих, часто нерелевантних даних і не пристосовані до прогнозування за нестандартних умов.

Таким чином, для передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період слід відмовитися від спроб застосування окремого методу як універсального рішення. Більш доцільним є поєднання методів – з урахуванням їх сильних сторін, уточненням допущень і верифікацією результатів. Прогнозування має здійснюватися не як механічне продовження минулого, а як гнучкий аналітичний процес, зорієнтований на зміну реальності, що постійно трансформується.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Danshyn I. M., Holina V. V., Valuyska M. Yu. et al, *Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny: pidruchnyk* [Criminology: General and Special Parts: Textbook], 2nd edn, ed by V. V. Holina (Pravo, 2009) 288 <https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf> (in Ukrainian)
2. Mykhailov O. Ye., *Kryminolohiia: navchalnyi posibnyk* [Criminology: Study Guide] (Znannia, 2012) 565 <http://lib-net.com/content/9285_Vidi_prognoziv_i_metodi_kriminologichnogo_prognozyvannya.html> (in Ukrainian)
3. Zakaliuk A. P., *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka, vol 3: Praktychna kryminolohiia* [Course of Modern Ukrainian Criminology: Theory and Practice, vol 3: Practical Criminology] (In Yure, 2008) 320 (in Ukrainian)
4. Kolodiazhnyi M. H., *Stratehiia zmenshennia mozhlyvostei uchynennia zlochyniv: zarubizhni realii, perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini: monohrafiia* [Strategy for Reducing Crime Opportunities: Foreign Realities and Prospects for Implementation in Ukraine: Monograph] (Pravo, 2018) 228 <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/623/3_Strategija%20zmenshennja%20mozlivostej_Mono_vnutri.pdf> (in Ukrainian)
5. Halushchak M. P., Halushchak O. Ya. and Kuzhda. T. I., *Prohnozuvannia sotsialno-ekonomichnykh protsesiv: navchalnyi posibnyk dlia ekonomichnykh spetsialnostei* [Forecasting Socio-Economic Processes: A Textbook for Economic Specialties] (FOP Palianytsia, 2021) 160 <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057340.pdf> (in Ukrainian)

Journal articles

6. Kalman O. H., Khrystych I. O., Darnopykh H. Yu. and Chikina N. O., 'Kryminolohichni problemy prohnozuvannia ekonomichnoi zlochynnosti, planuvannia i koordynatsii zakhodiv borotby z neiu' [Criminological Issues of Forecasting Economic Crime, Planning and Coordinating Countermeasures] (2003) 7 Pytannia borotby zi zlochynnistiu: zbirnyk naukovykh prats 56–89 <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10402/1/Hristich_Kalman_Darnopuh_CHikina_56–89.pdf> (in Ukrainian)
7. Pyvovarov V. V. and Klymchuk Yu. M., 'Matematychni metody prohnozuvannia korporatyvnoi zlochynnosti' [Mathematical Methods of Forecasting Corporate Crime] (2018) 2–3 Pravo i suspilstvo 160–166 <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_3/32.pdf> (in Ukrainian)
8. Busol O. Yu., 'Zastosuvannia matematychnoho (komp'iuternoho) modeliuvannia do analizu orhanizovanoi zlochynnoi diialnosti' [Application of Mathematical (Computer) Modeling to the Analysis of Organized Criminal Activity] (2011) 24 Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu ta koruptsiieiu (teoriia ta praktyka) 28–36 (in Ukrainian)
9. Kulyk O. H., 'Metodyka prykladnoho prohnozuvannia zlochynnosti v Ukraini: osnovni polozhennia' [Methodology of Applied Crime Forecasting in Ukraine: Main Provisions] (2018) 3(41) Nauka i pravookhorona 150–160 <https://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2018_3/21.pdf> (in Ukrainian)
10. Krutova A. S. and Staverska T. O., 'Stsenarnyi pidkhid do prohnozuvannia i planuvannia prybutku pidpryiemstv' [Scenario Approach to Forecasting and Planning Enterprise Profit] (2014) 2 Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh 25–36 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2014_2_5> (in Ukrainian)
11. Lytvynov O. M. and Hladkova Ye. O., 'Pro stsenarnyi pidkhid i yoho problemni polia u sferi kryminolohichnoho analizu' [On the Scenario Approach and Its Problematic Fields in the Field of Criminological Analysis] (2020) 1 Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk: naukovyi zhurnal 80–88 <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/6/6> (in Ukrainian)

12. Tytarenko O. O., 'Vykorystannia stsenarnoho pidkhodu pid chas formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi protydii zlochynnosti' [Use of the Scenario Approach During the Formation and Implementation of State Policy in the Field of Crime Prevention] (2018) 4–1 Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys 68–71 <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/19.pdf> (in Ukrainian)
13. Kounadi O., Ristea A., Araujo A. et al, 'A systematic review on spatial crime forecasting' (2020) 9–7 Crime Science <https://doi.org/10.1186/s40163-020-00116-7> (in English)
14. Rotaru V., Huang Y., Li T. et al, 'Event-level prediction of urban crime reveals a signature of enforcement bias in US cities' (2022) 6 Nature Human Behavior 1056–1068 <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01372-0> (in English)
15. Vasuki M., Amalraj Victoire T., Seventhi S., 'Forecasting Criminal Activity Using Machine Learning Approaches' (2024) 9–5 International Journal of Innovative Science and Research Technology 732–738 <https://doi.org/10.38124/ijisrt/IJISRT24MAY645> (in English)
16. Dakalbab F., Abu Talib M., Abu Waraga O., Bou Nassif A., Abbas S., Nasir Q., 'Artificial intelligence & crime prediction: A systematic literature review' (2022) 6–1 Social Sciences & Humanities Open <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100342> (in English)

Websites

16. Orlov Yu., 'Metody kryminolohichnykh doslidzhen' [Methods of Criminological Research] (Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, 2018) <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/metodi-kriminologichnikh-doslidzhen> (in Ukrainian)
17. Twin A., 'What Is the Delphi Method, and How Is It Useful in Forecastng?' (Investopedia, 2025) < https://www.investopedia.com/terms/d/delphi-method.asp> (in English)
18. Feigenoff C., 'Combating crime with Twitter' (Phys.org, 2014) <https://phys.org/news/2014–07-combating-crime-twitter.html> (in English)
19. Lau T., 'Predictive Policing Explained' (Brennan Center for Justice, 2020) <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained> (in English)
20. 'Program Profile: Predictive Policing Model in Los Angeles, Calif' (National Institute of Justice, 2020) < https://crimesolutions.ojp.gov/ratedprograms/predictive-policing-model-los-angeles-calif (in English)
21. Sankin A., Mattu S., 'Predictive Policing Software Terrible At Predicting Crimes' (The MarkUp, 2023) <https://themarkup.org/predictive-policing-software-report> (in English)
22. Cherry K., 'How Groupthink Impacts Our Behavior' (Verywell Mind, 2024) <https://www.verywellmind.com/what-is-groupthink-2795213> (in English)

Новіков О. В.

Проблеми використання деяких методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період

Стаття присвячена аналізу можливостей та обмежень використання окремих методів прогнозування злочинності для передбачення криміногенної ситуації в Україні у повоєнний період. Автор досліджує, наскільки традиційні підходи, такі як екстраполяція, експертні оцінки, математичне моделювання, сценарне, соціологічне прогнозування, метод аналогій та сучасні технології на основі великих даних і штучного інтелекту, здатні забезпечити надійний прогноз криміногенної ситуації в умовах глибоких соціальних трансформацій. Підкреслюється, що війна спричинила появу нових криміногенних факторів, руйнування звичних соціальних закономірностей і суттєву деформацію інформаційного поля. Це істотно знижує ефективність багатьох існуючих методів прогнозування. У статті показано, що кожен із розглянутих підходів має як свої переваги, так і критичні недоліки, які унеможливлюють його самостійне використання для створення повноцінної картини майбутніх тенденцій злочинності. Так, метод екстраполяції втрачає надійність через злам звичних соціальних тенденцій і появу якісно нових чинників криміногенного впливу. Експертні оцінки страждають від суб'єктивізму і ризику групового мислення. Математичне моделювання ускладнене дефіцитом актуальних даних та непередбачуваністю нових соціально-економічних процесів. Сценарний підхід, хоча і має потенціал адаптації до різних умов, однак значною мірою залежить від якості гіпотез і не завжди враховує всю складність післявоєнного контексту. Соціологічне прогнозування стикається з обмеженням репрезентативності в умовах масштабної міграції та зниженням достовірності опитувань. Метод аналогій не може врахувати унікальність українського повоєнного досвіду, а методи штучного інтелекту – хоча технологічно й просунуті – залежать від минулих, часто нерелевантних даних і не пристосовані до прогнозування за нестандартних умов. Зроблено висновок про необхідність комплек-

сного підходу до прогнозування, що передбачає поєднання різних методів, гнучкість аналітичного мислення та врахування динаміки післявоєнної реальності.

Ключові слова: *прогнозування злочинності; криміногенна ситуація; повоєнний період; метод екстраполяції; експертні оцінки; математичне (кримінологічне) моделювання; сценарний підхід; соціологічне прогнозування; штучний інтелект; великі дані, статистика, кримінологія.*

Novikov O. V.

Problems of using certain crime forecasting methods to predict the crime situation in Ukraine in the post-war period

The article is devoted to analyzing the possibilities and limitations of using certain crime forecasting methods to predict the crime situation in Ukraine in the post-war period. The author examines the extent to which traditional approaches, such as extrapolation, expert assessments, mathematical modeling, scenario-based and sociological forecasting, the analogy method, and modern technologies based on big data and artificial intelligence, are capable of providing a reliable forecast of the crime situation in conditions of profound social transformation. It is emphasized that the war has led to the emergence of new crime factors, the destruction of familiar social patterns, and a significant distortion of the information field, which significantly reduces the effectiveness of many existing forecasting methods. The article shows that each of the approaches considered has both advantages and critical shortcomings that make it impossible to use it independently to create a complete picture of future crime trends. Thus, the extrapolation method loses its reliability due to the breakdown of familiar social trends and the emergence of qualitatively new factors of crime influence. Expert assessments suffer from subjectivity and the risk of groupthink. Mathematical modeling is complicated by a lack of relevant data and the unpredictability of new socio-economic processes. The scenario approach, although it has the potential to adapt to different conditions, depends largely on the quality of hypotheses and does not always take into account the complexity of the post-war context. Sociological forecasting faces limitations in terms of representativeness in the context of large-scale migration and a decline in the reliability of surveys. The analogy method cannot take into account the uniqueness of Ukraine's post-war experience, and artificial intelligence methods, although technologically advanced, depend on past, often irrelevant data and are not adapted to forecasting under non-standard conditions. The conclusion is that a comprehensive approach to forecasting is needed, combining different methods, flexible analytical thinking, and consideration of the dynamics of post-war reality.

Keywords: *crime forecasting; crime situation; post-war period; extrapolation method; expert assessments; mathematical (criminological) modeling; scenario approach; sociological forecasting; artificial intelligence; big data, statistics, criminology.*

Стаття надійшла до редакції:29.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.3/.7
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-56

***М. В. Шепітько*,** доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Революції (2004, 2013–2014) та російсько-українська війна (2014 – дотепер) зміцнили європейський та євроатлантичний вектори кримінальної політики України і надали можливість здійснювати поступове реформування кримінального права. Також цей вектор знайшов своє відбиття в Конституції України (преамбула, статті 85, 102, 116). Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 27 червня 2014 р. ставить конкретні завдання, що мають кримінально-правове значення: 1) ратифікація та імплементація Римського статуту МКС (ст. 8); 2) співробітництво у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою попередження незаконного переправлення через кордон, контрабанди товарів, економічних злочинів, корупції, підробки документів, кіберзлочинності (ст. 22); 3) співробітництво у боротьбі з тероризмом (ст. 23); 4) судове співробітництво у цивільних та кримінальних справах (ст. 24). Окремі із цих напрямів знайшли свої відображення у стратегіях, прийнятих рішеннями Ради національної безпеки та оборони України та затверджених указами Президента України.

З точки зору кримінальної політики доречно відзначити стратегії, які формують вектори розвитку як держави, так й окремих сфер діяльності, що пов'язані із протидією злочинності (боротьбою з нею за різними напрямами), зокрема: 1) *протидією (міжнародному) тероризму (та новим схемам його фінансування), розповсюдженню зброї масового ураження (знищення та засобам її доставки), міжнародній злочинності, наркоторгівлі, торгівлі людьми, політичному та релігійному екстремізму (фундаменталізму), нелегальній міграції* (Стратегія національної безпеки[1]; Стратегія забезпечення державної безпеки до 2025 р.[2]; Стратегія зовнішньополітичної діяльності України до 2025 р.[3]); 2) *припиненням розвідувальних, диверсійних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України* (Стратегія забезпечення державної безпеки до 2025 р.[4]); 3) *протидією кіберзагрозам* (Стратегія національної безпеки[5]; Стратегія зовнішньополітичної діяльності України до 2025 р.[6]), кіберзлочинам (Стратегія кібербезпеки України

[1] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України ввід 26 серпня 2021 р. №447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text

[2] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 р. «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. №56/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022–41377

[3] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 р. «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. №448/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021–40017

[4] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 р. «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. №56/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022–41377

[5] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента Українивід 14 вересня 2020 р. №392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020–35037

[6] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 р. «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. №448/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021–40017

до 2025 р.[1]) та міжнародній злочинності в кіберпросторі (Стратегія забезпечення державної безпеки до 2025 р.[2]); 4) *боротьбою з організованою і транснаціональною злочинністю* (Стратегія національної безпеки[3]); 5) *протидією корупційним правопорушенням* (Стратегія національної безпеки[4]); 6) *протидією загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії, у тому числі спеціальних інформаційних операцій держави-агресора, спрямованих на підрив державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення інформаційної стійкості суспільства та держави* (Стратегія інформаційної безпеки до 2025 р.[5]); 7) *протидією підживлюваному з-за кордону сепаратизму, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом* (Стратегія забезпечення державної безпеки до 2025 р.[6]); 8) *встановленням кримінальної відповідальності за самочинне зведення будівель або споруд в історичній або буферній зоні об'єктів всесвітньої спадщини; встановленням кримінальної відповідальності батьків, інших законних представників дітей за ухилення від виконання обов'язків з виховання дітей та за злісне невиконання ними встановлених законом обов'язків із догляду за дитиною* (Стратегія людського розвитку[7]); 9) *боротьбою зі злочинами в економічній сфері шляхом забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України, убезпечення національної фінансової системи від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення* (Стратегія економічної безпеки до 2025 р.[8]); 10) *протидією катуванню* (Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, 2021[9]); 11) *запровадженням кримінальної відповідальності суддів за свавільне зловживання своїми повноваженнями під час здійснення правосуддя, передбачивши механізми унеможливлення використання кримінального переслідування для здійснення тиску на суддів; протидією злочинності та належним функціонування органів прокуратури в системі кримінальної юстиції* (Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр.[10]).

Окремо слід звернути увагу, що в Стратегії забезпечення державної безпеки до 2025 р. окремими напрямами визначено блоки, які наближують кримінальну політику України до стандартів ЄС та НАТО: 1) у*досконалення національного законодавства* у сфері забезпечення державної безпеки та *гармонізація із законодавством Європейського Союзу і документами НАТО*; 2) удосконалення підходів до *забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації з урахуванням стандартів безпеки НАТО та ЄС*; 3) приєднання до міжнародних програм співробітництва, урахування *міжнародного досвіду щодо функціонування системи державного управління*, упровадження нових гнучких підходів до забезпечення державної безпеки стосовно охорони інформації з обмеженим доступом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми побудови кримінальної політики крізь призму європейської та євроатлантичної інтеграції

[1] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України ввід 26 серпня 2021 р. №447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text

[2] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 р. «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. №56/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022–41377

[3] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента Українивід 14 вересня 2020 р. №392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020–35037

[4] Там само.

[5] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р. «Про Стратегію інформаційної безпеки». Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. №685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021–41069

[6] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 р. «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. №56/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022–41377

[7] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію людського розвитку». Указ Президента України; Стратегія від 02 червня 2021 р. №225/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text

[8] Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 р. Рішення Ради національної безпеки і оборони України.від 11 серпня 2021 р. Введено в дію Указом Президента України від 11 серпня 2021 р. №347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text

[9] Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. №1344-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344–2021-р#Text

[10] Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр. Указ Президента України від 11 червня 2021 р. №231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text

приділяли увагу О. О. Житний, Г. С. Рибалко, Д. С. Слінько[1], В. М. Господаренко[2], Ю. В. Орлов[3], М. В. Миронова[4] та ін. Враховуючи ситуацію триваючої російської агресії проти України, особливої уваги потребує забезпечення національної безпеки та оборони в контексті побудови кримінальної політики за вектором європейської та євроатлантичної інтеграції. Досліджені джерела вказують на необхідність формування такої політики щодо перспектив членства України в ЄС та НАТО на тривалий час.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наявних стратегій виявляє різнопорядкові цілі та завдання, які плануються досягти в зазначені періоди. Істотною проблемою стає те, що й досі відсутній системний підхід у формуванні даних стратегій. Саме тому очевидним стає необхідність прийняття загальної стратегії протидії злочинності (кримінальним правопорушенням), що сформувала б вектор розвитку кримінальної юстиції, як мінімум, на 5–10 років вперед. Такий підхід дозволив би запланувати реформи як органів кримінальної юстиції, так і кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства.

Сучасна кримінальна політика України у сфері забезпечення національної безпеки та оборони має європейський та євроатлантичний вектори, котрі базуються на національних інтересах України і взятих на себе міжнародних зобов'язаннях[5]. Окремі із кримінальних правопорушень, які були прямо названі в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, не знайшли своє відображення в національних стратегіях як такі, що потребують особливої протидії в Україні. Це стосується, наприклад, підробки документів та контрабанди товарів. Окрема проблема пов'язана також із ратифікацією та імплементацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Відповідно до внесених змін до розділу XX Особливої частини КК України (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародному правопорядку) нові назви отримали «злочин агресії» (ст. 437 КК України) та «воєнні злочини» (ст. 438 КК України). До злочину геноциду були внесені певні зміни (ст. 442 КК України), а так само окремо було включено злочини проти людяності (ст. 442[1] КК України). Таким чином, щонайменше по двом із чотирьох найтяжчих міжнародних злочинів внесені «косметичні» зміни, що не можуть бути віднесені до повноцінної ратифікації. Це дозволяє констатувати про невиконання раніше взятого міжнародного зобов'язання та призводитиме до внесення подальших змін у майбутньому.

Зростає необхідність впровадження стандартів НАТО у сфері оборони України, що викликано триваючою агресією. У сфері кримінальної політики фіксуються окремі сфери, які були б корисні для протидії окремим злочинним проявам. Перспектива євроатлантичної інтеграції формує необхідність зближення національних стратегій із політикою НАТО, включаючи її кримінально-правові прояви.

Політика НАТО щодо боротьби з торгівлею людьми формує підходи, згідно з якими під час проведення місій та операцій НАТО максимально уникатиме будь-яких дій, що сприятимуть будь-якій формі торгівлі людьми. Під час спілкування співробітників НАТО з жертвами та особами, вцілілими від торгівлі людьми, діють керівні принципи, яких вони повинні дотримуватися (п.п. 16 і 25)[6]. Одночасно в Політиці НАТО щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство,

---

[1] Житний О. О., Рибалко Г. С., Слінько Д. С. *Основи кримінальної політики Європейського Союзу*: навчальний посібник (2022) 147

[2] Господаренко В. М. 'Формування кримінально-правової політики американського президента Дж. Байдена' (2022) 1Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 172–180.

[3] Орлов Ю. В. *Війна як кримінальний перформанс: акціоністська природа злочину агресії. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монограф*ія (Право, 2023) 101–119.

[4] Миронова М. А. *Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС: конспект лекцій* (КНУ ім. Тараса Шевченка, Центр досконалості Жана Моне, 2022) 111

[5] *Примітка.* З врахуванням триваючої російської агресії, захистом національної безпеки та здійсненням оборони України кримінальне законодавство характеризується хаотичними змінами, пов'язаними із доповненням кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, а також проти миру, безпеки людства та міжнародному правопорядку – колабораційною діяльністю (ст. 111–1 КК України), пособництвом державі агресору (ст. 111–2 КК України), несанкціонованим поширенням інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інші утворені відповідно до законів України військових формувань, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114–2 КК України), виправдовуванням, визнанням правомірною, запереченням збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436–2 КК України). Також слід згадати і доповнення окремих кримінальних правопорушень обтяжуючою ознакою щодо їх вчинення «в умовах воєнного або надзвичайного стану» (ст.ст. 111, 113, 185–187, 189–191 КК України).

[6] NATO Policy on Preventing and Responding to Conflict-Related Sexual Violence. NATO. 2 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_184570.htm

пов'язане з конфліктом, передбачено, що у рамках місій, операцій НАТО та заходів, санкціонованих Радою, НАТО реагуватиме на випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, згідно з міжнародним правом, мандатом Ради і в рамках затверджених правил застосування бойових дій, включаючи використання сили (п. 22)[1].

У відповідності до Політики керівництв НАТО щодо контртероризму окремі члени НАТО несуть основну відповідальність за захист свого населення та територій від тероризму. Співпраця через НАТО посилює зусилля членів Альянсу щодо запобігання терористичним актам, пом'якшення їх наслідків, реагування на них і забезпечення стійкості до них. НАТО відіграє особливу роль у підтримці цих зусиль, оскільки її оновлені оборонні плани розглядають тероризм як одну з двох головних загроз. НАТО продовжує допомагати створювати потенціал Альянсу для протидії загрозі тероризму. Крім того, Альянс є форумом для співпраці та консультацій із питань тероризму, обміну національним досвідом та інформацією, а також можливостями з метою підвищення обізнаності членів Альянсу щодо загрози тероризму (п. 9)[2]. До цих заходів наближеними є ті, що пов'язуються із контрдиверсійною, контррозвідувальною та контршпигунською діяльністю, які стають актуальними у зв'язку із вивченням ситуації на лінії зіткнення та в тилах, отриманням таємної інформації, поставкою зброї тощо. Очевидно, це потребує злагоджених дій НАТО та України.

З точки зору кіберзахисту відзначається, що на саміті НАТО 2021 р. у Брюселі (Бельгія) члени Альянсу схвалили Комплексну політику кіберзахисту, яка підтримує три основні завдання НАТО, а також її загальну позицію стримування та оборони. Члени Альянсу підтвердили оборонний мандат НАТО та взяли на себе зобов'язання використовувати весь спектр можливостей для активного стримування, захисту та протидії повному спектру кіберзагроз у будь-який час, у тому числі шляхом розгляду колективної відповіді. Реагування має бути постійним і спиратися на елементи всього інструментарію НАТО, який включає політичні, дипломатичні та військові інструменти. Члени Альянсу також визнали, що вплив значної зловмисної сукупної кіберактивності за певних обставин може вважатися збройним нападом, який згущуватиме Північноатлантичну раду застосувати ст. 5 Північноатлантичного договору в кожному конкретному випадку[3][4].

Висновки. Дослідження стратегій, які діють на національному рівні, дає можливість зробити висновок про відсутність загального документу, який охоплював би кримінальну політику за напрямом європейської та євроатлантичної інтеграції, що на сьогодні зафіксовано в Конституції України (преамбула, статті 85, 102, 116). Фактичне зближення України з ЄС та НАТО, насамперед у сфері національної безпеки та оборони, з метою відбиття російської агресії (особливо з 2022 р.) вказує на продовження такого зближення вже на правовій основі з розробкою подібної стратегії. Кількість вчинених міжнародних і транснаціональних злочинів, пов'язаних із російською агресією, вказує на таку нагальну необхідність.

Формування такої стратегії так само є бажаним для досягнення цілі зближення та наступної інтеграції згідно з цілями політики ЄС, НАТО та України. Аналіз наявних стратегій на національному рівні порівняно з цілями та політиками ЄС та НАТО дає можливість виявити наявні прогалини в Україні в цій частині. Так, додаткової уваги щодо протидії в Україні потребують такі

[1] NATO Policy on Preventing and Responding to Conflict-Related Sexual Violence. NATO. 2 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_184570.htm

[2] NATO's policy guidelines on counter-terrorism. NATO. 23 July 2024. URL: https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_228154.htm?selectedLocale=fr

[3] Cyber defence. NATO. 30 July 2024. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm

[4] *Примітка.* Окремо слід звернути увагу на прийняту Директиву Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 р. про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу, яка фіксує результативну відповідь на виклики в сфері безпеки мережевих та інформаційних систем, а так само вимагає глобального підходу на рівні ЄС, що охоплюватиме спільні мінімальні вимоги до розбудови спроможності і планування, обмін інформацією, вимоги співпраці та спільні безпекові вимоги до операторів основних послуг і надавачів цифрових послуг. Проте, ніщо не перешкоджає операторам основних послуг та надавачам цифрових послуг впроваджувати інструменти безпеки, суворіші за інструменти, передбачені в цій Директиві (п. 6). Також у разі підозри, що інцидент пов'язаний із серйозною злочинною діяльністю відповідно до національного законодавства або законодавства Союзу, держави-члени повинні заохочувати операторів основних послуг та надавачів цифрових послуг повідомляти відповідні правоохоронні органи про інциденти, щодо серйозного злочинного характеру яких виникає підозра (п. 62). Див.: Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 р. про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text

кримінальні правопорушення, як підробка документів та контрабанда товарів. Необхідна також і подальша імплементація положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Відповідно до керівництв та політики НАТО наявною є потреба в удосконаленні та прийнятті подібних стратегій (політики) щодо боротьби з торгівлею людьми та розробки контрзаходів щодо тероризму, диверсій, шпигунства та кіберзахисту. На нашу думку, в Україні необхідним є закріплення подібних стратегій (політики) на рівні Ради національної безпеки та оборони. Це дасть можливість встановити цілі та завдання для діяльності державних органів на тривалу перспективу.

REFERENCES

List of legal documents

Lagislation

1. Cyber defence. NATO. 30 July 2024. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm
2. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 2016/1148 vid 6 lypnia 2016 r. pro zakhody dlia vysokoho spilnoho rivnia bezpeky merezhevykh ta informatsiinykh system na terytorii Soiuzu. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text (in Ukrainian)
3. NATO Policy on Combatting Trafficking in Human Beings. NATO. 14 July 2023. URL: https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_71856.htm?selectedLocale=en
4. NATO Policy on Preventing and Responding to Conflict-Related Sexual Violence. NATO. 2 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_184570.htm
5. NATO's policy guidelines on counter-terrorism. NATO. 23 July 2024. URL: https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_228154.htm?selectedLocale=fr
6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 r. «Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky». Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 r. № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021–41069 (in Ukrainian)
7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 r. «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy». Ukaz Prezydenta Ukrainy vvid 26 serpnia 2021 r. № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text (in Ukrainian)
8. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 r. «Pro Stratehiiu liudskoho rozvytku». Ukaz Prezydenta Ukrainy; Stratehiia vid 02 chervnia 2021 r. № 225/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text (in Ukrainian)
9. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 r. «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy». Ukaz Prezydenta Ukrainyvid 14 veresnia 2020 r. № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020–35037 (in Ukrainian)
10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 r. «Pro Stratehiiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky». Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16 liutoho 2022 r. № 56/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022–41377 (in Ukrainian)
11. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 lypnia 2021 r. «Pro Stratehiiu zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy». Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 r. № 448/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021–40017 (in Ukrainian)
12. Pro skhvalennia Stratehii protydii katuvanniam u systemi kryminalnoi yustytsii ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2021 r. № 1344-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344–2021-p#Text (in Ukrainian)
13. Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 r. Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy.vid 11 serpnia 2021 r. Vvedeno v diiu Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2021 r. № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text (in Ukrainian)
14. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 rr. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 chervnia 2021 r. № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Myronova M. A. *Spilna zovnishnia polityka ta polityka bezpeky YeS: Konspekt lektsii* [Common Foreign and Security Policy of the EU: Lecture Notes: Lecture Notes] (2022) 111 (in Ukrainian)
2. Orlov Yu. V. Viina yak kryminalnyi performans: aktsionistska pryroda zlochynu ahresii. Zlochynnist i protydiia yii

v umovakh viiny: kryminalno-pravovyi ta kryminolohichnyi vymiry: monografia [War as a criminal performance: the actionist nature of the crime of aggression. Crime and counteraction to it in war conditions: criminal-legal and criminological dimensions: monograph] (Pravo, 2023) 252 (in Ukrainian)

3. Zhytnyi O. O., Rybalko H. S., Slinko D. S. Osnovy kryminalnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu: Navchalnyi posibnyk [Fundamentals of the Criminal Policy of the European Union: Textbook] (Kharkiv, 2022) 147 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Hospodarenko V. M. 'Formuvannia kryminalno-pravovoi polityky amerykanskoho prezydenta Dzh. Baidena' [Gospodarenko V. M. Formation of the criminal legal policy of the American President J. Biden] (2022) 1 Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii 172–180 (in Ukrainian)

Шепітько М. В. Кримінальна політика у сфері забезпечення національної безпеки і оборони крізь призму європейської та євроатлантичної інтеграції

Побудова кримінальної політики вимагає прийняття та подальшого дотримання стратегій, планів, директив, керівництв, посібників, які давали б можливість державним органам дотримуватися цілей та виконувати завдання, які в них закріплені. Зазвичай це здійснюється в певні строки та за відповідними напрямами (векторами, сферами). В Україні відзначається прийняття окремих стратегій на коротку перспективу (5 років) за сферами національної, економічної, інформаційної, зовнішньоекономічної безпеки, кібербезпеки тощо. Усі вони так чи інакше стосуються кримінальної політики, оскільки вказують на необхідність протидії окремим видам злочинності, в тому числі під час російської агресії. При цьому констатується відсутність окремої стратегії протидії злочинності, насамперед у сфері національної безпеки та оборони, що послаблює державу в цих сферах та пригальмовує реформування органів кримінальної юстиції. Крім того, відзначається необхідність зближення подібної кримінальної політики за зазначеними векторами під час європейської та євроатлантичної інтеграції.

Наявні стратегії, прийняті на рівні Ради національної безпеки та оборони, Кабінету Міністрів та Президента України, порівнянно з політиками ЄС та НАТО вказують на наявні прогалини в Україні. Зокрема, в сфері європейської інтеграції необхідним є звернення особливої уваги на боротьбу з підробкою документів та контрабандою товарів, а також на подальшу імплементацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Згідно із політиками НАТО потребує вдосконалення політика щодо боротьби з торгівлею людьми, вживання контрзаходів стосовно тероризму, диверсій, шпигунства та кіберзахисту.

Ключові слова: кримінальна політика, кримінальне право, кримінальна відповідальність, національна безпека, оборона, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція

Shepitko M. V. Criminal policy in the field of ensuring national security and defense through the prism of European and Euro-Atlantic integration

The development of criminal policy requires the adoption and subsequent adherence to strategies, plans, directives, guidelines, manuals, which would allow state bodies to adhere to the goals and perform the tasks set forth in them. In particular, this is carried out within certain deadlines and in the appropriate directions (vectors, spheres). In Ukraine, the adoption of separate short-term strategies (5 years) in the areas of national, economic, information security, foreign economic security, cybersecurity are noted. All of them relate to criminal policy in one way or another, as they indicate the need to counteract certain types of crime, including during Russian aggression. At the same time, the absence of a separate strategy for combating crime, primarily in the field of national security and defense, is noted, which weakens the state in these areas and slows down the reform of criminal justice bodies. In addition, the need for convergence of such criminal policies along the indicated vectors during European and Euro-Atlantic integration is noted.

The existing strategies adopted at the level of the National Security and Defense Council, the Cabinet of Ministers and the President of Ukraine, in comparison with the policies of the EU and NATO, indicate the existing gaps in Ukraine. In particular, in the field of European integration, it is necessary to pay special attention to the fight against document forgery and smuggling of goods, as well as to the further implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court. According to NATO policies, the policy on combating human trafficking, countermeasures against terrorism, sabotage, espionage, and cyber defense need to be improved.

Key words: criminal policy, criminal law, criminal responsibility, national security, defense, European integration, Euro-Atlantic integration

Стаття надійшла до редакції: 15.03.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-62

В. Пивоваров, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3754-8099

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕТАП АНАЛІТИКИ І ТЕОРЕТИЧНИХ КОМПАРАТИВІСТСЬКИХ УЗАГАЛЬНЕНЬ

Актуальність проблеми. У 2025 р. відділом дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України розпочато роботу над фундаментальною темою «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УКРІНТЕЇ 0124U005234). Соціально значимо й науково виправдано під час поступу України в євроатлантичне товариство надати системні, теоретично виважені і практично зорієнтовані наукові результати. «Актуальність та значущість результатів дослідження зумовлена практичним значенням забезпечення безперешкодного вступу України до складу країн-членів Євросоюзу. Поетапне розроблення і широкий науковий дискурс обґрунтованих концептуальних положень і настанов слугуватиме фундаментом оптимізації пенітенціарної системи, внесення змін до чинного законодавства та розробки спеціальних методів, інструментів і програм для роботи із засудженими. Все це забезпечить кінцеву політичну мету Української держави – набуття Україною повноцінного членства в ЄС»[1]. Для визначення шляхів і напрямів євроінтеграційного реформування кримінально-виконавчої системи нами встановлено цільовий орієнтир, а саме: розробка з урахуванням європейського досвіду та стандартів науково обґрунтованих положень, які визначатимуть основні пріоритети та напрями кримінально-виконавчої діяльності, її кінцеву мету, методи, засоби й принципи цієї діяльності, а також необхідні напрями реформування пенітенціарної системи, які будуть відповідати меті і концепції кримінально-виконавчої діяльності. Перед фахівцями постали складні багатокомпонентні завдання емпіричного і загальнотеоретичного змісту, як-от: 1) вивчення, аналіз найбільш вдалих європейських і світових позитивних практик виконання кримінальних покарань та їх зв'язків з очікуваннями, які суспільство покладає на систему покарань; 2) дослідження зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчій діяльності і готовності суспільства сприймати засуджених; 3) емпіричне вивчення і системне узагальнення умов формування готовності засуджених визначити своє місце в суспільстві; 4) напрацювання змістового і процесуального забезпечення заходів навчання персоналу Державної кримінально-виконавчої служби у плані розуміння мети своєї діяльності і сприйняття засуджених. Таким чином, досягнення визначених завдань передбачає розробку і реалізацію концептуального підходу вже на першому етапі проведення дослідження – етапі здійснення аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень.

Ступінь наукової розробки проблеми. Базисом для розробки проблеми, заявленої у назві цієї публікації, стали системні наукові результати, викладені у колективних монографіях фахівців

[1] Технічне завдання фундаментальної на проведення фундаментального наукового дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні». *Локальна документація відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права* Науково-дослідного інституту вивченні проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України. (2024). 1; 2

Інституту[1], інших українських вчених (І. Богатирьов, М. Пузирьов, О. Шкута[2] та ін.), науковців зарубіжних країн (М. Бурман, Ді Джоя, Р. Беслей, С. Гамільтон, Я. Сперо, С. Піттс та ін.). У фокусі уваги зарубіжних дослідників – питання правопорушень за гендерною ознакою, альтернативи ув'язненню, вивчення ризиків і проблем реінтеграції осіб (освіта, працевлаштування), ресоціалізація осіб, які вчинили сексуальне насильство, боротьба з домашнім насильством та експлуатацією дітей. Останнім часом багато уваги приділяється стану психічного здоров'я, забезпеченню прав жертв кримінальних правопорушень, використанню новітніх технологій у національних пенітенціарних системах, рамковим угодам між різними країнами щодо іноземних громадян в установах виконання покарань, розвитку Національного превентивного механізму тощо.

Безпосередньо поняття концептуального підходу певною мірою презентовано у публікаціях Ю. Тіщенко[3], М. Костицького[4]. Глибинне розуміння досліджуваного поняття наскрізно пронизує наукові праці з питань державної кримінальної політики (В. Батиргареєва, В. Борисов, В. Голіна та ін.).[5] Разом із тим слід брати до уваги розпорошеність стратегічних орієнтирів у реформуванні і розвитку української пенітенціарної системи, людиноцентристський чинник, що зумовлює безперервність розроблення усіх вузлових аспектів кримінально-виконавчої діяльності, фронтирність (у значенні рубіжності суперечностей, неоднозначності у визначенні критеріїв ефективності імплементаційних практик), розмаїття і часто неузгодженість з іншими компонентами виконання і відбування покарання за кримінальні правопорушення, наявне тяжіння до формалізації ціннісних орієнтирів під кутом гуманізації суспільства, «гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» без систематизації із масштабованими ідеями відновного правосуддя, медіацію ресторативної юстиції[6]. На тлі поширення видів покарання, альтернативних ув'язненню, актуальними залишаються проблеми: розробки і втілення в практику концептуального підходу у кримінально-виконавчу діяльність, а так само відповідних процедур моніторингу за ефективністю системи запобігання злочинності; виконання покарань і ресоціалізації засуджених; успішної реінтеграції останніх у суспільство в реаліях українського сьогодення.

Мета статті: на виконання у 2025 році завдань за фундаментальною темою «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УКРІНТЕЇ 0124U005234) на етапі здійснення аналітики і теоретичних узагальнень (1-й рік виконання) розкрити сутність і компаративістський шлях формування концептуального підходу у кримінально-виконавчої діяльності. Методологічним базисом наукової розвідки визначено системний, гносеологічний, аксіологічний і культурологічний методи, які корелюють із концептуальним підходом.

Виклад основного матеріалу. Розробка концептуального підходу під час вивчення різних аспектів кримінально-виконавчої діяльності здійснюється на основі широкого і водночас доволі чіткого трактування поняття «концепція», що наводиться в Енциклопедії Сучасної України. Так, концепція (від лат. *conceptio* – осягати, сприймати) представляє собою систему поглядів, понять про ті чи інші явища або процеси, спосіб їх розуміння, тлумачення; основну ідею будь-якої теорії, головний задум; ідею чи план нового, оригінального розуміння; конструктивний принцип художньої, технічної та інших видів діяльності[7].

[1] Пивоваров В. В., Ворожбіт-Горбатюк В. В. та ін. '«Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» – комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми' (2024) 48 (1) Питання боротьби зі злочинністю 33–47. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-48-33 ; Пивоваров В. (ред) *Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія* 331 https://doi.org/10.31359/9786178602321; *Реалізація прав засуджених в суспільстві змін: науковий і прикладний дискурс*: дайджест стенд. доп. наук.-метод. семінару у формі круглого столу онлайн (м. Харків, 04 квіт. 2023 р) 48

[2] Богатирьов І. Г., М. С. Пузирьов, О. О. Шкута *Доктрина пенітенціарного права України : монографія* (Дакор, 2017) 236

[3] Тіщенко Ю 'Концептуальний підхід до визначення правового міфу' (2006) 29 Актуальні проблеми держави і права 29–34. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_8>

[4] Костицький М. 'Методології пізнання в юриспруденції як науково-практичному комплексі' (2023) 2 Нове українське право https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.13

[5] Батиргареєва В. С. 'Виклики, що породила збройна агресія проти України: кримінологічний аналіз' *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 24 листопада 2022 року). <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/22589> ; Голіна В. В. (ред.) *Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія* (Право, 2020) 287

[6] About Confederation of European Probation. 2024. <https://www.cep-probation.org>

[7] Рижко В А 'Концепція' *Енциклопедія Сучасної України* (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014) <https://esu.com.ua/article-3256>

Для розкриття змісту концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності важливо охарактеризувати особливості імплементаційних практик світового досвіду подібної діяльності за такими ознаками, як: ґенеза та онтологія гносеологічних елементів кримінально-виконавчої діяльності; структура кримінально-виконавчої діяльності та супутніх видів діяльності на системному рівні. Оцінка різноманітності пошукового наукового поля вказує на необхідність обрання під час дослідження методу компаративізму як одного з центральних. Тому стисло зупинимося на компаративізмі, компаративістському підході, компаративістському аналізі, компаративістиці (частково, в ракурсі критики – *прим.авт.*).

Помітно, що використання методу компаративізму в юридичній науковій сфері до цього часу залишається доволі обмеженим. Інколи зустрічається спрощене, нібито механістичне «лапласівське» трактування компаративістського підходу (на кшталт, розуміння компаративістського методу як «горизонтального» чи, навпаки, «вертикального» порівняння правових систем). Тому з метою встановлення меж адекватного підходу та пошуку сучасної відповідності варто звернутись до найближчих, а, відтак, історично найбільш впливових витоків розуміння та використання в науці терміна «компаративізм», зокрема, й шляхом історико-правового аналізу і *наукової критики енциклопедичних джерел радянських часів*, що вплинули на формування наукових позицій у минулому.

Варто відмітити, що у Великій радянській енциклопедії різних видань (протягом 1928–1978 рр. відбулося три випуски цих багатотомних вибань) із поставленого питання зазначається приблизно одне й те саме: компаративізм – термін латинського походження, який означає порівняльно-історичне мовознавство або літературознавство[1]. Ця ситуація обмеженого розуміння компаративістичного підходу зберігається й дотепер. Наприклад, сучасне електронне видання «Велика українська енциклопедія», як і Словник іншомовних слів, теж фактично повторюють радянські наративи, визначаючи «компаративістику» у прив'язці до фольклору, мовознавства і літературознавства[2]. І лише останніми роками компаративізм відкриває двері в сучасну українську юридичну науку й освіту, а юридична компаративістика навіть починає претендувати на звання молодої юридичної науки[3].

Отже, у галузі суспільних і гуманітарних наук загальнонауковий філософський метод, назва якого походить від лат. *comparativus* (дослівно – «порівняльний»), за часів радянської епохи був маловідомим. Й у пострадянський час він так само залишається маловживаним. Це відбувається, зокрема, через інтелектуальну інерцію енциклопедичних джерел та штучну «прив'язку» цього загальнофілософського методу виключно до проблематики мовознавства. Відтак, повноцінний функціонал філософського методу компаративізму, його дослідницький, емпіричний потенціал довгий час перебували поза увагою юридичної науки.

Не погоджуючись із радянською хибною інтерпретацією компаративізму, зазначимо, що в контексті проблематики напрацювання передумов концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності філософська парадигма компаративістського підходу уявляється сучасною, інструментально належною і достатньо плідною. Висловлене підтверджується таким. По-перше, слід чітко визначити, що компаративізм – це загальнонауковий, філософський метод, що базується на широкому історично-порівняльному підході, який може широко використовуватись у праві, соціології, економіці, політології тощо. По-друге, виразною відмінністю цього методу є можливість здійснення пошуку й аналізу *схожості і відмінностей, взаємовідносин і взаємодії, зв'язку і впливу* різних за хронологією, ґенезою і складністю внутрішньої побудови об'єктів правової дійсності (як правових систем загалом, так і виокремлених об'єктів, наприклад, схвальних чи, навпаки, невиправданих правозастосовних практик, умоглядних та реалізованих на практиці концепцій, ідей та ін.).

І хоча в основі методу перебуває порівняння, проте притаманна методу систематичність (виразність і чіткість критеріїв), контекстуальність (можливість інтерпретацій) та реалістичність, заснована на аналізі об'єктивної дійсності, дозволяє дослідникові у науковому пошуку досягти глибокого

[1] *Велика радянська енциклопедія, 1-е вид. : у 65 т.* (Москава, 1938). Том 33. Ст. 848 ; *Велика радянська енциклопедія 3-е вид. : в 30 т.* (Москва, 1969–1978). Том 12. Ст. 644. (рос. джерело)

[2] *Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних сполучень* (Київ, 2000) 541; *«Компаративістика». Велика українська енциклопедія* <https://vue.gov.ua/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

[3] Зозуля Є. В., Туренко О. С., Іванов І. В. *Юридична компаративістика : навчальний посібник* (Київ : Алерта, 2023) 304.

розуміння об'єктів, що вивчаються, виявити закономірності їх розвитку, встановити ознаки ізоморфізму для систем різної природи. У результаті все це робить можливим, по-перше, перенесення знання з однієї галузі на іншу, а, по-друге, здійснення повноцінної імплементації виявлених конструктивів – між різними правовими інституціями різного часу і генезису.

У площині практичних проблем пошуку передумов утворення концептуального підходу в кримінально-виконавчій діяльності має місце низка складнощів різного рівня. Серед них можемо виокремити такі, що стосуються існуючої кримінально-виконавчої системи, як-от: самобутність самої існуючої системи виконання кримінальних покарань, що веде свій родовід від радянської системи «трудових таборів», її самодостатність, здатність до інституційного самозабезпечення (звісно, за рахунок майже безкоштовного трудового ресурсу засуджених), внутрішня стійкість, здатність до імітації, мімікрії і самовідтворення (достатньо поглянути на результати реформування пенітенціарної системи починаючи із становлення незалежності України – реальні результати відсутні); існуючі концепції реформування пенітенціарної системи не є концепціями в розумінні цього терміна, а зводяться до планів різного роду реактивних практик[1].

Але й з боку суспільного сприйняття кримінально-виконавчих правовідносин теж бачимо низку складнощів. Однією з них є, зокрема, «інтоксикація» ідеями і концепціями всеосяжних прав людини, які в українській суспільній свідомості слабо кореспондують із категорією громадянського обов'язку, суспільної єдності і гуманізму. У свою чергу, це не дозволяє сформулювати чіткі очікування (бажані результати) діяльності кримінально-виконавчої системи, а, навпаки, дає мовчазну згоду на подальше існування цієї кримінально-виконавчої системи у незмінному вигляді, при цьому не маючи суспільного запиту на суспільно-корисний результат цієї діяльності, будучи майже абсолютно непрозорою для суспільного контролю та прикриваючись перманентним реформуванням без наукової мети і більш-менш виразного результату, окрім косметичних змін, заміни вивісок і крісел. Доповнює картину стала ситуація суспільного стійкого нерозуміння особливостей регуляторних, правоохоронних практик, які завжди знаходяться на межі споконвічного балансу цінностей та дуалістичного протиставлення інтересів «індивід – суспільство», до того ж які слабо розуміються населенням.

Звісно, в світлі євроінтеграційних процесів і наближення Української держави до міжнародних стандартів природно ставити питання про формулювання концептуального підходу до кримінально-виконавчої діяльності в правових системах і пенітенціарних практиках країн Євроспільноти, США та інших країн цивілізованого світу. Але це завдання непросте. Світу невідомий міжнародний стандарт кримінально-виконавчої діяльності. Навпаки, правові системи різних країн самобутні в питаннях виконання покарань, однак мають спільну рису – виконання кримінальних покарань для кожної такої системи є справою чутливою, національно індивідуальною і суспільно значущою. У великій кількості як поширених, так і доволі екзотичних кримінально-виконавчих практик, ми можемо побачити як успішні і загальновизнані (наприклад, пробаційні програми в США), так й ті, що не відповідають ідеям гуманізму і раціональності (наприклад, катівні практики окремих країн Азії). При цьому чимало ідей, підходів і концепцій так й залишилися нереалізованими у цій сфері.

Відтак, у цій складній науковій розвідці використання компаративізму як інструментарію наукового пошуку призводить до розуміння нижченаведених передумов концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності в Україні.

Концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності має включати на теоретичному, функціональному і прикладному рівнях такі обов'язкові складники, як:

1) визначення суспільної мети імплементації досвіду кримінально-виконавчої діяльності з огляду на контекст ціннісних маркерів у суспільстві, реальне функціонування, еволюційні зміни і реформи та їх практичні наслідки у національній пенітенціарній системі (на трьох рівнях застосування заходів і засобів запобігання злочинності);

2) визначення чітких, прозорих критеріїв стосовно доведення і перевірки ефективності процесу імплементації управлінського, змістового забез-

[1] Пивоваров В В 'Реформування пенітенціарної системи України: реактивні практики чи концептуальні підходи' *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали XIII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 31 травня 2024 р.) 133–137 < https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/Materiali-HIII–Vseukrainskoi-zaochnoi.-31-travnya-2024-roku.pdf>

печення, впроваджуваних технологій, організаційно-методичного забезпечення і систематичної аналітики практичних кейсів діяльності органів і установ виконання кримінальних покарань;

3) визначення на основі аксіології права механізмів імплементації позитивного досвіду кримінально-виконавчої діяльності та розроблення системи неперервної фахової підготовки як кадрів для пенітенціарної системи, так і моніторів, експертів, громадського контролю, створення відповідного контенту кодексів, регламентів та інших регуляторних документів.

Цей перелік складників не є вичерпним, однак він є системоутворюючим в формуванні передумов концептуального підходу до кримінально-виконавчої діяльності. Звісно, вони нерозривно пов'язані із кримінально-виконавчою політикою держави, відображають її ставлення до феномену злочинності в цілому, інституту покарання і ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Ці складники одночасно виступають *критеріями* компаративістського відбору.

Послуговуючись вказаними філософськими, аксіологічними, кримінологічними позиціями та практично спираючись на матеріали Європейської конфедерації пробації, на рівні формування передумов *концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності* уявляється як система поглядів, приписів та ціннісних орієнтирів, спрямованих на визначення суспільної мети і завдань імплементації адекватного світового досвіду кримінально-виконавчої діяльності, яка на системному рівні: а) визначає можливі та необхідні напрями, а також дискреційно встановлює засоби діяльності органів і установ виконання покарань; б) забезпечує конструктивне функціонування інституту виконання покарань, ефективний моніторинг якості та ефективності виконання покарань в державі та в) має фінальним довгостроковим ефектом запобігання злочинності на раціональному (досяжному і необхідному) рівні.

Таке розуміння концептуального підходу має соцієнтальне значення. На практичному рівні воно виявляється у тому, що під час зазначених досліджень і розроблення способів імплементації світового досвіду можна і треба дати відповіді на так звані одвічні суспільні запитання. Ці запитання, за переконанням фахівців Європейської конфедерації пробації, є суспільно чутливими і потребують ясних, чітких, доступних відповідей на них (особливо, враховуючи перелічені нами проблеми суспільного сприйняття – *прим.авт.*). До їх числа можна віднести такі з них, як: «Чому у конкретному суспільстві вчиняються кримінальні правопорушення?», «Як впливає національний інститут виконання покарань на превенцію злочинності?», «Як національний інститут виконання покарань впливає на суспільне ставлення до правосуддя чи кари?», «Якими є конкретні завдання реінтеграції правопорушника та як вони реалізуються у конкретний момент дійсності?», «Яким є підтвердження результативності діяльності у цьому напрямку?», «Яким чином національний інститут виконання покарання долучається до ресторативної юстиції та відновного правосуддя?», «Якими є характеристики культури виконання покарань, у тому числі альтернативних позбавленню волі?»[1] У цьому вбачається беззаперечний доказ необхідності обов'язкової правоосвітницької компоненти кримінально-виконавчої діяльності, і місце цієї компоненти має визначатися в передумовах формування концептуального пілходу.

Основні елементи у формуванні концепції кримінально-виконавчої діяльності включають, крім мети, завдань, приписів, так само й *напрями* такої діяльності. Ці напрями узгоджуються із заходами і засобами запобігання злочинності, оскільки ключове завдання імплементації євроатлантичного досвіду полягає у пошуку ефективних рішень задля реального зменшення кількісних показників кримінально-правової статистики (з особливою увагою до регіональних коефіцієнтів злочинності), досягненні стабільно позитивного прогресу в усіх аспектах функціонування інституту виконання покарань (режим, організація взаємодії на внутрішньому і зовнішньому рівнях для виконання мети покарання, забезпечення дотримання основоположних прав людини тощо). З-поміж таких напрямів, на наш погляд, у реаліях сьогодення варті першочергової уваги такі з них, як: забезпечення професійного навчання й організація праці засуджених, культурація дозвілля засуджених з додаванням обов'язкового елемента формування громадянської, особистісної та інших суспільно корисних ідентичностей. Як вбачається, названі напрями кримінально-виконавчої діяльності повно розкриватимуть потенціал адекватних імплемен-

[1] 'Probation Works' (Confederation of European Probation, 2025) <https://www.cep-probation.org/probation-works/ >

таційних практик, ефективно сприятимуть їх повноцінній реалізації, оскільки визначені напрями, на наше переконання, мають генетичний зв'язок кримінально-виконавчої діяльності з очікуваннями, які суспільство покладає на систему виконання покарань.

Вищевказані наукові напрацювання в частині пошуку шляхів реалізації концептуального підходу до кримінально-виконавчої діяльності, що отримані на етапі аналітики і науково-теоретичних компаративістських узагальнень першого року розробки фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні», мають додатково конкретизовуватися і підсилюватися аналітичними результатами спеціально організованого емпіричного дослідження з проблеми зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності (ця частина дослідження проводиться у формі анонімного опитування стратифікованої вибіркової сукупності респондентів; вона стартувала на початку 2025 року). Результати вказаного опитування доповнять теоретичний компаративістський доробок у темі, дозволять перевірити низку гіпотез та (ймовірно) висунути нові гіпотези; будуть опубліковані в подальших працях, оприлюднені на науково-практичних заходах тощо. Дослідження повинно об'єктивно показати як готовність суспільства сприймати засуджених, так і готовність засуджених визначити своє місце в суспільстві. Відмітимо, що отримані наразі пілотні результати опитування створюють обґрунтовану надію на те, що у подальшому дослідження продовжиться за розширеною і скоригованою програмою. І про це буде йтися в наступних публікаціях науковців відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права.

Наразі триваючий *аналітико-теоретичний етап* дослідження передбачає реалізацію широкого плану заходів, зокрема, здійснення контент-аналізу поточних публікацій у медійному і мережевому просторі, що дозволяє отримати інформаційний зворотний зв'язок задля конкретизації програми дослідження та сформулювати нові гіпотези дослідження. Гіпотеза дослідження обов'язково корелює із результатами аналізу європейських і світових практик (не лише позитивних, а й тих, що мали негативних результат, вийшли з ужитку як малоефективні чи такі, що виявились слабкими для прогнозування ризиків і викликів) виконання кримінальних покарань та їх ролі в забезпеченні безпеки суспільства.

Однак вже на етапі пілотних результатів можемо наголосити, що для національної пенітенціарної системи вкрай значущою є розробка *моделі підвищення рівня зацікавленості* українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності (зокрема, в готовності суспільства сприймати засуджених і готовності засуджених визначити своє місце в суспільстві). Така модель може передбачати нормотворчість (ініціативну розробку науковцями нормативно-правових актів), реалізовуватись у межах неперервної фахової підготовки працівників і персоналу установ виконання покарань та філій Державної установи «Центр пробації», інших структур інституту виконання покарань, втілюватись у розробці змісту таргетованих правопросвітницьких програм і заходів, розширювати спектр засобів мотивації засуджених до правослухняної поведінки та ін. Підпорядкованим і поточним завданням, відповідно, є оновлення змістовного, оцінно-аналітичного забезпечення заходів навчання персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної установи «Центр пробації».

Результати, досягнуті на цьому етапі реалізації фундаментального дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні», стають необхідним базисом концептуалізації євроінтеграційного вектору реформування кримінально-виконавчої системи в Україні та відповідають напряму адаптації законодавства України до законодавства ЄС, зокрема, у межах переговорних розділів «Юстиція, свобода та безпека».

Висновки. За підсумками проведеного дослідження можна зробити кілька висновків принципового характеру.

1. Встановлення передумов концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності має спиратися на метод компаративістських порівнянь з врахуванням визначених критеріїв (фільтрів) компаративістського аналізу, до числа яких належать: 1) визначеність суспільної мети імплементації досвіду кримінально-виконавчої діяльності, 2) чіткі та прозорі критерії перевірки ефективності імплементованих практик, 3) наявності відповідних аксіології права механізмів імплементації досвіду кримінально-виконавчої діяльності.

2. У сутнісному значенні поставленої проблеми компаративізм підкреслює й обґрунтовує динамічність кримінально-виконавчої діяльності, залежність її від суспільної свідомості, загальної криміногенної ситуації і адекватності кримінально-виконавчої політики в державі, а в перспективі дає можливість міжнародної стандартизації структурованих практик виконання покарань тощо.

3. Установлення передумов концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності, що здійснюється на етапі аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень досвіду кримінально-виконавчої діяльності, має відбуватися з урахуванням: об'єктивованої мети і завдань імплементації досвіду кримінально-виконавчої діяльності в контексті ціннісних маркерів українського суспільства; напрацювання чітких і прозорих критеріїв доведення й перевірки ефективності імплементованого організаційно-методичного і технологічного забезпечення; оцінки досвіду імплементації практик кримінально-виконавчої діяльності, в тому числі шляхом розробки нормативного забезпечення для апробації таких практик у діяльності органів і установ виконання кримінальних покарань. З урахуванням суспільних перешкод та інерцій сформульовано

4. Пріоритетні напрями у практичній площині апробації концептуальних розробок кримінально-виконавчої діяльності мають узгоджуватися із заходами і засобами запобігання злочинності. Із цією метою є необхідним проведення спеціально організованого емпіричного дослідження стосовно рівня зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності. Таке дослідження, без сумніву, доповнюватиме аналітико-теоретичний компаративістський пошук.

5. Набуття Україною повноцінного членства в Європейському Союзі вимагає змістовних, виважених і зорієнтованих на успішний результат компаративних узагальнень євроатлантичного досвіду виконання кримінальних покарань, здійснених у генетичному зв'язку з очікуваннями суспільства з приводу результативності національної пенітенціарної системи. Підвищення рівня зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності має стати реальним проривом у цій сфері та сприятиме реальній і прозорій імплементації схвальних практик, забезпечуватиме якість функціонування інституту виконання покарань у системі запобігання злочинності на національному і міжнародному рівнях.

REFERENCES
Bibliography

Authored books

1. Bohatyrov I. H., Puzyrov M. S., Shkuta O. O. *Doktryna penitentsiarnoho prava Ukrainy : monohrafiia* [The doctrine of penitentiary law of Ukraine: monograph] (Dakor, 2017) 236 (in Ukrainian)
2. Zozulia Ye. V., Turenko O. S., Ivanov I. V. *Yurydychna komparatyvistyka : navchalnyi posibnyk* [Legal comparative studies: textbook] (Kyiv : Alerta, 2023). 304 (in Ukrainian)

Part of the books

3. Ryzhko V A 'Kontseptsiia' *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* ['Concept' Encyclopedia of Modern Ukraine] (Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2014) <https://esu.com.ua/article-3256> (in Ukrainian)

Non-authored books

4. *Bolshaia sovetskaia эntsyklopedyia 1-e vyd. : u 65 t.* [The Great Soviet Encyclopedia] (Moskva, 1938). Tom 33. St. 848 (in Russian)
5. *Bolshaia sovetskaia эntsyklopedyia 3-e vyd. : v 30 t.* [The Great Soviet Encyclopedia] (Moskva, 1969–1978). Tom 12. St. 644. (in Russian)
6. *Slovnyk inshomovnykh sliv : 23 000 sliv ta terminolohichnykh spoluchen* [Dictionary of foreign words: 23,000 words and terminological combinations] (Kyiv, 2000) 541. (in Ukrainian)
7. *'Komparatyvistyka' Velyka ukrainska entsyklopediia* ['Comparative studies' Great Ukrainian Encyclopedia] <https://vue.gov.ua/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> (in Ukrainian)

Edited books

8. Golina VV (red.) *Zmenshennia mozhlyvostei vchynennia zlochyniv: stratehichnyi pidkhid: monohrafiia* [Reducing the Opportunities to Commit Crime: A Strategic Approach: Monograph] (Pravo, 2020) 287 (in Ukrainian)

9. Pyvovarov V. (red) *Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini: vyklyky, zavdannia, rishennia v umovakh voiennoho stanu: monohrafiia* [Respect for human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine: challenges, tasks, solutions under martial law: monograph] 331 https://doi.org/10.31359/9786178602321 (in Ukrainian)

Journal articles

10. Pyvovarov V. V., Vorozhbit-Horbatiuk V. V. ta in. '«Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini» – komplementarnist protsesu i rezultativ doslidzhennia fundamentalnoi temy' [«Respect for human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine» – complementarity of the process and results of research on the fundamental topic] (2024) 48 (1) Pytannia borotby zi zlochynnistiu 33–47. DOI: 10.3 1359/2079-6242-2024-48-33 (in Ukrainian)
11. Tishchenko Yu 'Kontseptualnyi pidkhid do vyznachennia pravovoho mifu' [A conceptual approach to defining a legal myth] (2006) 29 Aktualni problemy derzhavy i prava 29–34. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_8> (in Ukrainian)
12. Kostytskyi M. 'Metodolohii piznannia v yurysprudentsii yak naukovo-praktychnomu kompleksi' [Methodologies of cognition in jurisprudence as a scientific and practical complex] (2023) 2 Nove ukrainske pravo https:// doi.org/10.51989/NUL.2023.2.13 (in Ukrainian)

Websites

13. About Confederation of European Probation. 2024. <https://www.cep-probation.org> (in English)
14. 'Probation Works' (Confederation of European Probation, 2025) <https://www.cep-probation.org/probation-works/ > (in English)

Conference papers

15. Batyrhareieva V. S. 'Vyklyky, shcho porodyla zbroina ahresiia proty Ukrainy: kryminolohichnyi analiz'[Challenges raised by armed aggression against Ukraine: criminological analysis] *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia*: materialy mizhvidomchoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (Kyiv, 24 lystopada 2022 roku). <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/22589> (in Ukrainian)
16. *Realizatsiia prav zasudzhenykh v suspilstvi zmin: naukovyi i prykladnyi dyskurs:* daidzhest stend. dop. nauk.-metod. seminaru u formi kruhloho stolu onlain (m. Kharkiv, 04 kvit. 2023 r) 48 (in Ukrainian)
17. Pyvovarov V. V. 'Reformuvannia penitentsiarnoi systemy Ukrainy: reaktyvni praktyky chy kontseptualni pidkhody'. *Kryminalno-vykonavcha systema Ukrainy ta yii rol u rozbudovi pravovoi i sotsialnoi derzhavy* : materialy XIII Vseukrainskoi zaochnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Chernihiv, 31 travnia 2024 roku); 133–137 <https:// academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/Materiali-HIII–Vseukrainskoi-zaochnoi.-31-travnya-2024-roku.pdf> (in Ukrainian)

Пивоваров В. В.
Концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності: етап аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень.

У статті зосереджено увагу на важливих завданнях загальнотеоретичного та емпіричного характеру етапу аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень в фундаментальній темі «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні».

Автор зазначив про те, що вирішення цих завдань передбачає розробку передумов формування концептуального підходу і реалізацію його окремих складових на етапі першого року дослідження – етапі аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень.

Обґрунтовано, що пошук передумов концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності повинен спиратись на компаративістський аналіз та відповідати критеріям компаративістської оцінки: визначеність суспільної мети імплементації досвіду кримінально-виконавчої діяльності; чіткі та прозорі критерії перевірки ефективності імплементованих практик; наявність відповідних аксіології права механізмів імплементації досвіду кримінально-виконавчої діяльності. У зв'язку з цим автор вдається до конструктивної критики хибного розуміння компаративізму в юридичній науці, та наводить аргументи на користь результативності цього методу.

Визначено шляхи наукового пошуку передумов формування концептуального підходу у кримінально-виконавчій діяльності на основі: об'єктивованої мети і завдань імплементації досвіду кримінально-виконавчої діяльності

в контексті ціннісних маркерів українського суспільства; напрацювання чітких і прозорих критеріїв доведення і перевірки ефективності імплементованого організаційно-методичного і технологічного забезпечення; оцінки досвіду імплементації практик кримінально-виконавчої діяльності, в тому числі шляхом розробки нормативного забезпечення для апробації таких практик в діяльності органів і установ виконання кримінальних покарань.

З урахуванням суспільних перешкод й інерцій сформульовано узгоджувані із заходами і засобами запобігання злочинності пріоритетні напрями для практичної площини апробації концептуальних розробок кримінально-виконавчої діяльності.

Результати фундаментального дослідження визначаються як необхідний базис концептуалізації євроінтеграційного вектору реформування кримінально-виконавчої системи в Україні, відповідають напряму адаптації законодавства України до законодавства ЄС, зокрема, у межах переговорних розділів «Юстиція, свобода та безпека».

Ключові слова: *кримінально-виконавча діяльність, готовність суспільства сприймати засуджених, виконання покарань, безпека суспільства, засуджена особа, концептуальний підхід.*

Pivovarov V. V.
Conceptual approach in criminal executive activity: the stage of analysis and theoretical comparative generalizations.

The article focuses on important tasks of a general theoretical and empirical nature of the stage of analytics and theoretical comparative generalizations in the fundamental theme «The European integration approach to developing the Concept of Criminal-executive activities in Ukraine».

The author noted that the solution of these tasks involves the development of prerequisites for the formation of a conceptual approach and the implementation of its individual components at the stage of the first year of the study – the stage of analytics and theoretical comparative generalizations.

It is substantiated that the search for prerequisites for a conceptual approach in criminal-executive activities should be based on comparative analysis and meet the criteria of comparative assessment: the certainty of the social goal of implementing the experience of criminal enforcement activities; clear and transparent criteria for verifying the effectiveness of implemented practices; the presence of mechanisms corresponding to the axiology of law for implementing the experience of criminal enforcement activities. In this regard, the author resorts to constructive criticism of the erroneous understanding of comparatism in legal science, and gives arguments in favor of the effectiveness of this method.

The ways of scientific search for the prerequisites for the formation of a conceptual approach in criminal enforcement activities are determined on the basis of: objectified goals and objectives of the implementation of the experience of criminal enforcement activities in the context of value markers of Ukrainian society; development of clear and transparent criteria for proving and verifying the effectiveness of the implemented organizational, methodological and technological support; assessment of the experience of implementing criminal enforcement practices, including by developing regulatory support for the testing of such practices in the activities of bodies and institutions for the implementation of criminal penalties.

Taking into account social obstacles and inertia, priority areas for the practical plane of testing conceptual developments of criminal enforcement activities are formulated, consistent with measures and means of crime prevention.

The results of the fundamental research are determined as a necessary basis for conceptualizing the European integration vector of reforming the penal enforcement system in Ukraine, correspond to the direction of adapting Ukrainian legislation to EU legislation, in particular, within the framework of the negotiation chapters «Justice, Freedom and Safety».

Keywords: *criminal-executive activity, society's readiness to accept convicts, execution of sentences, public safety, convicted person, conceptual approach.*

Стаття надійшла до редакції: 20.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-70

М. В. Романов**,** кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу вивчення проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0000-0001-8236-5780

REFORMING THE PENITENTIARY SYSTEM IS NOT HOPELESS. INSPIRING EXAMPLES FROM BELGIUM

Statement of the issue. This research is carried out within the framework of the fundamental topic ’European Integration Direction of Formation of the Concept of Criminal Executive Activity in Ukraine’ (registration number in the Ukrainian State Register of Intellectual Property Rights 0124U005234), which is providing at the Department of Criminal Executive Law Research at Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

I am deeply convinced that the Ukrainian penitentiary system today looks very helpless because it does not have its own concept of activity. This situation resembles a ship without sails. It seems to have everything it needs, but when there is no understanding of where and why to sail, everything available turns out to be unnecessary and ineffective. For the same reason, all attempts to reform the penitentiary system also seem futile. Again, it is unclear why any changes should be made to a system that no one needs and looks like a complete abyss in which funds disappear, efforts remain fruitless, and punishment is ineffective. It is very likely that the penitentiary system is perceived as a necessary evil that simply has to exist. Nothing is expected from this evil, it has ’occupied’ its niche and everyone is ’satisfied’ with the way it is.

Ukraine constantly declares its adherence to European values in life and normative standards in the field of legal regulation. At the same time, if we pay attention to how prison systems in Europe function, the first thing we notice is that they all have a very specific and pragmatic focus on the goal. It is to achieve this goal that standards are formulated and approaches are developed. European prison systems are located in a rather energetic social context that constantly demands action and cooperation. Such an ’active’ position of the penitentiary system in society implies that this system not only pursues a certain goal, but also has its own ideas, methods, tools and closely cooperates with other social institutions. In fact, penitentiary systems have their own concept.

At the same time, of course, very often the system faces problems and ’failures’, it requires revision, rethinking, setting new benchmarks and even significant reformatting.

State of development of the issue. The reason for this is that the need to study the experience of the execution of punishments in other countries always remains relevant, and therefore it is impossible to develop this problem. I believe that such studies should take place constantly. and the more critical they are, the better it will affect the penitentiary law of Ukraine.

Among Ukrainian researchers, many have paid attention to the issues of considering the experience of execution of punishments in other countries. Among these researchers are A. Stepaniuk, D. Yahunov and others.

Purpose of the article. I would like to share one example of how such challenges are being addressed in this article. It may also be useful for Ukrainian penitentiaries.

It is the experience of Belgium, which in the 90s of the last century faced a rather acute problem of prison overcrowding, the need to renovate prisons, improve material conditions for prisoners and other challenges. Since then, Belgium has maintained

a leading position among European countries in terms of prison overcrowding.

Outlining the basic material. According to statistics, with a total population of 11,200,000 people in 2015, the relative rate of imprisonment per 100,000 people was 99. The total number of prisoners was 11,040, held in 45 institutions. Under these conditions, the overcrowding was 110%[1].

Ten years later, the situation has not changed for the better. According to Le Monde, as of 15 February 2023, there were 11,326 prisoners in Belgian prisons for 9,752 places available in the system. This corresponds to an overcrowding rate of 16%.[2].

Statistics from 2024 confirm the same trend: the population of Belgium was 11,754,004, the total number of prisoners was 12316, the number of prisoners per 100,000 population was 104, and the overcrowding of institutions was 114.6%.

The result of this unrestrained growth in the number of prisoners is a disastrous consequence: prisoners are crammed into small cells with inadequate conditions.

The Council of Europe's Committee for the Prevention of Torture – the central council for prison supervision (a body attached to the Belgian Parliament), along with mayors who have threatened to close down prisons, lawyers and prison directors all condemn a situation that is considered dramatic, even a «national disaster,» as the growing number of prisoners is exacerbating the state of buildings that are often dilapidated, poorly equipped and do not meet minimum health standards.

«Two of our four boilers have broken down in extreme cold, sometimes we have to choose between showers and heating, the kitchen has been out of order for six months, ceilings are collapsing, 60% of the cells are infested with bedbugs, but overcrowding prevents us for cleaning it up for good,» explained Vincent Spronck, head of the prison in Mons, a 166-year-old institution. In Liege-Lantin, the central tower of the building is sinking. In Merksplas, in the province of Antwerp, inmates suffocating in the heat broke dozens of windows last summer[3].

As you can see, the situation is quite similar to the problems that exist in Ukraine and that need to be addressed in our country.

But the most interesting thing is the ways that have been chosen to overcome the current situation and the trend of overcrowding in prisons.

The Belgian penitentiaries initially set out to build new prisons that could accommodate a large number of prisoners. In 2008, a large-scale project to build a number of new prisons was announced. It involved the construction and refurbishment of five prisons: Marche-en-Famenne (opened 2013), Beveren (opened 2014), Leuze-en-Hainaut (opened 2014), Haren (opened September 2022), Dendermonde (French: Termonde) (opened December 2022)[4].

The most striking example of this action was the creation of the Haren prison. This prison was designed not only to accommodate prisoners, but also to provide them with more acceptable conditions of serving their sentences. In general, this project was called the creation of a 'prison village'. Indeed, a closer look at the prison design reveals that it is not so much a building that focuses on security and isolation, but rather on the broader goal of reintegration and recovery. As Vincent Van Quickenborne notes, Minister for Justice in Belgium: The Haren prison is laid out like a village, with a central square at the juncture of streets lined with various buildings. Each building houses a different function. This familiar typology reflects the small-scale character in size and materials, and creates a pleasant working and residential climate. As a result, life within the walls corresponds as much as possible with life on the outside. The 'normal' and friendlier environment stimulates good behaviour and a more humane approach to the detainees. This increases the chances of successful resocialization and a significant reduction in the level of recidivism. And it creates a more pleasant working environment for staff[5].

In fact, the prison complex creates a whole infrastructure that really resembles a large town rather than a place of detention. And this makes sense. It seems that under such conditions, we can expect that a convicted person, upon entering such a prison, immediately adjusts to a different format of behaviour than he would have had if he had been behind the walls of a tall tower without windows and doors. Such

[1] 'Belgium 2015' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/countryprofile/belgique-2015> (Accessed: 01.05.2025)

[2] 'The state of Belgian's prisons is becoming a 'national catastrophe' (Le Monde) <https://www.lemonde.fr/en/europe/article/2023/03/02/in-belgium-the-state-of-the-prisons-is-becoming-a-national-catastrophe_6017868_143.html#> (Accessed: 01.05.2025)

[3] –

[4] 'Haren Prison' (Wikipedia) <https://en.wikipedia.org/wiki/Haren_Prison#cite_note-19> (Accessed: 01.05.2025)

[5] 'Haren prison village, Brussels (Belgium)' (EGM) <https://www.egm.nl/en/architects/projects/gevangeniscomplex-haren/501> (Accessed: 01.05.2025)

a starting point can help inmates in the early stages of their sentence to further reintegrate into free society. At least, the chances of not feeling so deeply alienated from free people who also live in small towns are significantly increased. The illusion of maintaining a connection with a free society is more stable and has a very obvious physical basis. Of course, it is impossible to say for sure that this practice will be successful, but there is certainly a rational basis for this approach.

In parallel with this approach, Belgium has developed the idea of creating small detention houses in terms of size and capacity. The main idea of this approach is to create a system of small houses where convicts serving short sentences (up to 3 years) will be held under guard and where conditions will be created for them that, firstly, do not aim to significantly isolate the convict and pull him or her completely out of the social context, and secondly, to encourage him or her to gradually integrate into free life by setting priorities in activity (work, study), social activities, communication, etc.

Supporters of this idea have even united in RESCALED – the European movement for detention houses. They define three main principles for the construction and operation of detention houses:

- These houses are small in size and capacity (the number of convicts housed in the houses);
- These houses provide for a differentiated approach to their residents;
- These houses are located within small communities (districts or microdistricts), which implies the involvement of all residents of the detention house in the life of this small community. This involvement includes all kinds of activities, ranging from playing sports with the local population, working in local businesses, service centres and other institutions, to the possibility of staying in the area in the future, in case of successful reintegration[1].

The initiators of this approach consider these three principles to be fundamental and significantly different from the 'prison' concept. In their opinion, this is a qualitatively new approach that has completely opposite orientations compared to the prison as a social phenomenon. The small size of the houses allows for more human and personal contact between staff and residents. Of course, all participants in these social relations get to know each other well, learn each other's names, abilities and behavioural patterns. Over time, they learn some of each other's life stories, etc. All of this is known to contribute to the establishment of stable and empathetic relationships and is likely to lead to the avoidance of feelings of alienation, uselessness and other negative psychological states. Under such conditions, the chances of positive reintegration increase. Of course, negative relationships can also be established, but this is also a sign of 'humanity', a determination of preferences and priorities, as it can also help in reintegration into a free society.

In contrast to the above, the 'prison' concept is focused on effective isolation and securing society. The other side of this is the severance of social ties, the creation of completely artificial conditions of isolated existence with special rules and procedures governing the procedure for staying in such institutions. The difference is obvious.

It is interesting to see how employees and experts in the field of penitentiary practices assess these two approaches that have now emerged in the field of penitentiary services in Belgium.

Prison Insiders interviewed such specialists. In the article 'Belgium: Diverging paths. Building 'mega-prisons' and opening detention houses: a paradox' contains the opinions of Hélène De Vos, Executive Director of Rescaled, a European movement that promotes the concept of detention houses instead of large prisons, and An-Sophie Vanhoosh, Associate Professor specialising in correctional institutions and the experience of detention in Belgium.

In general, they state positive effects from the introduction of new practices in the use of secure detention houses. At the same time, this does not mean that large prisons are completely unacceptable. It seems to be a matter of 'preferences' and political 'profiles' of certain initiators and supporters of the respective introductions.

As Hélène De Vos notes: The functioning of a small-scale facility can have a real impact on prison staff and how they work. One of the prison officers who came to work in Kortrijk detention house came from a large-scale prison. He asked for a transfer because it was closer to his home, but he was rather sceptical at first. He changed his mind completely when he started working at the detention house. He really started to believe in small-scale detention because he felt the difference.

[1] 'European movement for detention houses' (Rescaled) <https://www.rescaled.org/> (Accessed: 01.05.2025)

An-Sophie Vanhush adds about the staff: They are now differentiating two types of officers in ordinary prisons: «detention counsellors» and «security officers». The role of counsellors is more than just opening and closing doors. It's about interacting with imprisoned persons, asking them how they feel, if they want to take part in activities and so on. It will take time before it is fully implemented because the staff need to be trained.

It is very important that both interviewees share the same opinion that awareness-raising among judges is needed. They play a very important role and they are not always aware of their impact on the situation. Immersing judges in the situation in prisons gives them the opportunity to get a sense of what it is like to be a prisoner[1].

The explanations of Petra Kolpaert, the head of the Kortrijk detention house, were interesting. She described the principles of operation and the conditions for reintegrating the residents of this house as follows: In Kortrijk, as a new facility, we adopted a proactive approach towards the community. They are treated as partners rather than outsiders. They were involved from the beginning, working together to create an inclusive environment for the residents, which is different from a typical prison in Belgium. Additionally, a 'boarding community' was established where professionals from different fields collaborate to determine and implement the necessary steps for providing services within Kortrijk.

We've taken measures to try shifting the community's perception of residents in the detention house, who are solely seen as criminals. We organised an information session and arranged visits to allow community members to discover the facility. These visits may not always be pleasant for the residents, as it can feel like they are being observed like animals in a zoo, so we respect their choice to participate or not. We've also organised a visit attended by mayors from different towns and other government officials. They were initially opposed to the idea of more detention houses, but their stance shifted after witnessing the residents behaving cordially and going about their lives[2].

As we can see, this is about how the very fact of the existence of a detention house was introduced in a residential neighbourhood, among a small community. An attempt was made to overcome the prison 'stigma' and 'introduce' the community residents to the residents of the house, giving both sides the opportunity to make sure that each of them is an ordinary person.

And now, Ms. Petra Kolpaert's thoughts on how to work with the residents of the house so that they have a chance for recovery and reintegration. She noted the following: **We made a choice not to be solely risk-focused in our rehabilitation programmes. We've implemented the «Good Lives Model» developed by Tony Ward, a New Zealand professor. He developed an approach to interacting with prisoners that considers not only their risk factors but also their strengths and aspirations in life. In fact, if you look at the risk principle, you are always focusing on negative aspects, where as if you look at what the prisoners want to achieve, their response is going to be much more positive. In our philosophy, we look at both angles. If inmates say they need help, a detention officer will help them, but it is not our aim to systematically accompany them**[3].

It is very important that the administration of the detention house is interested in cooperating with the residents and making efforts for their positive reintegration.

Both the construction of new prisons and the creation of detention houses have their advantages and disadvantages, and it is possible to consider which approach has more positive features and desirable consequences and which has less. But now my focus is somewhere else. I think the most important thing is that Belgian penitentiaries and those involved in the process of optimising the serving and execution of criminal sentences always work with a concept. First, they define what they want to achieve, then they look for ways to achieve their goals and solve their problems. At the same time, the focus is always on the social effects of punishment and expectations of the penitentiary system. And this focus always includes social institutions and the interaction between them. There is always an understanding that the staff of penitentiary institutions and facilities are not just

[1] 'Belgium: diverging pathways. Building 'mega-prisons' while opening 'detention houses': a paradox' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/belgium-diverging-pathways> (Accessed: 01.05.2025)

[2] 'Belgium: intersecting approaches' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/article-650163ef280fd> (Accessed: 01.05.2025)

[3] Belgium: intersecting approaches' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/article-650163ef280fd> (Accessed: 01.05.2025)

wardens whose sole task is to maintain order while serving their sentence. The staff and employees of penitentiary institutions are always involved in the process of establishing interaction between prisoners serving their sentences and other social institutions. That is, their activity is to accompany and support convicts in making attempts and making efforts to integrate into a particular social institution. Simply put, prisoners and staff work together to ensure that the prisoner has a chance to work, study, maintain social contacts, join various activities and initiatives that can help them realise that they are not abandoned, that they can and do act like any free person, and that they are capable of being useful and using not only criminal behaviour.

The general positive attitude of Belgian penitentiaries is also important. They are fully aware that reintegration activities are not always successful and easy, they know that many prisoners for various reasons cannot or will not exert themselves to change their lives, and they have no illusions about recidivism. And at the same time, they do not give up their activities and carry them out with an enthusiasm that is enviable.

The sober approach to their work by Belgian penitentiaries is impressive. In their responses, the interviewees noted: (Hélène De Vos) It's a quite complex policy, which in practice leads to an odd situation. In the 1990s, non-custodial measures, such as electronic monitoring and other alternatives were introduced to try and solve the overcrowding. The prison population remained similar while the number of non-custodial measures went up, which resulted in having more people in the justice system overall.

Today, we see the same trend of implementing new measures in the hope that it will resolve overcrowding. Instead, it ends up being an expansionist policy: more prisoners end up being put under these measures.

An-Sophie Vanhush: In the past, Belgium tried to reduce overcrowding by limiting the number of people who would be sent to prison. Before, if you had a sentence or a total of sentences below three years, you wouldn't go to prison. You would be subjected to electronic monitoring instead. A new legislation has passed and now, if you are sentenced from six months to three years of prison, you must serve the sentence, either in a detention house or an ordinary prison facility. People that were outside with electronic monitoring are suddenly being placed in detention. Instead of being an alternative to those already serving, detention houses are now used to resolve a capacity problem of new people coming in[1].

And her colleagues continue: Wendy Mercelis: Recently, we have had less people wanting to work despite having more connections with outside organisations. Instances of drug use are increasing as well. Our policy is to send the prisoner back to an ordinary prison after being caught twice with drugs. Some of the people I send to do a job have to end their contract early because of their behaviour. Before, we had the luxury of an observation period of two months, the process was more gradual. Now, with people coming in and out all the time, everything goes faster, and activities and follow-ups are not adapted. These factors are all detrimental to our regime and our principles. So we need to strike a balance in relation to these changes. However, from speaking with colleagues in the closed prisons of Wortel, Merkplas and Turnhout, I can see that these developments are happening everywhere, so it is not just an open prison issue[2].

The fact that efforts to reduce the prison population often lead to similar paradoxes was highlighted by Niels Christie when he discussed how the fight against crime is turning into an industry that has the opposite effect[3].

Conclusions. For Ukraine, this experience can be positive and inspiring. Firstly, we understand that the problems faced by Ukrainian penal professionals today are quite typical and widespread in many countries, including Belgium, where there is a strong tradition of respect for human rights and mechanisms to ensure them. Secondly, experience shows that problems need to be and can be solved. Moreover, this should be done systematically, not sporadically, by 'plugging holes'. Thirdly, it points to a very important 'detail' that is completely absent from the Ukrainian approach to penitentiary issues. It is the existence of the concept of penitentiary activity. This

[1] 'Belgium: diverging pathways. Building 'mega-prisons' while opening 'detention houses': a paradox' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/belgium-diverging-pathways> Belgium: intersecting approaches' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/article-650163ef280fd> (Accessed: 01.05.2025)

[2] 'Belgium: intersecting approaches' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/article-650163ef280fd> Belgium: intersecting approaches' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/article-650163ef280fd> (Accessed: 01.05.2025)

[3] Nils Christie *Crime Control as Industry: Towards Gulags* (Western Style. Psychology Press, 2000) 209

is something like a reflected purpose of punishment, an answer to the question 'why' punishment exists and what we are trying to achieve when we sentence to it and then execute it. The key here is a certain 'honesty' in answering this question, because from a formal point of view, Ukraine has a purpose of punishment and an answer to the question 'why'. But everyone who is involved in this system knows perfectly well that today's 'legal' purpose of punishment is an unattainable fiction, which is not aimed at by any of the institutions of the penal system of Ukraine.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Nils Christie *Crime Control as Industry: Towards Gulags* (Western Style. Psychology Press, 2000) 209 (in English)

Websites

2. 'Belgium 2015' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/countryprofile/belgique-2015> (in English)
3. 'The state of Belgian's prisons is becoming a 'national catastrophe' (Le Monde) <https://www.lemonde.fr/en/europe/article/2023/03/02/in-belgium-the-state-of-the-prisons-is-becoming-a-national-catastrophe_6017868_143.html#> (in English)
4. 'Haren Prison' (Wikipedia) <https://en.wikipedia.org/wiki/Haren_Prison#cite_note-19>
5. 'Haren prison village, Brussels (Belgium)' (EGM) <https://www.egm.nl/en/architects/projects/gevangeniscomplex-haren/501> (in English)
6. 'European movement for detention houses' (Rescaled) <https://www.rescaled.org/> (in English)
7. 'Belgium: diverging pathways. Building 'mega-prisons' while opening 'detention houses': a paradox' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/belgium-diverging-pathways> (in English)
8. 'Belgium: intersecting approaches' (Prison insider) <https://www.prison-insider.com/en/articles/article-650163ef280fd> (in English)

Романов М. В.

Реформування пенітенціарної системи не безнадійне. Надихаючий приклад Бельгії

їПенітенціарна система України є утворенням, яке, на жаль, характерізується наявністю структурних проблем. Причому зміст цих проблем полягає у порушенні фундаментальних прав людини. Саме тому вони стали об'єктом розгляду в ЕСПЛ. Як підсумок, проти країни було постановлене пілотне рішення (Сукачов проти України).

Але не лише наявність пілотного рішення вказує на хронічні хвороби українських установ виконання покарань. Числені звіти правозахисних ороганізацій, звіти Комітету проти катувань, інших міжнародних інститутцій неодноразово констатували наявність значних проблем у системі виконання покарань України.

Декларуючи прихільність Європейським стандартам, Україна є дуже непослідованою у своїх зусиллях щодо реформування пенітенціарних правовідносин.

Понад 30 років триває історія незалежної України. Весь цей час всі склади урядів вели мову про те, що вони реформують цю систему і зробляять її прийнятною і такою, яка буде відповідати приципам гуманізму та людяності. Однак цілком очевидно, що це не так. Сьогодні пенітенціарна система України все ще залишається проблемною.

Проте ця проблема насправді притаманна всім без виключення європейським країнам. Всі вони зіштовхуються з такими викликами, як переповненість, значний рівень рецидиву, неналежні умови тримання, порушення прав людини тощо. Всі країни Європи намагаються вирішуваати ці проблеми.

Один із прикладів того, як намагаються розв'язувати окремі складнощі, що виникають під час виконання кримінальних покарань, є заходи, котрі запроваджує Бельгія.

У статті описаний один із проектів, який реалізується у Бельгії. Йдеться про запровадження системи невеличких установ виконання покарань, де розміщують засуджених до нетривалих строків відбування покарання і де з ними проводять активну роботу з їх переорієнтування на законослухняний спосіб життя. Саме для таких осіб створені дома обмеження волі (detention houses).

Основними їх особливостями є те, що ці установи розташовані у невеличких цілком благополучних житлових кварталах, засуджені там перебувають у напіввільному статусі і вони залучаються до спільного життя цих громад. Засуджених в установі зазвичай незначна кількість, більшість із них працюють за межами установи та контактують з вільним світом, адаптуючись до нових соціальних ролей.

Автор не має ілюзій щодо беззаперечної дієвості таких заходів, але розглядає побідні ініціативи як надихаючі приклади. Разом із тим він вважає, що найбільш важливим елементом реформування пенітенціарної системи є наявність у державі усвідомленої концепції пенітенціарної системи. Інакше кажучи, потрібно розуміти, навіщо існує система, чого від неї очікують і як потрібно досягати мети та очікувань.

Ключові слова: *реформування пенітенціарної системи, мета покарання, концепція пенітенціарної системи*

Romanov M. V.

Reforming the penitentiary system is not hopeless. Inspiring examples from Belgium

їThe penitentiary system of Ukraine is an entity that is unfortunately characterised by structural problems. Moreover, the content of these problems is a violation of fundamental human rights. That is why they became the subject of consideration by the ECHR. As a result, a pilot judgement was delivered against the country (Sukachov v. Ukraine).

But it is not only the existence of a pilot judgement that indicates chronic illnesses in Ukrainian penal institutions. Numerous reports by human rights organisations, the European Committee for the Prevention of Torture and other international institutions have repeatedly stated that there are significant problems in the penal system of Ukraine.

Declaring its commitment to European standards, Ukraine is very inconsistent in its efforts to reform penitentiary system.

The history of independent Ukraine is more than 30 years old. All this time, all governments have been saying that they would reform this system and make it acceptable and in line with the principles of humanity. However, it is quite obvious that this is not the case. Today, Ukraine's penitentiary system is still problematic.

But this problem is actually inherent in all European countries without exception. They all face such challenges as overcrowding, high recidivism rates, inadequate conditions of detention, human rights violations, etc. All European countries are trying to solve these problems.

One example of how they are trying to solve some of the difficulties that arise in the execution of criminal sentences is the measures taken by Belgium.

The article describes one of the projects being implemented in Belgium. It is about the introduction of a system of small penitentiary institutions where prisoners sentenced to short terms are housed and where they are actively reoriented to a law-abiding lifestyle. Detention houses were created for such persons.

Their main features are that these institutions are located in small, quite prosperous residential neighbourhoods, the inmates are in a semi-free status and they are involved in the common life of these small communities. There are usually a small number of prisoners in the institution, most of them work outside the institution and are in contact with the free world, adapting to new social roles.

The author has no illusions about the undeniable effectiveness of such measures, but considers the poor initiatives as inspiring examples.

At the same time, he believes that the most important element of reforming the penitentiary system is the existence of a conscious concept of the penitentiary system in the state. In other words, it is necessary to understand why the system exists, what is expected of it and how to achieve the goals and expectations.

Keywords: *reform of the penitentiary system, purpose of punishment, concept of the penitentiary system*

Стаття надійшла до редакції: 1.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.,

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-78

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-9165-2818

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Кримінально-виконавча політика України є однією зі складових (елементів), а також завершальною ланкою та кінцевим етапом у системі такого складного політико-правового явища, як політика у сфері боротьби зі злочинністю України, що визначає принципи, стратегію, завдання та напрями правотворчої та правозастосовної діяльності держави у сфері виконання призначених судами покарань особам, які визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень.

Серед принципів кримінально-виконавчої політики, які, власне, визначають зміст кримінально-виконавчої діяльності держави, важливе місце посідає загальноправовий принцип гуманізму, який буквально відтворює конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України)[1].

Принцип гуманізму також конкретизований у ст. 28 Конституції України, де зазначено, що «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню»[2].

У ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) цей конституційний принцип закріплений шляхом його конкретизації, а саме: «кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими»[3].

Т. В. Рудник зазначає, що «зміст принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві тісно пов'язаний з положеннями Конституції України та міжнародно-правових актів із прав людини та поводження з в'язнями і включає такі елементи: заборону катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; повагу й охорону прав, свобод та законних інтересів засуджених; ставлення працівників установ виконання покарань до засуджених з повагою до їх гідності; належні умови тримання засуджених; соціальну і правову захищеність засуджених; особисту безпеку засуджених; відповідальність за катування, інше жорстоке поводження із засудженими»[4].

Як показали результати проведеного нами анкетування, належними умови відбування покарань вважає лише 31,1% опитаних засуджених, інші 51,9% стверджують, що умови є не зовсім

[1] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 25.04.2025).

[2] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 25.04.2025).

[3] Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. №1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text (дата звернення: 25.04.2025).

[4] Рудник Т. В. 'Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі'(автореф дис. канд юрид наук, Київ, 2010) 9

належними; 17,0% вважають умови не належними та такими, що потребують суттєвого покращення. Це свідчить про необхідність подальшої гуманізації кримінально-виконавчої політики України[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дотримання принципу гуманізму у процесі виконання покарань, проблеми забезпечення гуманності у поводженні із засудженими, окремі аспекти гуманізації кримінально-виконавчої системи у своїх працях досліджували такі науковці, як: В. С. Батиргареєва, С. О. Виноградова, О. В. Гальцова, Т. А. Денисова, Д. О. Пилипенко, М. В. Романов, Т. В. Рудник, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець тощо.

Базисом для подальшого розроблення заявленої проблеми гуманізації стали системні наукові результати розробки фундаментальної тематики, викладені у колективних публікаціях і монографіях фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України[2].

Водночас потребують окремої наукової уваги питання аналізу ролі і змісту принципу гуманізму в формуванні сучасної євроорієнтованої концепції кримінально-виконавчої діяльності, визначенні шляхів її реалізації (зокрема, шляхом забезпечення належних умов тримання засуджених) та впливу на очікувані суспільні результати.

Мета статті: на виконання завдань 2025 року у фундаментальній темі «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УкрІНТЕЇ 0124U005234), розкрити сутність і шляхи реалізації гуманного ставлення до засуджених у контексті євроорієнтованого концептуального підходу до цілей і мети кримінально-виконавчої діяльності в Україні, в тому числі на основі аналізу поточних досягнень і викликів на етапі опрацювання аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень різних аспектів кримінально-виконавчої діяльності. Основним методологічним інструментарієм розробки виступають системний, порівняльно-правовий, формально-логічний, гносеологічний, аксіологічний методи, логічно поєднані концептуальним підходом.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у кримінально-виконавчому законодавстві, умови відбування покарань, які пов'язані з ізоляцією від суспільства, повинні наближатися до умов життя на волі. Так, відповідно до ч. 2 ст. 102 КВК України «Режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності»[3]. Така позиція, закріплена на законодавчому рівні, без сумніву, сприяє успішній ресоціалізації засуджених осіб.

Отже, гуманізація кримінально-виконавчої політики як процес її розгортання у бік людських цінностей, уваги до людини, поваги до її гідності та прав, вочевидь, повинна реалізовуватися як на рівні її формування, відображаючись у нормах кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням положень міжнародного права, так й на рівні її реалізації. Передумовою подальшої гуманізації кримінально-виконавчої політики є, зокрема, й ширша практика призначення покарань, які не пов'язані з ізоляцією, а також призначення ізоляційних покарань на нетривалі строки.

Гуманізація кримінально-виконавчої політики України на рівні її реалізації може відображатися: в умовах відбування покарань, засобах виправлення та ресоціалізації засуджених: режимі, соціально-виховній роботі тощо. Як підкреслює С. О. Виноградова, часто у літературі гуманізацію буквально ототожнюють із «людинолюбством» засуджених»[4], що є помилковим, адже гуманізація – це нормалізація життєдіяльності засуджених, забезпечення належних умов відбування покарань. Тому створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, є однією з основних цілей Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, яка передбачає «створення гуманного середовища, забезпечення

[1] Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : монографія (Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019) 81, 82.

[2] Пивоваров В. В., Ворожбіт-Горбатюк В. В. та ін. «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» – комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми. Питання боротьби зі злочинністю: (Право, 2024). Т. 1. Вип. 48. 33–47. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-48-33 ; Пивоваров В (ред) Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія. (Право, 2024). 331. https://doi.org/10.31359/9786178602321

[3] Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. №1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text (дата звернення: 25.04.2025).

[4] Виноградова С. О. 'Гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів' (дис канд юрид наук, Дніпро, 2019) 79

безпечності тримання, прав засуджених та осіб, взятих під варту, приведення матеріально-технічного забезпечення установ виконання покарань та слідчих ізоляторів і умов тримання у відповідність з вимогами національного законодавства та міжнародно-правових актів»[1]. Попри окремі недоліки цього нормативного документа, які виражаються насамперед у відсутності концептуального бачення показників результативності кримінально-виконавчої діяльності як такої, вважаємо за необхідне наголосити й на виключно позитивних моментах.

Так, до ключових завдань у контексті реалізації цієї стратегічної цілі Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року справедливо відносить:

«приведення у відповідність з міжнародними стандартами матеріально-побутових та санітарно-гігієнічних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту;

відновлення та оновлення інфраструктури установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, що розташовані на підконтрольних територіях;

створення механізму, спрямованого на поновлення прав засуджених та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання;

поступовий перехід від системи колективного до блочного (маломісного) тримання;

створення модельної пенітенціарної установи»[2].

Втілення у життя перелічених вище заходів дозволить зробити важливі кроки до гуманізації кримінально-виконавчої системи України, що, у свою чергу, передбачає забезпечення дотримання прав людини, зменшення репресивності покарання, зміщення акценту на реабілітацію засуджених і їх подальшу ресоціалізацію. Гуманна, «людяна» кримінально-виконавча система, вочевидь, має бути спрямована на забезпечення прав людини, котра знаходиться у цій системі – засудженого, та переслідувати чітко окреслену мету кримінально-виконавчої діяльності (ресоціалізація, соціальне відновлення особистості, неосоціалізація тощо).

При цьому, незважаючи на декларування на рівні держави курсу на створення належних умов у місцях несвободи та зміну акценту системи на ресоціалізацію, доводиться констатувати факт, м'яко кажучи, неналежних, а часом й незадовільних умов в установах виконання покарань. Численні результати моніторингових візитів до установ виконання покарань як органів державної влади, так і громадських організацій, свідчать про те, що «умови тримання засуджених в установах виконання покарань, у багатьох випадках, не відповідають міжнародним стандартам, є за своєю суттю нелюдськими та такими, що принижують гідність, поводженням, що неодноразово визнавав Європейський суд з прав людини»[3].

За таких обставин створення персоналом органів та установ виконання покарань сприятливого підґрунтя для подальшої ресоціалізації засуджених осіб, які відбувають покарання, є практично недосяжним завданням. Більше того, зважаючи на факт застосування покарання у виді позбавлення волі переважно до неблагополучних верств населення (в яких про наявність соціалізації ще до моменту вчинення ними кримінального правопорушення вкрай складно говорити), видається необхідним … працювати над створенням умов для їх подальшої не ресоціалізації, а неосоціалізації[4].

Відбування тривалих строків позбавлення волі в незадовільних умовах, наявність жорстокого нелюдського ставлення з боку персоналу установ виконання покарань та негативний вплив на особу засудженого існуючої в установах виконання покарань так званої тюремної субкультури призводить до поглиблення десоціалізації таких осіб, а також подальшої призонізації.

Під призонізацією (у вузькому значенні) розуміють «процес соціально-психологічної адаптації особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі (або утримується у слідчому ізоляторі), до комплексу організаційно-управлінських, режимних, побутових, психологічних умов, що ма-

[1] Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153–2022-%D1%80#Text (дата звернення: 25.04.2025).

[2] Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153–2022-%D1%80#Text (дата звернення: 25.04.2025).

[3] 'Права в'язнів (матеріали вебінару ХПГ 16.06.2021)' (Права людини в Україні. Інформаційний портал харківської правозахисної групи) < https://khpg.org/1608809215> (дата звернення: 25.04.2025).

[4] Кернякевич-Танасійчук Ю. В. 'Ресоціалізація засуджених осіб в установах виконання покарань: ілюзія чи реальність?' Пенітенціарна система у глобальному вимірі: матеріали І Міжнародного пенітенціарного форуму (м. Рівне, 29–30 жовтня 2021 року) 29

ють місце в установі виконання покарань та викликають формування стійких негативних морально-психологічних рис особистості у зв'язку із впливом на неї обмежень, зумовлених режимом й самим змістом покарання, насильством (фізичним, психічним, психологічним, сексуальним) із боку інших засуджених, ув'язнених, а також елементів кримінальної субкультури»[1]. Більше того, «результатом призонізації є формування або загострення негативних криміногенних рис особистості, що є безпосереднім наслідком деформації свідомості під час відбування покарання, або ефектів стигматизації, що проявляються як в пенітенціарний, так і постпенітенціарний період – після звільнення з місць позбавлення волі»[2].

Відтак, ключовими завданнями чинної кримінально-виконавчої системи України продовжують залишатися: забезпечення належних умов тримання засуджених осіб та відповідно забезпечення права на гуманне ставлення до засуджених та повагу до їх людської гідності.

На вирішення, а також мінімізацію й усунення наслідків зазначених вище проблем спрямований Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» від 21 листопада 2024 р. № 4093-IX[3]. Цим Законом, зокрема, передбачено:

– статтю 8 КВК України доповнити частиною восьмою такого змісту: «8. Адміністрація установи виконання покарань зобов'язана забезпечувати належні умови тримання засуджених»;

– доповнити КВК України ст. 115[1] такого змісту: «Стаття 115[1]. Заходи, спрямовані на поновлення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, у зв'язку з неналежними умовами тримання.

1. Належними умовами тримання є умови, що відповідають вимогам Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу, інших актів законодавства, а саме:

1) недопущення катувань чи нелюдського або такого, що принижує честь і гідність поводження чи покарання;

2) надання належної медичної допомоги;

3) забезпечення повноцінним харчуванням;

4) забезпечення житлово-побутових умов (жила площа, вільний доступ до туалетних кімнат, достатнє природне освітлення, нормативний температурний режим, провітрювання приміщень);

5) дотримання державних медико-санітарних правил».

У випадку порушення права засуджених на утримання в належних умовах, вони можуть звертатися до Комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарання.

У названому вище Законі закріплено також заходи щодо запобігання триманню засуджених у неналежних умовах, до яких віднесено:

«1) переведення до іншого жилого приміщення (камери) з належними умовами тримання;

2) переведення до іншої установи виконання покарань;

3) усунення причин, що роблять умови тримання неналежними, шляхом зменшення наповнюваності жилого приміщення (камери), проведення ремонту, дезінфекції, дезінсекції тощо;

4) інші заходи, необхідні для припинення тримання в неналежних умовах.

До заходів відшкодування шкоди через неналежні умови тримання засудженого віднесено:

1) скорочення строку, з якого може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, заміна призначеного судом покарання більш м'яким або зняття судимості в порядку, передбаченому Кримінальним кодексом України;

2) звільнення від відшкодування вартості витрат на тримання за весь строк встановленого факту тримання в неналежних умовах»[4].

Прийняття цього нормативно-правового акта, безумовно, слід вітати, адже він є суттєвим кроком до гуманізації кримінально-виконавчої системи, оскільки створює дієві механізми правового захисту, відповідальності та відновлення порушених прав засуджених. Підкреслюється, що «цей доку-

[1] Литвинов О. 'Призонізація' Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я (Факт, 2021) 362 – 363.

[2]

[3] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання: Закон України від 21.11.2024 р. № 4093-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4093–20#Text (дата звернення: 25.04.2025).

[4] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання: Закон України від 21.11.2024 р. № 4093-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4093–20#Text (дата звернення: 25.04.2025).

мент став не лише результатом тривалих зусиль правозахисників й міжнародних організацій, а й певним знаком, що суспільство починає визнавати той факт: навіть за ґратами людина залишається людиною»[1]. Зазначений нормопроєкт є дійсним втіленням і реальним свідченням євроінтеграційного поступу України у сфері виконання покарань і забезпечення належного правового статусу засуджених та може розглядатись як важливий конструктивний елемент загальної концепції виконання покарань.

Одночасно слід відзначити, що названого вище Закону, вочевидь, недостатньо для забезпечення належних умов тримання засуджених та відповідно гуманного ставлення до них. Фахівцями неодноразово зазначалось, що комплексних змін потребує вся кримінально-виконавча система загалом. Із метою удосконалення і осучаснення правового регулювання її діяльності було створено Робочу групу з реформування пенітенціарної системи та розвитку пробації в складі Консультативно-експертної ради при Державній кримінально-виконавчої служби Україні, до роботи якої залучено й авторку цієї статті (далі – Робоча група)[2]; затверджено Положення про Робочу групу та її персональний склад наказом Департаменту з питань виконання кримінальних покарань від 14 травня 2025 року № 144/ОД-25.

Основними цілями поточної діяльності Робочої групи є: експертне та нормативне супроводження реформування пенітенціарної системи і пробації, підвищення якості правового регулювання у сфері виконання покарань, наближення правозастосовної практики до європейських стандартів і схвальних практик. Також участь у діяльності Робочої групи дає можливість практичного втілення і законодавчої реалізації фундаментальних наукових напрацювань фахового колективу відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Наразі, першочерговим завданням Робочої групи є розроблення проєкту системного у цій сфері Закону України «Про пенітенціарну систему», де будуть визначені сучасні правові євроінтеграційні засади функціонування пенітенціарної системи, її завдання, повноваження, структура, а також правовий статус персоналу органів і установ пенітенціарної системи тощо.

У контексті проблематики статті слід підкреслити, що проєкт Закону України «Про пенітенціарну систему» є логічним продовженням курсу державної кримінально-виконавчої політики на гуманізацію і глибоку модернізацію кримінально-виконавчої системи, одним із центральних елементів якої є забезпечення належних умов тримання засуджених. Хоча ця робота протікає у непростих дискусіях і навіть не без деякого спротиву з боку, так би мовити, «традиційної» кримінально-виконавчої системи, однак у розумній і найближчій перспективі прийняттям цього Закону все ж таки має бути гарантовано не декларативне, а реальне втілення міжнародних стандартів та європейських практик утримання засуджених осіб у місцях позбавлення волі, що стане, у свою чергу, запорукою впевненого євроінтеграційного поступу Української держави.

На підставі викладеного зробимо кілька **висновків**:

Забезпечення належних умов тримання засуджених становить сутнісну ознаку реалізації *принципу гуманізму* в концепції кримінально-виконавчої діяльності. Цей принцип має конституційне походження, знаходить нормативне втілення у Кримінально-виконавчому кодексі України та в міжнародно-правових актах із прав людини. Крім того, він є виключно значущим для функціонування правової держави. Фактичний же стан кримінально-виконавчої діяльності в Україні свідчить про разючу невідповідність існуючих умов тримання засуджених міжнародним стандартам і європейським практикам, що заважає дотриманню прав на повагу до гідності, заборону катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Вказане є свідченням недотримання *принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності*, а також недостатньої уваги до ідеї комплексної гуманізації покарань на всіх стадіях його реалізації.

Вважаємо, що процес *гуманізації кримінально-виконавчої діяльності* не повинен зводитися

[1] Зенкін Д 'За ґратами, але з гідністю: Як новий закон змінює підхід до прав ув'язнених в Україні' (Liga net) <https://blog.liga.net/user/dzenkin/article/55283> (дата звернення: 25.04.2025).

[2] Відбулося установче засідання Робочої групи з реформування пенітенціарної системи. URL: https://kvs.gov.ua/new/note/16240/ (дата звернення: 25.04.2025).

до реактивних, ситуативних практик і декларативних норм, а має передбачати побудову сучасної євроорієнтованої концепції кримінально-виконавчої діяльності, у триваючому процесі якої на першому місці – курс на дотримання прав людини, зменшення репресивності покарання, пріоритетність реабілітаційного та ресоціалізаційного підходів. Таким чином, гуманізація кримінально-виконавчої діяльності повинна мати комплексний характер, охоплюючи як нормотворчий рівень (законотворчу діяльність, що враховує міжнародні стандарти та позитивні європейські практики), так і рівень правозастосування (фактичне забезпечення належних умов утримання, ресоціалізації, індивідуалізації та динамізації виконання покарання).

На цьому шляху ухвалення Закону України № 4093-IX від 21 листопада 2024 року, який передбачає запровадження критеріїв належних умов тримання, визначає механізми поновлення порушених прав засуджених, а також встановлює заходи юридичної відповідальності держави за неналежне поводження. Як бачимо, цей Закон анонсує реальні зрушення в напрямі євроінтеграційної гармонізації пенітенціарної сфери. Він є дійсно вагомим кроком, хоча й одним із перших у черзі необхідних кроків на шляху до євроспільноти.

Водночас підкреслимо, що подальший процес євроінтеграційної гармонізації пенітенціарної сфери потребуватиме й інших рішучих кроків щодо приведення умов відбування покарань до міжнародних, у тому числі європейських стандартів, зокрема, прийняття системних законів, таких, наприклад, як Закон «Про пенітенціарну систему». Сьогодення вимагає не лише закріплення оновлених *гуманістичних норм* у спеціальному законодавстві, але потребує й дієвих механізмів втілення нових підходів у практику виконання-відбування покарань у найближчій перспективі, незважаючи на складні умови воєнного і повоєнного стану. Поставлені суспільні завдання підкреслюють вагомість і практичну необхідність фундаментальних наукових розвідок у галузі кримінально-виконавчої діяльності Української держави.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr (in Ukrainian)
2. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 r. № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129–15#Text (in Ukrainian)
3. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022–2024 rokakh: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 hrudnia 2022 r. № 1153-r. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153–2022-%D1%80#Text (in Ukrainian)
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhodiv, spriamovanykh na ponovlennia prav zasudzhenykh osib ta osib, vziatykh pid vartu, u zviazku z nenalezhnymy umovamy trymannia: Zakon Ukrainy vid 21.11.2024 r. № 4093-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4093–20#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored book

1. Kerniakevych-Tanasiichuk Yu. V. *Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy : monohrafiia* [Criminal and executive policy of Ukraine: monograph] (Prykarpat. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka, 2019) (in Ukrainian)
2. Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini: vyklyky, zavdannia, rishennia v umovakh voiennoho stanu [Observance of Human Rights in the Execution of Sentences and Treatment of Prisoners in Ukraine: Challenges, Tasks, Solutions in the Context of Martial Law]: monohrafiia. Nauk. red. V. Pyvovarov. (Pravo, 2024) 331. https://doi.org/10.31359/9786178602321 (in Ukrainian)

Edited books

3. Pyvovarov V (red) *Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini: vyklyky, zavdannia, rishennia v umovakh voiennoho stanu: monohrafiia*. [Respect for human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine: challenges, tasks, solutions under martial law: monograph] (Pravo, 2024). 331. https://doi.org/10.31359/9786178602321 (in Ukrainian)

Part of the book

4. Lytvynov O. 'Pryzonizatsiia' *Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia. U 2 t. T. 2: M-Ya* ['Prisonization' Great Ukrainian Criminological Encyclopedia. In 2 vols. Vol. 2: M-Ya] (Fakt, 2021) 362 (in Ukrainian)

Thesis abstract

5. Rudnyk T. V. 'Realizatsiia pryntsypu humanizmu pry vykonanni ta vidbuvanni pokarannia u vydi pozbavlennia voli' [Implementation of the principle of humanism in the execution and serving of sentences in the form of deprivation of liberty] (avtoref dys. kand yuryd nauk, Kyiv, 2010) (in Ukrainian)

Thesis

6. Vynohradova S. O. 'Humanizatsiia systemy vykonannia pokaran v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv' [Humanization of the system of execution of sentences in the context of European integration processes] (dys kand yuryd nauk, Dnipro, 2019) (in Ukrainian)

Conference paper

7. Kerniakevych-Tanasiichuk Yu. V. 'Resotsializatsiia zasudzhenykh osib v ustanovakh vykonannia pokaran: iliuziia chy realnist?' [Resocialization of convicted persons in penal institutions: illusion or reality?] Penitentsiarna systema u hlobalnomu vymiri: materialy I Mizhnarodnoho penitentsiarnoho forumu (m. Rivne, 29–30 zhovtnia 2021 roku) 29 (in Ukrainian)

Websites

8. ' Prava viazniv (materialy vebinaru KhPH 16.06.2021)' [Prisoners' rights (materials of the KhPG webinar 06/16/2021)] (Prava liudyny v Ukraini. Informatsiinyi portal kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy) < https://khpg.org/1608809215> (in Ukrainian)
9. Zenkin D 'Za gratamy, ale z hidnistiu: Yak novyi zakon zminiuie pidkhid do prav uviaznenykh v Ukraini' [Behind bars, but with dignity: How a new law is changing the approach to prisoners' rights in Ukraine] (Liga net) <https://blog.liga.net/user/dzenkin/article/55283> (in Ukrainian)

Works by several authors

10. Pyvovarov V. V., Vorozhbit-Horbatiuk V. V. ta in. (2024) «Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini» – komplementarnist protsesu i rezultativ doslidzhennia fundamentalnoi temy. [«Observance of Human Rights in the Execution of Sentences and Treatment of Prisoners in Ukraine» – complementarity of the process and results of the study of the fundamental topic]. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. T. 1. Vyp. 48. 33–47. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-48-33 (in Ukrainian)

Materials from open sources

11. Vidbulosia ustanovche zasidannia Robochoi hrupy z reformuvannia penitentsiarnoi systemy. (State Penitentiary Service of Ukraine, news 05/01/2025) <https://kvs.gov.ua/new/note/16240/> (in Ukrainian)

Кернякевич-Танасійчук Ю. В.
Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності

У науковій статті досліджуються питання реалізації принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. Окрема увага насамперед приділяється принципу гуманізму як однієї з основних конституційних засад кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права.

Стверджується, що гуманізація кримінально-виконавчої політики повинна реалізовуватися як на рівні її формування, відображаючись у нормах кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням норм міжнародного права, так і на рівні її реалізації. Гуманізація кримінально-виконавчої політики України на рівні її реалізації може відбиватися: в умовах відбування покарань, засобах виправлення та ресоціалізації засуджених – режимі, соціально-виховній роботі тощо.

Відтак, забезпечення належних умов тримання засуджених, що становить сутнісну ознаку реалізації принципу гуманізму в концепції кримінально-виконавчої діяльності, розглядається як прояв гуманного ставлення до них.

Констатується факт неналежних, а часом незадовільних умов тримання засуджених в установах виконання покарань, що не відповідають міжнародним стандартам, є за своєю суттю нелюдськими та такими, що принижує гідність, поводженням, про що неодноразово визнавав Європейський суд з прав людини.

З огляду на наявність окреслених проблем зроблено висновок про необхідність вжиття заходів щодо приведення умов відбування покарань до міжнародних, у тому числі європейських стандартів, не лише на рівні закріплення відповідних норм у законодавстві, а й на практиці виконання-відбування покарань.

Ключові слова: *кримінально-виконавча політика, кримінально-виконавча діяльність, гуманізація, гуманне поводження із засудженими, міжнародні та європейські стандарти, євроінтеграційний напрям України.*

Kerniakevych-Tanasiichuk Yu. V.

Implementation of the principle of humanism in criminal-executive activities

The scientific article examines the issues of implementing the principle of humanism in criminal-executive activities. Particular attention is paid primarily to the principle of humanism as one of the main constitutional principles of criminal-executive policy and criminal-executive law.

It is argued that the humanization of criminal-executive policy should be implemented both at the level of its formation and reflected in the norms of penal legislation taking into account the norms of international law, and at the level of its implementation. The humanization of criminal-executive policy of Ukraine at the level of its implementation can be reflected: in the conditions of serving sentences, means of correction and resocialization of convicts – regime, social and educational work, etc.

Therefore, ensuring proper conditions for the detention of convicts, which is an essential feature of the implementation of the principle of humanism in the concept of criminal-executive activities, is considered as a manifestation of a humane attitude towards them.

The fact of adequate, and sometimes unsatisfactory, conditions of detention of convicts in penal institutions that do not meet international standards is stated, which are inherently inhuman and degrading treatment, which has been repeatedly recognized by the European Court of Human Rights.

Given the existence of the outlined problems, a conclusion is made about the need to take measures to bring the conditions of serving sentences into line with international, including European standards, not only at the level of enshrining relevant norms in legislation, but also in the practice of executing and serving sentences.

Keywords: *criminal-executive policy, criminal-executive activities, humanization, humane treatment of prisoners, international and European standards, European integration direction of Ukraine*

Стаття надійшла до редакції: 14.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 341.13
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-87

Н. В. Глинська, доктор юридичних наук, професор, завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID ID 0000-0001-5835-3798

ПРІОРИТЕЗАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ТА ВИМІРИ

Постановка проблеми. Попри міф «.. наче ми можемо мати все і займатися всім, котрим інфіковані практично всі на планеті»[1], сучасна людина, викладаючись на повну, витрачаючи свої безцінні час та енергію та разом із тим не отримуючи бажаного, відчуваючи виснаження й розчарування, свідомо приходить до необхідності *визначати пріоритети*, робити лише те, що справді необхідно, відкидати зайве, щоб, докладаючи мінімум зусиль, досягати успіху. Необхідність пріоритезації, чи розставлення пріоритетів, випливає з дуже очевидного факту: ми просто не маємо достатньо ресурсів, щоб працювати над усім, що можемо придумати[2]. Справжнього прогресу досягають лише ті, хто навчився фокусуватися на ключових аспектах і вміє говорити «ні» всьому іншому – це не просто техніка, це стратегія для досягнення значних результатів[3]. Досягти мети можна різними засобами, утім, для ефективної діяльності потрібними є лише найкращі, найважливіші з них. Саме останні дозволять досягнути бажаного результату за умови раціонального використання ресурсів. Наприклад, відкритий Джозефом Мозесом Юраном принцип Парето, або ж Закон Парето (також відомий як правило Парето, або правило 80/20, або принцип малої кількості причин), стверджує, що для багатьох явищ вісімдесят відсотків наслідків спричиняються двадцятьма відсотками причин. При цьому до наслідків цього правила відносять, зокрема, те, що досягнення бажаних результатів є наслідком незначної кількості чинників чи дій, так само як і більшість успішних справ чи невдач зумовлені дією незначної кількості конструктивних чи деструктивних чинників; більша частина вкладених зусиль не призводить до бажаного результату; не потрібно витрачати весь час і всі ресурси для отримання бажаного результату, натомість, потрібно знайти «ключові завдання», куди вкласти двадцять відсотків зусиль, щоб отримати вісімдесят відсотків результату[4].

Тож результативність діяльності багато в чому визначається системою обраних пріоритетів. Звісно, питання пріоритезації є актуальними й для кримінального процесу як різновиду соціальної технології. Кримінальне провадження, як і будь-яка інша соціальна діяльність, завжди стикається з проблемою обрання найбільш раціонального (тож пріоритетного у конкретних умовах розвитку суспільства) засобу досягнення необхідного результату (мета – засіб). Саме надання переваги чомусь за результатом відбору найкращого за певними критеріями, чи ранжування значимості певних засобів, є основою побудови оптималь-

[1] Маккеон Ґреґ *Есенціалізм. Мистецтво визначати пріоритети*/ пер. з англ. А Дудченко (Наш Формат, 2021) 20 Есенціалізм, за книгою Ґреґа Маккеона, – це вміння вибирати пріоритетність своїх справ та фокусуватись на виконанні тільки найважливіших із них. Простими словами, це здатність протистояти бажанню «встигати все» та робити «менше, але краще», тобто докладати менше зусиль і виконувати меншу кількість справ, але досягати кращих результатів. Автор виклав власну теорію того, як вміння розставляти пріоритети й відкидати усе неважливе веде до успішного та щасливого життя.

[2] ’20 Product Prioritization Techniques: A Map and Guided Tour’ (Folding Burritos) <https://foldingburritos.com/blog/product-prioritization-techniques/>

[3] ’Чому пріоритезація – це не фокусування’ (TwoCo, Nov 29 2024) <https://2coachingconsulting.substack.com/p/0ca>

[4] ’Що таке принцип Парето та як його застосувати у роботі та житті’ (Happy Monday) <https://happymonday.ua/shho-take-pryntsyp-pareto>

ної моделі кримінального провадження з високим коефіцієнтом ефективності. Зазначене зумовлює необхідність проведення наукової розвідки феномену пріоритезації у кримінальному провадженні (далі – ПКП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відмітимо, що питання пріоритезації здебільшого висвітлювались в економічній і технічній літературі. Щодо юридичних наукових розвідок, то фрагментарно ця проблематика підіймалась у роботах А. О. Гарницької та М. В. Соколовського в аспекті пріоритезації оперативних завдань над процесуальними, що призводить до втрати ключових доказів та ускладнює формування обвинувачення,[1] А. В. Коваленка щодо взаємодії органів досудового розслідування із засобами масової інформації[2], А. І. Берлача в аспекті діяльності органів прокуратури[3]. Першою цілісною науковою розвідкою проблематики пріоритезації у кримінальному провадженні є публікація члена авторського колективу однойменного фундаментального дослідження М. І. Пашковського[4]. Однак підхід до проблеми оптимізації царини кримінального провадження крізь призму пріоритезації у науковій літературі не висвітлювався.

Метою дослідження є формулювання основних положень, що підтверджують необхідність системного дослідження питань ПКП. Це вимагає: розкриття загальносоціальної та правової цінності пріоритезації як організуючого фактору людської діяльності, формулювання поняття цього феномену у царині кримінального провадження, визначення його основних рис, а так само виокремлення та характеристики його загальних критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Слово «пріоритезація» – це неологізм іншомовного походження, що означає дію, виражену дієсловом «пріоритезувати». За етимологією воно походить від англійських слів prioritize («надавати перевагу», «визначати пріоритети») та priority («першість», «перевага», «пріоритет», «старшинство»), які, у свою чергу, ведуть походження від латинських prioritas («передування»), prior («попередній», «попередній у часі»), та префікса prae- («перед»). За семантикою «пріоритезація» означає процес визначення або надання пріоритетів певним особам чи явищам. Зауважимо, що в більшості словників слово «пріоритет» трактується як «першість у чомусь» або як «переважне значення чогось» [5].

Для точнішого розуміння значення слова «пріоритет», на нашу думку, доцільно так само звернутися й до пошуку його слів-синонімів та слів-антонімів. Так, дуже близьке значення до слова «пріоритет» мають такі слова, як: перевага, плюс, принада, першість, вищість, зверхність, верх, першенство, козир, лідерство, а словами, протилежними за значенням, є: другорядний, малозначний, неважливий, побічний, незначний, вторинний та ін. Якщо виявляти дії, близькі за значимістю до «пріоритезації», то серед них доцільно віднести такі, що позначаються словами: організовувати, оцінювати, класифікувати, ранжувати, систематизувати, сортувати, знаходити послідовність, ієрархізувати, складати діапазон, рейтенгувати. До протилежних за направленістю дій належать слова: розладнати, навести безлад, переплутати, заплутати, розгубити.

Слово «пріоритет» з'явилося в нашій мові у XV ст. Це було слово, що вживали в однині. Воно означало щось найважливіше з найважливішого. Наступні п'ять століть воно так й лишалося словом в однині. І тільки у XX ст. утворили з нього множину й почали говорити про пріоритети[6], що зумовлено експоненційним зростанням варіантності в соціумі.

Питання необхідності робити вибір, надавати перевагу одному перед іншим (іншими), ранжувати, систематизувати, сортувати об'єкти, відсіюючи зайве, є актуальними для раціоналізації будь-якої

---

[1] Гарницька А О, Соколовський М В 'Особливості доказової діяльності під час досудового розслідування терористичних кримінальних правопорушень' (2025) 2 Порівняльне аналітичне право. < http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328122>

[2] Коваленко А. В. 'Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні' (2022) 2 (38) Криміналістичний вісник 48–59. DOI: https:// doi.org/10.37025/1992–4437/2022-38-2-48.

[3] Берлач А. І. 'Дискреційні повноваження органів прокуратури як складовий елемент їх адімінстративно-правового статусу: зарубіжний досвід' (2023) 34 (73) 3 Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки <https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/3_2023.pdf#page=156>

[4] Пашковський М. І. 'Пріоритезація кримінальних проваджень за статтею 438 КК України: перспективи цифровізації' *Альманах наукових праць фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за результатами досліджень у 2022* р. (Право, 2023) 82

[5] Див. наприклад: Сематюк О П *Сучасний словник іншомовних слів. – 3-те вид., доп*. (Веста: Видавництво «Ранок», 2010) 468; *Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 3.* (Видавничий центр «Академія», 2002) 90

[6] Маккеон Ґреґ *Есенціалізм. Мистецтво визначати пріоритети*/ пер. з англ. А Дудченко (Наш Формат, 2021) 240 с.

соціальної діяльності, що націлена на отримання бажаного результату. На тлі об'єктивної обмеженості ресурсів ключовим драйвером пріоритезації є економічний чинник. Невипадково пріоритезація є наріжним питанням у різних галузях соціальної діяльності – в економіці, програмній інженерії, будівництві, законотворенні, при розробці державних програм тощо.

Переходячи до сутності предмета цього дослідження, позначимо, що на національному рівні проблематика ПКП здебільшого згадується у ЗМІ, наукових публікаціях, політичних документах у контексті економії ресурсів органів кримінальної юстиції, як-от: розслідування найважливіших справ, у тому числі завдяки виділенню найдосвідченіших співробітників для цього, спрямування значної кількості кращих ресурсів на пріоритетні цілі (відповідно з меншою кількістю ресурсів на менш важливі провадження) та ін. Як зазначає М. І. Пашковський, «в умовах обмеженості ресурсів одним із засобів збереження та забезпечення ефективності функціонування системи кримінальної юстиції є визначення пріоритетів (пріоритезація) *серед* кримінальних проваджень чи їх окремих груп, що впливатиме на завантаженість не лише слідчих, прокурорів, а й на діяльність оперативних підрозділів, слідчих суддів та судів. Водночас пріоритезація проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у межах окремих кримінальних проваджень фактично давно застосовується у практичній діяльності. Так, черговість (пріоритетність) проведення слідчих та інших процесуальних дій під час досудового розслідування, виходячи з криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень, визначається в методиках розслідування злочинів, а саме в частині програмування початкового та наступних етапів розслідування кримінальних правопорушень, враховуючи слідчі ситуації»[1].

Науковець також підкреслює, що «політика пріоритезації справ застосовується і в діяльності міжнародних судових органів. Наприклад, Європейському суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) такий підхід дозволив розподілити навантаження та зробити вплив ЄСПЛ на стан дотримання прав людини в Раді Європи більш ефективним. Правила пріоритезації діяли і в міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc*».[2]

Разом із тим зауважимо, що пріоритезація серед кримінальних проваджень, хоча й є надто важливим та майже революційним засобом оптимізації діяльності органів кримінальної юстиції, водночас вона є лише одним з аспектів тематики визначення пріоритетів у кримінальному провадженні, яку ми спробуємо розкрити в системному вигляді.

Насамперед для вирішення поставленого завдання вважаємо за необхідне: сформулювати операційне поняття ПКП, адаптоване до цієї царини; визначити основні предметні аспекти чи зрізи ПКП; встановити чинники, що впливають на ПКП та її функціональне призначення (по суті, обґрунтувати, для чого нам потрібно вводити нове поняття в доктрину кримінального процесу).

Щодо поняття ПКП

Із наведеної вище етимологічної характеристики терміна «пріоритезація» зрозуміло, що завдання однойменного процесу у будь-якій соціальній царині – зрозуміти та обрати «щось важливіше» із сукупності однопорядкових об'єктів чи явищ, що конкурують чи навіть конфліктують між собою. Тож ситуація конкурентності чи конфліктності є поштовхом для обрання чогось більш значимого у конкретній обстановці (справі).

У предметному розумінні пріоритезація зводиться до певного результату, наприклад, до впорядкування об'єктів, розставлення їх у порядку важливості (черговості) або наділення порівняльних об'єктів особливими властивостями (характеристиками), як-от: номер, ступень важливості, терміновість тощо. Каталізатором пріоритезації є тяжіння до раціоналізації, оптимізації діяльності за рахунок обрання засобів із найвищою потенційною ефективністю.

Сформулюймо аспекти, що характеризують пріоритезацію в кримінальному процесі. Йдеться про діяльність учасників кримінального провадження, слідчого судді та суду, яка регулюється законодавством і спрямована на вирішення кримінально-правового конфлікту, що виник внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

По-перше, зазначимо про те, що *метою* й одночасно *поштовхом* ПКП є підвищення ефективності вирішення його завдань за рахунок ієрархізації, ранжування важливості тих чи інших правових явищ (елементів предмета правового регулювання).

Об'єктом пріоритезації є те, на що спрямована практична й пізнавальна діяльність його суб'єктів,

[1] Пашковський М. І.
[2] –

тобто та сфера, в якій розставляються пріоритети. З огляду на функції ПКП таким об'єктом виступають *усі засоби кримінальної процесуальної діяльності*, котрі відбивають її активний діяльнісний динамічний аспект. У широкому розумінні засобами кримінального провадження є все те, за допомогою чого забезпечується отримання його результату[1]. Такі засоби, чи інструментарій, правила й умови його застосування мають бути встановлені виключно у кримінальному процесуальному законодавстві. При цьому вони можуть мати як загальний *регулятивний характер* (засадничі та статусні елементи предмета кримінального процесуального регулювання[2], як-от: завдання, засади, нормативні правила доказування та ін., від правильної ієрархії яких залежить результативність процесу (наприклад, нормативне правило щодо пріоритету міжнародного договору перед нормами КПК у разі суперечності їх положень (ч. 4 ст. 9 КПК)), так і *рушійний характер* (процедурні елементи – процесуальні дії, рішення, процедури, технології та ін., за допомогою яких здійснюється кримінальне провадження).

Предметом ПКП є зафіксовані у свідомості його суб'єктів та включені до їх практичної діяльності сторони, властивості й відносини об'єктів, що досліджуються з певною метою в даних умовах й обставинах. Співзвучно пізнавальному правилу про те, що предмет дослідження – це найбільш значущі з практичної та теоретичної точки зору властивості, сторони, особливості об'єкта, які підлягають безпосередньому вивченню, предмет ПКП так само найчастіше визначається певними маркерами – наявністю суперечностей, колізій, конкуренції. Отже, варіантність таких предметів у контексті ПКП не може бути заздалегідь формалізована з огляду на різноплановість проблемних питань, що сигналізують про необхідність перегляду «існуючого порядку речей», зокрема, певної перефрагментації тих чи інших сегментів кримінального провадження.

Однією з характерних рис ПКП є її *офіційний характер*. З огляду на публічний характер та імперативний метод правового регулювання кримінального провадження процес розставлення пріоритетів у цій царині є прерогативою насамперед законодавця. Нормативні засоби пріоритезації у загальному механізмі правового регулювання є різними за своїм функціональним навантаженням та зводяться як до прямої, так й опосередкованої ієрархізації тих чи інших елементів кримінального провадження (зокрема, пріоритетність визначається через тлумачення норм законодавства).

Враховуючи інструментальну роль правозастосування як засобу індивідуалізації правових приписів, особливо при реалізації дискреційних повноважень, визначення та реалізація нормативних пріоритетів у конкретній ситуації відбувається саме під час вчинення процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень суб'єктами кримінального провадження. Водночас щодо суб'єктів правозастосування у кримінальному провадженні ми дотримуємося підходу, який висловлювали й раніше. Його зміст полягає в такому: як й нормотворчість, правозастосування (а саме із правозастосуванням пов'язується сутність та призначення кримінальної процесуальної діяльності) є прерогативою учасників кримінальних процесуальних відносин, наділених владними повноваженнями (виключна компетенція державних органів та осіб, що здійснюють кримінальне провадження, чи офіційних суб'єктів кримінального провадження – державних органів та службових осіб, що ведуть провадження (суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, дізнавач))[3]. Звісно, в кримінальній процесуальній діяльності беруть участь й інші учасники (неофіційні – за нашою класифікацією), як-от: підозрюваний, обвинувачений, їх захисники та законні представники тощо, які мають свої пріоритетні

[1] *Велика українська юридична енциклопедія : Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура* (Харків, 2020) 435.

[2] *Примітка*. Тут ми використовуємо термінологію Т. О. Лоскутова, який у контексті градації елементів предмета кримінального процесуального регулювання доречно, на наш погляд, поділяє елементи предмета кримінального процесуального регулювання на **«засадничі»** (що відображають призначення, ідеї, принципи та завдання провадження), **«статусні»** (що розкривають зміст правового становища учасників) та **«процедурні»** (що відображають порядок здійснення кримінального провадження) [Лоскутов Т 'Перспективні напрями розвитку предмета регулювання кримінального процесуального права' (2016) 3 Підприємство, господарство і право 2016 153–157]

[3] Глинська Н. В. *Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія* (Істина, 2014) 44. *Примітка*. Термін «офіційний» (від лат. *officialis* – посадовий) інтерпретується як урядовий чи посадовий; такий, що запроваджується чи керується урядом; такий, що представляє уряд, виражає позицію урядових установ; такий, що здійснюється із дотриманням усіх правил, існуючих формальностей (див.: [*Сучасний тлумачний словник української мови: 100000 слів* (ВД «Школа», 2009) 618]).

завдання в кримінальному провадження та зацікавлені в оптимізації, підвищенні ефективності їх реалізації, використовуючи для цього необхідні юридичні засоби. Утім, діяльність таких учасників процесу здійснюється на підставі та у порядку, визначеному законом, і за своїм характером в аспекті правореалізації дістає вияв лише у формах дотримання, виконання та використання норм права, а, відтак, не підпадає під ознаки правозастосовної діяльності, маючи правореалізаційний характер (тож не створює ані нових пріоритетних правил, ані змінює існуючий «порядок речей»). Таким чином, неофіційні учасники кримінального провадження, по суті, є «користувачами» результатів ПКП. Наприклад, реалізація захисником стратегії захисту у площині оцінки допустимості доказів у справі не створює нових правил в цій царині, хоча й є обов'язковою для їх вивчення та оцінки відповідним адресатом (зокрема, судом), у той час як правові позиції Верховного Суду з аналогічних проблемних питань стають одним зі стандартів правил доказування. Звісно, проблеми пріоритезації можуть виникати у діяльності всіх учасників провадження (наприклад, проблема одночасного призначення судових засідань у практиці адвоката за неможливості їх перенесення вимагає визначення останнім пріоритетів). Утім, такі аспекти пріоритезації мають організаційний характер та не включені нами в дослідження.

Таким чином, з огляду на державно-владний характер ПКП суб'єктами цієї діяльності є законодавець, державні органи і службові особи, що ведуть провадження.

ПКП є *багатокритеріальною,* адже здійснюється на підставі сукупності критеріїв, котрі відповідають запитам та очікуванням сучасного правового суспільства (чи є соціально обґрунтованими, значущими, об'єктивно зумовленими, такими, що відповідають реальним суспільним відносинам).

Як показало вивчення літератури з менеджменту та програмної інженерії (у сферах, в яких проблематика, що розглядається, є найбільш популярною), пріоритезація завжди має багатокритеріальний характер і «викликає значні когнітивні навантаження»[1]. І хоча пріоритет – це відповідь на те, що є важливішим за інше, не існує єдиної універсальної формули, котра *дозволила б зібрати різні параметри явищ та відобразити їх в одномірному середовищі*. Всі методики пріоритезації створені для спрощення обговорення пріоритетів із зацікавленими особами, це лише база для вибору, що допомагає структурувати уявлення про цінність певних об'єктів; утім, «правильна пріоритезація» побудована на *свідомому підході* до обрання вимірювань та формул для об'єднання цих вимірювань[2].

При цьому обрання шкали вимірювання, формулювання критеріїв для зіставлення об'єктів є найбільшою складністю при проведенні пріоритезації у будь-якій діяльності. З огляду на об'єктивну неможливість заздалегідь формалізувати як різнопланові предмети ПКП, так і відповідний набор критеріїв (стандартів), необхідним є формулювання основних принципів (положень), що виявлятимуться регуляторами (чи виконуватимуть роль відправної точки) для встановлення адекватних спеціальних критеріїв щодо кожної конкретної ситуації, в якій є потреба ієрархізації тих чи інших елементів. Причому такі вимоги мають бути адресовані як державним органам (наприклад, законодавчим та вищим судовим органам), що розробляють чи формулюють в офіційних документах ПКП, так і безпосередньо правозастосовникам, що індивідуалізують такі загальні пріоритети щодо конкретної фактичної та правової ситуації, яка склалась при ухваленні конкретного кримінального процесуального рішення чи при вчиненні процесуальної дії. Отже, спробуємо сформулювати та стисло охарактеризувати ті вимоги, яким мають задовольняти критерії ПКП. Фактично йдеться про загальні положення, що виконують функцію впорядкування процесу розставлення пріоритетів. До них слід віднести такі:

1. Правовий характер. Ключова роль принципу *верховенство права* у будь-якій правовій діяльності зумовлює обов'язковий *правовий характер* критеріїв, обраних для ПКП, а саме: їх відповідність правовим принципам та гарантоване забез-

[1] *Примітка*. Дослідники та фахівці пропонують низку методів, більшість з них спираються на експертні методи, які певною мірою дають можливість вирішувати поставлені задачі. Однак серед таких відомих методів (MoSCoW, Kano, Story Mapping, KJ, Feature Buckets) практично усі передбачають якісний описовий аналіз, що спирається на техніки інтелектуального штурму [Нестеренко О В Метод пріоритезації вимог в прорамній інженерії (2024) 2–3 Проблеми програмування132–139 <https://pp.isofts.kiev.ua/index.php/ojs1/article/download/629/681>]

[2] 'Пріоритизація задач: висша математика чи легка размінка перед сніданком?' (DOU) <https://dou.ua/lenta/articles/prioritization-part-1/>

печення прав і свобод особи. При цьому неприпустимим є будь-яке звуження прав учасників кримінального провадження. Адже побудова сучасного кримінального процесу має сенс тільки тоді, коли його осучаснення не тягне за собою звуження прав суб'єктів кримінального провадження. Принцип неприпустимості звуження прав і свобод людини є конституційним та таким, що ґрунтовно досліджений у науці конституційного права[1], а, отже, він не потребує галузевого тлумачення.

У світлі концепції верховенства права формула будь-якої оптимізації кримінального провадження як у бік його спрощення, так й ускладнення, має корелювати із правами та законними інтересами учасників провадження, не звужуючи їх. Тобто «будь-яке спрощення, економія ресурсних затрат держави або, навпаки, невиправдане надання додаткових гарантій певній категорії осіб є неприпустимими, якщо це загрожує законності закріпленої форми кримінального провадження»[2].

Так, наприклад у контексті пріоритетності застосування цифрових технологій у кримінальному провадженні засада верховенства права вимагає встановлення таких критеріїв, щоб «…будь-яка дія, пов'язана з цифровізацією правосуддя, виконувалася у повній відповідності до фундаментальних прав, таких як права на захист персональних даних, на справедливий суд і на ефективний засіб правового захисту, а також у відповідності до принципів пропорційності та субсидіарності…. Має бути гарантовано право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту. Зокрема, у кримінальному провадженні в цифровому середовищі слід уникати будь-якого втручання в право на захист, включаючи право на доступ до адвоката та право на доступ до речових доказів»[3]. Для цього «використання технологій має відповідати праву на справедливий судовий розгляд, що застосовується до судових проваджень, як це передбачено у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), а також має відповідати праву на приватність і захист даних, передбаченому у ст. 8 ЄКПЛ, та праву на свободу вираження поглядів громадськістю, включаючи засоби масової інформації, передбаченому у ст. 10 ЄКПЛ. У зв'язку з особливим ризиком того, що використання технології може бути упередженим…, використання технології має … враховувати необхідність гарантувати ці права відповідно до принципу недискримінації (п. 82 Висновку Консультативної ради європейських суддів (далі – КРЄС) № 26). При цьому КРЄС визнала, що ЄСПЛ розвинув і продовжуватиме розвивати свою практику у світлі технологічного розвитку. Наприклад, фізична відсутність особи на слуханні колись розглядалася як порушення ст. 6 ЄКПЛ. За певних умов і з розвитком ефективних засобів відеоконференцій зараз визнається, що участь у судовому засіданні за допомогою таких засобів еквівалентна фізичній присутності, а, отже, не суперечить ст. 6 (п. 83 Висновку КРЄС № 26)»[4].

2. На окреме формулювання, на наш погляд, заслуговує вимога *справедливості* критеріїв ПКП. Ця вимога безпосередньо продиктована засадою верховенства права: пріоритезація повинна здійснюватися справедливо, без дискримінації та упередженості.

Ілюстративною в цьому аспекті є позиція Верховного Суду, висловлена в рішенні Великої Палати, прийнятому за результатом розгляду скарги щодо визнання протиправним та таким, що втратив чинність, пункту 13.7 Регламенту Вищої ради правосуддя (далі – ВРП), затвердженого рішенням «Про затвердження Змін до Регламенту Вищої ради правосуддя» від 21 листопада 2023 р. № 1068/0/15–23 (далі – Регламент), у частині встановлення пріоритетності здійснення дисциплінарних проваджень[5].

Так, відмовляючи в задоволенні зазначеної скарги, Велика Палата у контексті оцінки визна-

[1] Шило О. Г. (ред) *Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України* (НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016) 64–65

[2] Капліна О. В. (ред) Особливі порядки кримінального провадження : підручник (Право, 2024) 11

[3] Глинська Н В (ред) *Концептуальні основи цифровізації кримінального провадження України : монографія* (Право, 2024) 452 DOI: https://doi.org/10.31359/9786178612139.

[4] _

[5] *Примітка*. Пункту 13.7 Регламенту Вищої ради правосуддя передбачає:…якщо наслідком може бути звільнення судді з посади з підстав, визначених пунктами 3, 6 частини шостої статті 126 Конституції України; щодо судді, який звернувся із заявою про відставку, якщо наслідком може бути звільнення судді з посади з підстав, визначених пунктами 3, 6 частини шостої статті 126 Конституції України; щодо судді, кваліфікаційне оцінювання якого зупинено у зв'язку з розглядом дисциплінарної скарги; щодо судді, стосовно якого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України внесена рекомендація про призначення за результатами конкурсу на зайняття вакантної посади судді, переведення, якщо наслідком може бути звільнення судді з посади з підстав, визначених пунктами 3, 6 частини шостої статті 126 Конституції України; якщо у скарзі наведені відомості про дії судді, що викликали значний суспільний інтерес.

чених ВРП у Регламенті критеріїв пріоритетності з точки зору справедливості (зокрема, такого її компоненту, як рівність перед законом) зазначила, що «у спірних правовідносинах немає ознак, які б свідчили про відмінне ставлення до позивача, порівняно з іншими особами, в дисциплінарному провадженні. Визначений Регламентом пріоритет щодо розгляду дисциплінарної справи без встановлення конкретних обставин, які б давали підстави стверджувати про таке ставлення, не може вважатися проявом дискримінації (порушенням принципу рівності перед законом), зокрема відносно позивача (п. 6.35)»[1].

3. *Соціально-правова адекватність пріоритезації* передбачає відповідність критеріїв, що використовуються для ранжування засобів кримінального провадження, як загальноправовим нормам та принципам, так і соціальним цінностям, потребам та очікуванням сучасного суспільства від кримінального провадження. Ці критерії мають бути актуальними, значущими, об'єктивно зумовленими, відповідати реальним суспільним відносинам і бути розрахованими на їх сучасне врегулювання та охорону.

Це означає, що філософське та правове осмислення проблем кримінального провадження як соціально-правового інституту вимагає постійного співвіднесення потреб кримінальної процесуальної сфери з людиною, її потребами, інтересами та цілями; українським суспільством в цілому та його ключовими інститутами, зокрема: політикою (кримінальною та кримінальною процесуальною), соціальною сферою наукою (особливо суспільствознавством), ідеологією, мораллю тощо. Інакше кажучи, це передбачає виявлення аксіологічних цінностей сучасного суспільства, які й визначатимуть зміст та наповненість критеріїв ПКП, що спрямовані насамперед на ефективну реалізацію прав і свобод людини в сфері кримінального провадження.

Адже кримінальне провадження є сферою, яка безпосередньо стосується прав і свобод людини, інтересів суспільства в цілому. Тому критерії, що використовуються для ПКП, повинні бути не лише юридично обґрунтованими, а й соціально прийнятними, відповідати уявленням про справедливість та гуманізм, не повинні порушувати основоположні права та свободи людини. Разом із тим вони повинні враховувати інтереси суспільства у боротьбі зі злочинністю, забезпеченні правопорядку та безпеки громадян, сприяти ефективному розслідуванню злочинів і притягненню винних до відповідальності. Яскравою ілюстрацією соціально-правової адекватності критеріїв пріоритетності у кримінальній процедурі є, наприклад, унормовані правила обрання запобіжного заходу як з урахуванням кримінально-правової характеристики злочину (його тяжкості), так і за умови доведеності ризиків можливої негативної поведінки особи, з обов'язковим встановленням низки соціально-правових характеристик особи (ст. 178 КПК). До того ж подібною ілюстрацією є й правила призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, що передбачають як правову (пропорційність тяжкості вчиненого діяння), так і соціальну (відповідність індивідуальним обставинам справи) адекватність.

Вимога соціально-правової адекватності передбачає сутнісну узгодженість критеріїв пріоритезації кримінального провадження (ПКП) з ідеологічними орієнтирами сучасного кримінального процесу. Це стосується, зокрема, відповідності затвердженим стратегіям розвитку органів кримінальної юстиції. Прикладами таких стратегій є: Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року №273/2023; Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства до 2029 року (яка наразі перебуває в розробці).

4. Система критеріїв пріоритезації повинна бути достатньо *гнучкою*, щоб враховувати зміни в обставинах конкретної справи. *Гнучкий (неформалізований) характер критеріїв для ПКП* полягає в тому, що той чи інший критерій, навіть будучи деталізованим у вигляді певної системи локальних критеріїв, залишається положенням загального порядку, яке «розраховано на ситуації масового вжитку»…, а не створюється під ситуацію на кшталт «тут і тепер»[2]. Так, зокрема, критеріями пріори-

[1] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 жовтня 2024 року справа №990/329/23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434172?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR2Q60MVVE8O-B9JLqDm9RfZOmbuLBNICuFEKx8SmhHJvUx0uVdfjKEUEJs_aem_pRQ9XvrKlR5FjuA1gOZBg

[2] Гмирко В. П. *Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія* (Акад. митної служби України, 2010) 179

тетності переходу до спеціального порядку провадження є унормовані в законі для цього підстави та умови. І саме оптимальна гнучкість характеру їх унормування дозволяє забезпечити ефективність конкретного кримінального провадження з урахуванням його специфіки.

5. *Зрозумілість* критеріїв ПКП передбачає доступність їх для однакового розуміння всіма суб'єктами, яким вони адресовані. З урахуванням ключової ролі законодавчого регулювання правової діяльності на перший план, звичайно, виходить правова визначеність унормованих критеріїв ПКП. У цьому сенсі нагадаємо, що, за усталеною практикою ЄСПЛ, поняття «передбачено законом», або «згідно із законом», у положеннях Конвенції вимагає не лише того, щоб заходи компетентних органів держави мали правове підґрунтя в джерелах національного права, а й вимагає достатню якість норм права, що передбачає наявність у них гарантій проти свавілля, а також їх відповідність принципу верховенства права («Санді Таймс» проти Сполученого Королівства, заява № 6538/74, 26 квітня 1979 р., п. 49)[1]. Зазначене насамперед зумовлює необхідність запроваджувати та будувати норми права у такий спосіб, щоб вони були доступними відповідним особам, а їх формулювання було б настільки чіткими, щоб дозволити особам передбачити (в розумних межах з огляду на особливості конкретних обставин) наслідки, які можуть настати внаслідок тієї або іншої дії цих осіб («Маестрі проти Італії», заява № 39748/98, 17 лютого 2004 р.)[2].

Враховуючи казуальність тлумачення будь-якої норми, зокрема й критеріїв ПКП, правильність конкретизації таких нормативних орієнтирів у правозастосовній діяльності залежить від низки об'єктивних та суб'єктивних чинників. Для того, щоб правозастосовне тлумачення було розумно передбачуваним (а саме така якість є пріоритетним компонентом справедливого вирішення правового спору та способом забезпечення авторитету органів кримінальної юстиції) з огляду на поліджерельність кримінального процесуального законодавства, нерідко потрібно враховувати додаткові орієнтири, як-от: національна та міжнародна судова практика, правова доктрина й навіть стан технологізації суспільства.

Оскільки вказане питання потребує окремого розгляду, тут лише підкреслимо, що керівна роль у забезпеченні єдиного та правильного розуміння закону, у тому числі й нормативних орієнтирів у ПКП, належить Верховному Суду. Невипадково законодавець України визначив функціональне призначення Верховного Суду в системі судоустрою України саме через забезпечення сталості та єдності судової практики. Як ми вже зазначали в попередніх публікаціях, правова модель механізму забезпечення єдності судової практики Верховним Судом не є статичною. Вона може розвиватися та доповнюватися новими елементами відповідно до запитів правозастосовної практики, поряд зі зміцненням уже існуючого механізму. Адже, як зазначає Я. М. Романюк, правові механізми, які закладаються в основу діяльності суду, можуть і повинні модернізуватися, в тому числі й за рахунок розумної адаптації нових правових інститутів[3]. На наш погляд, одним із перспективних напрямів такої модернізації є впровадження інституту преюдиційного запиту як ефективного засобу досягнення узгодженості правозастосування.[4]

4. *Наукова обґрунтованість* ПКП передбачає, щоб критерії, обрані для здійснення ПКП, відповідали існуючим доктринальним поглядам, положенням та рекомендаціям юридичної науки, а також основним тенденціям кримінальної процесуальної політики.

Як влучно з цього приводу зазначав Л. М. Лобойко, усі процеси повинні відбуватися з урахуванням результатів наукових досліджень. Доводити необхідність наукового обґрунтування різноманітних процесів діяльності немає потреби, це давно стало аксіомою[5]. Дійсно, наука завжди є прогресивною та випереджає розвиток законодавства. Тому й формулювання та запровадження будь-яких правових критеріїв у практичну діяльність має

[1] Справа «Санді Таймс» (The Sunday Times) проти Сполученого Королівства» (Заява № 6538/74) : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 квіт. 1979 р. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–57584 (дата звернення: 17.09.2023)

[2] Справа «Маестрі проти Італії» (Заява № 39748/98) : Рішення Європейського суду з прав людини від 17 лют. 2004 р. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–61638 57584 (дата звернення: 17.09.2023)

[3] 'Інтерв'ю з Я. Романюком'11 (175) Судовий вісник <https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist/> (дата звернення: 20.09.2021)

[4] Більш детально Шило О. Г. (ред) *Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України* (Право, 2023) 178–180

[5] Шило О. Г.(ред) *Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України: монографія* (НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016) 48

відбуватися не стихійно, а на підставі спеціально розробленої для цієї мети наукової концепції.

Вимога науковості є актуальною як для законодавця, що «створює» (унормовує в позитивному праві) пріоритети, так і для правозастосовників, які конкретизують такі пріоритети на практиці шляхом їх індивідуалізації з урахуванням специфіки правової ситуації. Інакше кажучи, не лише законодавча політика формулювання пріоритетів у кримінальному провадженні, а й власне кримінальний процес мають бути науково обґрунтованими. Наукова обґрунтованість ПКП є не лише ілюзорним принципом, а й якісною характеристикою, поза якою результат ПКП буде необ'єктивним, відірваним від соціально-правових реалій.

Традиційно під правовою доктриною розуміють зумовлену характером правової культури суспільства цілісну і логічно узгоджену сукупність визнаних юридичною спільнотою ідей та наукових поглядів на право, що є основою професійної правосвідомості та концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної, правотлумачної діяльності[1].

Як свідчить аналіз рішень Верховного Суду, судді все частіше звертаються до правової доктрини як орієнтиру при застосуванні норми права. Як зазначає С. І. Максимов, правова доктрина є феноменом, що максимально має поєднувати наукові розробки з практикою створення й застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства загалом[2]. І. В. Семеніхін відзначає, що можливість використання правової доктрини, доктринальних положень у правозастосовній практиці випливає із самої природи, сутності феномену правової доктрини, що має двоїстий, теоретико-прикладний (практичний) характер[3].

Ефективним інструментом забезпечення наукової обґрунтованості ПКП) на законодавчому та правозастосовному рівнях є функціонування відповідних Науково-консультативних рад при Верховній Раді України, Конституційному Суді України та Верховному Суді. Члени цих рад надають наукові висновки, що ґрунтуються на ґрунтовному аналізі концептуальних ідей, теорій та поглядів щодо релевантних питань.

Окрім цього, як правильно відзначається в літературі, формами застосування доктринальних джерел у правозастосовній діяльності (при здійсненні перегляду судових рішень) є також отримання індивідуальних консультацій та правових висновків від науковців у галузі права та безпосереднє використання доктринальних джерел при вирішенні справи Верховним Судом[4].

З огляду на це, правова доктрина влучно розглядається як «допоміжний інструмент пошуку правильного шляху однакового застосування окремої правової норми»[5]. За таких умов, зазначають фахівці, правова доктрина цілком спроможна виступати як один із переконливих аргументів, покладених в основу мотивування Верховним Судом свого рішення щодо правильного застосування норми права та відповідної правової позиції, сформульованої за результатами перегляду судових рішень Верховним Судом[6].

Звернення правозастосовника до доктрини під час прийняття рішення посилює впевненість у правильності своєї позиції, а іноді й формує її. За словами І. В. Семеніхіна, «на правозастосування правова доктрина впливає у двох основних формах. По-перше, доктринальні положення стають частиною правосвідомості суб'єктів правозастосування у ході вивчення ними наукових праць. У цьому разі йдеться про опосередкований вплив правової доктрини на прийняття юристами юридично значущих рішень. По-друге, за умови неоднозначної практики застосування норм права, наявності прогалин у законодавстві, колізійності юридичних приписів правозастосовники використовують доктринальні положення як засіб додаткової аргументації, посилаючись у своїх рішеннях

[1] *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права* (Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017) 471.

[2] Максимов С. І. 'Правова доктрина: філософсько-правовий підхід' (2013) 9 Право України 34–54.

[3] Семеніхін І. 'Проблемні аспекти реалізації правової доктрини у правозастосовчій практиці' (2010) 3 (62) Вісник Академії правових наук України 303–304.

[4] Попов О І 'Правова доктрина та її застосування Верховним Судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах' (2016) 132 Проблеми законності < http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/59026 >

[5] Пархоменко Н М 'Єдність судової практики як складова правового регулювання'(2020) 3 Часопис Київського університету права 26–30

[6] Попов О І 'Правова доктрина та її застосування Верховним Судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах' (2016) 132 Проблеми законності < http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/59026 >

[3]*Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права* (Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017) 471

на авторитетні праці юристів. Це робить їх правову позицію більш переконливою, логічною і обґрунтованою. У цьому разі правова доктрина виступає як переконливе (авторитетне) джерело права, але не є достатньою юридичною базою для винесення юридично значущих рішень»[1]. Погоджуючись з викладеним, слід акцентувати увагу на форми посилання (якщо правозастосовник вважатиме це за необхідне) на правову доктрину в судових рішеннях. Як правило, «суди, звертаючись до правової доктрини у своїх рішеннях, використовують такі конструкції: «за загальним доктринальним підходом», «відповідно до усталеної в юридичній літературі думки», «згідно з визнаними підходами в юридичній науці» та ін.»[2].

Таким чином, сприйняті доктринальні позиції прямо чи опосередковано стають засобами обґрунтування судового рішення (в певних випадках відображаються в тексті його мотивувальної частини) та у такий спосіб впливають на єдність правозастосовної практики, а тож і правильність ПКП.

5. Однією з важливих вимог до критеріїв ПКП є їх потенційна *ефективність у вирішенні завдань кримінального провадження.* Пріоритезація повинна сприяти ефективному використанню ресурсів органів кримінальної юстиції і забезпечувати своєчасне та якісне вирішення соціально-правового конфлікту. І хоча ефективність, по суті, є іманентною ознакою (навіть метою) пріоритезації, методологічно це не виключає можливості розглядати прогнозовану ефективність як вимогу до самих критеріїв ПКП. Вимога ефективності критеріїв ПКП потребує надання відповідей на кшталт того, чи буде ефективним кримінальне провадження, якщо в законі на аксіоматичному рівні унормувати надто великий перелік суттєвих порушень закону, що апріорі тягне скасування судового рішення; до чого призведе уповільнена модель розподілу підслідності та ін.?

Тут лише в загальних рисах розглянемо питання ефективності кримінального провадження. Ми цілком поділяємо домінуючий у науці цільовий підхід до розуміння категорії «ефективність кримінальної процесуальної діяльності» як ступеня досягнення мети, заради якої ця діяльність здійснюється. На думку автора, як зазначалося в попередніх публікаціях, ефективність у кримінальному провадженні має складний складний «накопичувальний» характер, що визначається сукупністю різнопланових її характеристик, а саме: якісною визначеністю *статичних структурних компонентів* (суб'єкта, предмета, мети, засобів, форми, результату), якістю *внутрішніх їх системних зв'язків* (сукупність тісно пов'язаних між собою інтегративних властивостей процесуальної діяльності[3]) та якістю *динаміки* такої діяльності (ритмічне, своєчасне та послідовне здійснення процесуальної діяльності зумовлює її необхідну тривалість – *стислість* (охоплення діяльністю мінімальної кількості часу в межах строків, встановлених законом), проте без шкоди якості здійснення діяльності, а в їх раціональному поєднанні).

При цьому якість складових кримінальної процесуальної діяльності лише створює необхідну базу для її ефективності. Ефективність кримінального судочинства можна констатувати лише за умови вирішення кримінальної справи у *мінімально можливий (стислий), фактично необхідний строк*, достатній для того, щоб особа, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, та потерпілий змогли скористатися наданими правами, а компетентні органи кримінального переслідування ефективно та якісно вирішити б поставлені перед ними правові завдання[4].

Отже, ефективність кримінального провадження є багатоаспектним, різнорівневим, а тому й багатокритеріальним оціночним поняттям, що зумовлює наявність різних підходів до його оцінки. Так, наприклад, І. В. Гловюк зауважує, що теоретично питання ефективності досудового провадження, крім цільового підходу, варто розглядати у широкому аспекті, зокрема, з позиції розуміння ефективності як рівня збалансованості інтересів, що зумовлено необхідністю дотримання балансу публічних і приватних інтересів під час кримінального провадження. Автор вирізняє так само й такий критерій ефективності кримінального переслідування, як пропорційність[5].

1 38 _

2

[3] *Примітка*. Не претендуючи на вичерпність, лише перерахуємо деякі з таких інтегративних властивостей кримінальної процесуальної діяльності: законність, обґрунтованість, справедливість, соціальна схвалюваність, культурність, індивідуальна визначеність, економічність тощо. При цьому всі якісні властивості знаходяться у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності і лише у сукупності утворюють її необхідну якісну визначеність.

[4] Глинська Н В (ред) *Концептуальні основи цифровізації кримінального провадження України : монографія* (Право, 2024) 537–538 DOI: https://doi.org/10.31359/9786178612139.

[5] Гловюк І. В. 'Деякі питання участі адвоката в судово-контрольних провадженнях у досудовому розслідуванні: пи-

У сучасній процесуальній літературі набуває популярності економічний підхід до ефективності кримінального провадження, що цілком обґрунтовано з огляду на те, що економічний чинник є іманентним для оцінки результативності будь-якої соціальної діяльності, тим більше державної. Оскільки людська діяльність характеризується спрямованістю на певну мету, а остання вказує на відповідний інтерес, що відображає специфічну потребу, то можна припустити, що ефективність будь-якої діяльності полягає в її здатності досягати максимально можливого результату з найменшими витратами сил, задовольняючи при цьому певну соціальну потребу. Як влучно зазначали в 2009 р. В. С. Зеленецький та Л. М. Лобойко, результативність кримінального переслідування, як один із критеріїв ефективності, слід оцінювати з двох позицій: 1) відповідність витрат (сил, засобів, коштів тощо) досягнутому результату (викриття і покарання винного); 2) відповідність витрат рівню забезпечення прав зацікавлених учасників кримінального процесу (потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача тощо)[1]. Цілком погоджуючись із прогресивністю концепції процесуальної економії у кримінальному провадженні, лише звернемо увагу на те, що економічна рентабельність не може бути самоціллю у відриві від якості вирішення правового конфлікту. Відповідно економічність є, хоча й дуже важливим, утім, не єдиним компонентом ефективності в царині кримінального провадження.

Наведені статико-динамічні компоненти ефективності свідчать про іманентну кореляцію правильної ієрархії засобів кримінального провадження та ступеня ефективності останнього. Сучасний концепт конвенційного обов'язку держави щодо проведення ефективності розслідування полягає саме у виборі з усього інструментарію процесуальних дій лише тих, які за конкретних обставин є потенційно ефективними. Застосування всіх передбачених законом заходів для забезпечення його ефективності вимагає вчинення слідчим не всіх слідчих і процесуальних дій, передбачених КПК, а саме тих, без яких неможливе законне, обґрунтоване, всебічне, повне, швидке, неупереджене і своєчасне здійснення кримінального провадження[2].

Так само критерії ПКП мають відповідати стандартам системності (для забезпечення якісної пріоритезації необхідно, щоб вона здійснювалась на підставі системи логічно узгоджених взаємопов'язаних між собою критеріїв-напрямів, що враховували б усю сукупність специфіки конкретного предмета); об'єктивності (ПКП повинна ґрунтуватися на критеріях, що відповідають дійсності); прозорості (процес пріоритезації повинен бути прозорим і зрозумілим для всіх учасників кримінального провадження). Для цього критерії мають бути формалізованими та зрозумілими.

На завершення розгляду наведених рис, притаманних ПКП, не претендуючи на вичерпність їх переліку, сформулюємо операційне визначення ПКП. Це зумовлений сукупністю соціально-правових чинників процес ранжування засобів кримінального провадження, що здійснюється на підставі критеріїв, які відповідають вимогам сучасної правової реальності, з метою підвищення ефективності вирішення завдань провадження.

Висновки. Пріоритезація у кримінальному провадженні є складним і багатогранним процесом, який вимагає зваженого підходу та врахування багатьох чинників. Ефективна система пріоритезації дозволяє забезпечити справедливість, своєчасність та якість здійснення кримінального провадження при раціональному використанні ресурсів кримінальної юстиції. Відповідаючи на запитання про функціональне призначення ПКП, а, по суті, й на запитання про те, для чого нам вводити таке поняття в доктрину кримінальної процесуальної науки, зазначимо про таке.

ПКП є важливим організуючим чинником кримінального провадження, адже від правильного ранжування засобів правової діяльності залежить її дієвість та очікувана ефективність. Проблематика ПКП є затребуваною при будь-яких трансформаційних процесах законодавства та суспільства, виникненні якісно нових системних викликів або в період вимушеної адаптації соціальних систем до нових викликів. Звісно, питання пріоритетності в певному обсязі перекликаються із такими одвічними проблемами кримінального провадження,

тання правової визначеності та ефективності правореалізації' (2016) 4 Юридичний вісник 180–181

[1] Зеленецький В, Лобойко Л 'Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні' (2009) 2 Вісник Академії правових наук України 192

[2] Римарчук Р М, Сорока С О 'Процесуальні положення суб'єктів кримінального переслідування на стадії досудового розслідування' (2013) 3 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ 405

як конфлікт публічних і приватних інтересів, реалізація правозастосовної дискреції, підвищення ефективності та ін. Утім, тематика ПКП є оригінальною, враховуючи закономірності побудови кримінальної процесуальної форми. Відповідно, її дослідження має потенціал для створення інструментарію модернізації системи кримінального провадження. Це дозволить адаптувати її до новітніх викликів та сучасних правових реалій.

Під ПКП слід розуміти зумовлений сукупністю соціально-правових чинників та здійснюваний на підставі певної сукупності критеріїв, що відповідають вимогам сучасної правової реальності, процес ранжування засобів кримінального провадження з метою підвищення ефективності вирішення його завдань. Критерії ПКП мають відповідати таким вимогам, як: правовий характер, справедливість, соціально-правова адекватність пріоритезації, гнучкість, зрозумілість, наукова обґрунтованість, ефективність у вирішенні завдань кримінального провадження.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 03 zhovtnia 2024 roku sprava № 990/329/23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434172?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR2Q60MVVE8O-B9JLqDm9RfZOmbuLBNICuFEKx8SmhHJvUx0uVdfjKEUEJs_aem_pRQ9Xv-rKlR5FjuA1gOZBg (in Ukrainian)
2. Sprava «Sandi Taims» (The Sunday Times) proty Spoluchenoho Korolivstva» (Zaiava № 6538/74): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 26 kvit. 1979 r. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–57584 (in Ukrainian)
3. Sprava «Maestri proty Italii» (Zaiava № 39748/98): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 17 liut. 2004 r. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001–61638 57584 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Glynska N. V. *Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti kryminalnykh protsesualnykh rishen : monohrafiia* [Conceptual principles for defining and ensuring standards of good quality of criminal procedural decisions: monograph] (Istyna, 2014) 588 (in Ukrainian)
2. Hmyrko V. P. *Dokazuvannia v kryminalnomu protsesi: diialnisna paradyhma. Teoretychnyi analiz. Problematyzatsiia. SMD-reprezentatsiia: monohrafiia* [Evidence in the criminal process: an activity paradigm. Theoretical analysis. Problematization. SMD representation: monograph] (Akad. mytnoi sluzhby Ukrainy, 2010) 314 (in Ukrainian)
3. Makkeon Greg *Esentsializm. Mystetstvo vyznachaty priorytety* [Essentialism: The Art of Prioritizing] / per. z anhl. A Dudchenko (Nash Format, 2021) 240 (in Ukrainian)
4. Sematiuk O P *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv. – 3-te vyd., dop.* [Modern dictionary of foreign words. – 3rd ed., add.] (Vesta: Vydavnytstvo «Ranok», 2010) 468 (in Ukrainian)

Edited books

5. Kaplina O. V. (red) *Osoblyvi poriadky kryminalnoho provadzhennia : pidruchnyk* [Special procedures of criminal proceedings: textbook] (Pravo, 2024) 366 (in Ukrainian)
6. Shylo O. H.(red) *Kontseptualni osnovy pobudovy suchasnoho kryminalnoho protsesu Ukrainy: monohrafiia* [Conceptual foundations of the construction of modern criminal proceedings in Ukraine: monograph] (NDI VPZ imeni akad. V. V. Stashysa NAPrNU, 2016) 264 (in Ukrainian)
7. Shylo O. H. (red) *Yednist sudovoi praktyky u vymiri standartiv yakosti kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy* [Unity of judicial practice in measuring the quality standards of criminal procedural legislation of Ukraine] (Pravo, 2023) 349 (in Ukrainian)

Non-authored books

8. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : T. 19 : Kryminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura* [Great Ukrainian Legal Encyclopedia: Vol. 19: Criminal procedure, judicial system, prosecutor's office and advocacy] (Kharkiv, 2020) 960 (in Ukrainian)
9. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. T. 3 : Zahalna teoriia prava* [Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 volumes. Vol. 3: General Theory of Law] (Nats. akad. prav. nauk Ukrainy ; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy ; Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. 2017) 471 (in Ukrainian)
10. *Ekonomichna entsyklopediia : U trokh tomakh. T. 3.* [Economic Encyclopedia: In three volumes. Vol. 3.] (Vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2002) 90 (in Ukrainian)

11. *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : 100000 sliv* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 100,000 words] (VD «Shkola», 2009) 618 (in Ukrainian)

Part of the books

12. Pashkovskyi M. I. 'Priorytezatsiia kryminalnykh provadzhen za statteiu 438 KK Ukrainy: perspektyvy tsyfrovizatsii' [Prioritization of criminal proceedings under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine: prospects for digitalization] *Almanakh naukovykh prats fakhivtsiv Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy za rezultatamy doslidzhen u 2022 r.* (Pravo, 2023) 116 (in Ukrainian)

Journal aticles

13. Berlach A. I. 'Dyskretsiini povnovazhennia orhaniv prokuratury yak skladovyi element yikh adiminstratyvno-pravovoho statusu: zarubizhnyi dosvid' [Discretionary powers of prosecutors as a component of their administrative and legal status: foreign experience] (2023) 34 (73) 3 Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky <https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/3_2023/3_2023.pdf#page=156> (in Ukrainian)
14. Harnytska AO, Sokolovskyi M V 'Osoblyvosti dokazovoi diialnosti pid chas dosudovoho rozsliduvannia terorystychnykh kryminalnykh pravoporushen' [Peculiarities of evidentiary activities during pre-trial investigation of terrorist criminal offenses] (2025) 2 Porivnialne analitychne pravo. < http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/328122> (in Ukrainian)
15. Hloviuk I. V. 'Deiaki pytannia uchasti advokata v sudovo-kontrolnykh provadzhenniakh u dosudovomu rozsliduvanni: pytannia pravovoi vyznachenosti ta efektyvnosti pravorealizatsii' [Some issues of lawyer participation in judicial control proceedings in pre-trial investigation: issues of legal certainty and effectiveness of law enforcement] (2016) 4 Yurydychnyi visnyk 180–190 (in Ukrainian)
16. Kovalenko A. V. 'Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho rozsliduvannia iz zasobamy masovoi informatsii pid chas zbyrannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni' [Interaction of pre-trial investigation bodies with the media during the collection, research and use of evidence in criminal proceedings] (2022) 2 (38) Kryminalistychnyi visnyk 48–59. DOI: https:// doi.org/10.37025/1992–4437/2022-38-2-48 (in Ukrainian)
17. Kyrychenko O M 'Kazualne tlumachennia normy prava: aksiolohichnyi aspekt' [Casual interpretation of a legal norm: an axiological aspect] (2012) 3 Almanakh prava 195–198 (in Ukrainian)
18. Loskutov T 'Perspektyvni napriamy rozvytku predmeta rehuliuvannia kryminalnoho protsesualnoho prava' [Promising directions of development of the subject of regulation of criminal procedural law] (2016) 3 Pidpryiemstvo, hospodarstvo i pravo 2016 153–157 (in Ukrainian)
19. Maksymov S. I. 'Pravova doktryna: filosofsko-pravovyi pidkhid' [Legal doctrine: philosophical and legal approach] (2013) 9 Pravo Ukrainy 34–54 (in Ukrainian)
20. Nesterenko O V 'Metod priorytezatsii vymoh v proramnii inzhenerii' [Requirements prioritization method in software engineering] (2024) 2–3 Problemy prohramuvannia 132–139 <https://pp.isofts.kiev.ua/index.php/ojs1/article/download/629/681> (in Ukrainian)
21. Parkhomenko N M 'Iednist sudovoi praktyky yak skladova pravovoho rehuliuvannia' [Unity of judicial practice as a component of legal regulation] (2020) 3 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 26–30 (in Ukrainian)
22. Popov O I 'Pravova doktryna ta yii zastosuvannia Verkhovnym Sudom Ukrainy pry perehliadi sudovykh rishen u tsyvilnykh spravakh' [Legal doctrine and its application by the Supreme Court of Ukraine when reviewing court decisions in civil cases] (2016) 132 Problemy zakonnosti < http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/59026 > (in Ukrainian)
23. Rymarchuk R M, Soroka S O 'Protsesualni polozhennia subiektiv kryminalnoho peresliduvannia na stadii dosudovoho rozsliduvannia' [Procedural provisions for subjects of criminal prosecution at the stage of pre-trial investigation] (2013) 3 Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 401–408 (in Ukrainian)
24. Semenikhin I. 'Problemni aspekty realizatsii pravovoi doktryny u pravozastosovchii praktytsi' [Problematic aspects of the implementation of legal doctrine in law enforcement practice] (2010) 3 (62) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 303–304 (in Ukrainian)
25. Zelenetskyi V, Loboiko L 'Kryterii otsinky efektyvnosti diialnosti orhaniv kryminalnoho peresliduvannia v Ukraini' [Criteria for assessing the effectiveness of criminal prosecution bodies in Ukraine] (2009) 2 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 185–196 (in Ukrainian)

Websites

26. '20 Product Prioritization Techniques: A Map and Guided Tour' (Folding Burritos) <https://foldingburritos.com/blog/product-prioritization-techniques/> (in Ukrainian)

27. 'Chomu priorytezatsiia – tse ne fokusuvannia' [Why prioritizing is not focusing] (TwoCo, Nov 29 2024) <https://2coachingconsulting.substack.com/p/0ca> (in Ukrainian)
28. 'Priorytyzatsiia zadach: vyssha matematyka chy lehka razminka pered snidankom?' [Prioritizing tasks: higher mathematics or a light warm-up before breakfast?] (DOU) <https://dou.ua/lenta/articles/prioritization-part-1/> (in Ukrainian)
29. 'Interviu z Ya. Romaniukom' [Interview with Ya. Romanyuk] (Sudovyi visnyk) <https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist/> (in Ukrainian)

Глинська Н. В.

Пріоритезація у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, ключові аспекти та виміри

Стаття присвячена формулюванню основних положень пріоритезації у кримінальному провадженні. Автором визначено основні ключові категорії пріоритезації у кримінальному провадженні Зокрема, зазначається, що об'єктом пріоритезації є те, на що спрямована практична й пізнавальна діяльність його суб'єктів, тобто та сфера, в якій розставляються пріоритети. Предметом пріоритезації у кримінальному провадженні є зафіксовані у свідомості його суб'єктів та включені до їх практичної діяльності сторони, властивості й відносини об'єктів, що досліджуються з певною метою в конкретних умовах і обставинах. Також у статті виокремлюються характерні риси пріоритезації у кримінальному провадженні, до яких віднесено офіційний характер та багатокритеріальність.

Автором розроблено операційне визначення пріоритезації у кримінальному провадженні, під якою запропоновано розуміти зумовлений сукупністю соціально-правових чинників та здійснюваний на підставі певної сукупності критеріїв, що відповідають вимогам сучасної правової реальності, процес ранжування засобів кримінального провадження з метою підвищення ефективності вирішення його завдань. Критерії пріоритезації у кримінальному провадженні мають відповідати таким вимогам, як: правовий характер, справедливість, соціально-правова адекватність пріоритезації, гнучкість, зрозумілість, наукова обґрунтованість, ефективність у вирішенні завдань кримінального провадження. Автор робить висновок, що пріоритезація у кримінальному провадженні є складним і багатогранним процесом, який вимагає зваженого підходу та врахування багатьох чинників. Ефективна система пріоритезації дозволяє забезпечити справедливість, своєчасність та якість здійснення кримінального провадження при раціональному використанні ресурсів кримінальної юстиції. Пріоритезація у кримінальному провадженні є важливим організуючим чинником кримінального провадження, адже від правильного ранжування засобів правової діяльності залежить її дієвість та очікувана ефективність. Проблематика пріоритезація у кримінальному провадженні є затребуваною при будь-яких трансформаційних процесах законодавства та суспільства, появі якісно нових системних викликів або в період вимушеної адаптації соціальних систем до нових викликів.

Ключові слова: *кримінальне провадження, пріоритезація, ранжування, верховенство права, пропорційність.*

Glynska N. V.

Prioritization in criminal proceedings: concepts, features, key aspects and dimensions

The article is devoted to the formulation of the main provisions of prioritization in criminal proceedings. The author identifies the main key categories of prioritization in criminal proceedings. In particular, it is noted that the object of prioritization is what the practical and cognitive activity of its subjects is aimed at – the sphere where priorities are set. The subject of prioritization in criminal proceedings is the aspects, properties and relationships of objects that are recorded in the minds of its subjects and included in their practical activities, and are investigated for a specific purpose in specific conditions and circumstances. The characteristic features of prioritization in criminal proceedings, which include the official nature and multi-criteria were also identified in the article.

The author has developed an operational definition of prioritization in criminal proceedings, under which it is proposed to understand the process of ranking the means of criminal proceedings, determined by a set of socio-legal factors and carried out on the basis of a certain set of criteria that meet the requirements of modern legal reality, in order to increase the efficiency of solving its tasks. The criteria for prioritization in criminal proceedings must meet the following requirements: legal nature, fairness, socio-legal adequacy of prioritization, flexibility, clarity, scientific validity, effectiveness in solving the tasks of criminal proceedings. The author concludes that prioritization in criminal proceedings is a complex and multifaceted process that requires a balanced approach and consideration of many factors. An effective prioritization system allows ensuring fairness, timeliness and quality of criminal proceedings with rational use of criminal justice

resources. Prioritization in criminal proceedings is an important organizing factor of criminal proceedings – its effectiveness and expected efficiency depends on the correct ranking of legal activity tools. The issue of prioritization in criminal proceedings is in demand during any transformational processes of legislation and society, the emergence of qualitatively new systemic challenges, or during the period of forced adaptation of social systems to new challenges.

Keywords: *criminal proceedings, prioritization, ranking, rule of law, proportionality.*

Стаття надійшла до редакції: 14.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-101

Д. І. Клепка, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старша наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID 0000-0001-8423-4581

ПРАВА ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ МЕХАНІЗМУ ПРІОРИТЕЗАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

По суті ми не можемо мати миру або атмосфери,
в якій мир буде наростати, якщо не визнаватимемо прав окремих
людей і не погодимося, щоб це було основою,
яка б була визнана цілим світом.
Елеонора Рузвельт

Постановка проблеми. За словами Голови підкомітету з питань взаємодії держави і бізнесу та інвестицій Ігоря Марчука: «Відсутність пріоритезації та фокусування не дозволяє переформатувати систему державного управління під сучасні виклики згідно з тактичними та стратегічними пріоритетами.»[1] З наведеного вбачається, що пріоритезація є одним з основних інструментів вдосконалення системи державного управління. Відмітимо, що зазначене є актуальним для будь-якої галузі діяльності державних органів, зокрема й кримінального судочинства. Особливої актуальності питання пріоритезації у кримінальному провадженні набуває в умовах воєнного стану. Адже кількість зареєстрованих злочинів за ст. 438 Кримінального кодексу України продовжує невпинно зростати, а отже продовжує зростати й навантаження на усю систему кримінальної юстиції, починаючи від суб'єктів, які вносять відомості до ЄРДР, слідчих, які здійснюють досудове розслідування за цими злочинами, і прокурорів-процесуальних керівників, до слідчих суддів та судів, які здійснюють судовий контроль під час досудового провадження або розглядають кримінальні провадження на судових стадіях. Враховуючи, що правоохоронна, як і судова системи діють в умовах обмеженості ресурсів, зокрема процесуальних, одним із засобів узгодження висхідних потреб, щоб зберегти й забезпечити ефективність функціонування системи кримінальної юстиції, є визначення пріоритетів (пріоритезація) серед кримінальних проваджень чи їх окремих груп, що вплине також на завантаженість не лише слідчих, прокурорів, але й на діяльність оперативних підрозділів, слідчих суддів та судів.[2] Водночас говорячи про підвищення ефективності діяльності органів кримінальної юстиції не можна забувати, що будь-які зміни мають ґрунтуватися на ст. 8 КПК відповідно до якої кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Тож не дарма гаслом проєкту Ради Європи «Зміцнення прав людини у системі кримінальної юстиції України» є – «Забезпечення

[1] 'Ігор Марчук – Ми маємо сформувати прозорі, дешеві, зручні, чесні та заохочувальні засади взаємодії держави та бізнесу' (Комітет з питань економічного розвитку) <https://komprompol.rada.gov.ua/news/main_news/74335.html> (дата звернення: 11.06.2025)

[2] Пашковський М. І. 'Пріоритезація кримінальних проваджень за статтею 438 КК України: перспективи цифровізації' *Альманах наукових праць фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за результатами досліджень у 2022* р. (Право, 2023) 81–82

прав людини в кримінальній юстиції – пріоритет сьогодення!»[1]

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі напрями проблематики пріоритезації у кримінальному провадженні фрагментарно висвітлювалась у роботах таких учених як: Берлача А. І., Гарницької А. О., Коваленка А. В., Лапкіна А. В., Пашковського М. І. Соколовського М. В., Торбаса О. О. Однак підкреслимо, що комплексного спеціального дослідження пріоритезації у кримінальному провадженні на сьогодні не проводилось. Щодо забезпечення прав людини в кримінальному провадженні, то ця тематика широко висвітлена в науковій літературі на різних рівнях, майже кожне дослідження прямо або опосередковано пов'язано з питаннями вдосконалення механізмів захисту прав людини в кримінальному судочинстві. Водночас аналіз кримінальної процесуальної літератури свідчить про відсутність дослідження прав людини в системі механізму пріоритезації у кримінальному провадженні, що зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета статті є визначення місяця та ролі прав людини в системі механізму пріоритезації у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Права людини убезпечують особу від держави. Вони відображають межі втручання держави у суспільні відносини, виступають засобом захисту від невиправданого втручання, гарантією реалізації свободи індивідів. При цьому права надають не лише інструменти для опору у разі порушення, але й загальну можливість впливу з боку громадян на управління державою та прийняття політичних рішень. *Права людини виступають критерієм справедливості*, *як загальної, соціальної, так і застосованої як принцип права* у конкретних ситуаціях. Права людини, крім того, надають впевненість, що у протистоянні з державою та іншими порушниками прав, особа не буде піддана безпідставним переслідуванням. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Конституційний Суд України виходить із того, що Україна як правова держава має своїм пріоритетом гарантування прав і свобод людини і громадянина. З цією метою держава зобов'язана запроваджувати юридичне регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, необхідне для забезпечення реалізації прав і свобод кожної особи та їх ефективного поновлення. При цьому окремі конституційні цінності, зокрема недоторканність людини як гарантія від посягань з боку інших осіб на права і свободи, насамперед основоположне право на свободу, потребують посилених гарантій їх захисту.[2]

Тож, на глобальному (чи надсистемному) рівні пріоритетом, найвищою цінністю в кримінальному провадженні як соціально-правової інституції у демократичному суспільстві є людина, її права та свободи, що визначають зміст та спрямованість будь-якої державної діяльності (ст. 8 КПК України). Як влучно зазначає О. Дуфенюк, «…система кримінального провадження має бути «надійним притулком», «останньою фортецею» для всіх скривджених, які шукають справедливості та відновлення порушених прав. Відтак не викликає сумніву важливість окреслення такого завдання як рушійного фактора, що надає цілеспрямованості та планомірності діяльності органів кримінальної юстиції й водночас сигналізує суспільству про їх *стратегічний пріоритет»*[3].

Такий антропологічний характер спрямованості кримінального провадження обумовлює і його мету – справедливе (в матеріальному та процедурному аспекті) вирішення кримінально-правового конфлікту, котра виступає аксіологічним виміром сучасної кримінальної процедури, що за своєю суттю є її лакмусовим папірцем та відріз-

[1] Зміцнення прав людини у системі кримінальної юстиції України. Фаза II (Офіс Ради Європи в Україні) <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/project-fostering-human-rights-in-the-criminal-justice-system-in-ukraine-a-new-phase-has-started> (дата звернення: 11.06.2025)

[2] *Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Глущенка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13 червня 2019 року* №4-р/2019*URL:* https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/312-pryncyp-garantovanosti-prav (дата звернення: 11.06.2025)

[3] Дуфенюк О М 'Концептуальна модель балансу в кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні' (дис. д-ра юрид. наук, Львів, 2023) 131 <https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/nauka/dorobok_zdobuvachiv/dufenuk_1.pdf > (дата звернення: 11.06.2025)

няє його від радянського процесу. При цьому досягнення такої мети відбувається завдяки системній реалізації об'єктивно взаємопов'язаних між собою завдань, визначених у статті 2 КПК, що за своєю суттю є стратегічними напрямами реалізації кримінальної процедури. Ними є: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Кожна з позначених стратегічних компонент кримінальної процедури «опікується» певною правовою цінність (має певний аксіологічний вимір) чи є «прикладом юридично значущого позитивного інтересу»[1]*. З огляду ж як на об'єктивно наявну суперечливість приватних (навіть законних), державних та суспільних інтересів, так і можливу суперечність інтересів учасників в середині кожної групи, нерідко виникають проблемні ситуації щодо системної реалізації завдань кримінального провадження.*

*Утім, як вже зазначалось нами раніше, оголошуючи пріоритетне значення прав людини та основоположних свобод у кримінальному судочинстві, не можна забувати про те, що під час кримінальної процесуальної діяльності вирішується й комплекс інших, не менш важливих завдань правосуддя, пов'язаних з розкриттям вчиненого кримінального правопорушення та розв'*язання питання про покарання винного.

Тож, необхідність пріоритезації у кримінальному провадженні, перш за все, обумовлена аксіологічною конкурентністю, навіть конфліктністю основних стратегічних векторів кримінальної процедури. Слід погодитись із тим, що «сфера кримінальних процесуальних правовідносин є апріорі конфліктною, оскільки підставою виникнення таких правовідносин є порушення одним суб'єктом прав та інтересів іншого, а їх розвиток відбувається в рамках змагальних процедур, що також, безумовно, передбачає зіткнення інтересів протилежних сторін. Врахування вказаного дає дослідникам цілком обґрунтовані підстави стверджувати, що кримінальний процесуальний конфлікт – це нормальний і такий, уникнути якого неможливо, прояв правових зв'язків та відносин між учасниками кримінальної процесуальної діяльності, які переслідують різні, а найчастіше несумісні цілі та інтереси»[2]

Інакше кажучи, стратегічна пріоритетність прав людини у правовій державі зовсім не означає безумовну пріоритетність приватних інтересів перед суспільними під час кримінальної процедури. Адже через органічну єдність та взаємозв'язок завдань забезпечення державою прав та законних інтересів особи, залученої в орбіту кримінального провадження, в тому числі потерпілого, з розкриттям злочину та справедливим покаранням винного, саме публічне начало кримінального процесу забезпечує не тільки публічний інтерес, тобто інтерес держави та суспільства в цілому, а й безпосередньо інтерес особи.

Швидке, повне та неупереджене розслідування та судовий розгляд є тим механізмом, за допомогою якого забезпечуються права осіб. Відтак, реалізацію кримінальним процесом свого призначення в сучасних умовах слід вбачати в певному компромісі, досягненні балансу між суспільними, державними та особистими інтересами, чи синхронізації захисту інтересів особи з інтересами суспільства та держави. Водночас як домінування державних інтересів обумовлює вияви обвинувального ухилу, так і надмірне розширення прав учасників процесу призводить до невиправданого звуження можливостей органів кримінального переслідування щодо розкриття злочину, а отже, й забезпеченню відновлення прав осіб, які постраждалі від злочину (по суті, тих самих учасників).[3]

Разом із цим, забезпечення «балансу» в кримінальному провадженні, квінтесенцією якого є правова засада розумності, передбачає надання в конкретній правовій ситуації переваги чомусь перед чимось (визначення пріоритетів). Пошук цього важко досяжного, втім бажаного балансу публічних і приватних інтересів, вимагає таку

[1] Тітко І А 'Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України' (дис д-ра юрид. наук Харків, 2016) 22

[2] --, 69

[3] Глинська Н В 'Конфлікт інтересів у сфері кримінального судочинства: шляхи гармонізації' *Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві* : матеріали наук. семінару (20 трав. 2011 р. Харків) 92–95

побудову кримінальної процесуальної форми, котра врівноважувала б різноспрямовані вектори інтересів у кримінальному провадженні, зокрема у спосіб розставляння законодавцем акцентів щодо превалювання того чи іншого інтересу (наділення його більшою вагомістю) як на рівні окремих процесуальних квантів, так і інститутів чи їх сукупності.

Для уникнення правових колізій різних інтересів законодавець в одних випадках надає пріоритет забезпеченню державних інтересів, зокрема щодо оперативного розслідування злочину попри певне обмеження конституційних прав особи (наприклад, інститут невідкладного обшуку). В інших випадках, навпаки пріоритет надається забезпеченню прав особи перед інтересами загальносуспільними у спосіб створення певних складнощів для реалізації останніх (наприклад, ускладнена процедура збирання доказів через інститут допустимості). При цьому цілком погоджуємось з І. Тітко в тому, що «…виокремити певну сферу кримінального процесу, у якій би панівним був лише приватний або лише публічний інтерес, можливо тільки за умови, що така сфера буде досить вузькою. Вбачається, що не можна назвати жодного різновиду провадження по кримінальних справах (не є винятком і провадження у формі приватного обвинувачення), де у чистому вигляді буде панувати виключно один вид інтересів»[1].

Звісно що механізм аксіологічної пріоритезації у кримінальному провадженні не є однолінійним та передбачає застосування різних пропорцій, зокрема різного ступеня впливовості одного інтересу над іншим у конкретній правовій ситуації, що залежить від низки обставин. Питання пріоритетності у кримінальному провадженні завжди є особливо актуальними у контексті нормативної конструкції тих інститутів, де конфлікт приватних та публічних інтересів є особливо гострим, як то при регламентації меж диспозитивності, публічності, змагальності, механізму обчислення строків досудового розслідування; підстав та порядку обрання заходів забезпечення кримінального провадження; підстав проведення та порядку оцінки правомірності негласних слідчих (розшукових) дій; конструкції процедур відновного правосуддя; пошуку оптимальної моделі касаційних фільтрів та ін.

При цьому інтеграційним показником аксіологічної пріоритезації у кримінальному провадженні на системному рівні є злагодженість та врівнова женість(компенсованість), в основі якої полягає концепція «оптимум Парето»[2], що активно використовується в літературі у контексті обговорення політичних процесів і права, зокрема для обґрунтування раціональності балансу інтересів у правозастосовній практиці (будь-яке покращення становища одного елемента призведе до погіршення становища іншого; у кримінальному провадженні – кожна зміна закону або розширює межі втручання у приватну сферу, або звужує дискрецію державних органів)[3].

Питання скомпенсованості диспропорцій конкуруючих інтересів в кримінальному провадженні є одними з «надпопулярних» у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ)[4]. Так, зокрема, у контексті неабсолютного характеру права особи на розкриття необхідних доказів ЄСПЛ зауважує про те, що «…у певній кримінальній справі можуть бути присутні й конкуруючі інтереси, наприклад, національна безпека або необхідність захистити свідка, який може зазнати переслідування, або ж збереження у таємниці поліцейських методів розкриття злочинів, і ці інтереси необхідно врівноважити з правами обвинуваченого. У певних випадках може бути

[1] Тітко І А 'Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України' (дис д-ра юрид. наук Харків, 2016) 77, 99

[2] «Оптимум Парето» – це відносний критерій ефективності (оптимальності) функціонування економічної системи, який конкретизує стан оптимальності в такому принципі: це досягнення ситуації, коли ніхто не може поліпшити своє становище без одночасного погіршення становища будь-кого іншого. [Мисник О П 'Роль Вільфредо Парето в розвитку теорії суспільного добробуту' (2022) 13 (4) Економіка і управління бізнесом < https://economicscience.com.ua/web/uploads/pdf/Economics%20and%20Business%20Management,%202022,%20Vol.%2013,%20No.%204-84-93.pdf>]

[3] Дуфенюк О. М. 'Оптимум Парето у кримінальному провадженні на прикладі останніх «воєнних новел»' *Українська кримінальна юстиція в умовах війни :* матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції(м. Львів, 9–11 червня 2022 р.)103−106. Як зазначає авторка, у структурі оптимуму Парето у кримінальному процесі ядро становить баланс приватного і публічного у кримінальному провадженні, а кожна наступна новелізація або розширює межі втручання у приватну сферу, або звужує дискрецію процесуальних органів.

[4] Вказану проблематику розглядали у контексті цифрових питань кримінального провадження, зокрема, див. Глинська Н. В. 'Щодо проблематики балансування приватних та публічних інтересів при вирішенні цифрових питань кримінального провадженняв практиці Європейського суду з прав людини' *Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи :* матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 19 верес. 2024 р.) 53–57 <https://doi.org/10.31359/9786178411565> (дата звернення: 11.06.2025)

необхідно приховати від захисту певні докази, аби захистити основоположні права іншої особи або ж об'єкт особливого суспільного значення. Однак з погляду пункту 1 статті 6 правомірними є тільки ті заходи обмеження прав захисту, які є абсолютно необхідними («Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (Van Mechelen and Others v. the Netherlands), 1997, § 58; «Пасі проти Бельгії» (Pacі *v.* Belgium*),* 2018, § 85). Для того ж, аби гарантувати обвинуваченому справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, спричинені для захисту обмеженням його прав, повинні бути *належно компенсовані* у ході провадження в судових органах («Роу і Девіс проти Сполученого Королівства» (Rowe and Davis v. the United Kingdom) [ВП], 2000, § 61; «Доорсон проти Нідерландів» (Doorson v. the Netherlands), 1996, § 72)[1].

Доречною ілюстрацією врівноваження інтересів є зауваження ЄСПЛ у контексті інституту заочного провадження на кшталт того, що «неможливість проведення судового розгляду справи за відсутності обвинуваченого *може паралізувати здійснення кримінального провадження*, оскільки це може призвести, наприклад, до знищення доказів, закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або судової помилки («Колоцца проти Італії» (Colozza v. Italy), 1985, § 29). Утім попри те, що провадження, які проводяться за відсутності обвинуваченого, самі по собі не є несумісними зі статтею 6 Конвенції, відмова в правосудді відбувається тоді, коли особа, засуджена *in absentia*, не може згодом отримати від суду, який розглядав її справу, повторний розгляд по суті обвинувачення, як стосовно права, так і факту, у разі якщо не було встановлено, що він відмовився від свого права постати перед судом і захищати себе, або те, що він мав намір уникнути суду («Сейдовіч проти Італії» (Sejdovic v. Italy) [ВП], 2006, § 82). Це пояснюється тим, що обов'язок гарантувати право обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення бути присутнім у залі суду – або під час першого розгляду, або під час повторного судового розгляду – є однією з основних вимог статті 6 («Стойчков проти Болгарії» (Stoichkov v. Bulgaria), 2005, § 56).[2].

Обмежуючись викладеними прикладами (адже їх можна відшукати майже в кожному рішенні ЄСПЛ відносно тих чи інших інститутів кримінального провадження), вкажімо, що пріоритезація в її предметному розумінні (закладена в основі побудови кримінальної процесуальної форми), з одного боку, не завжди є досконалою, про що сигналізують певні системні маркери, як то «законодавчі прогалини, конкуренція норм, невиправдано широкі дискреційні повноваження державних органів, інші негативні явища правової дійсності, які в кінцевому результаті призводять у тому числі й до невизначеності в питанні пріоритету того чи іншого інтересу в конкретній ситуації»[3].

З іншого боку, навіть досконала процесуальна форма не є чимось усталеним. Наскільки об'єктивні динамічні соціально-політичні зміни, настільки наочною є потреба систематичного її перегляду з метою пере фрагментації конструкції кримінальної процесуальної форми. Наочною ілюстрацією цього є суттєве корегування пріоритетів у кримінальному провадженні у бік суспільних та державних інтересів, викликане перебуванням нашої країни в умовах агресивної війни. Позначене питання потребує окремого розгляду, тут лише підкреслимо, що така тенденція при всій її об'єктивній виправданості містить ризик перебільшення обмеження основних процесуальних гарантій учасників процесу та появу суттєвого дисбалансу з ухилом на забезпечення публічного інтересу в кримінальному процесуальному законодавстві. Позначене вимагає доктринального осмислення з метою формулювання компенсаторних механізмів, упереджуючи звернення до ЄСПЛ з приводу порушення нашою державою конвенційних прав та свобод людини.

Висновки. На підставі проведеного дослідження вважаємо доцільним зробити такі висновки. Права людини як найвища соціальна цінність, є аксіологічним аспектом пріоритезації у кримінальному провадженні. Враховуючи положення ст. 2 КПК України необхідність пріоритезації у кримінальному провадженні, перш за все, обумовлена аксіологічною конкурентністю, конфліктністю основних стратегічних векторів кримінальної процедури. Тож основним елементом забезпечення «балансу» в кримінальному провадженні, є надання в конкретній

[1] *Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини – Право на справедливий суд (кримінальний аспект) 41* <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_ukr> (дата звернення: 11.06.2025)

[2] – 65–66

[3] Тітко І А 'Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України' (дис. …д-ра юрид. наук Харків, 2016) 158–159

правовій ситуації переваги чомусь перед чимось (визначення пріоритетів). Пошук цього балансу публічних і приватних інтересів, вимагає таку побудову кримінальної процесуальної форми, котра врівноважувала б різноспрямовані вектори інтересів у кримінальному провадженні, зокрема у спосіб розставляння законодавцем акцентів щодо превалювання того чи іншого інтересу (наділення його більшою значущістю) як на рівні окремих процесуальних квантів, так і інститутів чи їх сукупності.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Hlushchenka Viktora Mykolaiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny druhoi statti 392 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy vid 13 chervnia 2019 roku №4-r/2019URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/312-pryncyp-garantovanosti-prav (in Ukrainian)

Bibliography

Non-authored books

1. *Posibnyk zi statti 6 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny – Pravo na spravedlyvyi sud (kryminalnyi aspekt)* [Guide to Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal aspect)] 151 <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_ukr> (in Ukrainian)

Journal articles

2. Mysnyk O P 'Rol Vilfredo Pareto v rozvytku teorii suspilnoho dobrobutu' [The role of Vilfredo Pareto in the development of the theory of social welfare] (2022) 13 (4) Ekonomika i upravlinnia biznesom <https://economicscience.com.ua/web/uploads/pdf/Economics%20and%20Business%20Management,%202022,%20Vol.%2013,%20No.%204-84-93.pdf> (in Ukrainian)
3. Pashkovskyi M. I. 'Priorytezatsiia kryminalnykh provadzhen za statteiu 438 KK Ukrainy: perspektyvy tsyfrovizatsii' [Prioritization of criminal proceedings under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine: prospects for digitalization] Almanakh naukovykh prats fakhivtsiv Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy za rezultatamy doslidzhen u 2022 r. (Pravo, 2023) 81–82 (in Ukrainian)

Thesis

4. Dufeniuk O M 'Kontseptualna model balansu v kryminalnomu provadzhenni: instytutsiinyi, pravozastosovnyi, osobystisnyi rivni' [Conceptual model of balance in criminal proceedings: institutional, law enforcement, personal levels] (dys. d-ra yuryd. nauk, Lviv, 2023) 563 131. <https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/nauka/dorobok_zdobuvachiv/dufenuk_1.pdf> (in Ukrainian)
5. Titko I A 'Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy' [Regulatory support and practice of implementing private interest in the criminal process of Ukraine] (dys. …d-ra yuryd. nauk Kharkiv, 2016) 450 (in Ukrainian)

Conference papers

6. Hlynska N V 'Konflikt interesiv u sferi kryminalnoho sudochynstva: shliakhy harmonizatsii' [Conflict of interest in criminal justice: ways to harmonise] *Zakhyst prav i zakonnykh interesiv osoby u kryminalnomu sudochynstvi* : materialy nauk. seminaru (20 trav. 2011 r. Kharkiv) 92–95 (in Ukrainian)
7. – 'Shchodo problematyky balansuvannia pryvatnykh ta publichnykh interesiv pry vyrishenni tsyfrovykh pytan kryminalnoho provadzhenniav praktytsi' [On the issue of balancing private and public interests when resolving digital issues in criminal proceedings in the practice of the European Court of Human Rights] *Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Tsyfrovizatsiia kryminalnoho provadzhennia: stan ta perspektyvy* : materialy nauk.-prakt. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 19 veres. 2024 r.) 53–57 <https://doi.org/10.31359/9786178411565> (in Ukrainian)
8. Dufeniuk O. M. 'Optymum Pareto u kryminalnomu provadzhenni na prykladi ostannikh «voiennykh novel»' [Pareto optimum in criminal proceedings based on the example of recent «war novels»] *Ukrainska kryminalna yustytsiia v umovakh viiny :* materialy VIII (XXI) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytsii(m. Lviv, 9–11 chervnia 2022 r.)103−106 (in Ukrainian)

Websites

9. 'Zmitsnennia prav liudyny u systemi kryminalnoi yustytsii Ukrainy. Faza II' [Зміцнення прав людини у системі кримінальної юстиції України. Фаза II] (Ofis Rady Yevropy v Ukraini) <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/project-fostering-human-rights-in-the-criminal-justice-system-in-ukraine-a-new-phase-has-started> (in Ukrainian)

10. ’Ihor Marchuk – My maiemo sformuvaty prozori, deshevi, zruchni, chesni ta zaokhochuvalni zasady vzaiemodii derzhavy ta biznesu’ [’Ihor Marchuk – We must form transparent, cheap, convenient, honest and encouraging principles of interaction between the state and business’] (Komitet z pytan ekonomichnoho rozvytku) <https://komprompol.rada.gov.ua/news/main_news/74335.html> (in Ukrainian)

Клепка Д. І.

Права людини в системі механізму пріоритезації у кримінальному провадженні

У статті досліджено взаємозв’язок між правами людини та механізмом пріоритезації у кримінальному провадженні. Вказується, що на глобальному (чи надсистемному) рівні пріоритетом, найвищою цінністю в кримінальному провадженні як соціально-правової інституції у демократичному суспільстві є людина, її права та свободи, що визначають зміст та спрямованість будь-якої державної діяльності (ст. 8 КПК України). Зазначається, що необхідність пріоритезації у кримінальному провадженні, перш за все, обумовлена аксіологічною конкурентністю, конфліктністю основних стратегічних векторів кримінальної процедури. Тож основним елементом забезпечення «балансу» в кримінальному провадженні є надання в конкретній правовій ситуації переваги чомусь перед чимось (визначення пріоритетів). Пошук цього балансу публічних і приватних інтересів вимагає таку побудову кримінальної процесуальної форми, котра врівноважувала б різноспрямовані вектори інтересів у кримінальному провадженні, зокрема у спосіб розставляння законодавцем акцентів щодо превалювання того чи іншого інтересу (наділення його більшою значущістю) як на рівні окремих процесуальних квантів, так і інститутів чи їх сукупності. Акцентовано на необхідності дотримання засад верховенства права, забезпечення справедливого судового розгляду та захисту основоположних прав учасників процесу при впровадженні підходів до розподілу ресурсів та визначення пріоритетності розслідувань.

Ключові слова: *права людини, кримінальне провадження, пріоритезація, справедливий суд, ефективність.*

Klepka D.

Human rights in the system of the prioritization mechanism in criminal proceedings

The article examines the relationship between human rights and the prioritization mechanism in criminal proceedings. It is indicated that at the global (or suprasystem) level, the priority, the highest value in criminal proceedings as a socio-legal institution in a democratic society, is a person, his rights and freedoms, which determine the content and direction of any state activity (Article 8 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine). It is noted that the need for prioritization in criminal proceedings is, first of all, due to the axiological competitiveness, conflict of the main strategic vectors of criminal procedure. Therefore, the main element of ensuring «balance» in criminal proceedings is to give preference to something over something in a specific legal situation (determination of priorities). The search for this balance of public and private interests requires the construction of a criminal procedural form that would balance the divergent vectors of interests in criminal proceedings, in particular, in the way the legislator places emphasis on the prevalence of a particular interest (giving it greater significance) both at the level of individual procedural quanta and institutions or their aggregates. The emphasis is on the need to adhere to the principles of the rule of law, ensure a fair trial and protect the fundamental rights of participants in the process when implementing approaches to resource allocation and determining the priority of investigations.

Keywords: *human rights, criminal proceedings, prioritization, fair trial, efficiency.*

Стаття надійшла до редакції:15.06.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.98
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-108

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувачка лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-4712-728X

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ І СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: СУТНІСТЬ І РОЛЬ У СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Боротьба правозастосовних органів нашої держави зі злочинністю завжди повинна базуватися на наукових здобутках вчених-криміналістів[1]. Тому в умовах науково-технічного прогресу особливу актуальність набувають питання технологізації у криміналістиці і судовій експертизі. Це зумовлено кількома чинниками: глобальна цифровізація суспільства, яка змінила методи злочинної діяльності і засоби боротьби з нею; використання цифрових доказів у судочинстві, що викликало активізацію теоретичних досліджень з метою визначення їх сутності та оцінки, а також розроблення методів їх виявлення, вилучення і дослідження; необхідність оптимізації кримінального провадження шляхом використання новітніх технологічних рішень із метою прискорення процесів збирання, аналізу та оцінки доказів, що, як наслідок, сприяє підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів; потреба у використанні новітніх методів і технологій в судовій експертизі для розширення її можливостей та ін. В умовах війни технологізація в криміналістиці сприяє ефективному документуванню воєнних злочинів та збиранню доказів для міжнародних судових процесів.

Розвиток глобального інформаційного суспільства та активного використання цифрових і мережевих технологій в усіх сферах діяльності людини призвів до появи у криміналістиці не лише нових електронних джерел доказів (комп'ютерів, мобільних телефонів, фото- й відеокамер, GPS-навігаторів, соціальних мереж, різних інтернет-сайтів та ін.), а й новітніх криміналістичних та експертних технологій.

Сучасна криміналістика і судова експертиза активно використовують штучний інтелект та машинне навчання, які допомагають аналізувати великі масиви даних, розпізнавати певні закономірності та автоматизувати окремі процеси розслідування. Геолокаційні технології (GPS, мобільний зв'язок та Wi-Fi) використовуються, зокрема, для відстеження переміщення підозрюваних. Біометричні технології використовуються для розпізнавання обличчя, відбитків пальців, аналізу ДНК, ідентифікації за голосом та ін.[2] Ці технології значно підвищують ефективність криміналістичної діяльності та сприяють швидкому розкриттю злочинів.

Одним із стратегічних пріоритетів реформування органів правопорядку в Україні є забезпечення їх дієвості та ефективності шляхом комплексної цифрової трансформації, подальшого впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури інноваційних технологічних досягнень, що забезпечують гнучкість операційних процесів, використання у роботі ІТ-рішень, набуття цифрової спроможності оперативно реагувати на події та зміни й здобувати результат, орієнтований на інтереси суспільства. Одним із напря-

[1] Панов М І, Харитонов С О, Панова С В 'Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного кримінального законодавства щодо відповідальності за крадіжку з проникненням у житло' (2022) 29 (2) Вісник Національної академії правових наук України 276. DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-2-275

[2] Шепітько В Ю (ред) *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі : монографія* (Право, 2024) 208

мів є широке використання під час здійснення досудового розслідування, а також для обробки даних та аналітичної діяльності органів правопорядку і прокуратури штучного інтелекту, блокчейну, хмарних обчислень та інших інноваційних рішень[1]. У зв'язку з цим постає необхідність дослідження сутності технологізації у криміналістиці і судової експертизи з урахуванням сучасних викликів. Це дослідження сприятиме формуванню комплексного підходу до побудови криміналістичних та експертних технологій й вдосконаленню криміналістичних методів у сучасних умовах глобальної цифровізації суспільства, війни та післявоєнної розбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам технологізації і пов'язаним із нею питанням алгоритмізації, формалізації, програмування в криміналістиці і судовій експертизі значну увагу приділяли такі науковці харківської наукової криміналістичної школи, як: В. О. Коновалова[2], В. А. Журавель[3], В. Ю. Шепітько[4], В. М. Шевчук[5], Б. В. Щур[6], Г. К. Авдєєва[7], В. В. Білоус[8], М. В. Капустіна[9], В. В. Негребецький[10] та ін. В. А. Журавель навіть розробив основи криміналістичного вчення про формалізацію слідчої діяльності[11], що слугує підґрунтям для її алгоритмізації, програмування та технологізації.

Питання технологізації криміналістики і судової експертизи ґрунтовно досліджували вчені інших криміналістичних шкіл, зокрема: В. В. Тіщенко[12], А. А. Барницька[13], Р. І. Благута та А. В. Мовчан[14], Р. В. Комісарчук[15], О. Г. Предместніков[16], І. В. Гора та В. А. Колесник[17], І. В. Зозуля та О. І. Довгань[18] та ін.

Незважаючи на значну увагу вчених-криміналістів до технологізації криміналістики і судової експертизи, її сутності, місця в системі криміналістики, в літературних джерелах містяться наукові результати, які через різні підходи науковців та бурхливий розвиток цифрових технологій дещо відрізняються один від одного. Тому ці наукові проблеми на сьогодні не можна вважати вирішеними. Отже, їх подальше дослідження є актуальним.

Метою статті є дослідження та аналіз сутності технологізації криміналістики і судової експертизи, виокремлення основних елементів криміналістичних та експертних технологій, з'ясування ролі криміналістичних алгоритмів і програм розслідування злочинів у технологізації криміналісти-

[1] Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 20.04.2025)

[2] Коновалова В О 'Алгоритмізація в теорії криміналістики' (2007) 1(48) Вісник академії правових наук 169–174

[3] Журавель В А 'Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів' (2015) 2 Науковий вісник Львівської комерційної академії 305–315

[4] Шепітько В 'Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями' (2021) 25 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 9–20

[5] Шевчук В М 'Технологія тактичної операції як різновид криміналістичних технологій' (2013) 4 Вісник Національної академії правових наук України 235–242.

[6] Щур Б В 'Слідчі технології у криміналістичній методиці' (2011) 1 (73) 2 Митна справа: наук.-аналіт. журн. 157–165

[7] Авдєєва Г К 'Технології дослідження доказів : нові можливості' *Методологічні засади криміналістики: традиції та новації* : зб. матеріалів Криміналістичних читань, присвяч. пам'яті акад. В. О. Коновалової, (м. Харків, 28 берез. 2025 р.) 16–21

[8] Білоус В В 'Технологізація кримінального провадження: стан і перспективи' (2013) 26 Питання боротьби зі злочинністю 173–187

[9] Капустіна М В 'Використання технологій штучного інтелекту при розслідуванні воєнних злочинів' *Штучний інтелект у науці та освіті*: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Київ, 1–2 березня 2024 р.). 371–373

[10] Негребецький В В 'Інформаційно-аналітичні технології в криміналістиці та судовій експертизі: шлях до євроінтеграції' *Legal support of European integration: general legal and sectoral aspect* («Baltija Publishing», 2024) 302–323.

[11] Журавель В А 'Вчення про формалізацію слідчої діяльності' *Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія* (Право, 2021) 361

[12] Тіщенко В В 'Криміналістичні технології в теорії та практиці розслідування' (2008) 44 Актуальні проблеми держави і права 18–24.

[13] Барцицька А А 'Криміналістичні технології в системі техніко-криміналістичних положень' (2011) 10 Вісник прокуратури 83–86

[14] Благута Р І, Мовчан А В *Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія* (ЛьвДУВС, 2020) 38.

[15] Комісарчук Р В 'Технологічна парадигма криміналістики' (2018) 2 (18) Порівняльно-аналітичне право 335–337; Комісарчук Р В 'Криміналістична технологія в системі юридичної освіти' (2018) 2 (31) Jumalu juridic national: teorie si practica 115–118.

[16] Предместніков О Г, Бехтер А Р 'Використання інноваційних технологій у кримінально-процесуальному праві: виклики та можливості' (2024) 82 (3) Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія ПРАВО 117–122. DOI : https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.82.3.19

[17] Гора І В, Колесник В А 'Використання сучасних експертних технологій для вирішення окремих задач у традиційних криміналістичних експертизах' (2020) 65 Криміналістика і судова експертиза 26–39. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.03

[18] Зозуля І В, Довгань О І 'Рефлексія щодо поняття експертних технологій в судовій експертизі' *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р) 198–201.

ки, визначення ролі криміналістичних технологій у судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Термін «технологізація» є похідним від слова «технологія» та означає раціональну організацію праці[1]. Він поширюється майже на всі сфери діяльності людини, допомагаючи підвищити її продуктивність та якість і зменшити витрати. На сьогодні цей термін відображає впровадження сучасних технологій у різноманітні сфери життя чи діяльності людини. На тлі розвитку інформаційних технологій поняття «технологізація» включає процеси автоматизації, цифрового розвитку, удосконалення робочих процесів і створення інноваційних рішень. Тобто технологізація часто асоціюється з технічним прогресом і впровадженням інновацій.

Технологізація будь-якого процесу передбачає розроблення і впровадження у практичну діяльність технології, яка складається з окремих послідовних етапів та дозволяє максимально швидко досягти гарантованого результату з мінімальним використанням ресурсів і часу.

Термін «технологія» є багатогранним і широко представленим у словниках, де він має кілька значень. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови цей термін означає: 1) сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь; 2) сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо[2]. Словник іншомовних слів пояснює, що технологія походить від грецьких слів «*техно*» (мистецтво, майстерність) і «*логія*» (наука, вчення), і доповнює визначення цього терміна вказівкою на застосування наукових знань для вирішення практичних завдань[3].

Розмаїтість наукових знань є одним із ключових чинників, що зумовлюють неоднозначність розуміння технології у різних галузях. Аналіз різних підходів до визначення поняття «технологія» свідчить про його багатогранність і насичений зміст, що проявляється у варіативності його тлумачень залежно від сфери застосування: від суто технічного аспекту, пов'язаного із сукупністю виробничих процесів, до абстрактного уявлення про розвиток наукового знання. Водночас інтеграція знань сприяє поступовій уніфікації у визначенні цього поняття і запровадженню у науку криміналістику технологічного підходу, який передбачає систематизацію та оптимізацію процесу розслідування злочинів за допомогою спеціальних методик, алгоритмів та інструментів.

Розвиток криміналістики характеризується формуванням мови науки, накопиченням термінологічного арсеналу, і завдяки інтеграції знань він супроводжується включенням до її понятійного апарату нових термінів, запозичених з інших галузей. Запровадження цих понять у криміналістику відкриває перспективи для переосмислення підходів до вирішення її завдань, але водночас вимагає ретельного наукового аналізу їх значення та специфіки практичного використання.

Положення, що стали основою для формування та розвитку технологічного підходу у криміналістиці, спочатку здебільшого були присутні в межах розділу криміналістичної техніки. Згодом вони з'явилися в наукових публікаціях, присвячених криміналістичній тактиці та методиці розслідування злочинів. Надалі цей підхід набув розвитку у межах загальнотеоретичних засад криміналістики, заклавши надійну основу для подальшого впровадження технологічних аспектів у всі напрями криміналістичних досліджень та їх наукове обґрунтування.

Сучасними криміналістичними тенденціями є: використання технологічного підходу та його розвиток як у науці криміналістики в цілому, так і в межах окремих її розділів[4], алгоритмізація слідчої[5] та експертної[6] діяльності, формалізація слідчої діяльності та методико-криміналістичних рекомендацій[7], запровадження технологічних підходів до побудови криміналістичних методик[8] та тактичних операцій[9].

---

[1] 'Технологізація' *Словник української мови у 20 томах* 2010–2025 (SLOVARonline) <https://surl.li/bfcjrz> (дата звернення: 20.04.2025)

[2] 'Технологія' *Великий тлумачний словник сучасної української мови* 2010–2025 (SLOVARonline) <https://surl.li/dholol> (дата звернення: 20.04.2025)

[3] 'Технологія' *Словник іншомовних слів* <https://surl.li/ivacru> (дата звернення: 20.04.2025)

[4] Шепитько В Ю 'Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях' *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.) 58

[5] Коновалова В О *Вибрані твори* (Апостіль, 2012) 349–356

[6] Авдєєва Г К 'Алгоритмізація експертних досліджень' *Велика українська енциклопедія: у 20 т. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія* (Право, 2018) 22

[7] Журавель В А *Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія* (Апостіль, 2012) 304

[8] 'Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів' (2015) 2 Науковий Вісник Львівської комерційної академії 305–315.

[9] Шевчук В М 'Роль технологічного підходу до побудови тактичних операцій' (2012) 5(83) 2 Митна справа 102–108

Технологізація криміналістики і судової експертизи охоплює весь процес розроблення і впровадження технологій в ці наукові дисципліни і практичну криміналістичну і судово-експертну діяльність. Це більш широке поняття, ніж «технологізація в криміналістиці і судовій експертизі». Воно означає створення і використання технологій проведення окремих процесів або етапів криміналістичної діяльності (програм розслідування злочинів і дослідження доказів, алгоритмізованих методик аналізу доказів, інноваційних методів побудови слідчих і експертних версій, окремих експертних методик та ін.).

В. М. Шевчук технологізацією криміналістики вважає «процес застосування криміналістичних технологій у кримінальному провадженні щодо практичної реалізації комплексу взаємопов'язаних дій, заходів, послідовних процесів і процедур технологічного спрямування, що відображається у системі криміналістичних техніко-технологічних знань загальної теорії криміналістики, у поетапній і послідовній реалізації технологій і засобів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики, а також судово-експертних досліджень»[1].

Основу технологізації процесів розслідування злочинів становлять принципи формалізації та типізації, алгоритмізації, ситуаційності, етапності та планомірності. Вони передбачають розроблення слідчих версій, завдань і програм розслідування на базі типових слідчих ситуацій, структурування розслідування у систему взаємопов'язаних дій та їх ретельне планування як на початковому, так і на наступних етапах. Слідчі МВС вважають, що такі напрацювання вчених-криміналістів здатні підвищити якість та ефективність слідчої діяльності[2].

Технологізація слідчої діяльності неможлива без її формалізації – процесу упорядкування та систематизації процедур розслідування злочинів на основі чітко визначених правил, методик і алгоритмів. Вона спрямована на програмування слідчої діяльності і забезпечення ефективності, об'єктивності та законності процесу розслідування[3]. В. О. Коновалова зазначила, що важливими для підвищення ефективності розслідування злочинів є розроблення алгоритмів застосування тактичних прийомів під час проведення окремих слідчих дій[4] та системи алгоритмізованих методик розслідування окремих видів злочинів, яка має навчальний і оперативно-довідковий характер. Водночас вчена зауважила, що алгоритм, яким би він не був досконалим, не може бути універсальним. Він завжди містить евристичну складову і є ситуаційно залежним та таким, що має обмежений характер, а алгоритмічні рекомендації мають важливий орієнтуючий характер та можуть і повинні бути використані, як правило, на початкових етапах розслідування, доповнюючись згодом рішеннями, що вимагають творчості[5].

Одним із критеріїв ефективності слідчої діяльності є її належне інформаційне забезпечення, в тому числі забезпечення слідчих алгоритмізованими методиками розслідування злочинів, алгоритмами проведення окремих слідчих дій, базами даних, побудованими за зручними для користувача криміналістичними алгоритмами та ін. Однак, на жаль, інформаційне забезпечення правоохоронних органів не завжди задовольняє слідчих[6].

Розглядаючи взаємозв'язок між програмуванням та алгоритмізацією слідчих (розшукових) дій, слід зазначити, що планування роботи слідчого реалізується шляхом створення системи алгоритмів його дій. Це виражається у формалізації і структуруванні програм слідчих заходів, де кожен етап включає відповідні алгоритмічні інструкції. У практичній діяльності слідчий дотримується чіткої організації роботи, що забезпечує логічну

[1] Шевчук В М, Тищенко О І 'Технологізація криміналістики, судової експертизи і кримінального провадження в сучасних умовах цифровізації' (2024) 12 Юридичний науковий електронний журнал 378 DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–12/86

[2] *Примітка:* Анкетування 130 слідчих МВС України з різних регіонів України показало, що 61,6% респондентів вважають, що найбільш значущими для підвищення ефективності розслідування злочинів є розробка систем типових версій при розслідуванні певних видів злочинів, у тому числі із застосуванням комп'ютерної техніки. На думку 34,7% слідчих є необхідним більш широке застосування алгоритмізації та програмування процесу розслідування.

[3] Журавель В А *Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія* (Право, 2021) 361–381

[4] Коновалова В Е 'Генезис криминалистической тактики' *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.) 349

[5] Коновалова В О *Вибрані твори* (Апостіль, 2012) 350–351

[6] *Примітка:* Під час анкетування 130 слідчих МВС з різних регіонів України встановлено, що на думку 54,7% респондентів рівень забезпечення слідчих підрозділів науково-методичною та довідковою літературою є незадовільним, а 1,5% вважають, що вона взагалі відсутня. 23,4% слідчих зазначили, що виникнення тактичних помилок у діяльності слідчого пов'язано з недостатністю методичного і науково-технічного забезпечення досудового слідства.

послідовність виконання пов'язаних між собою операцій для досягнення тактичних цілей. Крім того, в межах криміналістичної тактики науковці активно досліджують можливості застосування технологічного підходу до аналізу та розроблення тактичних операцій і тактичних комбінацій[1], визначають типові тактичні операції як певні програми слідчих дій[2]. В. Ю. Шепітько зазначає, що типові тактичні операції виконують важливу методичну функцію і дозволяють обирати правильний напрям у розслідуванні[3].

Технологією тактичних операцій пропонується вважати процес послідовної реалізації дій, заходів, процедур, пов'язаний із виокремленням стадій та етапів, зумовлених слідчою ситуацією й об'єднаних єдиною метою для виконання окремих тактичних завдань [4].

В. В. Тищенко справедливо зазначає, що методики розслідування окремих видів злочинів повинні мати форму універсальних програм окремих етапів розслідування злочину, які включають розумові і практичні акти й операції та виконуються в логічній послідовності[5]. В. А. Журавель уточнює, що такі програми розслідування та алгоритмічні схеми дій слідчого треба розробляти у відповідності до певних слідчих ситуацій із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій[6].

На сьогодні вчені-криміналісти розглядають криміналістичну технологію на теоретичному і практичному рівнях. На теоретичному рівні криміналістична технологія вважається «системою теоретичних положень щодо основоположних засад практичної реалізації послідовних процесів, що відображається в системі загальнотеоретичних положень криміналістики, а також загальних положень криміналістичної техніки й експертних досліджень, криміналістичної тактики та криміналістичної методики. На практичному рівні криміналістична технологія – це науково зумовлена система дій і процедур, що підлягають поетапній і послідовній реалізації у процесі кримінального провадження: застосування технікокриміналістичних засобів, вирішення тактичних і стратегічних завдань розслідування, проведення тактичних операцій, окремих слідчих дій і судових експертиз»[7].

У науковій літературі разом із загальним терміном «криміналістична технологія» з'являються його похідні поняття: «технологія злочинної діяльності»[8], «слідча технологія»[9], «технологія проведення окремих слідчих дій»[10], «експертна технологія»[11], «технологія тактичних операцій»[12], «технологія розслідування злочинів»[13]. Зокрема, Б. В. Щур визначає поняття «слідча технологія» як «певний процес, послідовність реалізації слідчої діяльності, застосування криміналістичних засобів (прийомів, способів, рекомендацій, операцій) при розслідуванні окремого виду (підвиду) злочинів, спрямованих на досягнення об'єктивної істини у справі»[14].

Аналізуючи різні погляди науковців до визначення терміна «криміналістична технологія», можна констатувати, що криміналістична технологія – це сукупність теоретичних основ, які визначають головні принципи й етапи застосування методів і процедур у слідчій, судовій та експертній практиці. Вона включає використання спеціальних технічних засобів, тактичних прийомів та методик розслідування злочинів. Головними функціями криміналістичної технології є системоутворююча,

---

[1] Шевчук В М *Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр.* (Право, 2020) 106

[2] Шепітько В Ю, Авдєєва Г К 'Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності' (2008) 44 Актуальні проблеми держави і права 47

[3] Шепітько В Ю 'Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства' (2007) 14 Питання боротьби зі злочинністю 198

[4] Шевчук В М 'Технологія тактичної операції як різновид криміналістичних технологій' (2013) 4 Вісник Національної академії правових наук України 237

[5] Тіщенко В В *Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія* (Фенікс, 2007) 123

[6] Журавель В А 'Концептуальные подходы к модернизации криминалистических методик' *Современное состояние и развитие криминалистики*: *сб. науч. тр.* (Апостіль, 2012) 186–202, 193–196

[7] Тіщенко В В, Подобний О О *Криміналістика : навчально-методичний посібник* (Юридика, 2022) 26–27

[8] Журавель В А *Вибрані твори* (Апостіль, 2016) 119

[9] Щур Б В 'Криміналістична методика як предмет криміналістики: поняття та структурні елементи' (2010) 3 Науковий вісник ЛьвДУВС 337 <http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_3/sbvtse.pdf>

[10] Шепитько В Ю 'Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях' *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.) 57

[11] Щербаковский М Г 'Содержание, свойства и функции экспертных технологий' *Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 березня 2003 р.) 16–21

[12] Шевчук В М 'Роль технологічного підходу для формування тактичних операцій' (2012) 5(2(1)) Митна справа 104

[13] Журавель В А *Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія* (Апостіль, 2012) 364–365

[14] Щур Б В 'Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик' (автореферат дис доктора юрид наук, НЮУ імені Я. Мудрого, 2011) 22

аналітична, управлінська та прогностична. Її реалізація відбувається через структуроване впровадження комплексу заходів під час розслідування правопорушень і судового розгляду, що сприяє ефективному збиранню, аналізу та використанню доказів.

Технологізація експертної діяльності більшою мірою пов'язана із розробленням і впровадженням сучасних алгоритмізованих експертних методик та використанням технічних засобів для дослідження доказів.

Термін «експертна технологія» вперше запропонований М. Я. Сегаєм та В. К. Стринжею[1]. Науковці визначили його як сукупність правил, прийомів і засобів найбільш раціональної та ефективної організації провадження судових експертиз; опис технологічних схем і процесів; розроблення загальних та окремих положень щодо подальшого вдосконалення зазначених правил, прийомів та засобів, технологічних схем і процесів[2]. Н. І. Клименко розглядає поняття «експертна технологія» як розширену методику[3]. М. Г. Щербаковський застосовує діяльнісний підхід до розуміння експертної технології та більш широко визначає її як систему взаємопов'язаних та взаємозумовлених пізнавально-дослідницьких, організаційно-управлінських операцій, прийомів та способів вирішення завдань з метою отримання доказової інформації[4].

Дослідження сутності термінів «технологізація» і «технологія», які містяться в словниках і енциклопедіях, а також вивчення й аналіз різних підходів вчених-криміналістів до тлумачення термінів «технологізація в криміналістиці», «криміналістична технологія», «слідча технологія», «експертна технологія» та ін. показали, що термін «технологізація» щодо криміналістики і судової експертизи можна розглядати на двох рівнях – теоретичному та практичному. Технологізацією криміналістики на теоретичному рівні є розроблення теоретичних, нормативно-правових й організаційних засад використання системи типових криміналістичних (у тому числі експертних) технологій, які ґрунтуються на загальних положеннях криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики та експертології. Технологізація криміналістики на практичному рівні заснована на діяльнісному підході і є застосуванням науково обґрунтованої системи послідовних дій, спрямованих на оптимізацію процесів вирішення тактичних і стратегічних завдань розслідування правопорушень (судового розгляду), підвищення ефективності проведення тактичних операцій та слідчих (судових) дій, а також на поліпшення якості і об'єктивності висновків судових експертів.

У зв'язку зі стрімким розвитком новітніх технологій вчені приділяють значну увагу проблемам їх використання в криміналістиці і судовій експертизі[5]. Однак окремі науковці справедливо зазначають, що не всі криміналісти мають доступ до найновіших інструментів через обмежений бюджет, відсутність необхідної інфраструктури або високу вартість технологічних рішень. Це може ускладнити розслідування певних злочинів та обмежити їх ефективність[6]. Вирішити ці проблеми допомагають механізми відкритого доступу до наукових публікацій та дослідницьких даних вчених всього світу. У Рекомендаціях ЮНЕСКО щодо відкритої науки[7] останню визначено як поєднання різноманітних принципів, правил і засобів, спрямованих на те, щоб наукові знання, викладені різними мовами, були загальнодоступними і придатними для повторного використання, відтворення і перевірки з метою розширення співпраці й обміну інформацією на благо науки і суспільства[8].

Останніми роками вчені всього світу працюють у реаліях відкритої науки, що означає оприлюднення результатів їх дослідження у відкритих цифрових джерелах і базах даних для ознайомлення з ними найбільш широкого кола науковців і громадськості у всьому світі. Не лише Європейський

[1] Сегай М Я, Стринжа В К 'Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР' (1984) 29 Криминалистика и судебная экспертиза 6

[2] – 3

[3] Клименко Н І *Судова експертологія: курс лекцій* (Ін Юре, 2007) 142

[4] Щербаковский М Г 'Принципы создания судебно-экспертных технологий' (2003) *Актуальні проблеми криміналістики :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) 276–279

[5] Шепітько В Ю (ред) *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі : монографія* (В. Ю. Шепітько ред., Право, 2024) 208

[6] Мішалов В Д, Войченко В В, Козлов С В 'Комплексний підхід проведення ідентифікації тіл загиблих осіб в умовах збройного конфлікту (2022) 16(3) Morphologia 79 DOI: https://doi.org/10.26641/1997–9665.2022.3.76–82

[7] UNESCO Recommendation on Open Science. UNESCO. 2021. 34 p. DOI: https://doi.org/10.54677/MNMH8546

[8] Загородній А Г та ін. 'Впровадження європейських принципів відкритої науки в Національній академії наук України' (2025) 1 Вісник НАН України 12 DOI: https://doi.org/10.15407/visn2025.01.011

Союз, а й США, Велика Британія, Японія, Австралія, Україна та ін. країни активно розвивають правові механізми відкритого доступу до наукових досягнень. Це відкриває для науковців і практиків нові канали комунікації та надає потужний поштовх для подальших досліджень в певних напрямах, що веде до прогресу у різних галузях, у тому числі у криміналістиці і судовій експертизі.

Вивчення й аналіз інформаційних джерел у галузі криміналістики і судової експертизи показав, що вчені різних країн світу досягли значного прогресу у створенні центрів відкритих наукових комунікацій, які надають дослідникам, дослідницьким організаціям, фінансовим агенціям і всім учасникам досліджень та інновацій різноманітні інструменти та послуги інтегрованих відкритих колекцій наукових публікацій (OpenAIRE[1], OpenDOAR[2], BASE[3], CORE[4] та ін.), баз даних правопорушників, холодної і вогнепальної зброї, ліків, хімічних речовин і методів їх дослідження (BigDataPeople, TrasoScan, BalScan, IBIS[5], ChemSpider[6], PubChem[7], ICSD, FIZ Karlsruhe, CSD[8] та ін.). Завдяки технологічному прогресу і відкритому доступу до наукових результатів у криміналістиці і судовій експертизі запроваджені методи нанотехнології[9], модернізовані методи дослідження доказів, новітні ефективні методи дослідження невидимих і маловидимих слідів рук, потожирової речовини і різних виділень тіла людини, які дозволяють не лише здійснити ідентифікацію особи, а й встановити її вік, стать, колір очей, шкіри, волосся та ін. ознаки[10]. Так само розроблено цифрові технології управління біометричною ідентифікацією за відбитками рук, райдужною оболонкою ока, ознаками обличчя людини (ABIS, SmartFace, OEM Solutions, Digital Onboarding Toolkit)[11] та системи для магнітного вилучення слідів рук і автоматичної ідентифікації осіб (AFIS)[12].

Обмін передовими криміналістичними технологіями з економічно розвиненими країнами сприяє технологізації у кримінальному провадженні, підвищенню якості та ефективності роботи його учасників, зменшенню кількості процесуальних помилок і, як наслідок, стає підтримкою у реалізації прав осіб на справедливе правосуддя. Однак для інтеграції української науки у світові системи пошуку наукової і науково-технічної інформації потрібно провести велику роботу з уніфікації метаданих файлів, упорядкування протоколу їх передавання, погодження питань відкритої ліцензії на результати наукових досліджень, удосконалення системи захисту авторського права в умовах відкритої науки та ін.

Висновки.

Протидія злочинності з боку правозастосовних органів нашої країни має ґрунтуватися на наукових досягненнях криміналістів. Тому на тлі розвитку науки і технологій особливого значення набуває технологізація криміналістики та судової експертизи.

Термін «технологізація» є похідним від слова «технологія» та означає раціональну організацію праці.

Криміналістична технологія – це сукупність теоретичних основ, які визначають головні принципи та етапи застосування методів і процедур у слідчій, судовій та експертній діяльності. Вона включає використання спеціальних технічних засобів, тактичних прийомів і методів розслідування злочинів. Головними функціями криміналістичної технології є системоутворююча, аналітична, управлінська та прогностична. Її реалізація відбувається

[1] OpenAIRE <https://www.openaire.eu/ >(дата звернення: 20.04.2025)

[2] OpenDOAR < https://v2.sherpa.ac.uk/opendoar/ > (дата звернення: 20.04.2025)

[3] BASE < https://www.base-search.net/ > (дата звернення: 21.04.2025)

[4] CORE < https://core.ac.uk/ > (дата звернення: 21.04.2025)

[5] 'Firearm and Tool Mark Identification – IBIS' (Forencic technology) <https://www.ultra-forensictechnology.com/en/products-and-services/firearm-and-tool-mark-identification-ibis/> (дата звернення: 22.04.2025)

[6] 'Updating Databases and Literature' (Royal Society of Chemistry) <https://www.rsc.org/journals-books-databases/databases-literature-updates/#databases > (дата звернення: 25.04.2025)

[7] 'PubChem' (National Library of Medicine) < https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/ > (дата звернення: 27.04.2025)

[8] CCDC's and FIZ Karlsruhe's. Access structures < https://www.ccdc.cam.ac.uk/structures/ > (дата звернення: 20.04.2025)

[9] Díez-Pascual A M, Cruz D L; Redondo A L 'Advanced Carbon-Based Polymeric Nanocomposites for Forensic Analysis' (2022) 14 Polymers 3598. DOI: https://doi.org/10.3390/polym14173598 (дата звернення: 22.04.2025)

[10] Schneider PM, Prainsack B, Kayser M 'The Use of Forensic DNA Phenotyping in Predicting Appearance and Biogeographic Ancestry' (2019) Dec 23 Dtsch Arztebl Int 51–52:873–880. DOI: 10.3238/arztebl.2019.0873

[11] 'Innovatrics Products' (Innovatrics) <https://www.innovatrics.com/digital-onboarding-toolkit/> (дата звернення: 27.04.2025)

[12] 'AFIS (Automated Fingerprint Identification System)' (Innovatrics) < https://www.innovatrics.com/glossary/afis-automated-fingerprint-identification-system/ > (дата звернення: 27.04.2025)

через структуроване впровадження комплексу заходів під час розслідування правопорушень і судового розгляду, що сприяє ефективному збиранню, аналізу й використанню доказів.

Термін «технологізація» щодо криміналістики і судової експертизи можна розглядати на двох рівнях: на теоретичному та практичному. Технологізацією криміналістики і судової експертизи на теоретичному рівні слід вважати розроблення теоретичних, нормативно-правових і організаційних засад використання системи типових криміналістичних (у тому числі експертних) технологій, які ґрунтуються на загальних положеннях криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики та судової експертології. Технологізація криміналістики і судової експертизи на практичному рівні заснована на діяльнісному підході і є застосуванням науково обґрунтованої системи послідовних дій слідчого (судді, судового експерта), спрямованих на оптимізацію процесів вирішення тактичних і стратегічних завдань розслідування правопорушень (судового розгляду), підвищення ефективності проведення тактичних операцій та слідчих (судових) дій, а також на поліпшення якості й об'єктивності висновків судових експертів.

Співпраця з розвиненими країнами світу у сфері криміналістичних технологій сприяє впровадженню новітніх рішень у судочинстві, що покращує його якість, ефективність та мінімізує кількість процесуальних помилок. Водночас для повної інтеграції української науки у світові цифрові платформи обміну науковими та технічними даними необхідно здійснити масштабну роботу з узгодження метаданих файлів, удосконалення протоколів їх передавання, вирішення питань відкритого ліцензування наукових досліджень та покращення механізмів захисту авторських прав у межах концепції відкритої науки.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky [Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies in the Field of Security and Defense of Ukraine for 2023–2027]. Skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy №273/2023 vid 11 travnia 2023 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (in Ukrainian).
2. UNESCO Recommendation on Open Science. UNESCO. 2021. 34 p. DOI: https://doi.org/10.54677/MNMH8546 (in English).

Bibliography

Authored books

1. Blahuta R I, Movchan A V *Novitni tekhnolohiï u rozsliduvanni zlochyniv: suchasnyy˘stan i problemy vykorystannia: monohrafiia* [The Latest Technologies in the Investigation of Crimes: Current State and Problems of Use: Monograph] (LvDUVS, 2020) 38 (in Ukrainian).
2. Zhuravel V A *Vybrani tvor*y [Selected works] (Apostil, 2016). 119. (in Ukrainian).
3. – *Zahalna teoriia kryminalistyky: heneza ta suchasnyi stan : monohrafiia* [General Theory of Criminalistics: Genesis and Current State: Monograph] (Pravo, 2021) 448 (in Ukrainian).
4. – *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monohrafiia* [Criminalistics Methods: Modern Scientific Concepts: A Monograph] (Apostil, 2012) 304 (in Ukrainian).
5. Klymenko N I *Sudova ekspertolohiia: kurs lektsii* [Forensic science: lecture course] (In Yure, 2007) 142
6. Konovalova V O *Vybrani tvory* [Selected works] (Apostil, 2012) 528 (in Ukrainian).
7. Tishchenko V V *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv: monohrafiia* [Theoretical and Practical Foundations of the Methodology of Crime Investigation: Monograph] (Feniks, 2007) 123 (in Ukrainian).
8. Tishchenko V V, Podobnyi O O *Kryminalistyka : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Criminalistics: educational and methodological manual] (Yurydyka, 2022) 236 (in Ukrainian).
9. Shevchuk V M *Kryminalistyka: tradytsii, novatsii, perspektyvy : dobirka naukovykh prats* [Forensics: traditions, innovations, prospects: a selection of scientific papers] (Pravo, 2020) 1280 (in Ukrainian).

Edited books

10. Shepitko V Yu (red) *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi: monohrafiia* [Innovative Methods and Digital Technologies in Criminalistics and Forensic Examination: Monograph] (Pravo, 2024. 208 (in Ukrainian)

11. Shepitko V Yu (red) *Velyka ukrainska entsyklopediia : u 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia* [Great Ukrainian Encyclopedia: in 20 vols. Vol. 20: Criminalistics, forensic examination, legal psychology] (Pravo, 2018) 952 (in Ukrainian)

Part of the books

12. Nehrebetskyi V V 'Informatsiino-analitychni tekhnolohii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi: shliakh do yevrointehratsii' [Information and Analytical Technologies in Criminalistics and Forensic Examination: The Path to European Integration] (2024) Legal support of European integration: general legal and sectoral aspect. Riga, Latvia : «Baltija Publishing» 302–323 (in Ukrainian).

Journal articles

13. Díez-Pascual A M, Cruz DL; Redondo A L 'Advanced Carbon-Based Polymeric Nanocomposites for Forensic Analysis' (2022) 14 Polymers 3598. DOI: https://doi.org/10.3390/polym14173598 (in English).
14. Schneider P M, Prainsack B, Kayser M 'The Use of Forensic DNA Phenotyping in Predicting Appearance and Biogeographic Ancestry' (2019) Dec 23 Dtsch Arztebl Int 51–52:873–880 DOI: 10.3238/arztebl.2019.0873 (in English).
15. Bartsytska A A 'Kryminalistychni tekhnolohii v systemi tekhniko-kryminalistychnykh polozhen' [Criminalistics Technologies in the System of Technical and Forensic Provisions] (2011) 10 Visnyk prokuratury 83–86 (in Ukrainian).
16. Bilous V V 'Tekhnolohizatsiia kryminalnoho provadzhennia: stan i perspektyvy' [Technologization of criminal proceedings: status and prospects] (2013) 26 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 173–187 (in Ukrainian).
17. Hora I V, Kolesnyk V A 'Vykorystannia suchasnykh ekspertnykh tekhnolohii dlia vyrishennia okremykh zadach u tradytsiinykh kryminalistychnykh ekspertyzakh' [The use of modern expert technologies to solve certain problems in traditional forensic examinations] (2020) 65 Kryminalistyka i sudova ekspertyza 26–39 DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.03 (in Ukrainian).
18. Zhuravel V A 'Tekhnolohii pobudovy okremykh kryminalistychnykh metodyk rozsliduvannia zlochyniv' [Technologies for Building Certain Forensic Methods of Crime Investigation] (2015) 2 Naukovyi Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii 305–315 (in Ukrainian).
19. Zahorodnii A H ta in. 'Vprovadzhennia yevropeiskykh pryntsypiv vidkrytoi nauky v Natsionalnii akademii nauk Ukrainy' [Implementation of European principles of open science in the National Academy of Sciences of Ukraine] (2025) 1 Visnyk NAN Ukrainy 11–33 DOI: https://doi.org/10.15407/visn2025.01.011(in Ukrainian).
20. Komisarchuk R V 'Kryminalistychna tekhnolohiia v systemi yurydychnoi osvity' [Criminalistics Technology in the System of Legal Education] (2018) 3(31) Jumalu juridic national: teorie si practica 115–118 (in Ukrainian)
21. Komisarchuk R V 'Tekhnolohichna paradyhma kryminalistyky' [Technological paradigm of Criminalistics] (2018) 2 (18) Porivnialno-analitychne pravo 335–337 (in Ukrainian).
22. Konovalova V O 'Alhorytmizatsiia v teorii kryminalistyky' [Algorithmization in the theory of Criminalistics] (2007) 1(48) Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy 169–174 (in Ukrainian).
23. Mishalov V D, Voichenko V V, Kozlov S V 'Kompleksnyi pidkhid provedennia identyfikatsii til zahyblykh osib v umovakh zbroinoho konfliktu' [An Integrated Approach to Identifying the Bodies of Dead Persons in the Context of Armed Conflict] (2022) 16(3) Morphologia 76–82 (in Ukrainian).
24. Panov M I, Kharytonov S O, Panova S V 'Porivnialno-pravovyi analiz zarubizhnoho kryminalnoho zakonodavstva shchodo vidpovidalnosti za kradizhku z pronyknenniam u zhytlo' [Comparative Legal Analysis of Foreign Criminal Legislation on Liability for Burglary with Burglary] (2022) 29 (2) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 275–291 (in Ukrainian)
25. Predmestnikov O H, Bekhter A R 'Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u kryminalno-protsesualnomu pravi: vyklyky ta mozhlyvosti' [The Use of Innovative Technologies in Criminal Procedure Law: Challenges and Opportunities] (2024) 82 (3) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu 117–122 DOI: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.82.3.19 (in Ukrainian).
26. Sehai M Ya, Strynzha V K 'Aktualnye problemy ekspertnoi tekhnolohyy v uslovyiakh NTR' [Actual Problems of Expert Technology in the Conditions of Scientific and Technological Development] (1984) 29 Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza 3–7 (in Russian).
27. Tishchenko V V 'Kryminalistychni tekhnolohii v teorii ta praktytsi rozsliduvannia' [Criminalistics Technologies in Theory and Practice of Investigation] (2008) 44 Aktualni problemy derzhavy i prava 18–24 (in Ukrainian).
28. Shevchuk V M 'Tekhnolohiia taktychnoi operatsii yak riznovyd kryminalistychnykh tekhnolohii' [Tactical Operation Technology as a Type of Criminalistics Technology] (2013) 4 Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 235–242 (in Ukrainian).

29. Shevchuk V M, Tyshchenko O I 'Tekhnolohizatsiia kryminalistyky, sudovoi ekspertyzy i kryminalnoho provadzhennia v suchasnykh umovakh tsyfrovizatsii' [Technologization of Criminalistics, Forensic Examination and Criminal Proceedings in Modern Conditions of Digitalization] (2024) 12 Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal 375–380 DOI: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–12/86 (in Ukrainian).
30. Shevchuk V M 'Rol tekhnolohichnoho pidkhodu dlia formuvannia taktychnykh operatsii' [The role of the technological approach in the formation of tactical operations] (2012) 5, (2) 1 Mytna sprava 102–108 (in Ukrainian).
31. Shevchuk V M 'Tekhnolohiia taktychnoi operatsii yak riznovyd kryminalistychnykh tekhnolohii' [Tactical Operation Technology as a Type of Criminalistics Technology] (2013) 4 Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 235–242 (in Ukrainian).
32. Shepitko B Iu, Avdeeva G K 'Problemy alhorytmizatsii slidchoi diialnosti' [Problems of algorithmization of investigative activities] (2008) 44 Aktualni problemy derzhavy i prava 46–50 (in Ukrainian).
33. Shepitko V 'Teoretyko-metodolohichna model kryminalistyky ta yii novi napriamy' [Theoretical and methodological model of Criminalistics and its new directions] (2021) 25 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky 9–20 (in Ukrainian).
34. Shepitko V Yu 'Rol typovykh taktychnykh operatsii v systemi zabezpechennia efektyvnosti dosudovoho slidstva' [The role of typical tactical operations in the system of ensuring the effectiveness of pre-trial investigation] (2007) 14 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 198 (in Ukrainian).
35. Shchur B V 'Slidchi tekhnolohii u kryminalistychnii metodytsi' [Investigative Technologies in Criminalistics Techniques] (2011) 1 (73) 2 Mytna sprava 157–165 (in Ukrainian).
36. Shchur B V 'Kryminalistychna metodyka yak predmet kryminalistyky: poniattia ta strukturni elementy [Criminalistics Methodology as a Subject of Forensics: Concepts and Structural Elements] (2010) 3 Naukovyi visnyk LvDUVS 337 URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_3/sbvtse.pdf (in Ukrainian).

Conference paper

37. Avdeeva G K 'Tekhnolohii doslidzhennia dokaziv : novi mozhlyvosti' [Evidence Research Technologies: New Opportunities] *Metodolohichni zasady kryminalistyky: tradytsii ta novatsii* : zb. materialiv Kryminalistychnykh chytan, prysviach. pamiati akad. V. O. Konovalovoi (Kharkiv, 28 berez. 2025 r.) 16–21 (in Ukrainian).
38. Zhuravel V A 'Kontseptualnye podkhody k modernyzatsyy krymynalystycheskykh metodyk' [Conceptual Approaches to the Modernization of Criminalistics Techniques] *Sovremennoe sostoianye y razvytye krymynalystyky*: sb. nauch. tr. (Kharkiv, 2012) 186–202, 193–196 (in Russian).
39. Zozulia I V, Dovhan O I 'Refleksiia shchodo poniattia ekspertnykh tekhnolohii v sudovii ekspertyzi' [Reflection on the concept of expert technologies in forensic examination] *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu* (Kharkiv, 25 lystop. 2022 r)198–201 (in Ukrainian).
40. Kapustina M V 'Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu pry rozsliduvanni voiennykh zlochyniv' [The use of artificial intelligence technologies in the investigation of war crimes] *Shtuchnyi intelekt u nautsi ta osviti*: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (Kyiv, 1–2 bereznia 2024 r.) 371–373 (in Ukrainian).
41. Konovalova V E 'Henezys krymynalystycheskoi taktyky' [Genesis of criminalistic tactics] *Kryminalistyka KhKhI stolittia*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25–26 lystop. 2010 r.) 347–350 (in Ukrainian).
42. Shepytko V Iu 'Yzmenchyvost krymynalystyky v KhKhI veke y ee zadachy v sovremennыkh uslovyiakh' [Variability of criminalistics in the XXI century and its tasks in modern conditions] *Kryminalistyka KhKhI stolittia*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25–26 lystop. 2010 r.) 55–59 (in Russian).
43. Shcherbakovskyi M H 'Pryntsypy sozdanyia sudebno-ekspertnыkh tekhnolohyi' [Principles of Creating Forensic Technologies] *Aktualni problemy kryminalistyky*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25–26 veres. 2003 r.) 276–279 (in Russian).
44. – 'Soderzhanye, svoistva y funktsyy эkspertnыkh tekhnolohyi' [Content, properties and functions of expert technologies] *Suchasni sudovo-ekspertni tekhnolohii v kryminalnomu i tsyvilnomu sudochynstvi*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 14–15 bereznia 2003 r.) 16–21 (in Russian).

Theses of the dissertation

45. Shchur B V 'Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodyk' [Theoretical foundations of the formation and application of criminalistics methods] (avtoref. dys. doct. juryd. nauk. Yaroslav Mudryi National Law University, 2011) 32 (in Ukrainian).

Websites

46. OpenAIRE <https://www.openaire.eu/> (in English).
47. OpenDOAR <https://v2.sherpa.ac.uk/opendoar/> (in English).

48. BASE <https://www.base-search.net/> (in English).
49. CORE <https://core.ac.uk/> (in English).
50. 'Firearm and Tool Mark Identification – IBIS' (Forencic technology) <https://www.ultra-forensictechnology.com/en/products-and-services/firearm-and-tool-mark-identification-ibis/> (in English).
51. 'Updating Databases and Literature' (Royal Society of Chemistry) <https://www.rsc.org/journals-books-databases/databases-literature-updates/#databases> (in English).
52. 'National Library of Medicine' (PubChem) <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/> (in English).
53. CCDC's and FIZ Karlsruhe's. Access structures <https://www.ccdc.cam.ac.uk/structures/> (in English).
54. Products (Innovatrics) <https://www.innovatrics.com/digital-onboarding-toolkit/> (in English).
55. 'AFIS (Automated Fingerprint Identification System)' (Innovatrics) <https://www.innovatrics.com/glossary/afis-automated-fingerprint-identification-system/> (in English).
56. 'Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy' [Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] 2010–2025 (SLOVARonline) <https://slovaronline.com/> (in Ukrainian).
57. 'Slovnyk inshomovnykh sliv' [Dictionary of foreign words] (Volodymyr Lukianiuk, 2001–25) <https://surl.li/ivacru> (in Ukrainian).
58. 'Slovnyk ukrainskoi movy u 20 tomakh' [Dictionary of the Ukrainian Language in 20 Volumes] 2010–2025 (SLOVARonline) <https://slovaronline.com/> (in Ukrainian)

Авдєєва Г. К.

Технологізація криміналістики і судової експертизи : сутність і роль у судочинстві

У статті досліджено різні підходи науковців до визначення термінів «технологізація», «технологія», «криміналістична технологія», «технологізація криміналістики», «технологічний підхід» та їх взаємозв'язки. Доведено, що основу технологізації процесів розслідування злочинів становлять принципи формалізації та типізації, алгоритмізації, ситуаційності, етапності та планомірності. Вони передбачають розроблення слідчих версій, завдань і програм розслідування на базі типових слідчих ситуацій, структурування розслідування у систему взаємопов'язаних дій та їх ретельне планування як на початковому, так і на наступних етапах.

На основі аналізу різних поглядів науковців до визначення терміна «криміналістична технологія» встановлено, що криміналістична технологія – це сукупність теоретичних основ, які визначають головні принципи й етапи застосування методів і процедур у слідчій, судовій та експертній практиці. Вона включає використання спеціальних технічних засобів, тактичних прийомів та методик розслідування злочинів. Головними функціями криміналістичної технології є системоутворююча, аналітична, управлінська та прогностична. Її реалізація відбувається через структуроване впровадження комплексу заходів під час розслідування правопорушень і судового розгляду, що сприяє ефективному збиранню, аналізу та використанню доказів.

Аналіз літературних джерел показав, що термін «технологізація» щодо криміналістики і судової експертизи можна розглядати на двох рівнях: на теоретичному та практичному. Технологізацією криміналістики на теоретичному рівні є розроблення теоретичних, нормативно-правових і організаційних засад використання системи типових криміналістичних (у тому числі експертних) технологій, які ґрунтуються на загальних положеннях криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики та експертології. Технологізація криміналістики на практичному рівні заснована на діяльнісному підході і є застосуванням науково обґрунтованої системи послідовних дій, спрямованих на оптимізацію процесів вирішення тактичних і стратегічних завдань розслідування правопорушень (судового розгляду), підвищення ефективності проведення тактичних операцій та слідчих (судових) дій, а також на поліпшення якості й об'єктивності висновків судових експертів.

Ключові слова: *криміналістична технологія, технологізація криміналістики, технологізація судової експертизи, алгоритмізація, технологічний підхід, відкрита наука.*

Avdeeva G. K.

Technologization of Criminalistics and Forensic Examination: Essence and Role in Legal Proceedings

The article examines various approaches of scholars to the definition of the terms «technologization», 'technology', «forensic technology», «forensic technology», «technological approach» and their interrelationships. It is demonstrated that the technologization of crime investigation processes is based on the principles of formalization, typification, algorithmization, situationality, staging, and planning. These principles involve the development of investigative versions,

tasks, and investigation programs based on typical investigative scenarios, the structuring of investigations into a system of interconnected actions, and their thorough planning both at the initial and subsequent stages.

Based on an analysis of different scientific perspectives on the term «criminalistic technology,» it is established that criminalistic technology is a set of theoretical foundations that define the core principles and stages for applying methods and procedures in investigative, judicial, and expert practice. It encompasses the use of specialized technical tools, tactical techniques, and investigative methodologies. The primary functions of criminalistic technology are system-forming, analytical, managerial, and prognostic. Its implementation occurs through the structured execution of a series of measures during the investigation of offenses and court proceedings, which facilitates the effective collection, analysis, and utilization of evidence.

A review of the literature reveals that the term «technologization» in the context of criminalistics and forensic examination can be considered on two levels: theoretical and practical. At the theoretical level, the technologization of criminalistics involves the development of theoretical, regulatory, and organizational foundations for employing a system of standard criminalistic (including forensic examination) technologies based on the general principles of criminalistic technique, tactics, methodology, and expertology. At the practical level, the technologization of criminalistics is grounded in an activity-based approach and refers to the application of a scientifically grounded system of sequential actions aimed at optimizing the processes of solving tactical and strategic tasks in the investigation of offenses (or during trial), enhancing the efficiency of tactical operations and investigative (judicial) actions, and improving the quality and objectivity of forensic expert conclusions.

Key words: *criminalistic technology, technologization of criminalistics, technologization of forensic examination, algorithmization, technological approach, open science.*

Стаття надійшла до редакції:8.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.322
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-120

В. І. Борисов**,** доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, радник при дирекції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-0291-9347

ДЕРЖАВНА ЗРАДА: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ ТА ЗМІСТУ ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ «ПЕРЕХІД НА БІК ВОРОГА»*

Постановка проблеми. Державна зрада належить до кримінальних правопорушень, що мають високий ступінь суспільної небезпечності. Значної небезпеки це діяння набуває у періоди вирішальних випробувань для існування України як незалежної держави. На сьогодні таким періодом є воєнний стан, в якому Україна перебуває з 24 лютого 2022 року[1]. Одним із показників такої небезпеки є поширеність кримінально-протиправного діяння. Так, у 2022 році за ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК) було внесено до первинного обліку 1957 зрадницьких дій[2], у 2023 році цей показник сягнув 3207[3], у 2024 році – 1109[4]. Суттєво зросли й показники засудження за цей злочин. У 2022 році за ст. 111 КК було засуджено 111 осіб[5], у 2023 році – 179[6], у 2024 році – 300[7]. Якщо порівняти наведені показники з попередніми роками, починаючи з 2001-го, то різке зростання кількості облікованих зрадницьких дій у період воєнного стану є більш ніж наочним. Так, з 2001 по 2021 рр. було обліковано орієнтовно 980 випадків державної зради, з них левова частка – у часи проведення на Сході нашої країни Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил. За цей самий період за державну зраду було засуджено 28 осіб[8].

Враховуючи непросту ситуацію, що склалася в Україні після 24 лютого 2022 року, законодавець уже 3 березня 2022 року Законом України №2113-IX вніс до КК численні зміни та доповнення, що враховували вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану[9]. Зазнала змін і норма ст. 111 КК шляхом доповнення її тексту частиною 2: «Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна». Наведена новела – «в умовах воєнного стану» – є обставиною, що суттєво обтяжує відповідальність за державну

* *Примітка.* Статтю виконано в межах реалізації теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України» (державний реєстраційний номер: 0124U005179; термін виконання: I квартал 2025 р. – IV квартал 2027 р.).

[1] Борисов ВІ, Пащенко ОО, Євтєєва ДП та інші, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні* (Право 2024) <https://doi.org/10.31359/9786178518899> 40

[2] 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року' (*Офіс Генерального прокурора*) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (дата звернення:17 червня 2025).

[3] 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року' (*Офіс Генерального прокурора*) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (дата звернення:17 червня 2025).

[4] 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року' (*Офіс Генерального прокурора*) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (дата звернення:17 червня 2025).

[5] '2022 рік. Форма №7 Звіт про склад засуджених' (*Судова влада України*) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022> (дата звернення:17 червня 2025).

[6] '2023 рік. Форма №7 Звіт про склад засуджених' (*Судова влада України*) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023> (дата звернення:17 червня 2025).

[7] '2024 рік. Форма №7 Звіт про склад засуджених' (*Судова влада України*) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024> (дата звернення:17 червня 2025).

[8] Борисов ВІ, Пащенко ОО, Євтєєва ДП та інші, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні* (Право 2024) <https://doi.org/10.31359/9786178518899> 41–42

[9] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. №2113-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113–20#Text (дата звернення: 17 червня 2025).

зраду. Натепер (в умовах воєнного стану) всі зрадницькі діяння, вчиненні після набрання чинності Законом №2113-IX, незалежно від форми їх здійснення та ступеня тяжкості, підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 111 КК. Наведене доповнення є очевидним, оскільки безпосередньо зазначається в тексті Закону[1]. Складнішими є зміни змістовного характеру, зумовлені не лише доповненням ст. 111 КК частиною 2, а й уведенням до розділу I Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки»[2] нових статей: 111[1] «Колабораційна діяльність» та 111[2] «Пособництво державі-агресору». Їх норми охоплюють діяння, суміжні з діяннями, що становлять державну зраду. При цьому особлива складність полягає в установленні змісту такої форми зрадницьких діянь, як *перехід на бік ворога в період збройного конфлікту* (далі – «перехід на бік ворога»), оскільки обсяг діянь, що охоплювався цією формою державної зради до зазначених змін, значно скоротився. Встановлення правових наслідків наведених змін потребує різного рівня наукових розвідок.

Окремим питанням дослідження державної зради виділено розгляд визначення назви кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111 КК. І хоча назва статті не входить до змісту норми закону про кримінальну відповідальність як її обов'язкова складова, у цьому випадку вона набуває принципового значення, оскільки відображає ідеологічну оцінку суспільно небезпечного явища, іменованого в чинному КК як «Державна зрада». Звернення до цього питання зумовлене тим, що за КК 1960 р. зрадницькі діяння іменувалися «Зрада батьківщини» (ст. 56 КК УРСР)[3], а за проєктом нового Кримінального кодексу України – «Зрада Україні» (ст. 9.1.5)[4]. Фактично, автори проєкту повернулися до ідеологічного штампа часів радянської влади, коли будь-яке інше політичне мислення громадян, окрім встановленого офіційною владою, відкидалося, навіть якщо ці громадяни щиро вважали (і нині вважають) Україну своєю батьківщиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за державну зраду перманентно перебувають в центрі уваги практиків, а також є предметом наукових досліджень достатньо великої кількості вітчизняних науковців. Розробка поставленої проблематики з урахуванням потреб теорії та слідчо-судової практики є одним із напрямів наукових досліджень у межах теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України», реалізація якої запланована протягом 2025–2027 рр. колективом науковців відділу дослідження проблем кримінального права та представниками адміністрації НДІ вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України (зокрема, у складі В. І. Борисова, О. О. Пащенка, Д. П. Євтєєвої, Н. В. Нетеси, М. В. Шепітька, К. А. Новікової, В. В. Фєдосєєва, Д. О. Куковинець та В. В. Михайленко).

При цьому варто відзначити наявні наукові здобутки з окремих питань відповідальності за ст. 111 КК, що були представлені у працях таких дослідників, як Н. О. Антонюк, О. Ф. Бантишев, К. Ю. Гончаренко, С. В. Гордієнко, Л. М. Демидова, З. А. Загіней-Заболотенко, О. В. Зайцев, Н. С. Кончук, А. О. Левчук-Микитюк, О. К. Марін, В. К. Матвійчук, С. А. Наумюк, М. А. Рубащенко, С. К. Сергієвський, В. Р. Філіпенко, О. В. Шамара та ін. У публікаціях цих та інших правників розглядалися як загальні теоретичні аспекти відповідальності за державну зраду (її ґенеза, об'єкт, момент закінчення, спеціальна мета, суб'єкт тощо), так і деякі проблеми кваліфікації окремих зрадницьких форм. Значну увагу було приділено оцінці умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту при кваліфікації державної зради; підставам та умовам звільнення від кримінальної відповідальності за її вчинення; розмежуванню із суміжними складами кримінальних правопорушень.

Водночас, попри наявність значного обсягу напрацювань, окремі аспекти зазначеної проблема-

[1] _

[2] *Примітка.* До 26.02.2025 року цей розділ мав назву «Злочини проти основ національної безпеки» (Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо запобігання випадкам уникнення кримінальної відповідальності особами, які вчинили кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України: Закон України від 26.02.2025 №4268-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4268–20#n8 дата звернення: 17 червня 2025).

[3] Кримінальний Кодекс Української РСР: станом на 28 груд. 1960 р: Закон України від 28.12.1960. *Liga 360*: оф. вебсайт. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0006?an=480034&ed=0000_00_00 (дата звернення:16 червня 2025).

[4] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України: станом на 2 квіт. 2025 р. *Новий Кримінальний кодекс*: оф. вебсайт. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення:16 червня 2025)

тики залишаються дискусійними або недостатньо розробленими, такими, що не повною мірою враховують особливості сучасної воєнно-політичної ситуації, трансформацію суспільної свідомості у зв'язку з цим, а також потреби правозастосовної практики.

Метою статті є, по-перше, привернення уваги науковців і законодавця до визначень назви кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111 КК, та форм зрадницьких діянь, зазначених у диспозиції частини 1 цієї статті; по-друге, надання розгорнутого аналізу діянню «перехід на бік ворога» у сполученні з ознаками «в період збройного конфлікту» і «в умовах воєнного стану».

Виклад основного матеріалу дослідження. *Державна зрада* – за законодавством України про кримінальну відповідальність є особливо тяжким злочином[1], що умисно вчиняється громадянином України на шкоду зовнішній безпеці нашої держави. Кримінальна протиправність та караність за державну зраду визначені в ст. 111 КК. Нормативні заборонні приписи, наведені в цій статті, звернуті безпосередньо до громадян України. Вони ґрунтуються на обов'язках, закріплених у Розділі ІІ Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Так, відповідно до ч. 1 ст. 65 Конституції «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України»[2]. Державна зрада – це зрада суспільству, єдність, функціонування та сталий розвиток якого забезпечуються державою за посередництвом діяльності її органів влади та управління стосовно суспільства загалом та певних його сфер, зокрема. Зрадник, будучи членом суспільства та маючи статус громадянина України, своєю протиправною, суспільно небезпечною діяльністю, яка здійснюється на користь іншої держави, як правило, ворожої до України, руйнує єдність суспільства через спричинення шкоди (або можливість такого спричинення) у сфері зовнішньої безпеки держави.

Українська держава з перших днів своєї незалежності веде сувору боротьбу з державними зрадниками. До 2001 року, коли був прийнятий чинний КК, правоохоронні органи України використовували для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які зраджували державі, положення ст. 56 КК УРСР 1960 р. Ця стаття мала назву «Зрада батьківщини». У її ч. 1 злочин було визначено так: «Зрада батьківщини, тобто діяння, умисно вчинене громадянином СРСР на шкоду державній незалежності, територіальній недоторканності або воєнній могутності СРСР: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, подання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади…»[3]. Законодавець, ухвалюючи КК незалежної України, *змінив назву відповідної статті на «Державна зрада»*, маючи насамперед вагомі ідеологічні підстави. Так, рух дисидентів, що набув в Україні поширення у другій половині ХХ ст., був, як правило, пов'язаний із бажанням національного самовизначення; його представники ставили за мету корінну зміну соціального устрою в Україні на краще. Такі прагнення жодним чином не ув'язувалися з юридичною оцінкою їх діяльності з боку держави як зради саме батьківщини. Доволі часто зрадою батьківщини визнавалася також втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону, мотивами більшості таких діянь були особисті інтереси (одержати користь, побачити інше життя, отримати визнання, уникнути відповідальності тощо). Подібні вчинки фактично порушували правила перетину кордону, встановлені державою. Правозастосовна практика останніх років радянської влади перестала визнавати поведінку втікачів, пов'язану з особистими інтересами, зрадою батьківщині[4]. До вагомих обставин щодо визначення назви статті КК, якою передбачається відповідальність за зрадництво, варто віднести й зарубіжну законодавчу практику. Так, ст. 265 Кримінального кодексу Швейцарії має назву «Державна зрада»[5],

[1] *Примітка.* Згідно зі ст. 12 КК «Класифікація кримінальних правопорушень» діяння «Державна зрада» є злочином, а тому аналіз його ознак пов'язується саме з цим видом кримінальних правопорушень.

[2] Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення:16 червня 2025).

[3] Кримінальний Кодекс Української РСР: станом на 28 груд. 1960 р: Закон України від 28.12.1960. *Liga 360*: оф. вебсайт. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0006?an=480034&ed=0000_00_00 (дата звернення:16 червня 2025).

[4] Антонов НФ, Бажанов МИ, Бурчак ФГ, *Уголовный кодекс Украинской ССР* (Политиздат Украины 1987) 255

[5] Schweizerisches Strafgesetzbuch : vom 21. Dezember 1937 (Stand am 1. Januar 2025). *Alle Schweizer Bundesbehörden*: off. website. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html (datum der anfrage: 17.06.2025).

таку ж саму назву мають ст. 309 Кримінального кодексу Чеської Республіки[1] та ст. 1 глави 19 Кримінального кодексу Швеції[2].

Наведені обставини зумовили не лише зміну назви статті КК, нормою якої передбачалась кримінальна відповідальність за державну зраду, а й більш виважений підхід до визначення в диспозиції законодавчої норми переліку форм такої зради. Починаючи з перших варіантів проєкту Кримінального кодексу України, розробленого Робочою групою Кабінету Міністрів України, формами державної зради були визначені: «перехід на бік ворога у воєнний час або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або іноземним представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України»[3]. Порівнюючи запропоноване визначення із законодавчим текстом, що містився у ст. 56 КК 1960 р., можна виділити такі найбільш характерні новації: уточнені час (період), коли інша держава або незаконне збройне формування визнаються безпосередньо ворогом України; вилучена вказівка на видачу державної або військової таємниці, оскільки таке діяння є лише окремим різновидом шпигунства (саме ж визначення шпигунства та форм його вчинення були надані в статті «Шпигунство» (натепер – ст. 114 КК), якою передбачалася відповідальність іноземців та осіб без громадянства); декриміналізовано втечу за кордон та відмову повернутися з-за кордону як діяння, що визнавалися зрадою батьківщини; розширено перелік адресатів, яким надається допомога у проведенні підривної діяльності проти України; діяльність з боку іноземної держави, іноземних організацій, іноземних представників проти України охарактеризовано як підривну, замість ворожої, що дозволяє визнавати її такою, що вчиняється стосовно України у відносно мирний час; змову з метою захоплення влади включено до групи протиправних діянь, які посягають на конституційний лад та державну владу України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» – натепер ст. 109 КК)[4].

П'ятого квітня 2001 року Верховною Радою України ухвалено КК України, у ст. 111 якого надано визначення державної зради, окреслено її караність та умови, за яких громадянин України звільняється від кримінальної відповідальності за таке діяння. У ч. 1 цієї статті, на відміну від попередніх законопроєктних варіантів визначення державної зради, надано ширший перелік складових об'єкта кримінально-правової охорони. До них належать: суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність, обороноздатність, державна, економічна та інформаційна безпеки. Що стосується форм зрадницьких дій, то їх виклад зберігся з деякими редакційними уточненнями, наданими законодавцем як на час прийняття КК, так і згодом. На сьогодні форми зрадницьких дій визначені так: «перехід на бік ворога», шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (далі – «надання допомоги»).

Перелік наведених у диспозиції ч. 1 ст. 111 КК форм є вичерпним. Дві з них визначено доволі широко – «перехід на бік ворога» та «надання допомоги». Такий підхід дає можливість охопити різноманітні діяння, що становлять «перехід на бік ворога» або «надання допомоги». Вчинення хоча б одного з діянь, що підпадає під відповідну законодавчу форму, є достатнім для констатації об'єктивної сторони злочину – державної зради. Однак визначення форм, наведених у законі, за їх безпосереднім сприйняттям є оцінним, а тому для цілей правозастосування важливого значення набуває знання їх змісту.

«Перехід на бік ворога». Перехід вчиняється шляхом активної дії. У своїй більшості це складні різноманітні фізичні дії, спрямовані на безпосередню співпрацю з ворогом. Як правило, особа здійснює протиправну діяльність на користь ворога, виконуючи його завдання. Наприклад, під час ведення бойових дій на території ворога, військовослужбовець Збройних Сил України добровільно здається в полон із метою допомоги збройним формуванням держави-агресора. Можливі й випадки «переходу на бік ворога», коли особа, перебуваючи в тилу Збройних Сил України, на-

[1] Zákon trestní zákoník : Zákon of 08.01.2009 No. 40/2009 Sb. *Zákony pro lidi*: of. webové stránky. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009–40/zneni-20250211 (datum podání žádosti: 17.06.2025).

[2] Brottsbalk : av den 21 december 1962 Nr 1962:700. *Sveriges Riksdag*: off. webbplats. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/ (datum för åtkomst: 17.06.2025).

[3] *Газета «Іменем Закону»*, 16 грудня 1994, 50 6

[4] Борисов ВІ, Пащенко ОО, Євтєєва ДП та інші, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні* (Право 2024) <https://doi.org/10.31359/9786178518899> 16

дає допомогу ворожим формуванням за власної ініціативи. Наприклад, здійснює стрілянину у бік українських військовослужбовців і у такий спосіб діє на користь ворога.

«Перехід на бік ворога» може здійснюватися також із використанням інформації. У таких випадках відбувається передавання інформації ворогу в письмовій або словесній формах чи з використанням конклюдентних дій. Окремі науковці такий перехід іменують інтелектуальним[1]. При цьому дехто стверджує, що фізичний перехід пов'язується із переходом на територію ворожої держави або на територію України, що окупована ворогом, тоді як інтелектуальний перехід пов'язаний із наданням допомоги ворогу на території України[2]. Важко погодитися з такою однозначною диференціацією «переходу на бік ворога». У реальній дійсності можливі різні варіації у діяльності зрадників. Наприклад, громадянин України, мешканець щойно окупованої території, повідомляє представнику ворожих збройних формувань про схованку, де перебувають в очікувані допомоги санітари та поранені бійці Збройних Сил України.

Характерним для «переходу на бік ворога» є поєднання фізичних та інформаційних дій, які утворюють складну систему співпраці з ворогом, що відбувається інколи протягом тривалого часу. Варто при цьому зауважити, що не охоплюються поняттям «перехід на бік ворога» випадки передавання інформації, що містить державну таємницю. Це самостійна форма зрадницьких дій, а саме шпигунство.

«Перехід на бік ворога» є *закінченим злочином із моменту* встановлення громадянином України фактичних стосунків (контакту) з військовим супротивником у формі *надання згоди на співпрацю з ворогом*, метою яких є допомога ворогу на шкоду безпеці України. При цьому очікувана співпраця може починатися не обов'язково з отримання «злочинного завдання», як це зазначено в ч. 3 ст. 111 КК, а з підготовки зрадника до отримання конкретного завдання, наприклад, шляхом навчання способам здійснення диверсій, опанування засобів спеціального електронного зв'язку, керування польотами безпілотних суден тощо, що інколи потребує тривалого часу. Контакт може бути встановлений як шляхом безпосереднього прибуття до ворога або особистої зустрічі з його представником, так і через спілкування з супротивником в електронних мережах, поштове листування, телефонні розмови[3]. Такий висновок випливає зі змісту нормативного припису, наведеного в ч. 3 ст. 111 КК: «… якщо він (зрадник – В. Б.) на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив…». Це один, найбільш поширений варіант констатації моменту закінчення зрадницьких дій. Мабуть, саме такий варіант мали на увазі й автори Науково-практичного коментаря (видання 2024 р., за загальною редакцією С. А. Наумюка), надаючи судження щодо моменту закінчення зрадницьких дій у формі «переходу на бік ворога»[4]. Однак можливим є й варіант, коли зрадницькі дії будуть закінченими до встановлення безпосереднього контакту із супротивником. Це випадки, коли перехід на сторону ворога здійснюється шляхом ініційованих громадянином України активних дій на користь супротивника (стрілянина, встановлення мін, надання сигналів, радіонаведення тощо). Такі дії, на думку винного, ворог повинен (може) сприйняти в момент їх вчинення як допомогу. Не можна погодитися з оцінкою такої поведінки особи як незакінченого замаху (чи готування) на державну зраду у формі переходу на бік ворога[5], оскільки за такої суспільно небезпечної (вкрай підступної) дії на користь ворога істотна шкода інтересам України спричиняється (може бути спричинена) з початку її вчинення, що безпосередньо сприймається ворогом як допомога, або сприйняття ворожою стороною такої допомоги є реально можливим.

У літературі окремими авторами висловлюється судження щодо можливості здійснення «переходу на бік ворога» також й шляхом бездіяльності[6].

---

[1] Зайцев ОВ та Філіпенко ВР, 'Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту як одна з форм учинення державної зради' (2017) 1(77) Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка 60

[2] Тацій ВЯ, Борисов ВІ та Тютюгін ВІ, *Кримінальне право України: Особлива частина* (Право 2020) 35; Наумюк СА (ред), *Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар)* (Алерта 2024) 117

[3] Наумюк СА (ред), *Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар)* (Алерта 2024) 117

[4] --116

[5] –

[6] Кончук НС, 'Кримінальна відповідальність за державну зраду' (дис канд юрид наук, Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України 2019) 77; Наумюк СА (ред), *Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар)* (Алерта 2024) 116

В обґрунтування такого погляду Н. С. Кончук посилається на диспозицію ст. 111 КК, де зазначено, що державна зрада є діянням. Відповідно автор робить висновок: «всі способи державної зради можуть бути вчиненні як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності»[1]. Варто зазначити, що термін «діяння», застосований законодавцем у ст. 111 КК, є загальним для всіх трьох форм зрадницької поведінки, а тому позбавлений конкретики. Його треба розглядати у сполученні зі змістом кожної форми, що визначені в нормі цієї статті. Так, шпигунство може бути вчинене лише шляхом активної дії. Діями, що утворюють шпигунство є передача таємниці або збирання інформації із метою її передачі[2]. Далі, «перехід на бік ворога». Діяння описано через слово «перехід». У тлумачних словниках, незважаючи на багатозначність цього слова, «перехід» пов'язується з дією. Наприклад, зазначають: «Перехід» – «Дія за знач. переходити» або «Пересування з одного місця в інше» тощо[3]. Таким чином, припущення Н. С. Кончук може стосуватися лише форми «надання допомоги». Здійснення цієї форми зрадницького діяння шляхом бездіяльності не можна виключати.

До змін, внесених 3 березня 2022 року до законодавства України про кримінальну відповідальність[4], «перехід на бік ворога», як і «надання допомоги», охоплювали значно ширший перелік діянь, які могли бути поставлені у провину як певна форма державної зради[5]. Після уведення до КК норм про кримінальну відповідальність за колаборацію діяльність (ст. 111^1 КК) та пособництво державі-агресору (ст. 111^2 КК) значна частина діянь, що підпадали під зазначені форми, були переміщені до норм згаданих статей. На відміну від відповідних понять, визначених у ст. 111 КК, якими охоплювався значний масив зрадницьких діянь, у нових нормах КК діяння викладені конкретизовано й деталізовано настільки, що це дозволяє правозастосувачу більш упевнено підводити певний реальний випадок з ознакою суспільної небезпечності під ознаки діяння, наведеного в нормі закону про кримінальну відповідальність[6]. Саме внаслідок такої трансформації *більшість норм, що містяться в ст. 111^1 КК, а також норму ст. 111^2 КК можна вважати спеціальними щодо загальної, якою є норма ст. 111 КК (частини 1 та 2).* Однак не з усіма рішеннями, що випливають із такої трансформації, можна погодитися з міркувань політичної доцільності. Візьмемо для прикладу діяння, зазначене в ч. 7 ст. 111^1 КК: «… добровільна участь громадянина України (а таким може бути й військовослужбовець Збройних Сил України – В. Б.) … в збройних формуваннях держави-агресора…». Якщо військовослужбовець, перебуваючи на тимчасово окупованій території, вчинить таке діяння, то за чинною редакцією ч. 7 ст. 111^1 КК його поведінка визнається різновидом колабораційної діяльності, тоді як до 3 березня 2022 року таке діяння кваліфікувалося б за ст. 111 КК як державна зрада. Важко зрозуміти, з яких моральних та політичних міркувань така особа, яка урочисто склала військову присягу на вірність народу України, прирівнюється у теперішній час до колаборантів, тоді як фактично вона є державним зрадником. Тому слід погодитися з розробниками проєкту нового КК України, які пропонують до переліку зрадницьких дій включити «вступ у військове формування держави-агресора» (ст. 9.1.5 «Зрада Україні»)[7].

Обов'язковими ознаками, пов'язаними з учиненням діянь, зазначених у диспозиції норми ст. 111 КК, *є обстановка та час їх вчинення*[8]. *Для визначеного у ч. 1 цієї статті діяння «перехід на бік ворога» – це період збройного конфлікту*. У разі вчинення такого діяння *в умовах воєнного стану* дії зрадника кваліфікуються за ч. 2 ст. 111

[1] Кончук НС, 77

[2] Тацій ВЯ, Борисов ВІ та Тютюгін ВІ, *Кримінальне право України: Особлива частина* (Право 2020) 39; Наумюк СА (ред), *Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар)* (Алерта 2024) 297–298

[3] Андрієвський ЛІ (ред), *Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів: У 4 т.*, т 3 *Обе – Роб* (ВВ Яременко та ОМ Сліпушко уклад, Аконіт 2001) 609

[4] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113–20#Text (дата звернення:16 червня 2025)

[5] Наумюк СА (ред), *Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар)* (Алерта 2024) 154

[6] Борисов ВІ, Пащенко ОО, Євтєєва ДП та інші, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні* (Право 2024) <https://doi.org/10.31359/9786178518899> 55

[7] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України: станом на 2 квіт. 2025 р. *Новий Кримінальний кодекс*: оф. вебсайт. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення:16 червня 2025)

[8] Матвійчук ВК, 'Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика' (2013) (9) Юридична наука 85

КК. Кожна із зазначених обставин характеризується певною небезпечністю обстановки та має обмеження в часі[1].

Розуміння збройного конфлікту випливає зі Стратегії воєнної безпеки України, затвердженої Указом Президента України 25 березня 2021 року[2], в якій передбачені ймовірні сценарії таких конфліктів: 1) спровокований та підтриманий ззовні збройний конфлікт у межах території України; 2) втягнення України в міжнародний збройний конфлікт; 3) збройний конфлікт на державному кордоні. Із наведеного випливає, що збройний конфлікт може бути міжнародним і внутрішнім (неміжнародним)[3]. Державна зрада у формі переходу на бік ворога можлива лише при збройних конфліктах міжнародного характеру[4]. Визначальною рисою цієї ознаки є обстановка, що може виникнути в державі, наявність та протидія якій на певний момент (період, час) повинні бути встановлені державними органами на чолі з Президентом України, які безпосередньо відповідають за стан зовнішньої безпеки в державі. Інколи така констатація відбувається вже після початку збройного конфлікту. Однак збройному конфлікту притаманний і час, пов'язаний із його виникненням, локалізацією або переведенням у воєнний стан[5].

Наявність воєнного стану суворо регламентується українським законодавством, відповідно до якого такий стан має час його введення та час припинення і скасування[6]. Такий стан може бути оголошений на всій території України або в окремих її місцевостях. Воєнний стан (як обстановка вчинення злочину) відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», – «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»[7].

Окрім воєнного стану, Конституцією України передбачається також можливість оголошення *стану війни*. Такий стан за поданням Президента України (п. 19 ст. 106 Основного Закону) оголошується Верховною Радою (п. 9 ст. 85). У ст. 111 КК на стан війни як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність, безпосередньо не вказано. Однак, у разі оголошення такого стану, дії зрадників України повинні кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111 КК за обставиною «в умовах воєнного стану», що випливає із відомого в праві принципу *a fortiori* («з тим більшою підставою» або «і поготів»).

Зміна обстановки в державі на «період збройного конфлікту» або «в умовах воєнного стану» впливає на правову оцінку суміжної з «переходом на бік ворога» формою зрадницьких діянь – «наданням допомоги», яка здійснюється, як вже було зазначено, у мирні для держави часи. Варто зауважити, що за зовнішнім проявом вчинення цього діяння багато в чому збігається з «переходом на бік ворога», а тому знання про обстановку

---

[1] Борисов ВІ, Пащенко ОО, Євтєєва ДП та інші, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні* (Право 2024) <https://doi.org/10.31359/9786178518899> 53

[2] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text (дата звернення:16 червня 2025)

[3] Бантишев ОФ та Шамара ОВ, *Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)* (3-тє вид, ТОВ «Віртуальна реальність» 2014) 90

[4] Потебенько МО та Гончаренко ВГ (ред), *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина* (Форум 2001) 18; Бантишев ОФ та Шамара ОВ, –

[5] Борисов ВІ, Пащенко ОО Євтєєва ДП та інші, *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні* (Право 2024) <https://doi.org/10.31359/9786178518899> 54

[6] Конституція України (ст.ст. 64,83,85 та ін): Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення:16 червня 2025); Про оборону України: станом на 02 жовт. 2018 р: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932–12#Text (дата звернення:16 червня 2025); Про правовий режим воєнного стану: станом на 13 груд. 2022 р: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text (дата звернення:16 червня 2025).

[7] Про правовий режим воєнного стану: станом на 13 груд. 2022 р: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text (дата звернення:16 червня 2025).

та час вчинення цих діянь набувають вирішального значення для їх правової оцінки[1]. Так, «надання допомоги» в період розпочатого іншою державою збройного конфлікту (як і в умовах воєнного стану) слід визнавати «переходом на бік ворога». Для констатування такої трансформації не має значення початок надання допомоги. Вона може надаватися з початку збройного конфлікту або в межах часу його здійснення. Також можливі випадки, коли допомога почала надаватися до збройного конфлікту (у мирний час) та продовжує безперервно надаватися у період такого конфлікту (триваюча злочинна діяльність). Вона може надаватися як після досягнення домовленості з протилежною (ворожою) стороною, так і бути ініційована самим зрадником[2].

Обстановка «в умовах воєнного часу» є обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 111 КК). Редакція частини другої викладена так, що мова повинна йти про всі три діяння, зазначені в ч. 1 ст. 111 КК. Проте, якщо розглядати вчинення таких діянь у їх безпосередньому сполученні з умовами воєнного стану, то таке поєднання діяння з обтяжуючою обставиною можливе лише для «переходу на бік ворога» та шпигунства. Що стосується «надання допомоги», то безпосереднє сполучення цього діяння з умовами воєнного стану не є можливим. Вчинення різного роду дій, що охоплюються цією формою державної зради, слід визнавати «переходом на бік ворога». Наприклад, громадянин України, перебуваючи недалеко від лінії зіткнення на підконтрольній державі території, надає у своєму домі притулок та інформацію про оборонні споруди військовому розвіднику ворожої армії. Втім, за відсутності безпосереднього сполучення поєднання «надання допомоги» з обстановкою в умовах воєнного стану є можливим. Для прикладу звернімося до сьогодення. Російська Федерація, що здійснює військову агресію проти України, відповідно до ч. 1 ст. 111 КК є ворогом. Тому, вже з першого дня цієї агресії в Україні введено режим воєнного стану. Проте з іншими країнами світу Україна підтримує загалом миролюбні відносини, що різняться ступенем співробітництва та довіри. Однак не можна виключати, що державні органи деяких країн (їх організації, представники) планують, а то й проводять підривну діяльність проти нашої держави. Якщо допомога цим адресатам здійснюється саме в умовах воєнного стану, об'явленого 24 лютого 2022 року, то дії зрадників треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 111 КК[3].

Висновки. З часу проголошення незалежності Української держави норма кримінального закону про державну зраду зазнавала низки змін як концептуального, так і змістовного характеру, зумовлених ціннісними та політико-правовими чинниками. Поступова трансформація підходу до визначення такого кримінального правопорушення та його окремих форм є свідченням відходу від карально-ідеологічної системи кримінально-правового реагування та створенням збалансованої правової моделі, побудованій на пріоритеті національного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної та інформаційної безпеки держави. Водночас визначені у чинному КК форми зрадницьких дій, серед яких, зокрема, «перехід на бік ворога», мають оціночний характер, що актуалізує потребу в науковому уточненні їх змісту. Проведе дослідження з цього приводу дозволило ствердити про таке:

– «перехід на бік ворога» може бути здійснений лише шляхом активної дії, що пов'язується з етимологічною природою означального слова на його позначення;

– таку форму зрадницьких діянь можуть складати різноманітні фізичні, інформаційні дії або їх поєднання, що можуть мати прояв як на території ворожої держави, так і на території України (у тому числі окупованій ворогом);

– не виключається здійснення протиправної діяльності на користь ворога не лише шляхом виконання відповідних завдань, а й з власної ініціативи. При цьому у першому випадку кримінальне правопорушення буде вважатися закінченим із моменту встановлення громадянином України фактичних стосунків (контакту) із ворогом у формі надання згоди на співпрацю з ним. Така співпраця

[1] Борисов ВІ, 'Правова модель складу злочину «Державна зрада» та інформація в системі її ознак', *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* (VII Міжнародна науково-практична конференція, Харків, 11 травня 2023 року) 92

[2] – 89–96.

[3] Борисов ВІ, 'Правова модель складу злочину «Державна зрада» та інформація в системі її ознак', *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* (VII Міжнародна науково-практична конференція, Харків, 11 травня 2023 року) 93

може починатися або з отримання «злочинного завдання», або підготовки зрадника до отримання конкретного завдання. У другому випадку ініційовані особою зрадницькі діяння будуть закінченими до встановлення безпосереднього контакту з ворогом;

– обстановка та час вчинення злочину є обов'язковими ознаками державної зради у формі «переходу на бік ворога». Таке діяння є можливим виключно при конфліктах міжнародного характеру, за наявності обстановки «в період збройного конфлікту» або «в умовах воєнного стану». Зазначені ознаки мають час виникнення та час припинення (скасування). При цьому, у разі оголошення стану війни, дії зрадників України повинні кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111 КК – за обтяжуючою обставиною «в умовах воєнного стану»;

– зміна обстановки на «в період збройного конфлікту» або «в умовах воєнного стану» впливає на правову оцінку суміжної із «переходом на бік ворога» формою зрадницьких діянь – «наданням допомоги», яка, натомість, здійснюється зрадником у мирні для держави часи. Водночас відсутність безпосереднього зв'язку дій винного з обстановкою «в умовах воєнного стану» не виключає можливості кваліфікації його поведінки за ч. 2 ст. 111 КК як «надання допомоги».

REFERENCE

List of legal documents

Legislation

1. Brottsbalk : av den 21 december 1962 Nr 1962:700. *Sveriges Riksdag*: off. webbplats. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/ (in Swedish).
2. Schweizerisches Strafgesetzbuch : vom 21. Dezember 1937 (Stand am 1. Januar 2025). *Alle Schweizer Bundesbehörden*: off. website. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html (in German).
3. Zákon trestní zákoník : Zákon of 08.01.2009 No. 40/2009 Sb. *Zákony pro lidi*: of. webové stránky. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009–40/zneni-20250211 (in Czech).
4. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (in Ukrainian).
5. Kryminalnyi Kodeks Ukrainskoi RSR: stanom na 28 hrud. 1960 r: Zakon Ukrainy vid 28.12.1960. *Liga 360*: of. vebsait. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0006?an=480034&ed=0000_00_00 (in Ukrainian).
6. Pro oboronu Ukrainy: stanom na 02 zhovt. 2018 r: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 №1932-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932–12#Text (in Ukrainian).
7. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: stanom na 13 hrud. 2022 r: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 №389-VIII. *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text (in Ukrainian).
8. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 №121/2021. *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text (in Ukrainian).
9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zapobihannia vypadkam unyknennia kryminalnoi vidpovidalnosti osobamy, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 26.02.2025 №4268-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4268–20#n8 (in Ukrainian).
10. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh dii rezhymu voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 №2113-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113–20#Text (in Ukrainian).
11. Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: stanom na 2 kvit. 2025 r. *Novyi Kryminalnyi kodeks*: of. website. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Antonov NF, Bazhanov MI, Burchak FG, *Ugolovnii kodeks Ukrainskoi SSR* [Criminal Code of the Ukrainian SSR] (Politizdat Ukraini 1987) 880 (in Russian)

2. Bantyshev OF and Shamara OV, *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii)* [Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine] (3rd edition, TOV «Virtualna realnist» – LLC «Virtual Reality» 2014) 198 (in Ukrainian).
3. Borysov VI, Pashchenko OO, Yevtieieva DP and others, *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky v Ukraini* [Criminal Law Protection of Information Security in Ukraine] (Pravo –Law 2024) <https://doi.org/10.31359/9786178518899> 328 (in Ukrainian).
4. Yevtieieva DP, Lapkin AV and Novikova KA, *Naukovo-praktychnyi komentar do st. 436–2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (vypravdovuvannia, vyznannia pravomirnoiu, zaperechennia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, hlorofikatsiia yii uchasnykiv)* [Scientific and Practical Commentary on Article 436–2 of the Criminal Code of Ukraine (Justification, Recognition of Lawfulness, Denial of the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine, Glorification of its Participants)] (Maidan 2025) 82 (in Ukrainian).
5. Tatsii VIa, Borysov VI ta Tiutiuhin VI, *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna* [Criminal Law of Ukraine: Special Part] (Pravo – Law 2020) 768 (in Ukrainian).

Edited books

6. Andriievskyi LI (ed), *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 42000 sliv: u 4 t*., t 3 *Obe – Rob* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: 42000 words: in 4 vols, vol 3 Obe – Rob] (VV Yaremenko and OM Slipushko comp, Akonit – Aconit 2001) 928 (in Ukrainian).
7. Naumiuk SA (ed), *Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: kryminalno-pravova kvalifikatsiia v umovakh viiny (naukovo-praktychnyi komentar)* [Crimes against the foundations of national security of Ukraine: criminal law qualification in times of war (scientific and practical commentary)] (Alerta 2024) 378 (in Ukrainian).
8. Potebenko MO and Honcharenko VH (ed), *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Osoblyva chastyna* [cientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine. Special Part] (Forum 2001) 942 (in Ukrainian).

Journal articles

9. Zaitsev OV and Filipenko VR, 'Perekhid na bik voroha v umovakh voiennoho stanu abo v period zbroinoho konfliktu yak odna z form uchynennia derzhavnoi zrady' [Going over to the side of the enemy under martial law or during an armed conflict as a form of treason] (2017) 1(77) Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after Eduard Didorenko 53–62 (in Ukrainian).
10. Matviichuk VK, 'Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky: poniattia ta zahalna kharakterystyka' [Crimes against the foundations of national security: concept and general characteristic] (2013) (9) Yurydychna nauka – Juridical science 80–87 (in Ukrainian).

Newspaper articles

11. (*Hazeta «Imenem Zakonu» – The newspaper «Imenom Zakona»*, December 16, 1994, 50) 6 (in Ukrainian).

Disertations

12. Konchuk NS, 'Kryminalna vidpovidalnist za derzhavnu zradu' [Criminal liability for high treason] (PhD thesis in Law 12.00.08, Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy – Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 2019) 218 (in Ukrainian).

Conference papers

13. Borysov VI, 'Pravova model skladu zlochynu «Derzhavna zrada» ta informatsiia v systemi yii oznak'[Legal model of the crime of «High Treason» and information in the system of its features], *Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh informatyzatsii ta hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: suchasni zahrozy ta kryminalno-pravove rehuliuvannia – National Security of Ukraine in the context of informatization and globalization of social processes: modern threats and criminal law regulation* (VII International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, May 11, 2023) 89–96 (in Ukrainian).

Websites

14. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 roku' [Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2022] (*Ofis Heneralnoho prokurora – Prosecutor General's Office of Ukraine*) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (in Ukrainian).
15. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku' [Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2023] (*Ofis Heneralnoho prokurora – Prosecutor General's Office of Ukraine*) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (in Ukrainian).

16. ’Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2024 roku’ [Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2024] (*Ofis Heneralnoho prokurora – Prosecutor General’s Office of Ukraine*) <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (in Ukrainian).
17. ’2022 rik. Forma № 7 Zvit pro sklad zasudzhenykh’ [2022. Form No. 7 Report on the Composition of Convicts] (*Sudova vlada Ukrainy – Judiciary of Ukraine*) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022> (in Ukrainian).
18. ’2023 rik. Forma № 7 Zvit pro sklad zasudzhenykh’ [2023. Form No. 7 Report on the Composition of Convicts] (*Sudova vlada Ukrainy – Judiciary of Ukraine*) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023> (in Ukrainian).
19. ’2024 rik. Forma № 7 Zvit pro sklad zasudzhenykh’ [2024. Form No. 7 Report on the Composition of Convicts] (*Sudova vlada Ukrainy – Judiciary of Ukraine*) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024> (in Ukrainian).

Борисов В. І.

Державна зрада: до визначення злочину та змісту протиправного діяння «перехід на бік ворога»

Наукову статтю присвячено дослідженню кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні. На підставі аналізу КК УРСР 1960 р., матеріалів проєкту КК незалежної України, а також чинного КК 2001 р. та подальших змін до його тексту показано еволюцію законодавчих підходів до розуміння цього злочину, зокрема, з позиції визначення його назви, форм та змісту зрадницьких дій.

Окрему увагу приділено такій формі державної зради, як «перехід на бік ворога в період збройного конфлікту». Установлено, що за своїм характером вона полягає в активній поведінці – фізичній, інформаційній, змішаній, яка може відбуватися на виконання ворожого завдання чи за власною ініціативою. При цьому момент закінчення державної зради пов’язується не лише з установленням фактичних стосунків із ворогом у формі надання згоди на співпрацю з ним, а й може відбутися з початку вчинення ініційованої зрадником небезпечної дії на користь ворожої сторони.

Зроблено висновок, що державна зрада у такій формі можлива тільки при збройних конфліктах міжнародного характеру. Констатовано, що у разі оголошення стану війни, дії зрадників мають кваліфікуватися за ч.2 ст. 111 КК – за обставиною «в умовах воєнного стану». Установлено, що зміна обстановки в державі впливає на правову оцінку суміжної з «переходом на бік ворога» формою зрадницьких діянь – «наданням допомоги», яка, натомість, здійснюється у мирні часи. Водночас, у разі відсутності безпосереднього зв’язку дій винного з обстановкою в умовах воєнного стану, його поведінка може бути кваліфікована як «надання допомоги».

***Ключові слова**: кримінальна відповідальність, національна безпека, державна зрада, перехід на біг ворога, умови воєнного стану.*

Borysov V. I.

High treason: defining the crime and the content of the unlawful act of «defecting to the enemy»

This scientific article is devoted to the research of criminal liability for treason. Based on an analysis of the provisions of the 1960 CC of the Ukrainian SSR and the draft CC of Ukraine, as well as the provisions of the 2001 CC and subsequent amendments, the author illustrates how legislative approaches to defining this crime have evolved, particularly with regard to its name, forms and content.

Particular attention is paid to the form of treason known as ’defecting to the enemy during an armed conflict’. It has been established that such an act, by its nature, consists of active behaviour that can manifest as physical or informational actions (or a combination thereof) and can be carried out either in fulfilment of an enemy task or on one’s own initiative. At the same time, the moment at which high treason is committed is not only associated with the establishment of actual relations with the enemy, in the form of consenting to cooperate with them, but it may also occur from the moment the traitor initiates dangerous action in favour of the enemy.

As the defining features of ’defecting to the enemy’ are the circumstances and timing of the act, it can be concluded that this form of treason is only possible in international armed conflicts, which are characterised by the time it takes for them to emerge, be localised, or transition to a state of war. At the same time, it was noted that, in the event of a declaration of war, the actions of traitors should be classified under Part 2 of Art. 111 of the CC in circumstances involving martial

law. It has been established that a change in the state's situation to a 'period of armed conflict' or 'martial law' affects the legal assessment of treasonous acts related to 'defecting to the enemy' – 'providing assistance', which is carried out in peacetime for the state. However, in the absence of a direct link between the actions of the guilty party and the situation under martial law, their behaviour may be classified as 'providing assistance'.

***Keywords**: criminal liability; national security; high treason; defection to the enemy; conditions of martial law.*

Стаття надійшла до редакції:8.06.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.35:615.015.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-132

Н. О. Гуторова, доктор юридичнх наук, професор, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-2485-0651

Є. С. Гнедик, кандидат юридичних наук, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-3005-3624

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ КЛІНІЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА

Постановка проблеми. Одним із ключових чинників розвитку сучасної медичної науки є створення нових лікарських засобів і медичних виробів, вдосконалення методів лікування пацієнтів. Завдяки такому розвитку вже вдалося знайти ефективні способи лікування багатьох небезпечних хвороб, підвищити якість і тривалість життя людей. Обов'язковим етапом розробки нових лікарських засобів є проведення їх клінічних випробувань (досліджень) на людях. Такі дослідження, які є необхідними для розвитку медицини, з одного боку, дають можливість доступу до інноваційного і, переважно, ефективного лікування пацієнтам, особливо з тяжкими та рідкісними захворюваннями, з другого, – можуть створювати небезпеку для їх життя та здоров'я. Рівень такої небезпеки значно підвищується, якщо має місце порушення правових вимог стосовно безпечності клінічних досліджень. Крім того, викривлення результатів проведення клінічних випробувань може мати негативний вплив на громадське здоров'я у майбутньому в разі допуску на ринок лікарських засобів, які не відповідають вимогам щодо їх ефективності та безпечності.

Зважаючи на суттєву небезпеку, яку створюють певні порушення законодавства щодо порядку клінічних випробувань лікарських засобів, такі дії мають розглядатися як кримінально карані. Йдеться насамперед про суттєве порушення прав суб'єкта дослідження (пацієнта чи здорового добровольця), умисне створення небезпеки для його життя або здоров'я, невиконання вимог законодавства при проведенні клінічних досліджень, що призвело до заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю або смерті людини, тощо. Крім того, через створення суттєвої небезпеки для громадського здоров'я в цілому потребує криміналізації представлення викривлених результатів щодо безпечності й ефективності досліджуваних лікарських засобів.

Водночас, ухвалюючи рішення про криміналізацію порушення законодавства щодо клінічних випробувань лікарських засобів, необхідно виходити з того, що кримінальний закон має застосовуватися лише у випадках, коли інші засоби правового регулювання не є ефективними. Він має бути останнім, крайнім засобом, *ultima ratio*. Криміналізація порушень законодавства щодо клінічних випробувань лікарських засобів не повинна охоплювати порушення, які не є суттєвим порушенням прав суб'єкта дослідження, не створюють загрози для його життя або здоров'я, а також не вливають на повноту й об'єктивність висновків щодо ефективності та безпечності досліджуваних лікарських засобів.

Аналіз чинного кримінального законодавства щодо караності порушень при проведенні клініч-

них випробувань лікарських засобів показує його суперечливість внаслідок неузгодженості норм, які встановлюють відповідальність за діяння, передбачені ст. 321[2] Кримінального кодексу України (далі – КК України) («Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів») та ст. 141 КК України («Порушення прав пацієнта»). Ці норми не лише певною мірою конкурують між собою, а й встановлюють різні підходи до обсягу криміналізації та караності цих діянь. Судова практика винесення обвинувальних вироків судами за статтями 321[2] і 141 КК України відсутня. На думку медичних працівників, які здійснюють в Україні клінічні випробування, ст. 321[2] КК України використовується правоохоронцями переважно для здійснення на них безпідставного тиску[1] [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні кримінально-правові дослідження у цій сфері переважно присвячені формальному розгляду ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 141 і 321[2] КК України, тоді як питанням ефективності кримінальної відповідальності за порушення порядку проведенні клінічних досліджень достатньої уваги не приділяється. Такий формальний підхід застосовано у наукових працях О. Л. Старко[3], А. І. Шкодяк[4], М. Г. Карпушиної і Р. В. Вереши[5], О. Г. Фролової[6]. Питання стосовно обмеження обсягу криміналізації порушень порядку клінічних випробувань лікарських засобів розглядались у наукових статтях В. І. Борисова, О. І. Антонюк та І. І. Вишнивецького[7], О. О. Пащенка[8], в дисертаційному дослідженні Ю. М. Товта[9], а особливості відповідальності за вчинення таких діянь під час пандемії COVID-19 відбиті у статті Д. Д. Гарькавенко[10].

Викладене зумовлює необхідність проведення наукових досліджень сучасного стану застосування кримінальної відповідальності за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів в Україні, на підставі яких мають бути вироблені пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства і практики його застосування.

Метою дослідження є вироблення пропозицій щодо оптимізації кримінальної відповідальності за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів в Україні.

Матеріали і методи. Дослідження проведено у 2025 році з використанням: чинного законодавства України, що регулює порядок клінічних випробувань лікарських засобів та кримінальну відповідальність за порушення цього порядку; практики його застосування; судової статистики; регуляторних актів Європейського Союзу, а також законопроєктів щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за діяння, передбачені статтями 141 і 321[2] КК України; супровідних документів та висновків щодо цих законопроектів.

Межі наукової розвідки було обмежено лише кримінальною відповідальністю за порушення порядку клінічних досліджень лікарських засобів, оскільки такі дослідження проводяться на людях, що створює безпосередню небезпеку для їх життя і здоров'я. Питання порушення порядку доклінічного вивчення лікарських засобів, а також порушення порядку їх державної реєстрації, кримінальна відповідальність за які також передбачена ст. 321[2] КК України, в цій науковій розвідці не вивчались.

---

[1] 'Галузь клінічних досліджень в Україні потребує підтримки на державному рівні – ЄБА' (Аптека, 18 Липня 2018 р.) < https://www.apteka.ua/article/464177>

[2] Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації/перереєстрації лікарських засобів». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/8b733e36-96ff-4413-8929-0b8759a0e41d

[3] Старко О Л 'Проблеми кримінальної відповідальності за порушення прав пацієнта у сфері проведення клінічних випробувань лікарських засобів' (2021) 4 Аналітично-порівняльне правознавство 303–307 DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2021.04.52.

[4] Шкодяк А І 'Кримінально-правова оцінка порушення правил проведення клінічних досліджень лікарських засобів' (2021) 1 Часопис Київського університету права 340–344

[5] Карпушина М Г, Вереша Р В 'Види відповідальності медичного персоналу у професійній діяльності' (2023) 34 (73) 1 Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки 62–70. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.1/10.

[6] Фролова О Г *Кримінально-правова охорона фармацевтичної діяльності в Україні: основні моделі, особливості їх забезпечення та реалізації* (Алерта, 2024) 576

[7] Borysov V I, Antoniuk O I, Vyshnyvetskyy I I 'Special features of the legal status of the research subject in clinical testing of medicines' (2019) 72 (12) 2 Wiadomosci lekarskie 2464–2472

[8] Borysov V I, Antoniuk O I, Pashchenko O O Peculiarities of legal responsibility for offenses in the field of clinical trials of medicines (2020) 73(12) 2 Wiadomosci lekarskie 2833–2839

[9] Товт Ю В 'Кримінальна відповідальність за порушення встановленого порядку обігу лікарських засобів в Україні' (дис доктора філософії, Львів, 2021) 244

[10] Гарькавенко Д Д 'До питання порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів в Україні в умовах пандемії COVID-19' (2022) 1 (43) Питання боротьби зі злочинністю 140–156 <http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15815>

Враховуючи обмежені розміри текстів наукових публікацій, результати дослідження будуть викладені в двох статтях, які планується послідовно розмістити в окремих випусках збірника наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю». У першій статті оприлюднюються результати, одержані на першому і другому етапах дослідження, в другій статті – на третьому, четвертому та підсумковому етапах.

На першому етапі, з використанням методу юридичного аналізу, досліджено регуляторне законодавство щодо порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів, а саме: положення законів України «Про лікарські засоби» від 4 квітня 1996 р. № 123/96-ВР (чинний)[1] та «Про лікарські засоби» від 28 липня 2022 р. № 2469-IX (вводиться в дію з 1 січня 2027 р.)[2], наказ МОЗ України «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики» від 23 вересня 2009 р. № 690[3], а також Директиви 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 листопада 2001 р. про кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів для використання людиною[4] та Регламенту (ЄС) № 536/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 р. про клінічні випробування лікарських засобів для використання людиною та про скасування Директиви 2001/20/ЄС Текст, що стосується ЄЕЗ[5].

Далі, на другому етапі з використанням методів юридичного та системно-структурного аналізу проаналізовано кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за порушення порядку проведення клінічних досліджень лікарських засобів, ідентифіковано законодавчі прогалини та колізії, встановлено відсутність системності кримінально-правового регулювання.

Третій і четвертий етапи були присвячені аналізу судової статистики і судової практики щодо кримінальної відповідальності за порушення порядку проведення клінічних досліджень лікарських засобів, а також викладенню перспектив вдосконалення в цій частині кримінального законодавства. Проте більш докладно про ці етапи й отримані результати зазначатиметься у наступній науковій статті.

Виклад основного матеріалу.

Правове регулювання у сфері клінічних випробувань лікарських засобів в Україні на законодавчому рівні здійснюється Законом України «Про лікарські засоби» від 4 квітня 1996 р. № 123/96-ВР, частина 1 ст. 7 якого встановлює, що клінічні випробування лікарських засобів проводяться з метою встановлення або підтвердження ефективності та нешкідливості лікарського засобу. Вони можуть проводитись у лікувально-профілактичних закладах, які визначаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я. Новий Закон України «Про лікарські засоби» від 28 липня 2022 р. № 2469-IX, який є прийнятим, але ще набирає чинності, в ч. 1 ст. 10 уточнює поняття клінічного дослідження (випробування) лікарського засобу, визначаючи його як будь-яке дослідження за участю людини як суб'єкта дослідження, призначене для виявлення чи підтвердження клінічних та/або фармакологічних, та/або фармакодинамічних ефектів та/або виявлення небажаних реакцій, та/або вивчення фармакокінетики одного чи кількох досліджуваних лікарських засобів із метою оцінки його (їх) безпеки та/або ефективності. При цьому зазначимо, що чинне законодавство України оперує поняттям «клінічне дослідження лікарського засобу», тоді як новий Закон «Про лікарські засоби» використовує термін «клінічне дослідження (випробування)». Зважаючи на це, далі терміни клінічне випробування і клінічне дослідження лікарського засобу будуть використовуватися як синоніми.

Оскільки клінічне дослідження (випробування), на відміну від доклінічного дослідження лікарських засобів, проводиться на людях, то регуляторне законодавства встановлює низку суттєвих обмежень, спрямованих на захист прав і законних

[1] Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[2] Про лікарські засоби: Закон України від 28.07.2022 № 2469-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–20#Text

[3] Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: Наказ МОЗ України від 23.09.2009 № 690 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#Text

[4] Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/83/oj

[5] Regulation (EU) No 536/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on clinical trials on medicinal products for human use, and repealing Directive 2001/20/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/536/oj

інтересів таких людей – суб'єктів дослідження. Такими суб'єктами виступають або пацієнти, або здорові добровольці. Враховуючи, що метою клінічного дослідження (випробування) є встановлення або підтвердження нешкідливості лікарських засобів, то завжди зберігається ризик негативного впливу досліджуваних лікарських засобів на здоров'я суб'єкта дослідження. Завданням регуляторних норм у цій сфері є максимальне вжиття заходів щодо мінімізації можливих негативних наслідків для здоров'я людини, яка добровільно дала інформовану згоду на такі дослідження (випробування), а також вжиття ефективних заходів щодо їх усунення. Такі вимоги містяться як у законах України, так і в підзаконному нормативному акті – наказі МОЗ України «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики» від 23 вересня 2009 р. № 690. Вимоги щодо безпечності клінічних досліджень (випробувань) лікарських засобів передбачені й *acquis communautaire*, зокрема Директивою 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 листопада 2001 р. про Кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів для використання людиною[1]14 та Регламентом (ЄС) № 536/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 р. про клінічні випробування лікарських засобів для використання людиною та про скасування Директиви 2001/20/ЄС Текст, що стосується ЄЕЗ[2]15.

До основних вимог щодо захисту суб'єкта клінічного дослідження (випробування) слід віднести такі:

1) клінічне випробування лікарських засобів може проводитись лише за наявності дозволу, який надається уповноваженим органом, та позитивного висновку комісії з питань етики щодо етичних і морально-правових аспектів клінічних випробувань; такі дозволи надаються лише за умови позитивних висновків експертизи матеріалів доклінічного вивчення щодо ефективності лікарського засобу та його безпечності, а також переконливих даних про те, що ризик побічної дії лікарського засобу буде значно нижчим за очікуваний позитивний ефект;

2) наявність добровільної інформованої згоди суб'єкта клінічного випробування лікарських засобів або, у випадка передбачених законодавством, іншої особи;

3) укладення перед початком клінічних випробувань лікарського засобу договору про страхування життя та здоров'я суб'єкта клінічного випробування в порядку, передбаченому законодавством;

4) зупинення клінічних випробувань чи окремих їх етапів у разі виникнення загрози здоров'ю або життю суб'єкта клінічного випробування у зв'язку з їх проведенням, а також за бажанням такого суб'єкта чи його законного представника;

5) обов'язок щодо вжиття передбачених законодавством заходів для забезпечення безпеки суб'єкта клінічного випробування при тимчасовому або повному зупиненні такого випробування.

Порушення хоча б однієї із зазначених вимог при проведенні клінічного випробування (дослідження) лікарського засобу є суттєвим порушенням прав людини, що створює загрозу для її житті або здоров'я. Виходячи з цього, саме наявність таких порушень має розглядатися як підстава для криміналізації відповідних діянь, вчинених при проведенні клінічних випробувань лікарських засобів.

Окрім заподіяння шкоди правам, свободам, у тому числі життю і здоров'ю окремої людини, певні порушення порядку проведення клінічних випробувань можуть заподіяти суттєву шкоду публічному здоров'ю в цілому, що також слід розглядати як підставу для криміналізації. Йдеться про викривлення результатів, фальсифікацію відомостей і надання завідомо неправдивих висновків щодо ефективності та безпечності лікарського засобу, який досліджувався.

Проведене дослідження, що ґрунтується на сутності клінічних випробувань лікарських засобів та регуляторного законодавства в цій сфері, дозволяє перейти до розгляду *норм кримінального права, які передбачають відповідальність за порушення порядку клінічних випробувань*. Ці положення, виконуючи роль санкції у логічній правовій нормі, мають утворювати єдину цілісну систему правового регулювання відносин щодо клінічних випробувань лікарських засобів.

КК України на момент його ухвалення у 2001 році передбачав лише одну спеціальну

[1] [14] Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/83/oj

[2] [15] Regulation (EU) No 536/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on clinical trials on medicinal products for human use, and repealing Directive 2001/20/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/536/oj

норму, в якій встановлювалась відповідальність за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів. Йдеться про ст. 141 КК України («Порушення прав пацієнта»), відповідно до якої караним є проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки. Порівнюючи положення цієї статті з передбаченими регуляторним законодавством вимогами щодо захисту прав і свобод суб'єкта клінічних випробувань, слід звернути увагу на те, що караним є лише такий вид порушень, як проведення випробувань без письмової згоди. Науковці цілком слушно як вади цієї статті зазначають неузгодженість термінології, що використовується в законодавстві у сфері охорони здоров'я і кримінальному законодавстві, а також невідповідність назви ст. 141 КК України диспозиції цієї статті. Так, зокрема, поняття пацієнта, тобто людини, яка звернулась за медичною або реабілітаційною послугою чи допомогою і якій така послуга або допомога надається, не може ототожнюватися із суб'єктом клінічних досліджень лікарських засобів, оскільки останнім може бути також і людина, яка не потребує медичної послуги або допомоги (здоровий доброволець)7. Цілком слушно акцентується увага і на назві ст. 141 КК України («Порушення прав пацієнта»), оскільки кримінально карані порушення цих прав не обмежуються лише проведенням клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди8[1]. Не є безперечним і формулювання диспозиції ст. 141 КК України, оскільки такі дії, як проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, не можуть за своїм характером бути причиною наслідку у виді смерті пацієнта або настання інших тяжких наслідків (у розумінні тяжких наслідків для здоров'я людини). Незважаючи на це, законодавець у тексті ст. 141 КК України використовує між діянням і наслідками словосполучення «якщо ці дії спричинили», що свідчить про суттєві вади цієї статті.

Санкція ст. 141 КК України передбачає покарання у виді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Слід зауважити, що така ж сама санкція передбачена й у ч. 1 ст. 119 КК України («Вбивство через необережність»). Тобто в разі настання смерті пацієнта, щодо якого мало місце порушення порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів, законодавець не вважає, що порушення порядку виконання професійних обов'язків, яке призвело до вчинення злочину, передбаченого ст. 141 КК України, якось впливає на його тяжкість і, відповідно, караність. Як мінімум, логічним було б передбачити в санкції ст. 141 КК України додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

П'ятого липня 2012 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію або обіг фальсифікованих лікарських засобів» КК України був доповнений ст. 321^2 («Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів»). Диспозиція ч. 1 цієї статті встановлювала караність умисного порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань лікарських засобів, фальсифікації їх результатів, а також порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів. На відміну від ст. 141 КК України, відповідно до ст. 321^2 караним вважається сам факт вчинення відповідного порушення, при цьому санкція ч. 1 цієї статті встановлює відповідальність у виді позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років. У разі вчинення такого порушення повторно або за попередньою змовою групою осіб санкція ч. 2 ст. ст. 321^2 КК України передбачає покарання у виді позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років. Спричинення таким порушенням наслідків у виді смерті потерпілого або інших тяжких наслідків передбачено ч. 3 цієї статті. За такі діяння санкція передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

[1] [7] Borysov V I, Antoniuk O I, Vyshnyvetskyy I I 'Special features of the legal status of the research subject in clinical testing of medicines' (2019) 72 (12) 2 Wiadomosci lekarskie 2464–2472

Порівнюючи диспозиції і санкції ст. 141 і ст. 321[2] КК України, очевидним стає суперечливість цих законодавчих положень. Важко пояснити, чому будь-яке порушення порядку доклінічного вивчення і клінічних випробувань лікарських засобів (злочин із формальним складом) карається більш суворо, ніж проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки? Ще менш зрозумілим є співвідношення санкцій за злочини, передбачені ст. 141 і ч. 3 ст. 321[2] КК України, які констатують настання однакових наслідків – спричинення смерті пацієнта або інших тяжких наслідків. Будь-яку логіку в таких законодавчих змінах шукати важно, тому поясненням може бути лише безсистемність внесення змін до кримінального закону за недостатньої професійної кваліфікації у сфері кримінального права авторів законопроєкту.

Висновки. Проведення клінічних випробувань лікарських засобів є необхідним етапом їх створення, на якому перевіряється ефективність і безпечність таких засобів для пацієнтів. Враховуючи, що клінічні випробування проводяться на людях (пацієнтах або здорових добровольцях), вони завжди в тій або іншій мірі можуть заподіяти шкоду їх здоров'ю, а інколи й життю. Для мінімізації такої шкоди законодавством України, яке відповідає правовим актам ЄС у цій сфері, передбачені вимоги щодо порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів.

Кримінальна відповідальність за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів, виходячи з принципу *ultima ratio*, має встановлюватися не за будь-які порушення, а лише за ті, що створюють загрозу життю або здоров'ю суб'єктів випробувань, порушують їх права та (або) полягають у фальсифікації результатів клінічних випробувань лікарських засобів щодо їх ефективності і безпечності.

Чинне кримінальне законодавство України щодо порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів (статті 141 та 321[2] КК України) є суперечливим. Криміналізація діянь, передбачених ст. 321[2] КК України, в частині караності будь-якого порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів є надмірною і такою, що створює підґрунтя для безпідставного тиску на медичних працівників, які здійснюють подібну діяльність. Все це свідчить про необхідність реформування кримінального законодавства у відповідній сфері. Шляхи такого реформування будуть запропоновані у наступній статті.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/83/oj (in English)
2. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya klinichnyx vyprobuvan» likars»kyx zasobiv ta ekspertyzy materialiv klinichnyx vyprobuvan» i Typovoho polozhennya pro komisiyi z pytan» etyky: Nakaz MOZ Ukrayiny vid 23.09.2009 № 690 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#Text (in Ukrainian)
3. Regulation (EU) No 536/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on clinical trials on medicinal products for human use, and repealing Directive 2001/20/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/536/oj (in English)
4. Pro likars»ki zasoby: Zakon Ukrayiny vid 04.04.1996 № 123/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text. (in Ukrainian)
5. Pro likars»ki zasoby: Zakon Ukrayiny vid 28.07.2022 № 2469-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–20#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Frolova O H *Kryminal»no-pravova oxorona farmacevtychnoyi diyal»nosti v Ukrayini: osnovni modeli, osoblyvosti yix zabezpeche nnya ta realizaciyi* [Criminal legal protection of pharmaceutical activities in Ukraine: main models, features of their provision and implementation.] (Alerta, 2024) 576 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Borysov V I, Antoniuk O I, Vyshnyvetskyy I I 'Special features of the legal status of the research subject in clinical testing of medicines' (2019) 72 (12) 2 Wiadomosci lekarskie 2464–2472

3. Borysov V I, Antoniuk O I, Pashchenko O O Peculiarities of legal responsibility for offenses in the field of clinical trials of medicines (2020) 73(12) 2 Wiadomosci lekarskie 2833–2839
4. Harkavenko D D 'Do pytannya porushennya vstanovlenoho poryadku doklinichnoho vyvchennya, klinichnyx vyprobuvan» ta derzhavnoyi reyestraciyi likars»kyx zasobiv v Ukrayini v umovax pandemiyi COVID-19' [On the issue of violation of the established procedure for preclinical studies, clinical trials and state registration of medicinal products in Ukraine during the COVID-19 pandemic] (2022) 1 (43) Pytannya borotby zi zlochynnistyu 140–156 <http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15815> (in Ukrainian)
5. Karpushyna M H, Veresha R V 'Vydy vidpovidal»nosti medychnoho personalu u profesijnij diyalnosti' [Types of responsibility of medical personnel in professional activities] (2023) 34 (73) 1 Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky 62–70 DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.1/10. (in Ukrainian)
6. Shkodyak A I 'Kryminalno-pravova ocinka porushennya pravyl provedennya klinichnyx doslidzhen likarskyx zasobiv' [Criminal legal assessment of violations of the rules for conducting clinical trials of medicinal products.] (2021) 1 Chasopys Kyyivs»koho universytetu prava 340–344 (in Ukrainian)
7. Starko O L 'Problemy kryminalnoyi vidpovidalnosti za porushennya prav paciyenta u sferi provedennya klinichnyx vyprobuvan likarskyx zasobiv' [Problems of criminal liability for violation of patient rights in the field of clinical trials of medicinal products] (2021) 4 Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo 303–307 DOI: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2021.04.52. (in Ukrainian)

Thesis

8. Tovt Yu V 'Kryminalna vidpovidal»nist» za porushennya vstanovlenoho poryadku obihu likars»kyx zasobiv v Ukrayini' [Criminal liability for violation of the established procedure for the circulation of medicines in Ukraine] (dys doktora filosofiyi, Lviv, 2021) 244 (in Ukrainian)

Analytical documents

9. Poyasnyuvalna zapyska do proyektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny shhodo udoskonalennya vidpovidalnosti za porushennya vstanovlenoho poryadku doklinichnoho vyvchennya, klinichnyx vyprobuvan» i derzhavnoyi reyestraciyi/perereyestraciyi likarskyx zasobiv» [EXPLANATORY NOTE to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine to Improve Liability for Violation of the Established Procedure for Preclinical Studies, Clinical Trials and State Registration/Re-Registration of Medicinal Products»] URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/8b733e36-96ff-4413-8929-0b8759a0e41d (in Ukrainian)

Websites

10. 'Haluz klinichnyx doslidzhen v Ukrayini potrebuye pidtrymky na derzhavnomu rivni – YeBA' [The clinical research industry in Ukraine needs support at the state level – EBA] (Apteka, 18 Lypnya 2018 r.) <https://www.apteka.ua/article/464177> (in Ukrainian)

Гуторова Н. О., Гнедик Є. С.
Кримінальна відповідальність за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів в Україні: аналіз законодавства

Стаття присвячена аналізу регуляторного законодавства України та acquis communautaire щодо правового регулювання порядку клінічних випробувань лікарських засобів, а також кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за порушення такого порядку. У статті викладені результати перших двох етапів дослідження питань кримінальної відповідальності за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів в Україні.

Виокремлено положення регуляторного законодавства, спрямовані на забезпечення безпеки життя і здоров'я суб'єктів клінічних випробувань лікарських засобів (пацієнтів і здорових добровольців), недопущення порушень їх прав, а також недопущення викривлення результатів випробувань в частині ефективності і безпечності лікарських засобів.

Проведення клінічних випробувань лікарських засобів є необхідним етапом їх створення, на якому перевіряється ефективність і безпечність таких засобів для пацієнтів. Враховуючи, що клінічні випробування проводяться на людях (пацієнтах або здорових добровольцях), вони завжди в тій або іншій мірі можуть заподіяти шкоду їх здоров'ю, а інколи й життю. Для мінімізації такої шкоди законодавством України, яке відповідає правовим актам ЄС у цій сфері, передбачені вимоги щодо порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів.

Кримінальна відповідальність за порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів, виходячи з принципу ultima ratio, має встановлюватися не за будь-які порушення, а лише за ті, що створюють загрозу

життю або здоров'ю суб'єктів випробувань, порушують їх права та (або) полягають у фальсифікації результатів клінічних випробувань лікарських засобів щодо їх ефективності і безпечності.

Чинне кримінальне законодавство України щодо порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів (статті 141 та 3212 КК України) є суперечливим. Криміналізація діянь, передбачених ст. 3212 КК України, в частині караності будь-якого порушення порядку клінічних випробувань лікарських засобів є надмірною і такою, що створює підґрунтя для безпідставного тиску на медичних працівників, які здійснюють подібну діяльність. Все це свідчить про необхідність реформування кримінального законодавства у відповідній сфері.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, клінічні випробування лікарських засобів, злочини проти життя і здоров'я, злочини проти громадського здоров'я.*

Gutorova N. O., Gnedyk Ye. S.

Criminal liability for violation of the procedure for clinical trials of medicines in Ukraine: analysis of legislation

The article is devoted to analyzing the regulatory legislation of Ukraine and the Acquis Communautaire regarding the legal regulation of the procedure for clinical trials of medicines and criminal legislation providing liability for violating such procedure. The article presents the results of the first two stages of the study of criminal liability for violating the procedure for clinical trials of medicines in Ukraine.

The provisions of regulatory legislation aimed at ensuring the safety of life and health of medicines clinical trial subjects (patients and healthy volunteers), preventing violations of their rights, and avoiding distortion of test results regarding the effectiveness and safety of medicines are highlighted.

Conducting clinical trials of medicinal products is a necessary stage in their development, where the effectiveness and safety of these products for patients are tested. Considering that clinical trials are conducted on people (patients or healthy volunteers), they can, to some degree, cause harm to their health, and sometimes even to their lives. To minimize such damage, the legislation of Ukraine, which complies with EU legal acts in this area, stipulates requirements for the procedure for conducting clinical trials of medicinal products. Criminal liability for violating the procedure for clinical trials of medicinal products, based on the ultima ratio principle, should be established not for any violations, but only for those that pose a threat to the life or health of trial subjects, violate their rights and (or) consist in falsifying the results of clinical trials of medicinal products for their effectiveness and efficiency.

It is substantiated that the current criminal legislation of Ukraine regarding the violation of the procedure for clinical trials of medicinal products (Articles 141 and 321–2 of the Criminal Code of Ukraine) is contradictory – criminalization of acts provided for in Article 321–2 of the Criminal Code of Ukraine, in terms of the punishability of any violation of the procedure for clinical trials of drugs, is excessive and creates the basis for unjustified pressure on medical workers who conduct such activities. All this suggests the need to reform criminal legislation in this area.

Keywords*: criminal liability, clinical trials of medicines, crimes against life and health, crimes against public health.*

Стаття надійшла до редакції:15.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.322
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-140

Н. В. Нетеса, кандидат юридичних наук, старший дослідник, учений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0567-4296

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ВОРОГУ У ВОЄННІЙ СФЕРІ В УМОВАХ КОНКУРЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ: ДОКТРИНАЛЬНІ, ЗАКОНОДАВЧІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. В умовах збройного протистояння країн взаємодія з військовим супротивником, що може набувати різноманітних форм та проявів, становить серйозну загрозу національним інтересам держави, яка зазнала агресії. Незалежно від того, у якій сфері така взаємодія здійснюється (економічній, політичній, воєнній, інформаційній, адміністративній, правоохоронній тощо), а інколи й незалежно від того, є вона свідомою чи необдуманою, вона має своїм безпосереднім чи похідним наслідком створення умов для реалізації ворогом його загарбницьких планів. Саме цей факт, ймовірно, врешті-решт на восьмому році вторгнення РФ на територію України спонукав національного законодавця до рішучих дій у напрямку розуміння потреби в розробці потужної правової платформи для протидії цьому небезпечному явищу. Але зумовлена обставинами повномасштабної агресії поспішність у «вдосконаленні» положень чинного законодавства про кримінальну відповідальність за взаємодію з ворогом на тлі вже наявної в КК норми про державну зраду створила серйозну проблему застосування законодавчих новел, пов'язану, зокрема, із викривленням розуміння сутності криміналізованих явищ, створенням невиправданої конкуренції, а іноді й колізії норм, стиранням меж між суспільно небезпечними та допустимими формами поведінки українських громадян, насамперед тих, що опинилися на окупованих територіях, та ін.

Все це свідчить про актуальність пошуку шляхів та способів розв'язання окресленої проблеми саме у контексті тлумачення законодавчих положень про кримінально-правову заборону визначених у законі форм взаємодії з ворогом, адже, як бачимо, незважаючи на велику кількість теоретично обґрунтованих наукових пропозицій щодо вдосконалення норм кримінального законодавства та поданих законопроєктів, положення норм закону про кримінальну відповідальність у розглядуваній сфері залишаються стабільними з моменту їх запровадження, що змушує зміщувати акцент у подоланні наявних законодавчих вад у площину правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі спекти недосконалості норм КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за ті чи інші форми взаємодії з ворогом, потрапили у фокус уваги українських дослідників ще на етапі обговорення відповідних законопроєктів про внесення змін до КК і значно загострилися після початку застосування нових норм на практиці. Так, серед науковців, які одними з перших відреагували на законодавчі новели воєнного часу у розглядуваній сфері і висловили на сторінках своїх публікацій пропозиції, зокрема, щодо співвідношення загальної норми про державну зраду з тими нормами, які виявилися по суті її варіаціями, слід відмітити Є. О. Письменського, Р. О. Мовчана, О. О. Дудорова, М. І. Хавронюка, О. К. Маріна, Н. О. Антонюк, М. С. Бондаренка, О. О. Кравчука, З. А. Загиней-Заболотенко, Д. О. Олєйникова, О. І. Букрєєва, М. А. Рубащенка, В. В. Фєдосєєва та ін. Проте наявні напрацювання у досліджуваній сфері не вичерпали собою цієї проблематики, адже багатоваріативність у реальному житті можливих

форм надання ворогу допомоги, зокрема, воєнного характеру, змушує переглядати усталені підходи до кваліфікації однотипних форм поведінки і вимагає не лише постановки проблеми та формулювання теоретично обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства, а й оцінки таких пропозицій на предмет можливості їх реалізації у нормотворчості у найкоротші терміни, адже інертність нормотворчого процесу не дозволяє вчасно реагувати на потреби правозастосування. Більше того, будь-яка зміна законодавства не повинна здійснюватися у відриві від аналізу стану справ у практиці його застосування, адже це тягне за собою низку наслідків процесуального характеру, в тому числі прийняття рішень щодо перекваліфікації діянь або взагалі закриття кримінальних проваджень зі всіма випливаючими з цього негативними наслідками.

Метою статті є вироблення науково обґрунтованого підходу до розв'язання проблеми конкуренції норм, що передбачають кримінальну відповідальність за взаємодію з державою-агресором у вигляді надання допомоги ворогу у воєнній сфері (ст. 111, ч. 7 ст. 111^1, ст. 111^2 та ст. 114^2 КК), з позиції забезпечення чіткого й адекватного тлумачення вживаних у цих нормах термінів із тим, щоб уникнути правової невизначеності та забезпечити одноманітність практики застосування цих норм КК в умовах чинності їх нинішніх редакцій.

Виклад основного матеріалу. Надання допомоги ворогу у воєнній сфері, напевно, є однією з найрізноманітніших форм взаємодії з ним, що може мати прояв як фізичних, так і інформаційних діянь, і, у широкому сенсі, охоплювати різні сфери життєдіяльності суспільства – від власне надання допомоги у веденні бойових дій проти України шляхом участі у збройних формуваннях супротивника чи передачі йому військово значущої інформації, до сприяння йому в економічній сфері з метою підтримки воєнних дій (наприклад, шляхом фінансування бойових дій, постачання товарів як військового призначення, так і такого, що може використовуватися й у мирних цілях, як-от, хімікатів, технологій тощо), інформаційній сфері (участь у ворожій пропаганді, поширення дезінформації, спрямованої на дискредитацію Збройних Сил України та її військово-політичного керівництва, підрив обороноздатності України, здійснення інших інформаційних маніпулятивних впливів), гуманітарній сфері та ін. Водночас зауважимо, що в межах цієї статті питання взаємодії з ворогом у воєнній сфері нами розглядатиметься у тісному сенсі, що обумовлюється насамперед обраним методологічним підходом, що дозволить забезпечити наукову точність дослідження, його структурну завершеність та практичну значущість отриманого наукового результату.

Надання допомоги ворогу у воєнній сфері, по суті, є пособництвом у веденні агресивної війни чи агресивних воєнних дій, що з певною мірою умовності дозволяє застосовувати положення ч. 5 ст. 27 КК, де міститься визначення пособника, для визначення можливих форм, в яких може надаватися допомога ворогові. Це дозволяє констатувати, що проявами такої допомоги може бути надання порад, вказівок, надання засобів чи знарядь або усуненням перешкод для ведення бойових дій проти України, переховування осіб, які ведуть бойові дії проти України, їх техніки, озброєння тощо.

Слід зазначити, що на теперішній час кримінальна відповідальність за надання ворогу допомоги у воєнній сфері фактично передбачена одразу кількома нормами розділу I Особливої частини КК України, серед яких: ст. 111 КК (державна зрада), де міститься вказівка на таку форму об'єктивної сторони, як «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України», вчинення якої в умовах воєнного стану є кваліфікуючою ознакою, передбаченою ч. 2 цієї статті; ч. 7 ст. 111^1 КК (колабораційна діяльність), де йдеться про надання вказаним у ній суб'єктам «допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України». Крім того, кримінальна відповідальність за так звану інформаційну допомогу ворогу у вигляді несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненого в умовах воєнного або надзвичайного стану, передбачена й у ст. 114^2 КК. Здавалося б, кримінальна відповідальність за поширення так званої військово значущої інформації як самостійну, відмінну від державної зради

та колабораційної діяльності, форму суспільно небезпечної допомоги ворогу мала б наставати лише у разі необдуманого вчинення таких діянь (принаймні на це вказувалося у пояснювальній записці до відповідного законопроєкту[1]), проте ця розмежувальна ознака повністю нівелюється, коли йдеться про ч. 3 ст. 114[2] КК, де серед іншого вказана мета надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за відсутності ознак державної зради або шпигунства[2]. Дотичною до розглядуваного питання є й норма, закріплена у ст. 111[2] КК (пособництво державі-агресору), в частині такої форми об'єктивної сторони, як вчинення дій, спрямованих на допомогу указаним у законі суб'єктам шляхом реалізації чи підтримки їх рішень та дій, коли, наприклад, допомога полягає у наданні інформації про осіб (учасників АТО, бойових дій, пенсіонерів Збройних сил України чи правоохоронних органів, патріотично налаштованих осіб тощо), щодо яких у держави-агресора є рішення про нейтралізацію, знищення чи придушення супротиву, або ж у наданні приміщень чи порад, де краще розмістити військову техніки чи особовий склад збройних формувань держави-агресора чи які маршрути пересування є найоптимальнішими та ін., сприяючи тим самим реалізації їхніх логістичних завдань[3].

Така ситуація створює ефект так званої надмірної криміналізації суспільно небезпечної поведінки, коли законодавець криміналізував діяння, що є тотожними тим, за які вже була передбачена кримінальна відповідальність у ст. 111 КК, застосувавши під час опису їх об'єктивних ознак одні й ті самі або схожі формулювання, які водночас співвідносяться між собою як ціле та частина, як-от: в одних випадках вживаються достатньо широкі за змістом та обсягом формулювання «надання допомоги» (ч. 7 ст. 111[1] КК) або «умисні дії, спрямовані на допомогу (пособництво)» (ст. 111[2] КК), а в інших, – конкретизується окрема форма надання допомоги (ст. 114[2] КК). При цьому ознак, які б дозволяли розмежувати відповідні кримінальні правопорушення, зокрема, за правилами конкуренції загальної та спеціальної норми, законодавець не виокремлює, що за термінологією М. І. Хавронюка, є проявом порушення принципу пропорційності[4]. Не вирішує цієї проблеми й уже згадана вище вказівка у ч. 3 ст. 114[2] КК на відсутність ознак державної зради або шпигунства, адже за контекстом цієї норми є підстави вважати, що мова йде лише про зміст поширюваної інформації, яка не повинна становити державну таємницю. Звісно, що законодавець, доповнюючи КК, в якому уже передбачалася кримінальна відповідальність за державну зраду, нормами про колабораційну діяльність у воєнній сфері, пособництво державі-агресору та поширення військово значущої інформації, навряд чи ставив собі за мету створити конкуренцію норм, а тим паче їх колізію. Вочевидь, що його метою було забезпечити диференціацію кримінальної відповідальності, адже незважаючи на фактичну тотожність окремих форм аналізованих кримінальних правопорушень, у санкціях порівнюваних кримінально-правових норм містяться явно неспіврозмірні за суворістю покарання. Так, наприклад, якщо за вчинюваний у відповідній формі колабораціонізм (ч. 7 ст. 111[1] КК) як максимально суворе передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років, то несанкціоноване поширення військово значущої інформації навіть з метою її надання ворожій стороні (ч. 3 ст. 114[2] КК) карається позбавленням волі на строк від 8 до 12 років. Проте, як уже зазначалося, незазначення в законі розмежувальних ознак окремих форм надання допомоги ворогу призвело до істотних складнощів розмежування цих кримінальних правопорушень.

---

[1] Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (реєстр. № 7189 від 22.03.2022 р.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7189&conv=9.

[2] Нетеса Н. В. 'Поширення військово значущої інформації як форма надання інформаційної допомоги ворогу: проблемні аспекти розмежування суміжних складів злочинів' Формування механізму притягнення до відповідальності представників держави-агресора в світлі ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 7 листопада 2024) 70.

[3] Нетеса Н. В. 'Інформаційні кримінально-протиправні діяння, що передбачають співпрацю з державою агресором (ст.ст. 111–1, 111–2 КК України)' Борисов В. І. та інші Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія (В. І. Борисов, О. О. Пащенко ред, Право, 2024) 96.

[4] Хавронюк М. І. 'Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України' <https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

Результатом цього стала неодноманітна слідча та судова практика, у якій абсолютно ідентичні діяння набувають різної кримінально-правової оцінки. Яскравим прикладом наведеного є випадки, коли діяння, що полягають у поширенні громадянами України з використанням мережі Інтернет або засобів електронного зв'язку інформації військово значущого характеру щодо місць дислокації підрозділів ЗСУ (зокрема, військової техніки, особового складу, блокпостів та маршрутів пересування тощо), кваліфікуються:

– за ч. 2 ст. 111 КК як державна зрада у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, вчинене в умовах воєнного стану (наприклад, ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 18.05.2022 р., справа № 490/1658/22-к[1]);

– за ч. 7 ст. 111[1] КК як надання допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, шляхом збору та передачі інформації про переміщення військової техніки і особового складу ЗСУ, а також місць постійної і тимчасової дислокації підрозділів ЗСУ (наприклад, вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 29.03.2023 р., справа № 204/80/23[2]);

– за ч. 3 ст. 114[2] КК як поширення інформації про переміщення та розташування ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом ЗС України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного стану та з метою надання такої інформації незаконним збройним формуванням (наприклад, вирок Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська від 14.02.2023 р., справа № 202/1594/23[3]).

При цьому, як показав аналіз вироків суду, у більшості таких випадків вживаються фактично тотожні текстуальні конструкції: «*з метою надання допомоги представникам збройних формувань держави-агресора (незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території), використовуючи власний мобільний телефон марки ...., за допомого месенджера .... (використовуючи аккаунт соціально-орієнтованої мережі ....), в особистій переписці з представником збройних формувань держави-агресора (незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території) передав (поширив) останньому інформацію про місце розташування особового складу та техніки ЗСУ. Вказана інформація про місця скупчення особового складу та техніки ЗСУ та інших воєнізованих підрозділів України не була розміщена у відкритому доступі Генеральним штабом ЗС України, Міністерством оборони України, Головним Управлінням розвідки Міністерства оборони України на офіційних сторінках, інших медіа-ресурсах або ЗМІ*». При цьому чи є територія, на якій вчиняється діяння, окупованою (деокупованою), предметом розгляду суду в жодному випадку не ставала та не враховувалася при прийнятті рішення у справі.

Вочевидь, що різна кримінально-правова кваліфікація подібних за своєю природою діянь в умовах існуючої диференціації кримінальної відповідальності є неприпустимою, оскільки суперечить принципу правової визначеності як складової засади верховенства права, який, як справедливо наголошує З. А. Заболотенко-Загиней, передбачає, що кожен громадянин відповідно до обставин має орієнтуватися в тому, яка саме правова норма застосовується у конкретному випадку, та мати змогу, користуючись за потреби допомогою компетентних радників, передбачати у розумних межах, виходячи із заданих обставин, які наслідки може мати конкретний вчинок[4]. Правова невизначеність, яка наявна нині у формулюванні ознак такої форми об'єктивної сторони передбаченого ч. 7 ст. 111[1] КК складу кримінального правопорушення, як надання допомоги у веденні бойових дій проти України, створює серйозні ризики неоднакового

[1] Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 18.05.2022 р., справа № 490/1658/22-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104434628.

[2] Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 29.03.2023 р., справа № 204/80/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109869204.

[3] Вирок Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська від 14.02.2023 р., справа № 202/1594/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109032886.

[4] Загиней З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія (Видавничий дім «АртЕк», 2015) 341.

тлумачення та відповідно застосування закону. За таких обставин відповідальність за неточність, недостатню чіткість і суперечливість законодавчих положень має покладатися на державу в особі її компетентних органів, яка не змогла забезпечити належну якість правового регулювання означеної сфери суспільних відносин. Це так зване правило пріоритету норми за найбільш сприятливим для особи тлумаченням, на що прямо вказав Вищий адміністративний суд України у своїй ухвалі від 31 серпня 2016 р. у справі №826/1162/16[1]. У протилежному випадку, як убачається, буквальне прочитання закону, що має своїм наслідком розширення сфери його застосування, фактично вступатиме у протиріччя із конституційним принципом, закріпленим у ч. 3 ст. 62 Основного Закону України, згідно з яким усі сумніви мають тлумачитись на користь особи, діяння якої кваліфікується. Отже, за наведеної ситуації фактично має застосовуватися норма, яка, з одного боку, більш детально визначає ознаки кримінально караного діяння, а з другого, передбачає менш суворе покарання – ч. 3 ст. 114[2] КК. Крім того, відповідно до усталеного доктринального положення щодо дії темпоральних норм у часі, яке знайшло своє втілення у п. 2) ч. 3 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність»[2], у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться у нормативно-правових актах, що вступили в дію пізніше[3]. У даному випадку пізнішим за часом законом, який, на наше переконання, й має застосовуватися у наведеній ситуації, є норма ст. 114[2] КК, яка з'явилася в КК 27 березня 2022 р. у зв'язку з набранням чинності Законом України №2160-IX від 24.03.2022 р.[4], тоді як статтею 111[1] (колабораційна діяльність) КК було доповнено на підставі Закону №2108-IX від 03.03.2022 р.[5] (набув чинності 15.03.2022 р.). Така позиція була обґрунтована нами у науково-правовому висновку щодо питань, пов'язаних з кваліфікацією кримінальних правопорушень за ч. 7 ст. 111[1] КК України, що був підготовлений на запит Верховного Суду та знайшов своє безпосереднє відображення підчас формулювання правової позиції Верховного Суду у постанові від 10 грудня 2024 р.[6]

З урахуванням викладеного вважаємо, що у ситуації, що є предметом нашого розгляду, подолання наявної колізії кримінально-правових норм має насамперед враховувати правила та принципи дії закону у часі, а також ґрунтуватися на застосуванні прогресивних методів тлумачення кримінально-правових норм, одним з яких є телеологічний (або цільовий, теологічний) спосіб, що полягає у правильному визначенні мети, з якою приймалася відповідна норма, а також у подальшому встановленні відповідності тексту нормативно-правового акта цій меті[7]. Цей спосіб тлумачення, за справедливим твердженням Б. В. Малишева, дозволяє запобігти формалізованому, «бюрократичному» тлумаченню норм права, що призводить до спотворення аксіологічних орієнтирів правового регулювання та нівелювання соціальних наслідків того чи іншого висновку про смисл норми права[8]. Отже, керуючись зазначеним способом тлумачення правових норм, вважаємо, що кваліфікація дій особи за ознаками колабораційної діяльності, передбаченої ч. 7 ст. 111[1] КК (в тому числі у розглядуваному нами випадку поширення (надання) інформації про переміщення зброї та дислокацію особового складу Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань шляхом передачі через мережу Інтернет діючому військовослужбовцю незаконного збройного формування, створеного на тимчасово окупованій території, або діючому військовослужбовцю держави-агре-

[1] Ухвала Вищого адміністративного суду України від 31 серпня 2016 р., справа №826/1162/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/60759266.

[2] *Примітка*. Зазначений Закон України набрав чинності 20 вересня 2023 р., але буде введений в дію через рік з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні.

[3] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. №3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354–20#Text/.

[4] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. №2160-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160–20#Text.

[5] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. №2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108–20#Text.

[6] Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 10.12.2024 р. у справі №202/13808/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238.

[7] Горбатюк В. Л. 'Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм' (2016) 1 (16) Інформація і право 81.

[8] Малишев Б. В. 'Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти' (2011) 10 Адвокат 13

сора), буде виправданою лише за умови, якщо будуть встановлені іманентні ознаки колабораційної діяльності як такої, що являє собою співпрацю громадян України *на окупованих територіях* з ворогом шляхом надання йому допомоги у проведенні підривної діяльності проти України[1]. Тобто, на відміну від інших можливих форм взаємодії з агресором у формі надання йому допомоги, колабораційна діяльність (незалежно від того, чи вказав на це законодавець безпосередньо у тексті закону) завжди відбувається в обстановці окупації і передбачає наявність сталих зв'язків суб'єкта правопорушення із відповідною окупованою територією (місце проживання, місце реєстрації, місце ведення господарської або іншої діяльності тощо)[2], поза межами якої явища колабораціонізму існувати не може. У разі вчинення відповідних діянь особами, які не мають зв'язків із тимчасово окупованою територією, навіть якщо така особа є громадянином України, але при цьому проживає в інших місцевостях, такі діяння не є колабораційною діяльністю за своєю суттю, а тому їх необхідно кваліфікувати за наявності до того підстав за іншими статтями, зокрема, 111, 111^2, 114^2 КК. Так само для кваліфікації діяння як колабораційної діяльності обов'язковому встановленню підлягає елемент взаємодії особи з ворогом (окупантом), яка передбачає систематичну співпрацю, що не обмежується одиничним фактом надання допомоги ворогу і за своєю енергетичною суттю означає сприяння підривним діям держави-агресора. Крім того, при розв'язанні питання кваліфікації діяння особи на користь застосування ч. 7 ст. 111^1 КК важливо враховувати характер наданої допомоги, яка має стосуватися саме ведення бойових дій проти України, нормативне визначення яких міститься у ст. 1 Закону України «Про оборону України» і фактично охоплює вирішення бойових (спеціальних) завдань під час відсічі збройної агресії проти України, ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту або виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння)[3].

З наведеного випливає, що надання допомоги ворогу у веденні бойових дій проти України охоплює дуже широке коло суспільно небезпечних діянь – від перешкоджання діяльності органів військового управління чи військових підрозділів шляхом блокування, пошкодження, знищення, захоплення або незаконного утримання військових об'єктів та комунікацій до застосування фізичного чи психічного насильства, підкупу, обману стосовно військовослужбовців для перешкоджання виконанню ними поставлених завдань, а також передачі, поширення та вчинення інших незаконних дій з так званою військово значущою інформацією на користь ворога та всупереч інтересам України. При цьому особа, яка надає таку допомогу, не обов'язково має усвідомлювати суть бойових дій, достатньо, що вона в загальних рисах розуміє, що в результаті її дій буде завдано шкоду Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, або добровольчим формуванням чи такі дії призведуть до загибелі людей. З огляду на це вважаємо за доцільне підтримати думку фахівців, які пропонують розглядати надання допомоги у веденні бойових дій проти України у контексті ч. 7 ст. 111^1 КК як вчинення особою в інтересах військового супротивника України дій, які: 1) полегшують, роблять можливими, підвищують ефективність ведення бойових дій незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, чи збройних формувань держави-агресора; 2) ускладнюють, унеможливлюють чи знижують ефективність ведення бойових дій Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України[4]. При цьому для розмежування надання допомоги у веденні бойових дій проти України від інших форм надання допомоги державі-агресору, якщо воно пов'язане з наданням певних ресурсів, важливе значення набуває встановлення цільового призначення відповідного ресурсу для ведення бойових дій та способу його використання у протиправній діяльності. Так, наприклад, випадки, коли надаються транспортні засоби, інша техніка, різні матеріали, приміщення

[1] Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія (Алерта, 2024) 419.

[2] Кравчук О. О., Бондаренко М. С. 'Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111–1 КК' (2022) 3 Юридичний науковий електронний журнал 199 <http://www.lsej.org.ua/3_2022/3_2022.pdf>.

[3] Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932–12#Text.

[4] Малюк В В ред Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування (Алерта, 2023) 145.

для розташування техніки чи особового складу тих самих незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, або збройних чи воєнізованих формувань держави-агресора, забезпечення їх продуктами харчування та ін. ресурсами, які не є озброєнням і безпосередньо не задіяні у веденні бойових дій проти України, не є колабораційною діяльністю у розумінні ч. 7 ст. 111[1] КК. Такі випадки, за наявності до того підстав можуть кваліфікуватися як надання допомоги в межах інших складів кримінальних правопорушень – державної зради, інших форм колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору, несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Висновки. Надмірна криміналізація суспільно небезпечної поведінки, пов'язаної із взаємодією з ворогом у воєнній сфері, має на теперішній час своїм наслідком невиправдану конкуренцію, а інколи, й колізію кримінально-правових норм, що актуалізує потребу у пошуку шляхів подолання наявної ситуації у сфері кримінально-правового регулювання питань протидії взаємодії з ворогом з тим, щоб, з одного боку, максимально забезпечити захист національних інтересів держави, а з іншого, – не допустити грубого порушення основних прав і свобод громадян. Найчастіше серед фахівців-правознавців вирішення цієї проблеми пропонується шляхом внесення змін до законодавства, а саме шляхом виключення зі ст. 111[1] КК норми про колабораційну діяльність у воєнній сфері, відповідальність за яку на сьогодні передбачена в її ч. 7, з пропозицією кваліфікації відповідних дій за ознаками державної зради згідно зі ст. 111 КК[1]. Подібний підхід хоча й виглядає теоретично обґрунтованим і певною мірою спрямований на усунення наявних законодавчих вад, але він вбачається логічно незавершеним та несистемним, адже будь-яке виключення норми з КК тягне за собою низку правових наслідків для практики застосування, зокрема, актуалізує питання про необхідність і можливість перекваліфікації вчинених діянь з урахуванням правил про зворотну дію закону у часі. Вбачається, що такі ініціативи мають супроводжуватися пропозиціями щодо доповненням КК відповідними перехідними положеннями з тим, щоб не допустити порушення прав та свобод осіб, щодо яких розпочаті кримінальні провадження або ухвалені вироки за ознаками ч. 7 ст. 111[1] КК, а також забезпечити дотримання фундаментальних принципів кримінального права, які не дозволяють погіршувати становище осіб у випадку змін законодавства про кримінальну відповідальність. Це питання особливо загострюється, враховуючи те, що санкція ч. 2 ст. 111 КК (державна зрада), на яку пропонується перекваліфікувати так званий воєнний колабораціонізм у випадку виключення з КК ч. 7 ст. 111[1], є суворішою, оскільки передбачає за вчинення державної зради в умовах воєнного стану покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років або довічного позбавлення волі, з конфіскацією майна, тоді як чинна редакція санкції ч. 7 ст. 111[1] КК – позбавлення волі на строк від 12 до 15 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої. З огляду на це у ситуації, що досліджується, найефективнішим способом подолання правових колізій в умовах інертності законодавчого процесу та водночас необхідності забезпечення потреб практики в одноманітному застосуванні кримінально-правових норм є встановлення адекватного змісту вживаних у законі термінів та дійсної сутності криміналізованих явищ, що досягається насамперед за допомогою застосування телеологічного способу тлумачення норм, що передбачає з'ясування дійсної мети прийняття відповідної норми. У нашому випадку це означає щонайменше необхідність встановлення іманентних ознак колабораційної діяльності як такої, що являє собою співпрацю громадян України з ворогом саме на окупованих територіях в його інтересах та на шкоду Україні.

[1] Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія (Алерта, 2024) 224–225.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu rozpovsiudzhenniu informatsii pro napravlennia, peremishchennia

mizhnarodnoi viiskovoi dopomohy v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh viiskovykh formuvan Ukrainy, vchynene v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu (reiestr. № 7189 vid 22 berez. 2022). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7189&conv=9 (in Ukrainian).

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 03 berez. 2022 № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108–20#Text (in Ukrainian).
3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu poshyrenniu informatsii pro napravlennia, peremishchennia zbroi, ozbroiennia ta boiovykh prypasiv v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viiskovykh formuvan, vchynenomu v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 24 berez. 2022 № 2160-IKh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160–20#Text (in Ukrainian).
4. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06 hrud. 1991 № 1932-KhII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932–12#Text (in Ukrainian).
5. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24 serp. 2023 № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354–20#Text/ (in Ukrainian).

Cases

6. Postanova Verkhovnoho Sudu kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 10 hrud. 2024. Sprava № 202/13808/23 (provadzhennia № 51–7874 km 23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238 (in Ukrainian).
7. Ukhvala Tsentralnoho raionnoho sudu m. Mykolaieva vid 18 trav. 2022. Sprava № 490/1658/22-k. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104434628 (in Ukrainian).
8. Ukhvala Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 31 serp. 2016. Sprava № 826/1162/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/60759266 (in Ukrainian).
9. Vyrok Industrialnyi raionnyi sud m. Dnipropetrovska vid 14 lut. 2023. Sprava № 202/1594/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109032886 (in Ukrainian).
10. Vyrok Krasnohvardiiskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 29 berez. 2023. Sprava № 204/80/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109869204 (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky v Ukraini: monohrafiia* / Borysov V. I. ta in.; red. V. I. Borysov, O. O. Pashchenko [Criminal and legal protection of information security in Ukraine: monograph] (Pravo, 2024) 328 (in Ukrainian).
2. Pysmenskyi Ye. O. *Kryminalno-pravovi problemy protydii kolaboratsiinii diialnosti: monohrafiia* [Criminal and legal problems of counteracting collaboration: monograph] (Alerta, 2024) 438 (in Ukrainian).
3. Zahynei Z. A. *Kryminalno-pravova hermenevtyka: monohrafiia* [Criminal law hermeneutics: monograph] (Vydavnychyi dim «ArtEk», 2015) 380 (in Ukrainian).

Edited books

4. Maliuk V. V. (red) *Zlochynna kolaboratsiia v umovakh zbroinoi ahresii: praktychnyi poradnyk z kryminalno-pravovoi otsinky ta rozmezhuvannia* [Criminal collaboration in the context of armed aggression: practical guide to criminal law assessment and delimitation] (Alerta, 2023) 312 (in Ukrainian).

Journal articles

5. Horbatiuk V. L. 'Bahatoaspektna protsedura tlumachennia pravovykh norm' [Multidimensional procedure of interpretation of legal norms] (2016) 1(16) Informatsiia i pravo 79–84 (in Ukrainian).
6. Kravchuk O. O., Bondarenko M. S. 'Kolaboratsiina diialnist: naukovo-praktychnyi komentar do novoi statti 111–1 KK' [Collaboration activity: scientific and practical commentary on the new Article 111–1 of the Criminal Code] (2022) 3 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 199 <http://www.lsej.org.ua/3_2022/3_2022.pdf> (in Ukrainian).
7. Malyshev B. V. 'Teleolohichnyi sposib tlumachennia norm prava: zahalnoteoretychni aspekty' [Teleological method of interpretation of legal norms: general theoretical aspects] (2011) 10 Advokat 7–14 (in Ukrainian).

Conference papers

8. Netesa N. V. 'Poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii yak forma nadannia informatsiinoi dopomohy vorohu: problemni aspekty rozmezhuvannia sumizhnykh skladiv zlochyniv' [Dissemination of militarily significant information

as a form of providing information assistance to the enemy: problematic aspects of delimitation of related offences] *Formuvannia mekhanizmu prytiahnennia do vidpovidalnosti predstavnykiv derzhavy-ahresora v svitli ratyfikatsii Ukrainoiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu (Kyiv, 7 lystopada 2024 r.) 69–73 (in Ukrainian).

Websites

9. Khavroniuk M. I. 'Pomylky u zakonakh voiennoho chasu: shchodo zmin Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Errors in the laws of wartime: on amendments to the Criminal Code of Ukraine] <https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/> (in Ukrainian).

Нетеса Н. В. Проблеми кваліфікації надання допомоги ворогу у воєнній сфері в умовах конкуренції кримінально-правових норм: доктринальні, законодавчі та правозастосовні аспекти

їНаукову статтю присвячено аналізу кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за надання допомоги ворогу у воєнній сфері (ст. 111, ч. 7 ст. 111[1], ст. 111[2] та ст. 114[2] КК). Констатується надмірна криміналізація суспільно небезпечної поведінки, пов'язаної із взаємодією з ворогом у воєнній сфері, яка має своїм наслідком невиправдану конкуренцію, а інколи, й колізію зазначених кримінально-правових норм, яка призводить до неодноманітної судової та слідчої практики кваліфікації фактично тотожних діянь.

У роботі аналізуються судові прецеденти та доктринальні підходи до кваліфікації надання допомоги у воєнній сфері, фокусується увага на пошуку шляхів розв'язання наявної конкуренції зазначених норм та формулюється авторське бачення розмежування різних форм взаємодії з ворогом. Окремий акцент у статті робиться на необхідності забезпечення системного підходу до вдосконалення кримінального законодавства у сфері протидії взаємодії з ворогом, який передбачає не лише виключення колізійної норми з КК, а й формулювання пропозицій щодо доповненням КК відповідними перехідними положеннями, які б передбачали процедуру перекваліфікації діянь з тим, щоб не допустити порушення прав та свобод осіб, щодо яких розпочаті кримінальні провадження або ухвалені вироки, а також забезпечити дотримання фундаментальних принципів кримінального права, які не дозволяють погіршувати становище осіб у випадку змін законодавства про кримінальну відповідальність.

Як результат робиться висновок, що найефективнішим способом подолання правових колізій в умовах інертності законодавчого процесу та необхідності забезпечення потреб практики в одноманітному застосуванні норм про кримінальну відповідальність за надання ворогу допомоги у воєнній сфері є встановлення адекватного змісту вживаних у законі термінів та дійсної сутності криміналізованих явищ, зокрема, колабораційної діяльності, що досягається насамперед за допомогою застосування телеологічного способу тлумачення норм, що передбачає з'ясування дійсної мети прийняття відповідної норми та встановлення іманентних ознак криміналізованого явища.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, надання допомоги ворогу у воєнній сфері, колабораційна діяльність, державна зрада, пособництво державі-агресору, поширення військово значущої інформації, конкуренція норм, колізія норм.*

Netesa N. V. Problems of qualification of assistance to the enemy in the military sphere in the context of competition of criminal law provisions: doctrinal, legislative and law enforcement aspects

The article is devoted to the analysis of criminal law provisions that establish liability for providing assistance to the enemy in the military sphere (Article 111, Part 7 of Article 111[1], Article 111[2] and Article 114[2] of the Criminal Code). The author notes that there is an excessive criminalization of socially dangerous behavior related to interaction with the enemy in the military sphere, which results in unjustified competition and sometimes a conflict of these criminal law provisions, which leads to a diverse judicial and investigative practice of qualifying virtually identical acts.

The article analyzes judicial precedents and doctrinal approaches to the qualification of assistance in the military sphere, focuses on finding ways to resolve the existing competition of these norms and formulates the author's vision of distinguishing between different forms of interaction with the enemy. The article places special emphasis on the need to ensure a systematic approach to improving criminal legislation in the area of countering cooperation with the enemy, which involves not only the exclusion of a conflict of laws provision from the CC, but also the formulation of proposals to supplement the CC with appropriate transitional provisions which would provide for the procedure of reclassification of acts in order to prevent violation of the rights and freedoms of persons against whom criminal proceedings have been initiated or sentences have been passed, and also to ensure compliance with the fundamental principles of criminal law.

As a result, it is concluded that the most effective way to overcome legal conflicts in the context of the inertia of the legislative process and the need to meet the needs of practice in the uniform application of the provisions on criminal liability for assisting the enemy in the military sphere is to establish the adequate content of the terms used in the law and the true essence of the criminalized phenomena, in particular, collaboration, which is achieved primarily through the use of the teleological method of interpretation of the provisions, which provides for clarification of the actual

***Keywords**: criminal liability, assistance to the enemy in the military sphere, collaboration, treason, aiding the aggressor state, dissemination of militarily significant information, competition of norms, conflict of norms.*

Стаття надійшла до редакції: 5.06.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.322(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-150

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0001-8646-3441

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА «ПОЛІТИЧНУ» КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ЗАКОНОДАВЧОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ*

Постановка проблеми. Проблематика протидії «політичному» колабораціонізму набуває особливої актуальності в контексті триваючої збройної агресії російської федерації проти України, яка супроводжується систематичним проведенням заходів політичного характеру на тимчасово окупованих територіях, спрямованих на легітимізацію окупаційного режиму та формування лояльного ставлення місцевого населення до держави-агресора. До таких заходів, зокрема, належать організація псевдореферендумів, проведення виборів до незаконно створених органів влади, а також мітингів, зібрань і демонстрацій, що мають пропагандистське спрямування на підтримку окупації та поширення ідеології держави-окупанта. Вказана діяльність становить серйозну загрозу національній безпеці України, оскільки сприяє поступовій інтеграції тимчасово окупованих територій до політичного та адміністративного простору російської федерації, ускладнюючи процес їх реінтеграції та відновлення державного суверенітету.

Одним із провідних напрямів протидії «політичному» колабораціонізму є кримінально-правовий напрям, що передбачає як нормативне закріплення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, пов'язані з добровільною співпрацею громадян України з окупаційною владою у виборчій та політичній сфері на тимчасово окупованих територіях, так і реалізацію відповідних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб у межах правозастосовної практики.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) у частинах 5 та 6 ст. 111[1] передбачає кримінальну відповідальність за окремі прояви «політичного» колабораціонізму, зокрема за такі його форми, як: 1) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; 2) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; 3) організація та проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради; 4) активна участь у таких заходах.

Водночас зазначені положення КК, попри їх значущість у системі засобів протидії «політичному» колабораціонізму, не позбавлені суттєвих недоліків, зумовлених надмірною поспішністю ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» №2108-IX від 3 березня 2022 р. Швидке запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність відбулося без належного попереднього доктринального опрацювання та експертного обговорення. Унаслідок цього ви-

* *Примітка.* Стаття підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

никли як теоретичні, так і прикладні труднощі, які істотно ускладнюють ефективне застосування відповідних положень кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність й досі не стали предметом окремих наукових розвідок. У більшості випадків відповідні питання розглядалися опосередковано – у межах комплексних досліджень, присвячених кримінальній відповідальності за колабораційну діяльність загалом. Окремі аспекти досліджуваної тематики висвітлювалися у наукових працях таких українських дослідників, як К. Ю. Гончаренко, О. О. Дудоров, Д. П. Євтєєва, О. О. Кравчук, Є. В. Коваленко, В. В. Кузнецов, А. В. Лапкін, Р. О. Мовчан, Н. В. Нетеса, Є. О. Письменський, Ю. А. Пономаренко, О. В. Плетньов, О. Е. Радутний, М. А. Рубащенко, М. В. Сийплокі, О. В. Тананакін, М. І. Хавронюк.

Зазначені науковці не лише здійснили ґрунтовний аналіз положень частин 5 та 6 ст. 111[1] КК, що передбачають відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, а й обґрунтовано вказали на основні недоліки чинної редакції відповідних положень кримінального законодавства. Однак більшість дослідників обмежилися лише критичним аналізом чинного законодавчого регулювання, не запропонувавши конкретних шляхів його вдосконалення. У наукових працях майже не представлено системних підходів до оновлення відповідних положень статей або конкретних варіантів їх нової редакції.

Отже, **метою статті** є вироблення шляхів вдосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність на основі аналізу чинного законодавства та виявлених його недоліків.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з аналізу *загальних проблем кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність*, тобто таких, що є притаманними всім її формам. Так, чинна редакція положень КК, що передбачають кримінальну відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, містить три загальні проблеми.

Перша з них – *невизначеність суб'єкта кримінальної відповідальності*. Так, серед науковців відсутня єдність у підходах до визначення суб'єкта «політичної» колабораційної діяльності, що зумовлено наявними недоліками законодавчої техніки у формулюваннях частин 5 та 6 ст. 111[1] КК. Зокрема, у ч. 6 ст. 111[1] КК взагалі відсутня будь-яка вказівка на суб'єкта кримінального правопорушення, а в ч. 5 цієї статті вживання конструкції «добровільне зайняття громадянином України…, а також участь в організації та проведенні…» викликає сумнів щодо того, чи є ознака громадянства обов'язковою лише для першої частини диспозиції, чи вона поширюється й на всі передбачені дії?[1] Це породжує неоднозначне трактування кола осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відповідні діяння.

У зв'язку з цим у науковій літературі сформувалося два основні підходи. Прихильники першого вважають, що у частинах 5 та 6 ст. 111[1] КК йдеться про загального суб'єкта кримінального правопорушення, оскільки закон не містить прямої вказівки на громадянство як обов'язкову ознаку, на відміну від інших частин цієї статті (наприклад, ч. 1 та ч. 2)[2]. Прихильники другого підходу наполягають на спеціальному суб'єкті – виключно громадянинові України. На їх думку, це відповідає історичній, соціальній та правовій природі колабораціонізму як явища, що полягає у свідомій співпраці громадянина (підданого) з ворогом проти власної держави, а також узгоджується зі специфікою складу вказаного кримінального правопорушення щодо державної зради (ст. 111 КК)[3].

Поділяючи другу позицію, вважаю за доцільне нормативно закріпити у відповідних положеннях КК, які передбачають кримінальну відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, чітку вказівку на наявність в особи громадянства України як обов'язкову ознаку суб'єкта цього кримінального правопорушення. Зазначене сприятиме

---

[1] Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В, Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 331–332

[2] Музика А. А., 'Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок' *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні:* матеріали міжнародної наукової конференції (Харків, 5 травня 2022) 108 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/06/Конф_Кримінально_правові_відповіді_Пономаренко_2022.pdf> дата звернення 17 травня 2025

[3] Письменський Є. О., 'Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111–1 КК України' (2024) 86(4) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 341 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86(4)__53> дата звернення 17 травня 2025

дотриманню принципу юридичної визначеності та запобігатиме довільному тлумаченню кримінального законодавства.

Якщо ж законодавець хоче окремо встановити кримінальну відповідальність за «політичну» окупаційну діяльність – ті самі дії, але вчиненні іноземцями або особами без громадянства, – це слід зробити за межами ст. 111[1] КК, адже така кримінальна діяльність не є колабораційною за своєю сутністю.

Друга загальна проблема – *невизначеність місця (обстановки) вчинення політичного колабораціонізму*. У наукових дослідженнях здебільшого вважається, що місцем вчинення діянь, які охоплюються «політичним» колабораціонізмом, є саме окуповані території України. Проте окремі науковці звертають увагу, що відповідні дії можуть здійснюватися також і за межами окупованих територій – на інших територіях України або навіть за її межами (зокрема на території держави-агресора)[1]. З огляду на це виникає правова невизначеність, оскільки чинна редакція ст. 111[1] КК не містить чітких вказівок на обов'язковість ознаки місця/обстановки («в умовах окупації») для всіх форм колабораціонізму, що може створювати проблеми з кваліфікацією таких діянь. У результаті цього діяння, вчинені поза межами окупованих територій, але спрямовані на підтримку окупаційного режиму, можуть бути невиправдано «привілейовані», кваліфікуючись за ч. 5 або ч. 6 ст. 111[1] КК, а не за більш суворими нормами (зокрема за ст. 111 КК)[2].

Слід зазначити, що вирішенню зазначеної проблеми сприяє правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, викладена у постанові від 10 грудня 2024 р. у справі №202/13808/23[3]. У зазначеному рішенні наголошено, що колабораціонізм є можливим лише в умовах окупації, які й визначають сутність цього явища. Іншими словами у контексті колабораційної діяльності словосполучення «на окупованій території» загалом є тотожним взаємодії з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією «в умовах окупації». Це тлумачення дозволяє стверджувати, що просторово-обстановочна ознака є іманентною характеристикою колабораційної діяльності – незалежно від конкретної її форми[4].

Водночас, з огляду на мінливість судової практики, вважаю за доцільне закріпити у диспозиціях відповідних частин ст. 111[1] КК, які передбачають відповідальність за «політичну» колабораційну діяльність, пряму вказівку на вчинення діяння «в умовах окупації території», або уточнення щодо фактичного перебування суб'єкта цих кримінальних правопорушень на тимчасово окупованій території як обов'язкової ознаки обстановки вчинення такого правопорушення.

Третя загальна проблема – це *відсутність прямої вказівки на добровільність дій, що становлять «політичну» колабораційну діяльність.* Зазначена законодавча прогалина створює ризик притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які були вимушені співпрацювати з державою-агресором не з власної волі, а під впливом насильства, погроз, тиску чи інших обставин непереборної сили. Так, у науковій літературі слушно зауважується, що саме добровільність є визначальною ознакою колабораційної діяльності, яка дозволяє відмежувати її від поведінки, зумовленої обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння (наприклад, стан крайньої необхідності тощо). З огляду на це доцільним вбачається нормативне закріплення добровільності як обов'язкової ознаки всіх форм «політичної» колабораційної діяльності, передбачених ст. 111[1] КК.

Після висвітлення загальних проблем, характерних для всіх форм «політичної» колабораційної діяльності, слід зосередитися на окремих її різновидах. Зокрема, уваги потребують *проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у виборчій сфері,* які мають власну специфіку та викликають чимало дискусій у науковому середовищі.

Так, ч. 5 ст. 111[1] КК встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у виборчій сфері, а саме за: 1) участь в організації

[1] Хавронюк М. І., 'Кримінальна відповідальність за колабораціонізм' (Центр політико-правових реформ) <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu> дата звернення 17 травня 2025

[2] Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В, Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 332–333

[3] Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, постанова від 10 грудня 2024 р. у справі №202/13808/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238> дата звернення 17 травня 2025

[4] Рубащенко М. А., 'Верховний суд у спробах розібратися в хитросплетіннях положень КК України про колабораціонізм (аналіз постанови ККС від 10.12.2024р.) (2025) 1 Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування 54 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvndipdr_2025_1_6> дата звернення 10 травня 2025

та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; 2) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території. За вчинення зазначених діянь передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Зазначене законодавче положення містить низку суттєвих недоліків, що ускладнюють його ефективне та обґрунтоване застосування.

По-перше, йдеться про проблему *невизначеності змісту понять «організація» та «проведення» виборів або референдумів*. Законодавство України про вибори та референдуми, КК не розкривають, які конкретні дії охоплюються кожним із цих понять, що створює істотні труднощі при правозастосуванні. Наприклад, незрозуміло, чи слід кваліфікувати як «організацію» лише дії керівного характеру (формування виборчих комісій, визначення місць голосування, призначення відповідальних осіб), чи до неї також належать технічні та допоміжні дії, зокрема виготовлення бюлетенів або забезпечення роботи приміщення для голосування тощо. Аналогічні питання виникають і стосовно «проведення» – чи охоплює цей термін лише дії, пов'язані з днем голосування (реєстрація виборців, видача бюлетенів, підрахунок голосів), чи також й подальші дії, пов'язані з підбиттям підсумків голосування, їх оголошенням і затвердженням[1]. Відсутність чіткої дефініції спричиняє ризик надмірно широкого тлумачення цих понять, у тому числі – криміналізації дій осіб, які виконували незначні або технічні функції без наміру сприяти окупаційній владі. З огляду на це доцільним є нормативне визначення понять «організація» та «проведення».

По-друге, проблемою є й *невизначеність конструкції «участь в організації та проведенні» незаконних виборів та/або референдумів*. Дослідники звертають увагу на нечіткість такого формулювання у ч. 5 ст. 111[1] КК, де законодавець використовує сполучник «та» між словами «організація» та «проведення», що створює труднощі під час визначення конкретних форм участі. Зокрема, незрозуміло, чи передбачає відповідальність одночасну участь особи і в організації, і в проведенні таких заходів, чи достатньо лише одного з цих елементів?[2] Щодо некоректності використання єднального сполучника «та» в указаній формі «політичного» колабораціонізму, аргументовану позицію висловив М. І. Хавронюк[3]. Враховуючи зазначене, сполучник «та» має бути замінений на сполучник «чи»/«або». Це є актуальним й для ч. 6 ст. 111[1] КК[4].

По-третє, існує проблема *можливості кримінального переслідування виборців, які взяли участь у незаконних виборах чи референдумах на тимчасово окупованих територіях*. Законодавець передбачив відповідальність не за організацію чи проведення незаконних виборів як таких, а за «участь» у цих процесах, що суттєво розширює коло потенційних суб'єктів кримінального правопорушення. Водночас законодавство прямо відносить виборців до учасників процесу виборів чи референдуму, а, отже, на суто граматичному рівні їх безпосередня участь у голосуванні також може бути охоплена диспозицією цієї норми[5]. Відсутність у законі чіткої вказівки щодо непоширення кримінальної відповідальності на виборців створює суттєву правову невизначеність і ризики масового кримінального переслідування осіб, які діяли з мотивів самозбереження, або побоюючись репресій. Виходячи з цього, слід виключити участь виборців у голосуванні з-під дії ч. 5 ст. 111[1] КК, вказавши, що таке діяння не становить складу колабораційної діяльності.

По-четверте, проблемним моментом є *складність відмежування публічних закликів до прове-*

[1] Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В, Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 336

[2] Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В, Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 334–341

[3] Хавронюк М. І., 'Кримінальна відповідальність за колабораціонізм' (Центр політико-правових реформ) <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu> дата звернення 17 травня 2025

[4] Тищенко Є. Ф., 'Щодо удосконалення диспозицій частин третьої та шостої статті 111[1] Кримінального кодексу України' (2023) 1–2 Вісник Кримінального судочинства 138 <https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/Visnyk_Krim_Sud_1-2_23_231013_avt_2-132-141.pdf> дата звернення 17 травня 2025

[5] Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В, Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 338

дення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території та інших форм «інформаційного» колабораціонізму. У науковій літературі звертається увага, що такі дії, хоча і спрямовані на легітимізацію політичних ініціатив окупаційного режиму, однак за способом вчинення вони фактично є інформаційними проявами підтримки окупаційної влади. Через це виникають труднощі при правозастосуванні, зокрема щодо відмежування складу злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111[1] КК, від суміжних складів, що охоплюють інші форми інформаційного сприяння окупаційній адміністрації, зокрема, ч. 1 або ч. 6 ст. 111[1] КК, а також ст. 436[2] КК. Відсутність чітких критеріїв розмежування вказаних складів створює ризики як необґрунтованого застосування сукупності кримінальних правопорушень, так і зворотної ситуації – штучного зменшення тяжкості діяння шляхом кваліфікації його за менш суворою статтею[1].

По-п'яте, виникає й проблема *різної суспільної небезпечності «публічних закликів» та безпосередньої участі у незаконних виборах чи референдумі,* що містяться в одній частині статті. У наукових джерелах звертається увага на неоднозначність караності публічних закликів до проведення незаконних виборів або референдуму (ч. 5 ст. 111[1] КК). Науковці відзначають, що чинна редакція статті фактично ставить на один рівень суспільну небезпечність проведення виборів чи референдуму і публічних закликів до їх проведення, які є лише підбурюванням до таких дій. Це створює ситуацію необґрунтованого зрівнювання за тяжкістю цих двох форм злочинних діянь, хоча ступінь їх суспільної небезпечності є, очевидно, різним (сам факт незаконних виборів є більш небезпечним порівняно з їх інформаційною підтримкою)[2].

Хоча у КК й є випадки поєднання в одній частині статті певного діяння та публічних закликів до нього (ч. 1 ст. 110 КК; ч. 1 ст. 299 КК), проте більш поширеним підходом є розмежування відповідальності за діяння та публічні заклики до нього (частини 1 та 2 ст. 109 КК, статті 258 та 258[2] КК, статті 294 та 295 КК, статті 436 та 437 КК, частини 1 та 2 ст. 442 КК). Це зумовлено тим, що діяння майже завжди має більш суспільно небезпечний характер за публічні заклики до нього. У зв'язку з цим доцільним було б виокремити публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території в окрему частину ст. 111[1] КК та передбачити менш суворе покарання за вчинення таких дій.

Тепер розглянемо *проблеми кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність у політичній сфері.*

Так, ч. 6 ст. 111[1] КК встановлює кримінальну відповідальність за колаборaційну діяльність у виборчій сфері, а саме за: 1) організацію та проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради; 2) активну участь у таких заходах. За вчинення зазначених діянь передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Однією із проблем чинної редакції ч. 6 ст. 111[1] КК є *невизначеність змісту «заходів політичного характеру».* У п. 2 примітки до ст. 111[1] КК визначено лише орієнтовний перелік заходів політичного характеру (з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи), проте використання законодавцем формулювання «тощо» робить перелік відкритим та невичерпним. Науковці зазначають, що така законодавча техніка викликає невизначеність, дозволяючи фактично довільно трактувати будь-яку публічну діяльність як захід політичного характеру[3]. Водночас, хоча закріплення виключного та вичерпного переліку таких заходів у КК є практично неможливим з огляду на динамічний характер політичного життя, доцільним є уточнення їх змістового спрямування. Зокрема, п. 2 примітки до статті 111[1] КК можна було б доповнити вказівкою, що заходи політичного характеру стосуються питань внутрішньої чи зовнішньої політики. Такий підхід дозволив

[1] Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В, Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колаборaціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 341–344

[2] Письменський Є. О., *Кримінально-правові проблеми протидії колаборaційній діяльності : монографія* (Алерта, 2024) 211–212

[3] Рубащенко М. А., Яковюк І. В., Шульженко Н. В, Зайцев О. В., Харитонов С. О., *Колаборaціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія* (Право, 2024) 344–349

би зберегти гнучкість формулювання, але водночас й звузити простір для довільного або надмірно розширювального тлумачення, у тому числі з боку правоохоронних органів.

Також існує проблема *правової невизначеності поняття «активна участь» у заходах політичного характеру*. Науковці звертають увагу на відсутність у чинній редакції ч. 6 ст. 111[1] КК чіткого визначення, що саме вважається «активною участю» у заходах політичного характеру?[1] Зокрема, у наукових джерелах зазначається, що поняття активності є оціночним і може включати різноманітні дії, такі як виступи з доповідями чи промовами, публічне схвалення дій держави-агресора, розповсюдження матеріалів, активна агітація чи будь-яка інша помітна підтримка заходу тощо. При цьому виникають проблеми з визначенням меж «активності» та її відмежування від простої присутності на заході, яка сама по собі не повинна визнаватися кримінально караною[2]. З огляду на це, доцільним є надати визначення терміна «активна участь» у примітці до ст. 111[1] КК.

Ще однією проблемою є *невдале використання у ч. 6 ст. 111[1] КК негативної ознаки «за відсутності ознак державної зради»*. Чинна редакція містить формулювання «за відсутності ознак державної зради», яке, як зазначається в наукових джерелах, створює додаткові труднощі для правильної кваліфікації діянь. Вказана негативна ознака, замість того, щоб сприяти чіткому розмежуванню складів злочинів, навпаки, породжує заплутаність і невизначеність у застосуванні цієї статті[3]. Так, слушною видається позиція судді Верховного Суду Г. М. Анісімова, згідно з якою вказівка «за відсутності ознак державної зради» фактично означає, що діяння кваліфікуються за ч. 6 ст. 111[1] КК тільки тоді, коли вони вчиняються іноземцем або особою без громадянства. На його думку, якщо ж такі діяння вчиняє громадянин України, то можна стверджувати, що в його діях наявні ознаки державної зради[4]. Таким чином, зазначену негативну ознаку слід прибрати зі змісту ч. 6 ст. 111[1] КК.

Окремої уваги заслуговує проблема *диспропорції у передбачених законом санкціях за вчинення різних форм «політичної» колабораційної діяльності*. КК встановлює досить суворі покарання за зазначені діяння, однак співвідношення ступеня суспільної небезпечності діянь і суворості відповідальності викликає питання з огляду на принцип пропорційності.

Так, за організацію та проведення заходів політичного характеру на тимчасово окупованій території (ч. 6 ст. 111[1] КК) передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років. Водночас організація та проведення незаконних виборів або референдумів (ч. 5 ст. 111[1] КК) карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Такий підхід призводить до парадоксальної ситуації, за якої організація, наприклад, проросійського мітингу, формально тягне за собою більш сувору відповідальність, ніж організація псевдовиборів – дій, які безпосередньо спрямовані на легітимізацію окупаційної адміністрації.

Можливо, законодавець, установлюючи більш жорстке покарання за ч. 6 ст. 111[1] КК, виходив із припущення, що політичні заходи, охоплені цією нормою, зазвичай мають масштабніший характер, узгоджуються з окупаційною владою та активно використовуються у пропагандистських цілях. Натомість, коло осіб, охоплених диспозицією ч. 5 ст. 111[1] КК, може включати й виконавців незначних технічних функцій у виборчому процесі, що зумовлює нижчу межу санкції.

Проте навіть з урахуванням такої диференціації зазначена санкційна диспропорція виглядає невиправданою. З огляду на єдність соціальної сутності обох форм колабораційної діяльності, а також співмірність їх наслідків доцільно було б передбачити однаковий рівень відповідальності для організаторів зазначених діянь, натомість, для осіб, що брали участь безпосередньо в проведенні заходів або виконували допоміжні функції, встановити більш м'які санкції або застосовувати спеціальні підстави для звільнення від кримінальної

[1] Письменський Є. О., *Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія* (Алерта, 2024) 175–176

[2] Кравчук О., Бондаренко М., 'Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111–1 Кримінального кодексу України' (Вектор прав людини, 2022) <https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo> дата звернення 17 травня 2025

[3] Борисов В. І., Пащенко О. О., Євтєєва Д. П. та ін., *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія*, за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Пащенка (Право, 2024) 89–90

[4] Антонюк Н., Анісімов Г., 'Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень?' (Верховний Суд, 2024) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973> дата звернення 17 травня 2025

відповідальності в разі доведеної відсутності в них ідеологічної заангажованості чи добровільності.

Розробка шляхів удосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність потребує й *аналізу та врахування положень проєкту нового КК* (далі – проєкт КК). Напрацювання Робочої групи з питань розвитку кримінального права, втілені у проєкті КК, безумовно, мають значну теоретичну цінність, оскільки відображають сучасні тенденції кримінально-правового регулювання.

Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність передбачена статтею 9.1.6 проєкту КК[1]. У свою чергу, пункти 1 та 2 ч. 1 цієї статті встановлюють кримінальну відповідальність саме за «політичний» колабораціонізм. Так, відповідно до зазначених вище пунктів ст. 9.1.6 проєкту КК громадянин України, який на тимчасово окупованій території України підтримав державу-агресора, добровільно співпрацюючи з нею, а саме: 1) організував чи проводив незаконні вибори або референдум, 2) організував чи проводив захід політичного характеру щодо реалізації або підтримки рішень чи дій держави-агресора, – вчинив злочин 3 ступеня.

Одразу можна помітити, що розробники проєкту виключили такі форми об'єктивної сторони «політичної» колабораційної діяльності, як публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів, а також активна участь у заходах політичного характеру.

Крім того, була дещо уточнена така форма об'єктивної сторони колабораційної діяльності, як участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на окупованій території, шляхом виключення вказівки на «участь» та заміни сполучника «та» на «чи» між словами «організація» та «проведення». Таким чином, відповідальність за вказану форму колабораційної діяльності може наставати тільки за організацію чи проведення незаконних виборів або референдуму, а не за абстрактну «участь» у таких діях. Подібне уточнення унеможливлює притягнення до кримінальної відповідальності, зокрема, виборців, які брали участь у голосуванні на незаконних виборах чи референдумі.

Зміни так само торкнулися такої форми «політичного» колабораціонізму, як організація та проведення заходів політичного характеру. Уточнено зміст відповідних заходів, зокрема, додано формулювання «щодо реалізації або підтримки рішень чи дій держави-агресора». Окрім цього, у п. 3 ч. 1 ст. 9.1.1 проєкту КК надано оновлене визначення поняття «захід політичного характеру». На відміну від чинної редакції, де цей термін визначається як «з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо» (п. 2 примітки до ст. 111^1 КК України), у новій редакції визначення доповнено словами «з питань внутрішньої чи зовнішньої політики». На нашу думку, такі зміни сприятимуть забезпеченню правової визначеності та усуненню можливих колізій у правозастосуванні.

Слід також визнати позитивним кроком відмежування «політичного» колабораціонізму від «політичної» окупаційної діяльності (пункти 1 та 2 ч. 1 ст. 9.1.7 проєкту КК) за ознакою громадянства та закріплення у проєкті положення, яке уточнює, що не вважається колабораційною або окупаційною діяльністю співпраця з державою-агресором, якщо вона була:

а) вимушеною, тобто здійснюваною в умовах крайньої необхідності, або

б) спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності населення чи захист інтересів громади, що не суперечать законам України і міжнародному праву (п. 4 ч. 1 ст. 9.1.1 проєкту КК).

Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що розглянуті положення проєкту можуть слугувати базою й для удосконалення чинної редакції ст. 111^1 КК України.

Висновки. Проведений аналіз кримінального законодавства України, проєкту КК, а також наукової літератури, присвяченої проблематиці кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність, вказує на потребу в удосконаленні чинної редакції ст. 111^1 КК України. У зв'язку з цим пропонуємо такі зміни до КК:

1) доповнити ст. 111^1 КК частиною 3^1 такого змісту:

«Публічні заклики громадянином України, який перебуває на тимчасово окупованій території України, до проведення незаконних виборів або референдумів на цій території, а також розповсюдження громадянином України на тимчасово окупованій території України матеріалів із такими закликами –

[1] *Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 02.04.2025)*. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> дата звернення 17 травня 2025

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк до двох років»;

2) частину 5 ст. 111[1] КК викласти у такій редакції:

«Добровільна організація чи проведення громадянином України на тимчасово окупованій території заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, а також добровільна активна участь громадянина України на тимчасово окупованій території у таких заходах –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої»;

3) частину 6 ст. 111[1] КК викласти у такій редакції:

«Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також добровільна організація чи проведення громадянином України на тимчасово окупованій території незаконних виборів або референдумів –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої»;

4) пункт 2 примітки до ст. 111[1] КК викласти у такій редакції:

«У частині п'ятій цієї статті під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо з питань внутрішньої чи зовнішньої політики»;

5) доповнити примітку до ст. 111[1] КК пунктом 2[1] такого змісту:

«Під активною участю у заходах політичного характеру у розумінні частини п'ятої цієї статті слід вважати свідоме та публічне вчинення дій (виступи, виголошення закликів, участь у дискусіях або дебатах, розповсюдження агітаційних матеріалів, виконання символічних або організаційних функцій, технічне забезпечення проведення заходу тощо), спрямованих на підтримку, проведення або реалізацію мети такого заходу. Не вважається активною участю проста фізична присутність особи на заході без виявлення будь-яких зовнішніх дій, що можуть свідчити про її підтримку або сприяння»;

6) доповнити примітку до ст. 111[1] КК пунктом 3[1] такого змісту:

«Під організацією незаконних виборів чи референдумів на тимчасово окупованій території України слід розуміти підготовку та ухвалення рішень, спрямованих на забезпечення проведення таких виборів чи референдуму, зокрема формування складу виборчих комісій (комісій з референдуму), визначення виборчих дільниць, виготовлення виборчої документації, матеріально-технічне забезпечення, координацію дій виконавців або інше сприяння організаційного характеру»;

7) доповнити примітку до ст. 111[1] КК пунктом 3[2] такого змісту:

«Під проведенням незаконних виборів чи референдумів слід розуміти виконання дій у день голосування та під час підрахунку голосів, зокрема реєстрацію виборців, видачу бюлетенів, контроль за процесом голосування, підрахунок голосів, складання та оголошення результатів, а також інші дії, пов'язані з реалізацією організаційних рішень щодо незаконного процесу виборів чи референдуму»;

8) доповнити примітку до ст. 111[1] КК пунктом 3[3] такого змісту:

«Участь громадянина України у голосуванні на незаконних виборах чи референдумі як виборця (тобто отримання та заповнення бюлетеня, вкидання його в урну) сама по собі не є підставою для кримінальної відповідальності за цією статтею»;

9) доповнити примітку до ст. 111[1] КК пунктом 3[4] такого змісту:

«Під організацією заходів політичного характеру слід розуміти вчинення дій, спрямованих на підготовку, планування та забезпечення проведення заходів політичного спрямування (зокрема з'їздів, зборів, мітингів, походів, демонстрацій, конференцій, круглих столів тощо), включаючи визначення місця і часу проведення, забезпечення

участі спікерів і аудиторії, координацію дій учасників, а також матеріально-технічне, інформаційне або інше сприяння реалізації таких заходів»;

10) доповнити примітку до ст. 111^1 КК пунктом 3^5 такого змісту:

«Під проведенням заходів політичного характеру слід розуміти безпосереднє здійснення заходів політичного спрямування, зокрема модерація їх перебігу, ведення зібрання, виступи перед аудиторією, організація виступів інших осіб, озвучення закликів або позицій політичного характеру, управління технічним супроводом заходу, а також виконання інших дій, що забезпечують реалізацію його мети та змісту».

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proektu (stanom na 02.04.2025) <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (in Ukrainian)

Cases

2. Kasatsiinyi kryminalnyi sud u skladi Verkhovnoho Sudu, postanova vid 10 hrudnia 2024 r. u spravi № 202/13808/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123734238> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Rubashchenko M A, Yakovyuk I V, Shulzhenko N V, Zaitsev O V and Kharitonov S O, Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii [Collaborationism in the temporarily occupied territories: problems of legal assessment, protection of human rights and freedoms, and reintegration of territories] (Pravo, 2024) 576 (in Ukrainian)
2. Pysmenskyi Y O, Kryminalno-pravovi problemy protydii kolaboratsiinii diialnosti [Criminal law issues of countering collaborationist activity] (Alerta, 2024) 438 (in Ukrainian)
3. Borysov V I, Pashchenko O O, Yevtieieva D P et al, Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky v Ukraini, ed by V I Borysov and O O Pashchenko [Criminal law protection of information security in Ukraine] (Pravo, 2024) 328 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Pysmenskyi Y O, 'Subiėkt kolaboratsiinoi diialnosti yak element skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenogo st. 111–1 KK Ukrainy' [The subject of collaborationist activity as an element of the criminal offence under Article 111–1 of the Criminal Code of Ukraine] (2024) 86(4) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo 335–343 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86(4)__53> (in Ukrainian)
5. Rubashchenko M A, 'Verkhovnyi Sud u sprobakh rozibratysia v khytrosplyetinniakh polozhen KK Ukrainy pro kolaboratsionizm (analiz postanovy KKS vid 10.12.2024 r.)' [The Supreme Court attempting to untangle the complexities of Criminal Code provisions on collaborationism (analysis of the resolution of the Cassation Criminal Court of 10.12.2024)] (2025) 1 Naukovyi visnyk NDI problem dosudovoho rozsliduvannia 48–66 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvndipdr_2025_1_6> (in Ukrainian)
6. Tyshchenko Y F, 'Shchodo udoskonalennia dyspozytsii chasteen tretoi ta shostoi statti 111–1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [On improving the wording of parts three and six of Article 111–1 of the Criminal Code of Ukraine] (2023) 1–2 Visnyk Kryminalnoho sudochynstva 132–141 <https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/Visnyk_Krim_Sud_1-2_23_231013_avt_2-132-141.pdf> (in Ukrainian)

Conference papers

7. Muzyka A A, 'Normy pro kryminalnu vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist potrebuiut aktualnykh popravok' [Provisions on criminal liability for collaborationist activity require urgent amendments] *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini*: materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (Kharkiv, 5 May 2022) 103–116 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/06/Конф_Кримінально_правові_відповіді_Пономаренко_2022.pdf> (in Ukrainian)

Websites

8. Khavroniuk M I, 'Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsionizm' [Criminal responsibility for collaborationism: analysis of the article on collaborationist activity] (Centre of Policy and Legal Reform) <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu> (in Ukrainian)

9. Antonyuk N and Anisimov H, 'Yak rozmezhuvaty kolaboratsiinu diialnist i sumizhni sklady kryminalnykh pravoporushen?' [How to distinguish collaborationist activity from related criminal offences] (Supreme Court, 2024) <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973> (in Ukrainian)
10. Kravchuk O and Bondarenko M, 'Kolaboratsiina diialnist: analiz novoi statti 111–1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Collaborationist activity: analysis of the new Article 111–1 of the Criminal Code of Ukraine] (Vector of Human Rights, 2022) <https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo> (in Ukrainian)

Новікова К. А.

Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність та шляхи їх законодавчого розв'язання

Стаття присвячена проблемам кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність та пошуку шляхів їх законодавчого розв'язання. У межах кримінально-правового аналізу розглянуто положення частин 5 і 6 статті 111[1] Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за участь у «політичному» колабораціонізмі, та виявлено низку системних недоліків чинного регулювання. У роботі виокремлено три ключові загальні проблеми чинної редакції вказаних положень кримінального закону: 1) відсутність чіткого визначення суб'єкта злочину; 2) нечіткість просторової обстановки вчинення діяння; 3) відсутність вказівки на добровільність співпраці.

Крім того, аналізуються проблеми правозастосування у виборчій та політичній сферах, зокрема: нечіткість понять «організація» та «проведення» незаконних виборів і референдумів, недоліки конструкції «участь в організації та проведенні», ризики кримінального переслідування виборців, відсутність розмежування публічних закликів і безпосереднього здійснення діянь, а також диспропорція у караності різних форм «політичної» колабораційної діяльності.

Значну увагу приділено порівняльному аналізу чинного законодавства з положеннями проєкту нового Кримінального кодексу України, в якому висунуто цікаві пропозиції щодо усунення значної частини недоліків законодавчого врегулювання кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність. На підставі проведеного аналізу автор запропонувала низку конкретних змін до статті 111[1] КК України, зокрема нову редакцію окремих її частин, доповнення до примітки із визначенням ключових понять («організація виборів», «активна участь», «заходи політичного характеру» тощо), а також виокремлення складу кримінального правопорушення щодо публічних закликів до проведення незаконних виборів або референдумів.

Запропоновані зміни спрямовані на підвищення юридичної визначеності, забезпечення дотримання принципу пропорційності та підвищення ефективності кримінально-правового реагування на «політичну» колабораційну діяльність.

Ключові слова: *участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів, публічні заклики, організація та проведення заходів політичного характеру, колабораційна діяльність у виборчій сфері, колабораційна діяльність у політичній сфері, «політична» колабораційна діяльність, колабораціонізм, кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс України, кримінальне право.*

Novikova K. A.

Problems of Criminal Liability for «Political» Collaboration Activities and Ways of Their Legislative Resolution

The article is devoted to the problems of criminal liability for «political» collaboration and the search for ways to resolve them by law. Within the framework of the criminal law analysis, the author examines the provisions of Parts 5 and 6 of Article 111[1] of the Criminal Code of Ukraine providing for liability for participation in «political» collaborationism and identifies a several systemic shortcomings in the current legal regulation. The article identifies three key general problems of the current version of these provisions of the criminal law: 1) the lack of a clear definition of the subject of the crime; 2) the vagueness of the spatial setting of the act; 3) the absence of an indication of voluntary cooperation.

In addition, the author analyzes the problems of law enforcement in the electoral and political spheres, in particular: the vagueness of the concepts of «organization» and «conduct» of illegal elections and referendums, the shortcomings of the construction of «participation in the organization and conduct», the risks of criminal prosecution of voters, the lack of distinction between public calls for and actual commission of such acts, as well as the disproportion in the punishment of various forms of «political» collaboration.

Special attention is given to the comparative analysis of the current legislation and the provisions of the draft Criminal Code of Ukraine, which contains promising proposals aimed at eliminating many of the legislative deficiencies concerning criminal liability for «political» collaboration. Based on the conducted analysis, the author proposes a set of specific amendments to Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine, including a revised wording of certain parts, additions to the notes with definitions of key concepts («organization of elections,» «active participation,» «political events,» etc.), as well as the separation of the offense of publicly calling for illegal elections or referenda into a distinct provision.

The proposed amendments are aimed at increasing legal certainty, ensuring compliance with the principle of proportionality and improving the effectiveness of criminal law response to «political» collaboration activities.

Keywords: *participation in the organization and conduct of illegal elections and/or referendums, public calls, organization and conduct of political events, collaboration in the electoral sphere, collaboration in the political sphere, «political» collaboration activity, collaborationism, criminal liability, Criminal Code of Ukraine, criminal law.*

Стаття надійшла до редакції: 5.06.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.3:343.611.6
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-161

***Д. О. Куковинець*,** молодша наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0002-8417-5873

ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ЗА СТ. 112 КК УКРАЇНИ: ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ*

Постановка проблеми. Убезпечення національних інтересів та збереження соціальних цінностей України в сучасних умовах геополітичних криз є пріоритетом загальнодержавного рівня. Його реалізація не уявляється можливою без гарантування додержання належного рівня кримінально-правової охорони життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави. Одним із вагомих показників забезпечення такого рівня охорони є якість норм законодавства про кримінальну відповідальність. При цьому означені норми повинні мати реальну здатність охопити усі суспільно небезпечні посягання, що загрожують сфері національних інтересів України. Крім того, вони повинні бути й спроможними забезпечити кримінально-правову охорону осіб, які безпосередньо в Україні здійснюють провідну державну та громадську діяльність. Гарантування безпекового простору для таких осіб є одним з елементів «безперервності» реалізації державної політики у її стратегічно важливих напрямах суспільної діяльності, а саме: утвердження суверенітету і територіальної цілісності України, сприяння стабільності її демократичного конституційного ладу, а також запобігання зовнішньому втручанню у внутрішні справи держави.

Так, зокрема, нормою ст. 112 Кримінального кодексу України (далі – КК, Кодекс) передбачена відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча. При цьому статус потерпілого, його виключна роль у державницькому розвитку є першорядним чинником суспільної небезпечності такого посягання. Відповідно, недоторканність та особиста безпека державних діячів є важливою складовою політичної стабільності у державі.

Незважаючи на своє існування протягом достатньо тривалого часу, текст норми, що міститься у ст. 112 КК, не позбавлений вад правозастосовного характеру. Так, відсутність нормативної дефініції поняття «державний діяч», а також усталених критеріїв ідентифікації осіб, що можуть бути охоплені означеною категорією фізичних осіб, зумовлює ситуацію перманентного розширення змісту норми[2], чим створюються ризики для порушення принципу правової визначеності та ймовірних зловживань на цьому тлі.

Для цілей правозастосовної практики окремого дослідження потребують так само питання виділення сутнісних ознак поняття «державний діяч» за ст. 112 КК, визначення змісту яких посилить правову основу для віднесення тієї чи іншої особи до числа потерпілих від означеного виду посягання.

З огляду на це вбачається необхідним провести ґрунтовний аналіз описаної вище проблеми, вирішення якої сприятиме формуванню концептуально виваженого підходу стосовно внесення змін до ст. 112 КК, а також забезпечуватиме «генетичний» зв'язок між характером посягання на життя певної категорії осіб, їх статусом та роллю у державно-владній діяльності.

* *Примітка.* Статтю виконано в межах реалізації теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України» (державний реєстраційний номер: 0124U005179; термін виконання: I квартал 2025 р. – IV квартал 2027 р.).

[2] Зокрема, з часу свого прийняття ст. 112 КК піддавалася змінам п'ять разів. При цьому у чотирьох випадках стаття розширювалася завдяки включенню нових потерпілих від діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслення проблематики кримінально-правової охорони державних діячів знайшло відображення у наукових дослідженнях порівняно невеликої кількості науковців. Зокрема, з часу прийняття КК 2001 р. аспекти кримінальної відповідальності за ст. 112, що стосується посягання на життя таких осіб, двічі комплексно аналізувалися на дисертаційному рівні (О. С. Сотула[1], О. О. Кияшко[2]). У межах окремих публікацій висвітлювалася науково обґрунтовані підходи до визначення поняття «державний діяч» (І. М. Федишин[3]), аналізувалися юридичні властивості персоналій, передбачених вищезгаданою нормою (Л. В. Мошняга та О. О. Леонідова[4]), визначалися характерні ознаки та складові державної діяльності, у зв'язку з якою на зазначену категорію осіб здійснюються посягання (Р. Л. Чорний[5]), тощо. Водночас питання перегляду законодавчо встановленого переліку державних діячів за нормою ст. 112 КК, вироблення критерію належності осіб до такої категорії, а так само висвітлення їх характерних ознак, що дозволяє розглядати їх як потерпілих за згаданою законодавчою нормою, не знайшли достатнього наукового осмислення.

Метою статті є наукове вирішення проблеми визначення поняття «державний діяч» у контексті ст. 112 КК, установлення необхідності удосконалення норми чинної редакції, а також виокремлення на цій підставі характерних ознак статусу державного діяча, констатація яких є необхідною для притягнення особи, яка посягає на життя такої категорії осіб, до кримінальної відповідальності.

При цьому задля забезпечення більшої структурованості вважаємо за можливе представити основний виклад матеріалу через два блоки, один з яких має переважно концептуальний характер і стосується опису питань, що випливають із термінологічного навантаження поняття «державний діяч», а другий – охоплює питання, що виникають у процесі нормативного закріплення певного виду потерпілого за ст. 112 КК.

Виклад основного матеріалу.

І. *Проблеми, пов'язані із термінологічним навантаженням поняття «державний діяч»*, безпосередньо вплинули на обрання законодавцем підходу до окреслення кола осіб, щодо життя яких установлена підвищена кримінально-правова охорона за ст. 112 КК. Так, ще на етапі розробки Кодексу 2001 р. Робоча група при Кабінеті Міністрів України (що фактичною займалася його підготовкою) запропонувала два протилежні погляди на опис потерпілих за означеною нормою. Перший із них відтворював закладену приписами ст. 58 КК 1960 р. традицію «переліkового» визначення, коли в назві статті міститься вказівка на родове поняття (у цьому випадку – «державний діяч»), а безпосередньо у тексті норми конкретно перелічуються відповідні йому видові персоналії[6]. Другий же, окрім іншого, обмежувався у диспозиції абстрактною згадкою потерпілого-державного діяча (без розкриття його змістовних ознак)[7]. Під час читань проєкту КК у парламенті було прийнято рішення про взяття за базу першого варіанту тексту статті із його подальшим удосконаленням, що, вочевидь, свідчило про намір законодавця уникнути термінологічної абстрактності та невизначеності. Вбачаємо за можливе зазначити, що таке рішення, ймовірно, було зумовлено ризиками застосування поширювального тлумачення поняття «державний діяч», оскільки його етимологічна природа допускає двозначність інтерпретації. Так, державним діячем може позначатися як той, 1) хто вирізняється своєю активністю та енергійністю на якій-небудь

[1] Сотула ОС, 'Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча' (дис канд юрид наук Національний університет внутрішніх справ 2003) 201

[2] Кияшко ОО, 'Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти' (дис канд юрид наук Національний університет «Одеська юридична академія» 2019) 271

[3] Федишин ІМ, 'Деякі аспекти визначення державного діяча в кримінальному праві України: поняття, ознаки, зарубіжний досвід' (2023) (6) Юридичний науковий електронний журнал 496–501 <https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–6/115>

[4] Мошняга ЛВ, Леонідова ОО, 'Ознаки посягання на життя осіб, які уособлюють конституційний лад та державну владу в Україні: аналіз положень статті 112 Кримінального кодексу України' (2019) (7) Наукові записки. Серія Право 154–158 <https://doi.org/10.36550/2522–9230.2019.7.30>

[5] Чорний РЛ, 'Проблеми визначення поняття державної діяльності в Законі України про кримінальну відповідальність' (2014) (1) Право і суспільство 170–175

[6] Відповідно, ними визнавалися Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України, або Верховного Суду України, або вищих судів України, а також Генеральний прокурор України [] Кримінальний кодекс України: Закон від 28.12.1960 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001–05#Text (дата звернення: 25.02.2025).

[7] Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Книга 5 (1999–2000 рр.), Харків, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, № 132СБ, , Арк. 448.) 244–245 (дата звернення: 25.02.2025).

роботі, в якійсь галузі життя (що є оціночним судженням), так і той, 2) хто обіймає керівну посаду[1]. Ураховуючи цілі застосування ст. 112 КК, більш відповідним її контексту є друге значення, оскільки воно зосереджує увагу не на невизначеній кількості діяльних осіб, а лише на тих із них, хто виконує управлінсько-владні функції. Однак, буквальне відображення такої дефініції у ст. 112 КК не є бажаним, адже тим самим підвищується рівень довільного включення (а то й виключення) на правозастосовному рівні до кола потерпілих – державних діячів будь-яких осіб, що виконують керівні функції. Водночас словникове розуміння цього поняття є корисним для теоретичних розробок.

Так, у сучасній доктрині кримінального права неодноразово здійснювалися спроби окреслення аналізованого поняття таким чином, щоб воно було позбавлено певного рівня умовності. Наприклад, свого часу В. В. Сташис як державного діяча визначав особу, яка виконує важливі державні функції у політичній, економічній, культурний галузях[2]. О. С. Сотула, надаючи пропозиції щодо вдосконалення диспозиції ст. 112 КК, пропонував під таким діячем розуміти вищу посадову особу держави або члена вищих органів державної влади, що користується правом ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються на засіданнях цих органів, якщо це прямо вказано у законах України[3]. І. М. Федишин під ним розуміє вищу посадову особу або члена вищого органу державної влади України, який обирається (призначається) на посаду в установленому Конституцією України та законодавством України порядку та, володіючи законними повноваженнями, які передбачені Конституцією України та/або іншими Законами України, здійснює діяльність у масштабах і в інтересах держави із виконання представницьких, організаційно-розпорядчих, контрольно-наглядових, установчих, законодавчих, виконавчих, судових, правоохоронних та інших функцій держави[4]. О. О. Кияшко зазначає, що державні посадові особи є такими, що очолюють або є членами колегіальних вищих органів державної влади, які визначають ключові, стратегічні напрями державної політики в України[5].

Не вдаючись до глибокого аналізу наведених визначень, зауважимо на їх основі про таке. «Державним діячем» у площині застосування ст. 112 КК є особа, яка вирізняється зі всієї системи державного управління своїм статусом, обсягом владних повноважень та мірою соціальної відповідальності. Використання дослідниками слів на кшталт «важливі державні функції», «вища посадова особа», «здійснює діяльність в масштабах і в інтересах держави», «ключові, стратегічні напрями державної політики» вказує на провідне становище такої категорії представників держави у владній ієрархії. Тобто у сенсі ст. 112 КК «державним діячем» має визнаватися не будь-який очільник або член державного органу, а лише той, рівень та місце якого у державній структурі дозволяє казати про його винятково відповідальний вплив на формування та реалізацію політики країни у тій чи іншій сфері суспільного життя.

Водночас фактор різноплановості діяльності таких осіб та певний рівень неоднозначності розуміння слів-орієнтирів на їх статус (як ті, що згадувалися вище, так й інші, подібні їм: наприклад, «центральне місце», «першорядне значення», «провідна роль» тощо) не дозволяє ствердно проголосити, що імплементація у текст статті визначення поняття «державний діяч» (як означених вище, так й інших) є доцільним рішенням.

Враховуючи це, «переліковий підхід» є більш ефективним, адже його застосування із більшою ймовірністю дозволить зберегти «гнучкість» у правозастосуванні з огляду на необхідність швидкої адаптації до політичних трансформацій, таких як перейменування вже існуючих посад або ж уведення нових у зв'язку зі створенням тих чи інших інституцій.

Ця теза підтверджується практикою внесення змін до ст. 112 КК шляхом доповнення переліку вказівками на відповідних державних діячів (як-

[1] Бусел ВТ (ред) *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (ВТФ «Перун» 2005) 306

[2] Першоджерело зазначено в статті: Мошняга ЛВ, Леонідова ОО, 'Ознаки посягання на життя осіб, які уособлюють конституційний лад та державну владу в Україні: аналіз положень статті 112 Кримінального кодексу України' (2019) (7) Наукові записки. Серія Право 155 <https://doi.org/10.36550/2522–9230.2019.7.30>

[3] Сотула ОС, 'Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча' (дис канд юрид наук Національний університет внутрішніх справ 2003) 62

[4] Федишин ІМ, 'Деякі аспекти визначення державного діяча в кримінальному праві України: поняття, ознаки, зарубіжний досвід' (2023) (6) Юридичний науковий електронний журнал 499–500 <https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–6/115>

[5] Кияшко ОО, 'Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти' (дис канд юрид наук Національний університет «Одеська юридична академія» 2019) 129

от, «Директор Національного антикорупційного бюро України»[1], «Голова чи член Вищої ради правосуддя», «Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України»[2], «Директор Бюро економічної безпеки України», «Директор Державного бюро розслідувань»[3]). Такі зміни у КК виступали додатковим, похідним елементом ширших інституційних реформ державних органів. Водночас варто звернути увагу, що жодна пояснювальна записка до законопроєктів, якими вносилися означені вище уточнення, не містила обґрунтування, чому певну особу має бути включено до тексту ст. 112 КК. Отже, розширення цієї норми здійснювалося радше з огляду на презумпцію «важливості» тієї чи іншої посади, а не у результаті ґрунтовного аналізу виняткова владних функцій, які покладаються на державного діяча, через виконання яких його персона має піддаватися підвищеній кримінально-правовій охороні.

Означена тенденція, як уявляється, породжує ситуацію нерівномірної нормативно-правової оцінки, коли за приписами ст. 112 КК одні особи вважаються державними діячами, а інші – ні. При цьому така ситуація має два вияви: один пов'язаний з, умовно кажучи, «зовнішньою» фрагментарністю, а інший – із «внутрішньою». У першому випадку йдеться про випадки незазначення у ст. 112 КК осіб, роль та значення яких у площині нормального функціонування суспільних відносин щодо забезпечення основ національної безпеки у політичній сфері має не менш ключовий та стратегічний характер, ніж тих, що вже включені до цього переліку. Так, наприклад, видається не зрозумілим, чому «державним діячем» не визначено Голову Служби безпеки України, інституційна значимість якого (особливо у період дії воєнного стану) з огляду на функціональне навантаження його посади (керівництво питаннями захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності[4]) не викликає сумнівів.

У другому випадку «вибірковість» кримінально-правової охорони державних діячів простежується на рівні Кодексу. Так, окрім ст. 112, відповідні переліки потерпілих – державних діячів містяться ще у двох нормах КК: ст. 344 та ст. 346. Якщо список за ст. 346 КК повністю збігається із наведеним у ст. 112 КК, то за ст. 344 КК – ні. До останнього, зокрема, не включено голів чи суддів Верховного Суду / вищих спеціалізованих судів, але, при цьому додано осіб-представників інших посад (як-от, голова та члени Центральної виборчої комісії, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України тощо). А, відтак, наявна розбіжність свідчить про фактичну відсутність концептуальних підходів до окреслення критеріїв належності до «державних діячів» та, ймовірно, може виявлятися показником проблеми більш глибинного рівня, а саме – нерозуміння сутності такого поняття, його надмірної складності чи розмитості.

Ще одним питанням, що напряму випливає із термінологічного навантаження поняття «державний діяч», є доцільність розміщення у їх переліку осіб, іменованих як «члени» (зокрема, члени Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Рахункової палати). Незважаючи на відносно сталий погляд законодавця у цьому аспекті, вважаємо, що розміщення серед потерпілих за ст. 112 КК таких осіб є досить суперечливим рішенням. Як зазначалося вище, з позиції буквального тлумачення державним діячем може вважатися той, хто спрямовує діяльність інших, знаходиться на чолі певної інституції, надає певні вказівки, що виходять із його владно відповідальних повноважень. Як убачається, такий абрис прав та обов'язків є зазвичай характерним для осіб, посади яких іменуються як «голова», «директор» тощо, а також у деяких випадках – для їх заступників. Так, наприклад, згідно з приписами Закону України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р. № 576-VIII Голова Рахункової палати *очолює* Рахункову палату, *здійснює загальне керівництво*

[1] Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1698–18 (дата звернення: 25.02.2025)

[2] Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798–19#n686 (дата звернення: 25.02.2025)

[3] Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів: Закон України від 17.11.2021 № 1888-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888–20#n33 (дата звернення: 25.02.2025)

[4] Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229–12#Text (дата звернення: 25.02.2025)

її діяльністю та забезпечує загальну організацію роботи Рахункової палати тощо[1]. Саме на нього (за загальним правилом) покладається обов'язок накладати підпис на всі рішення Рахункової палати, чим підтверджується його виняткова роль у забезпеченні діяльності означеного органу.

Тут також варто окремо підкреслити, що розміщення членів органів, які не володіють керівними повноваженнями, в одному логічному ряду з тими, хто такі повноваження має, не є концептуально коректним підходом. За такого бачення, на нашу думку, фактично нівелюються відмінності у рівні управлінської значимості та розмиваються межі державно-владних повноважень. Враховуючи спрямованість ст. 112 КК на забезпечення стабільності та стійкості основ національної безпеки у політичній сфері, вбачаємо за можливе зауважити, що обмеження її дії вказівкою виключно на осіб, які очолюють ті чи інші інституції, видається більш логічним кроком. Посягання на життя таких діячів, ураховуючи їх роль у системі державного апарату, набагато ймовірніше створить вакуум у владній структурі та у перспективі призведе до зниження здатності держави ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, викликаючи ті чи інші дестабілізаційні процеси.

Принагідно зазначимо, що підхід обмеження посягання на державних діячів лише ключовими фігурами у владній системі знайшов втілення у законодавстві про кримінальну відповідальність багатьох європейських країн. При цьому у певній частині зарубіжних КК відповідні норми поширюються виключно на голів держав: Президента – за ст. 115 КК Литви[2], ст. 134 КК Польщі[3], ст. 276 КК Італії[4]; членів королівської родини – за ст. 485 КК Іспанії[5]; короля, його подружжя або спадкоємця престолу – за статтями 551, 556 КК Бельгії[6]. Водночас КК деяких інших держав, наприклад, таких як Молдова (ст. 342 КК[7]) та Сербія (у ст. 310[8]), альтернативно визначають кримінально караними посягання і на інших ключових представників влади: голову парламенту, прем'єр-міністра, членів уряду, Голови Конституційного Суду тощо.

З урахуванням цього вбачаємо за можливе зазначити, що чинна ст. 112 КК України потребує певного уточнення у частині перегляду переліку осіб, які визнаються державними діячами. При цьому визначальним критерієм, що має братися до уваги для цих цілей, є покладання на особу керівних повноважень у тому чи іншому секторі державної політики на загальноукраїнському рівні, що, відповідно, визначає ступінь її стратегічного впливу на державну політику та можливості безпосередньо впливати на розвиток ключових сфер державного управління.

II. *Проблеми, пов'язані із сутнісною характеристикою потерпілого – державного діяча.* Інше коло проблем, пов'язаних із застосуванням ст. 112 КК, стосується змістовних ознак потерпілого як обов'язкової конститутивної компоненти посягання. При цьому певною «зв'язкою» у цій площині виступає правова природа його владної діяльності, що лежить в основі відповідного державного статусу.

Базуючись на виокремлених Р. Л. Чорним властивостях владних повноважень[9], можемо зазначити, що державний діяч, аби вважатися потерпілим за означеною вище статтею, має: 1) набути відповідного статусу в установленому законодавством порядку; 2) здійснювати свою діяльність у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 3) на момент

[1] Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576–19#Text (дата звернення: 25.02.2025)

[2] Baudžiamasis kodeksas: Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89–2741. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555 (date of access: 09.03.2025).

[3] Kodeks karny : Ustawa of 06.06.1997 no. Dziennik Ustaw 1997 nr 88 poz. 553 : as of 13 February 2025. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553 (date of access: 09.03.2025).

[4] Codice Penale : Regio decreto of 19.10.1930 no. 1398. *Gazzetta Ufficiale*. 1930. 26 October. URL: https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/codicePenale (date of access: 09.03.2025).

[5] Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal : Ley Orgánica of 23.11.1995 no. 10/1995 : as of 11 June 2024. *Boletín Oficial del Estado*. 1995. 24 November. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995–25444 (date of access: 09.03.2025).

[6] Code Penale of 08.06.1867 no. 1867060850 : à partir du 29 fevrier 2024. *Moniteur belge*. 1867. 9 Juin. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel (date of access: 09.03.2025).

[7] Codul penal al Republicii Moldova : of 18.04.2002 no. 985. Monitorul Oficial. 2009. 14 April. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=143535&lang=ro (date of access: 09.03.2025).

[8] Krivični zakonik : of 29.09.2005. *Sl. glasnik RS.* №. 85/2005, 88/2005. URL: https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html (date of access: 09.03.2025).

[9] Чорний РЛ, 'Проблеми визначення поняття державної діяльності в Законі України про кримінальну відповідальність' (2014) (1) Право і суспільство 172–174

посягання обіймати ту чи іншу посаду або мати приналежність до того чи іншого органу.

Звідси випливає, що не може вважатися потерпілою від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 112 КК, та особа, яка не легітимізована у своєму статусі (наприклад, у разі, коли вона захопила владу або самопроголосила себе на певній посаді тощо). Так само не можна вважати потерпілим від означеного діяння і такого діяча, який хоча і набув відповідних повноважень у законодавчо встановлений спосіб, але здійснював діяльність, яка сутнісно мала суспільно шкідливий/небезпечний характер. Приміром, не є кримінально караним діянням у сенсі ст. 112 КК таке, що здійснено у зв'язку із невиконанням тим чи іншим міністром обіцянки «посприяти у вирішенні питання» в обмін на одержану неправомірну вигоду, адже за своєю природою такий акт є корупційним правопорушенням. Сам по собі факт недобросовісної поведінки потерпілого, контроверсійність його особистості, низький рівень соціальної довіри до нього тощо не входять до формули «вчинене у зв'язку з його державною діяльністю», доведення якої є необхідною для відповідальності за аналізованою статтею. Тобто посягання на державного діяча має здійснюватися у зв'язку з його правомірною діяльністю, що випливає з його владно відповідальних повноважень.

Щодо «часового проміжку» здійснення державної діяльності потерпілим за цим кримінальним правопорушенням, то таке питання є предметом наукових дискусій. Зокрема, О. А. Чуваков зазначає, що «потерпілим за ст. 112 КК України може бути носій державних або суспільних функцій як *під час* виконання, так і *через деякий час після* виконання відповідних обов'язків. … Убивство потерпілого з метою припинити його діяльність з виконання державних функцій *у майбутньому* треба також кваліфікувати за ст. 112 КК України»[1] (*курсив наш* – Д. К.). Водночас Ю. В. Юрлов зауважує, що «потерпілий на момент вчинення щодо нього посягання на життя має володіти правовим статусом державного чи громадського діяча, тобто *фактично* та *юридично перебувати* на одній із перелічених вище посад в органах державної влади, або ж мати повноважний депутатський мандат …»[2] (*курсив наш* – Д. К.).

Убачаємо за можливе приєднатися до другої позиції з огляду на таке. Аби однозначно стверджувати, чи має особа на момент посягання перебувати у статусі того чи іншого державного діяча, варто звернутися до положень про основний безпосередній об'єкт цього злочину. Оминаючи у цій публікації відмінності у наукових поглядах на цю проблему (що певним чином узагальнені у дослідженні О. Ф. Бантишева та О. В. Шамари[3]), зазначимо, що дотримуємося позиції, за якою шкода зазначеним посяганням безпосередньо заподіюється суспільним відносинам щодо забезпечення основ національної безпеки у політичній сфері. При цьому під «політичною сферою» розуміють «здійснення вищої державної влади, яка забезпечує для держави нормальне функціонування…»[4]. О. О. Кияшко зазначає, що у кінцевому підсумку заподіяння шкоди потерпілому спрямоване на завдання шкоди законній державній чи громадській діяльності[5]. А, відтак, звідси випливає, що конкретне посягання та відповідна особа, що потерпає від нього, мають перебувати у прямому безпосередньому зв'язку. Неможливо завдати шкоди політичній системі шляхом посягання на тих, хто вже не бере участь у її формуванні. Водночас вважаємо за можливе також підкреслити, що перебування особи у «довічному» статусі (наприклад, Президента України, судді Конституційного Суду у відставці) не створює юридичних підстав для кваліфікації вчиненого за ст. 112 КК, адже така особа вже не здійснює відповідні державно-владні функції. Тому ключовою властивістю потерпілого за означеною статтею має визнаватися наявність

[1] Чуваков ОА, 'Кримінально-правовий захист основ національної безпеки як вектор кримінальної політики держави', *Актуальні проблеми кримінального права, кримінального процесу і криміналістики: теорія та сучасна практика* (Фенікс 2022) <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dc9860d8-576d-4474-bb2a-74b8ce8e4134/content> 71

[2] Литвинов ОМ та інші, *Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)* (ЮВ Орлов ред, ХНУВС 2023) <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dc9860d8-576d-4474-bb2a-74b8ce8e4134/content> 255–256

[3] Бантишев ОФ та Шамара ОВ, *Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)* (ТОВ «Віртуальна реальність 2014) <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/6197/1/%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%20%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%bf.pdf> 207–208

[4] Федишин ІМ, 'Актуальні підходи до розуміння об'єкта складів кримінальних правопорушень, що посягають на діяльність державних та громадських діячів' (2024) (3) Нове українське право 178–179 <http://dx.doi.org/10.51989/nul.2024.3.22>

[5] Кияшко ОО, 'Посягання на життя державного чи громадського діяча: кримінально-правові та компаративістські аспекти' (дис канд юрид наук Національний університет «Одеська юридична академія» 2019) 91

у нього реальних, дійсних на момент посягання повноважень.

Висновок. Резюмуючи вищевикладене, зазначимо про таке. На законодавчому рівні, з урахуванням позиції семантичного навантаження поняття «державний діяч», редакція ст. 112 КК потребує істотного удосконалення. Означена позиція пояснюється фрагментарністю кримінально-правового регулювання такої категорії осіб (як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні), хаотичністю розширення їх переліку (що базується на «потребному» баченні) та, відповідно, відсутністю єдиних концептуальних підходів щодо визначення критеріїв належності до такої категорії. У зв'язку з цим найменш затратним та оперативним вирішенням цієї проблеми вбачається уніфікація відповідних переліків за статтями 112, 344 та 346 КК, а при подальших змінах переліку потерпілих – одночасне удосконалення тексту всіх трьох норм. Водночас більш оптимальним кроком у цій площині, на наше переконання, є вироблення доктринального підходу до окреслення чітких критеріїв віднесення тієї чи іншої особи до переліку «державних діячів», ключовим з яких має визнаватися покладання на особу саме керівних повноважень у тому чи іншому секторі державної політики на загальноукраїнському рівні.

На правозастосовному ж рівні при відповіді на запитання, чи є конкретна особа державного діяча потерпілим за ст. 112 КК, варто брати до уваги три ознаки, що випливають із природи його владної діяльності та пов'язані із сутністю основного безпосереднього об'єкта означеного посягання (суспільні відносини щодо забезпечення національної безпеки у політичній сфері). Такими ознаками є: 1) набуття відповідного статусу в установленому законодавством порядку; 2) здійснення діяльності у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 3) фактична та юридична приналежність до органу на момент посягання.

REFERENCE

List of legal documents

Legislation

1. Baudžiamasis kodeksas: Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89–2741. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555 (in Lithuanian)
2. Code Penale of 08.06.1867 no. 1867060850 : à partir du 29 fevrier 2024. *Moniteur belge*. 1867. 9 Juin. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel (in French)
3. Codice Penale : Regio decreto of 19.10.1930 no. 1398. *Gazzetta Ufficiale*. 1930. 26 October. URL: https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/codicePenale (in Italian)
4. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal : Ley Orgánica of 23.11.1995 no. 10/1995 : as of 11 June 2024. *Boletín Oficial del Estado*. 1995. 24 November. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995–25444 (in Spanish)
5. Kodeks karny : Ustawa of 06.06.1997 no. Dziennik Ustaw 1997 nr 88 poz. 553 : as of 13 February 2025. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553 (in Polish)
6. Codul penal al Republicii Moldova : of 18.04.2002 no. 985. Monitorul Oficial. 2009. 14 April. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=143535&lang=ro (date of access: 09.03.2025) (in Romanian)
7. Krivični zakonik : of 29.09.2005. *Sl. glasnik RS.* №. 85/2005, 88/2005. URL: https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html (in Slovenian)
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 28.12.1960 r. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001–05#Text (in Ukrainian)
9. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1698-VII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1698–18 (in Ukrainian)
10. Pro Rakhunkovu palatu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 576-VIII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576–19#Text (in Ukrainian)
11. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2229-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229–12#Text (in Ukrainian)
12. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia diialnosti Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta poviazanoho z tsym udoskonalennia roboty deiakykh derzhavnykh pravookhoronnykh orhaniv: Zakon Ukrainy

vid 17.11.2021 № 1888-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888–20#n33 (in Ukrainian)

13. Pro Vyshchu radu pravosuddia: Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 № 1798-VIII. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: of. website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798–19#n686 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Bantyshev OF and Shamara OV, *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii)* [Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualification)] (TOV «Virtualna realnist» – Virtual Reality LLC2014) <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/6197/1/%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%20%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%bf.pdf> 240 (in Ukrainian)
2. Lytvynov OM and others, *Kryminalne pravo Ukrainy (u pytanniakh ta vidpovidiakh)* [Criminal Law of Ukraine (in questions and answers)] (YV Orlov ed., KhNUVS – KhNUIA 2023) <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dc9860d8-576d-4474-bb2a-74b8ce8e4134/content> 520 (in Ukrainian)

Part of the books

3. Chuvakov OA, 'Kryminalno-pravovyi zakhyst osnov natsionalnoi bezpeky yak vektor kryminalnoi polityky derzhavy' [Criminal legal protection of the foundations of national security as a vector of the state's criminal policy], *Aktualni problemy kryminalnoho prava, kryminalnoho protsesu i kryminalistyky: teoriia ta suchasna praktyka – Actual problems of criminal law, criminal procedure and criminalistics: theory and modern practice* (Phoenix 2022) <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dc9860d8-576d-4474-bb2a-74b8ce8e4134/content> 48–84 (in Ukrainian)

Edited books

4. Busel VT (ed) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] (VTF «Perun» 2005) 1728 (in Ukrainian)

Journal articles

5. Moshniaha LV, Leonidova OO, 'Oznaky posiahannia na zhyttia osib, yaki uosobliuiut konstytutsiinyi lad ta derzhavnu vladu v Ukraini: analiz polozhen statti 112 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [Signs of an Attempt on the Life of Persons Embodying the Constitutional Order and State Power in Ukraine: Analysis of the Provisions of Article 112 of the Criminal Code of Ukraine] (2019) (7) Naukovi zapysky. Seriia Pravo – Scientific notes. Series: Law 154–158 <https://doi.org/10.36550/2522–9230.2019.7.30> (in Ukrainian)
6. Fedyshyn IM, 'Aktualni pidkhody do rozuminnia obiekta skladiv kryminalnykh pravoporushen, shcho posiahaiut na diialnist derzhavnykh ta hromadskykh diiachiv' [Actual Approaches to Understanding the Object of Criminal Offenses Encroaching on the Activities of State and Public Figures] (2024) (3) Nove ukrainske pravo – New Ukrainian Law 173–185 <http://dx.doi.org/10.51989/nul.2024.3.22> (in Ukrainian)
7. – 'Deiaki aspekty vyznachennia derzhavnoho diiacha v kryminalnomu pravi Ukrainy: poniattia, oznaky, zarubizhnyi dosvid' [Some aspects of the definition of statesman in the criminal law of Ukraine: concept, features, foreign experience] (2023) (6) Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal 496–501 <http://dx.doi.org/10.32782/2524–0374/2023–6/115> (in Ukrainian)
8. Chornyi RL, 'Problemy vyznachennia poniattia derzhavnoi diialnosti v Zakoni Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist' [Problems of defining the concept of state activity in the Law of Ukraine on Criminal Responsibility] (2014) (1) Pravo i suspilstvo – Law and Society 170–175 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_1_34> (in Ukrainian)

Thesis

9. Kyiashko OO, 'Posiahannia na zhyttia derzhavnoho chy hromadskoho diiacha: kryminalno-pravovi ta komparatyvistski aspekty' [Attempts on the life of a state or public figure: criminal law and comparative aspects] (PhD thesis in Law 12.00.08, Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» – National University «Odesa Law Academy» 2019) 271 (in Ukrainian)
10. Sotula OS, 'Kryminalna vidpovidalnist za posiahannia na zhyttia derzhavnoho chy hromadskoho diiacha' [Criminal liability for attempts on the life of a state or public figure] (PhD thesis in Law 12.00.08, Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav – National University of Internal Affairs 2003) 201 (in Ukrainian)

Archives

11. Materialy proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku. Knyha 5 (1999–2000 rr.) [Materials of the Draft Criminal Code of Ukraine 2001. Book 5 (1999–2000)], Kharkiv, Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, № 132SB, Ark. 448) (in Ukrainian)

Куковинець Д. О.

Державний діяч як потерпілий за ст. 112 КК України: до проблеми визначення

Стаття присвячена дослідженню проблеми кримінально-правової охорони державного діяча як потерпілого за ст. 112 КК, забезпечення життя якого розглядається як гарантія політичної стабільності у державі.

Крізь призму вивчення етимологічної природи поняття «державний діяч» та дослідження історичних аспектів проєктування ст. 112 КК доводиться обґрунтованість та доцільність «переліkового підходу» до окреслення такої категорії потерпілих у диспозиції статті. Водночас авторка акцентує увагу, що такий спосіб викладу має і свої недоліки. Перший із них полягає у несистемних змінах до переліку таких осіб, що породжує ситуацію фрагментарної нормативно-правової оцінки, яка має як зовнішній, так і внутрішній вияв. Другий – стосується доцільності включення до категорії «державний діяч» осіб, які не виконують керівні функції у державно-владній структурі. З огляду на представлені недоліки авторка наголошує на необхідності внесення змін до ст. 112 КК. Ключовим критерієм, який має братися до уваги у цій площині, називає покладання на особу керівних повноважень у тому чи іншому секторі державної політики на загальноукраїнському рівні. Враховуючи такі уточнення, дослідниця називає змістовні ознаки потерпілого як обов'язкової конститутивної компоненти посягання за аналізованою статтею, доведення яких є необхідним для притягнення винного до відповідальності.

***Ключові слова**: національна безпека, державний діяч, потерпілий, політична стабільність, посягання на життя.*

Kukovynets D. O. A

statesman as a victim under Article 112 of the Criminal Code of Ukraine: the problem of definition

The article is devoted to the study of the problem of the criminal legal protection of a statesman as a victim under Article 112 of the Criminal Code, whose life is considered a guarantee of political stability in the state.

Through the prism of studying the etymological nature of the concept of «statesman» and researching the historical aspects of the drafting of Article 112 of the Criminal Code, the author proves the validity and expediency of the «list approach» to defining this category of victims in the disposition of the article. At the same time, the author emphasises that this method of presentation has its drawbacks. The first of these is the unsystematic changes to the list of such persons, which creates a situation of fragmented regulatory and legal assessment, which has both external and internal manifestations. The second relates to the appropriateness of including in the category of «statesman» persons who do not perform governance functions in the state power structure. In view of these shortcomings, the author emphasises the need to amend Article 112 of the CC. The key criterion that should be taken into account is the fact that a person is entrusted with managerial powers in a specific area of public policy at the national level. In light of these clarifications, the researcher identifies the substantive characteristics of the victim as a mandatory component of the offence under the analysed article, the proof of which is necessary to bring the perpetrator to justice. These are: 1) legal status; 2) actions within powers and law; 3) actual/legal link at offense time.

***Keywords**: national security, statesman, victim, political stability, assassination attempt.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.326
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-170

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9640-0137

БЕЗПОСЕРЕДНІ ОБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 114[1] КК УКРАЇНИ*

Постановка проблеми. В умовах різкого підвищення кількості злочинів проти основ національної безпеки України держава стикнулася з новим видом злочинної діяльності, яка, на жаль, довгий час дозволяла істотно знижувати ефективність застосування Збройних Сил України та інших військових формувань[1], належне функціонування яких є найважливішою складовою здійснення успішної відсічі та стримування збройної агресії російської федерації[2]. У зв'язку із подіями на сході України, що розпочалися навесні 2014 р., КК України було доповнено ст. 114[1], яка встановила кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. Після цього у вітчизняній науковій літературі з'явилися численні публікації, присвячені юридичному аналізу складу відповідного кримінального правопорушення. Зокрема, це роботи таких фахівців у галузі боротьби зі злочинністю, як С. Г. Волкотруб, І. Б. Газдайка-Василишин, О. М. Грудзур, Л. В. Дорош, О. О. Книженко, В. Г. Кундеус, В. Д. Людвік, О. З. Мармура, А. С. Нерсесян, С. О. Нікішкіна, Д. О. Олєйніков, Є. В. Пилипенко, М. А. Рубащенко, В. В. Сичевський, С. С. Стецюк, В. Я. Тацій, В. В. Фєдосєєв, Є. І. Харитонов, Р. Л. Чорний, О. А. Чуваков, В. І. Шакун, П. В. Ясиновський та ін. Водночас питання безпосередніх об'єктів аналізованого злочину в наукових працях наведених та інших дослідників якщо й вирішується, то неоднаково, що, у свою чергу, зумовлює необхідність проведення окремого дослідження з цієї тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними із перших визначили *основний безпосередній об'єкт* досліджуваного злочину автори навчально-методичного посібника з кримінального права України за редакцією В. О. Тулякова (на жаль, авторів конкретних глав там не зазначено). На їх думку, ним є суспільні відносини, що забезпечують охорону *зовнішньої безпеки України*[3]. *Вважаємо таке визначення занадто загальним, оскільки на момент його появи на цей об'єкт також посягали суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 111 КК (державна зрада) і ст. 114 КК (шпигунство), а на теперішній час – ще й колабораційна діяльність (ст. 111[1] КК) та пособництво державі-агресору (ст. 111[2] КК). Через це є підстави стверджувати, що за такого підходу зовнішня безпека України є видовим, а не безпосереднім об'єктом, як злочину, передбаченого ст. 114[1] КК, так й інших зазначених злочинів. При нагоді зауважимо, що діяння, відповідальність за які передбачено статтями 109, 110, 110[2], 112, 113 КК, об'єднує те, що вони посягають на внутрішню безпеку України*, а тому можна підсумувати, що відповідні суспільні відносини є видовим об'єктом цієї групи злочинів.

* *Примітка.* Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України» (державний реєстраційний номер: 0124U005179; термін виконання: I кв. 2025 р. – IV кв. 2027 р.)

[1] Олєйніков ДО 'Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114–1 КК України' (2014) 27 Науковий вісник Ужгородського національного університету Т. 3. 54

[2] Стецюк СС 'Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань VS співучасть в ухиленні від призову на військову службу під час мобілізації: проблеми кваліфікації в судовій практиці' (2024) 5 Аналітично-порівняльне правознавство 758

[3] Тулякова ВО (ред) Кримінальне право України: навчально-методичний посібник (Юридична література, 2014) 172

Метою статті є з'ясування того, які суспільні відносини утворюють основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 114[1] КК, та його додатковий об'єкт (за наявності).

Виклад основного матеріалу. Р. Л. Чорний вважає, що основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності України та її обороноздатності[1]. З точки зору О. А. Чувакова, таким об'єктом є суспільні відносини у сфері захисту конституційного ладу й обороноздатності держави[2]. На переконання Д. О. Олєйнікова, у тому випадку, коли Збройні Сили України (далі – ЗСУ) та інші військові формування внаслідок певних цілеспрямованих дій не здатні в повній мірі виконувати свої функції, під загрозу спричинення шкоди ставиться зовнішня та внутрішня безпека України, її обороноздатність, цілісність і недоторканність[3]. О. М. Грудзур і В. М. Шакун вважають, що відповідним об'єктом є суспільні відносини у сфері охорони національної та державної безпеки, обороноздатності, державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності[4]. Схожою є й позиція Л. В. Дорош і В. В. Фєдосєєва, які, визначаючи безпосередній об'єкт розглядуваного злочину, наводять такі сфери суспільних відносин, зазначених у ст. 17 Основного Закону України, як: оборона України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність[5].

Аналізуючи наведені точки зору, вважаємо за потрібне зауважити, що викладення основного безпосереднього об'єкта в такій редакції зумовлює постановку запитання: чи може внаслідок учинення досліджуваного злочину бути заподіяна шкода або створена загроза заподіяння шкоди суверенітету, конституційному ладу, державній, зовнішній та внутрішній безпеці України, її незалежності чи територіальної цілісності *без спричинення шкоди обороні України (її обороноздатності)*? На нашу думку, ні. Більше того, підтримання обороноздатності на належному рівні є запорукою захисту суверенітету, конституційного ладу, державної, зовнішньої та внутрішньої безпеки України, її незалежності, територіальної цілісності і недоторканності та інших складових основ національної безпеки України. Тому значення наведених об'єктів для ст. 114[1] КК є принципово різним, а, отже, їх неможна розташовувати «лінійно», як це роблять прихильники аналізованої точки зору. Запропонована трактовка основного безпосереднього об'єкта зумовлює висновок, що це є злочином із похідними наслідками, які до того ж не зазначені у відповідній диспозиції та однозначно не випливають із її змісту. Крім того, на відміну від незалежності і територіальної цілісності, а також недоторканності, заподіяння шкоди яким можна встановити та обчислити (незалежність є або її немає, конституційний лад і територіальна цілісність були збережені або ні, недоторканність території України була порушена чи ні), державна, зовнішня та внутрішня безпека, суверенітет і обороноздатність такими характеристиками не володіють, а тому наявність заподіяння шкоди цим об'єктам доводити в будь-якому кримінальному провадженні було б вельми проблематичним. З нашої точки зору, саме цими міркуваннями керувався законодавець, конструюючи склад відповідного кримінального правопорушення як формальний. Тому для встановлення моменту закінчення досліджуваного злочину настання цих наслідків закон не вимагає. Водночас вони є елементом кримінально-правової характеристики діяння, передбаченого ст. 114[1] КК, оскільки їх наявність (насамперед похідних, додаткових наслідків) впливає на ступінь суспільної небезпечності конкретного вчиненого діяння, а, значить, має враховуватися під час призначення покарання особам, які його вчинили.

Повертаючись до розгляду аналізованого злочину як такого, що характеризується наявністю похідних наслідків, зазначаємо, що в цьому випадку суспільно небезпечне діяння (перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань) тягне за собою спричинення шкоди

---

[1] Чорний РЛ 'Деякі аспекти удосконалення закону України про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань'. *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Запоріжжя, 18–19 квітня 2014 р.) 258

[2] Чуваков ОА Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії та практики: монографія. (Фенікс, 2017) 179

[3] Олєйніков ДО 'Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114–1 КК України' (2014) 27 Науковий вісник Ужгородського національного університету Т. 3. 55

[4] Грудзур ОМ, Шакун ВІ 'Злочини проти основ національної безпеки України' Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя (ред) (Юрінком Інтер, 2016) 285

[5] Дорош ЛВ, Фєдосєєв ВВ 'Перешкоджання законній діяльності збройних сил України та інших військових формувань: питання правозастосування'. Актуальні проблеми правоохоронної діяльності: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Сєвєродонецьк, 23 грудня 2016 р.) 109

обороноздатності (основному об'єкту), від зниження рівня якої настає або може настати шкода таким об'єктам (які є, відповідно, додатковими), як державна, зовнішня та внутрішня безпека, конституційний лад, суверенітет, незалежність України, її територіальна цілісність і недоторканність. Таким чином, шкода обороноздатності є проміжним наслідком діяння, передбаченого ч. 1 ст. 114[1] КК, а шкода державній, зовнішній та внутрішній безпеці, конституційному ладу, суверенітету, незалежності, територіальній цілісності і недоторканності – похідними. Тобто саме діяння (перешкоджання законній діяльності суб'єктів, наведених у диспозиції зазначеної статті КК) не загрожує безпосереднім заподіянням шкоди додатковим об'єктам, а створює загрозу її спричинення шляхом зниження рівня обороноздатності, тобто зміни на гірше основного об'єкта, призначенням, покликанням якого є усунення можливих небезпек для інших складових основ національної безпеки, в тому числі державної, зовнішньої та внутрішньої безпеки, конституційного ладу, суверенітету України, її незалежності та територіальної цілісності і недоторканності, на яких наголошують прихильники розглядуваної точки зору.

Слід відзначити, що Д. О. Олєйніков у пізнішій науковій публікації, написаній у співавторстві з В. В. Сичевським і Є. І. Харитоновим, визначає основний безпосередній об'єкт досліджуваного злочину в інший спосіб – суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням ЗСУ та іншими військовими формуваннями своєї законної діяльності в особливий період[1], не наводячи при цьому складових основ національної безпеки України, яким створюється загроза спричинення шкоди, як це було здійснено ним в попередній публікації. Фактично такою самою є позиція С. Г. Волкотруба та О. О. Книженко, які зазначають, що об'єктом розглядуваного злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення (охорони) законної діяльності ЗСУ та інших військових формувань[2]. Такий підхід виглядає не зовсім послідовним, оскільки, розглядаючи родовий об'єкт відповідних злочинів, О. О. Книженко зауважила, що основний безпосередній об'єкт кожного окремого злочину – це національна безпека в конкретній сфері, залежно від спрямованості певного діяння[3]. Водночас, визначаючи такий об'єкт щодо злочину, передбаченого ст. 114[1] КК, правниця на відповідну сферу національної безпеки не вказала. Можливо, на її думку, такою сферою і є законна діяльність ЗСУ та інших військових формувань, на чому наголошується у наведеному визначенні. Однак тоді не зрозуміло, в якому співвідношенні безпосередній об'єкт знаходиться із родовим? Чи може бути такий безпосередній об'єкт частиною родового? В будь-якому разі позиція дослідниці потребує додаткового пояснення.

Подібним із наведеними вище науковцями чином визначають безпосередній об'єкт аналізованого злочину В. Д. Людвік і С. С. Стецюк, які вважають, що ним є нормальна діяльність ЗСУ та інших військових формувань у частині забезпечення ними національної безпеки України[4], а також В. Я. Тацій, з точки зору якого йдеться про обороноздатність України в частині належного здійснення військовими формуваннями України охорони основ національної безпеки України в особливий період. При цьому обороноздатність правник визначив як здатність держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту[5]. Перевагою останнього визначення є вказівка у ньому саме на *основи* національної безпеки, а не просто на національну безпеку, як у визначеннях, що було наведено перед цим, оскільки в розділі I Особливої частини КК йдеться про охорону лише тих суспільних відносин, що забезпечують саме існування народу України та створеної ним

[1] Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олейніков Д. О. *Науково-практичний коментар до розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України)* (Право, 2016) 186

[2] Волкотруб СГ 'Злочини проти основ національної безпеки України' Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник (Хмельницького університету управління та права, 2016) 35; Книженко ОО 'Кваліфікація діянь, що містять ознаки злочинів проти основ національної безпеки України' Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Розд. 4. (Національної академії прокуратури України, 2017) 89

[3] Книженко ОО 'Кваліфікація діянь, що містять ознаки злочинів проти основ національної безпеки України' Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Розд. 4. (Національної академії прокуратури України, 2017) 61

[4] Людвік ВД 'Кримінально-правова характеристика перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань' (2015) 2 Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 235; Стецюк СС 'Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань VS співучасть в ухиленні від призову на військову службу під час мобілізації: проблеми кваліфікації в судовій практиці' (2024) 5 Аналітично-порівняльне правознавство 762

[5] Тацій ВЯ 'Злочини проти основ національної безпеки України' *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна (ред) (Право, 2020) 40

держави[1]. Не посилається на *основи* у своєму визначенні об'єкта злочину, передбаченого ст. 114[1] КК, й В. Г. Кундеус, який вказує, що ним є законна діяльність ЗСУ та інших військових формувань. При цьому правник вважає, що цей об'єкт є додатковим[2], тоді як основним (хоча цей термін він і не використовує), з його точки зору, є національна безпека України[3]. Звісно, основний безпосередній об'єкт, хоча і має перебувати в площині родового, але збігатися з ним не може, а тому відзначений підхід не можна визнати послідовним. Через це не можемо погодитися із необхідністю включення до основного безпосереднього об'єкта сфери охорони національної безпеки, як це було зроблено у наведеному вище визначенні О. М. Грудзуром та В. М. Шакуном. Водночас вважаємо за доцільне підтримати їх точку зору щодо того, що суспільні відносини, які виникають у зв'язку із законною діяльністю ЗСУ та інших військових формувань, є *додатковим обов'язковим* (у названих науковців – додатковим необхідним) *об'єктом* розглядуваного злочину. Ці відносини, як правильно наголошують дослідники, полягають у забезпеченні не безпосередньо національної безпеки, а належного функціонування згаданих формувань, які, у свою чергу, забезпечують національну безпеку України[4].

Низка науковців визначає об'єкт досліджуваного злочину за допомогою використання категорії «воєнна безпека».

Так, П. В. Ясиновський вважає, що ним є суспільні відносини, що забезпечують основи національної безпеки України в частині воєнної безпеки в особливий період, яка становить собою стан захищеності суспільства від воєнних загроз, від внутрішнього збройного посягання незаконних військових формувань, терористичних об'єднань на суверенітет і територіальну цілісність держави, на основи конституційного устрою[5]. Такий підхід можна пояснити тим, що видовим об'єктом розглядуваного злочину, так само як і суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які передбачено статтями 109, 110, 110[2] КК, правознавець визнає суспільні відносини, що забезпечують основи суверенітету Українського народу[6], тобто призначенням воєнної безпеки в цьому разі є насамперед захист суверенітету. Водночас інші перелічені у запропонованому визначенні складові, а саме територіальна цілісність держави, а також основи конституційного устрою, не можуть бути частиною основного безпосереднього об'єкта досліджуваного злочину, оскільки охороняються іншими статтями Розділу I Особливої частини КК, які, до того ж, сам дослідник і наводить (статті 109, 110, 110[2]). Інакше кажучи, вони виступають як основні безпосередні об'єкти інших суспільно небезпечних діянь. Незважаючи на те, що ці діяння належать не лише до одного і того самого роду, а також до одного виду, співпадіння є можливими на рівні родового та видового об'єктів, але аж ніяк не на рівні основного безпосереднього, який є частиною видового. Більше того, обсяг видового об'єкта має складатися із сукупності основних безпосередніх об'єктів, утворюватися ними. Водночас складовими частинами воєнної безпеки як безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 114[1] КК, не можуть бути суспільні відносини, що забезпечують основи конституційного устрою, а також територіальну цілісність держави. Вони, як було показано, виступають як безпосередні об'єкти інших злочинів відповідного виду (тих, що мають такий самий видовий об'єкт). Тому посягання на територіальну цілісність держави мають кваліфікуватися за ст. 110 КК, посягання на основи конституційного устрою – за ст. 109 КК, фінансування обох відзначених видів суспільно небезпечних дій – за ст. 110[2] КК. Крім того, наявність наведених у визначенні незаконних військових формувань і терористичних об'єднань не є обов'язковими ознаками розглядуваного складу злочину, а тому посягання з боку таких утворень мають кваліфікуватися за статтями 258[3], 260 КК. Серед суб'єктів злочину, передбаченого ст. 114[1] КК, передусім слід звернути увагу на приватних осіб, які перекривають дороги, інші шляхи спо-

[1] --29

[2] Кундеус ВГ 'Правові підстави кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань'. *Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика :* збірник матеріалів *Міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-конференції : тези наукових доповідей* (Київ, 8 жовтня 2014 р.) 179

[3] –177

[4] Грудзур ОМ, Шакун ВІ 'Злочини проти основ національної безпеки України' Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (Юрінком Інтер, 2016) 285

[5] Ясиновський ПВ 'Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній діяльності збройних сил України та інших військових формувань' (автореф. дис канд юрид наук. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2018) 9, 10

[6] --9

лучення, виїзди з військових частин, перешкоджаючи тим самим руху військової техніки, як це було навесні 2014 р. на сході України. У зв'язку із необхідністю протидії таким проявам і було прийнято ст. 114[1] КК. Коли ж така діяльність відзначених у визначенні правника формувань загрожує конституційному ладу та (або) територіальній цілісності і недоторканності, відповідальність має наставати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109 (110) та 258[3] (260) КК. З огляду на викладене, позиція П. В. Ясиновського видається не зовсім послідовною. Для усунення наявних у ній суперечностей правникові варто було б надати визначення воєнної безпеки в якийсь інакший спосіб або не відносити аналізований злочин до групи тих, що посягають на основи суверенітету Українського народу.

Автори навчального посібника «Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України», підготовленого на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, розглядають воєнну безпеку як частину національної безпеки України[1] і визначають її як стан захищеності національних інтересів від реальних і потенційних загроз, що мають воєнний характер[2]. З нашої точки зору, в цьому визначенні відзеркалено лише розуміння категорії «безпека» як стану захищеності. Вказівка на характер загроз відрізняє цей вид безпеки від безпек інших видів, проте не розкриває сутність воєнної безпеки. Крім того, слід зазначити, що в цьому посібнику питанням застосування ст. 114[1] КК окрема увага не приділяється, а тому про підхід його авторів до вирішення проблеми основного безпосереднього об'єкта цього злочину судити, на жаль, неможливо.

Вважаємо, що під час визначення основного безпосереднього об'єкта злочину варто звернутися до назви статті, яка передбачає відповідальність за його вчинення, а також до тексту її диспозиції. У ст. 114[1] КК йдеться, зокрема, про ЗСУ та інші військові формування. Вони, як зазначають фахівці, складають систему обороноздатності держави, провідне місце серед основних функцій якої належить саме оборонній функції[3]. Водночас в останніх публікаціях зазначається, що категорії «національна безпека» та «оборона» є взаємопов'язаними і взаємозалежними[4], правовідносини у цих сферах об'єктивно зближуються, утворюючи єдиний конгломерат[5]. Але виконуючи оборонну функцію, держава забезпечує національну безпеку лише частково[6]. Тобто забезпечення останньої не зводиться суто до досягнення обороноздатності на належному рівні. Тому поняття «обороноздатність» є складовою частиною поняття «основи національної безпеки».

Викладене, з нашої точки зору, слугує аргументами на користь того, що основним безпосереднім об'єктом аналізованого злочину є суспільні відносини в сфері забезпечення обороноздатності України (а не воєнної безпеки чи чогось іншого) як частини основ її національної безпеки. Окрім цього, слід наголосити, що обороноздатність як складова основ національної безпеки України наводиться як у доктринальних джерелах[7], так і в тексті КК, стаття 111 якого (державна зрада) зазначає, що відповідне діяння вчинюється на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, *обороноздатності*, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Таким чином, в останньому випадку аргументом

[1] Фоменко АЄ, Юнін ОС, Березняк ВС та ін. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України: навчальний посібник. (Алерта, 2023) 19

[2] --22

[3] Шаповал РВ, Богуцький ВВ, Григоренко ЄІ, Мех ЮВ *Оборона, військове управління та юридична відповідальність: загальнотеоретичний аспект: монографія*. (Юрайт, 2024) 11, 35

[4] Кузьменко ОВ, Гаряєва ГМ 'Удосконалення оборонного законодавства та законодавства про цивільний захист в аспекті забезпечення національної безпеки України' (2023) 1 Юридичний електронний науковий журнал 62

[5] Загуменна ЮО, Сокуренко ВВ 'Національна безпека України в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз' (2024) 2 Вісник Національної академії правових наук України 128

[6] Кузьменко ОВ, Гаряєва ГМ 'Удосконалення оборонного законодавства та законодавства про цивільний захист в аспекті забезпечення національної безпеки України' (2023) 1 Юридичний електронний науковий журнал 62

[7] Гвоздецький ВД, Матвійчук ВК, Хар ІО та ін. *Кримінальне право України. Особлива частина – розділи I, II: Практикум: навчальний посібник.* (КНТ, 2008) 62; Олєйніков ДО 'Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114–1 КК України' (2014) 27 Науковий вісник Ужгородського національного університету Т. 3. 55; Горбачевський ВЯ, Вартилецька ІА, Микитчик ОВ та ін. *Кримінальне право України. Особлива частина: альбом схем* (Алерта, 2015) 12; Книженко ОО 'Кваліфікація діянь, що містять ознаки злочинів проти основ національної безпеки України'. *Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Розд. 4.* (Національної академії прокуратури України, 2017) 60; Тацій ВЯ 'Злочини проти основ національної безпеки України' *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* (Право, 2020) 29; Сергієвський СК 'Кримінальна відповідальність за державну зраду' (автореф. дис канд юрид наук Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2021) 9

на користь запропонованого підходу до вирішення питання щодо основного безпосереднього об'єкта є використання прийому системного тлумачення законодавства про кримінальну відповідальність.

Висновки. Викладене дозволяє стверджувати, що:

– основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 114[1] КК України, є суспільні відносини в сфері забезпечення обороноздатності України як частини основ її національної безпеки. Внаслідок спричинення шкоди цьому об'єкту заподіюється або створюється можливість заподіяння шкоди таким об'єктам, що виділяються в науковій літературі, як державна, зовнішня та внутрішня безпека, конституційний лад, суверенітет, незалежність України, її територіальна цілісність і недоторканність, а також іншим складовим основ національної безпеки України;

– додатковим обов'язковим об'єктом проаналізованого злочину є суспільні відносини, що забезпечують законну діяльність ЗСУ та інших військових формувань.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Chuvakov OA *Zlochyny proty osnov nacionaljnoji bezpeky Ukrajiny: problemy kryminaljno-pravovoji teoriji ta praktyky: monohrafiia* [Crimes against the foundations of national security of Ukraine: problems of criminal law theory and practice: monograph] (Feniks, 2017) 362 (in Ukrainian).
2. Fomenko AJe, Junin OS, Berezniak VS ta in. *Kvalifikacija okremykh kryminaljnykh pravoporushenj proty vojennoji bezpeky Ukrajiny: navchaljnyj posibnyk* [Qualification of certain criminal offenses against the military security of Ukraine: a training manual] (Alerta, 2023) 532 (in Ukrainian).
3. Ghorbachevsjkyj VJa, Vartylecjka IA, Mykytchyk OV ta in. *Kryminaljne pravo Ukrajiny. Osoblyva chastyna: aljbom skhem* [Criminal law of Ukraine. Special part: album of schemes] (Alerta, 2015) 576 (in Ukrainian).
4. Ghvozdecjkyj VD, Matvijchuk VK, Khar IO ta in. *Kryminaljne pravo Ukrajiny. Osoblyva chastyna – rozdily I, II: Praktykum: navchaljnyj posibnyk* [Criminal Law of Ukraine. Special Part – Sections I, II: Practical Course: textbook] (KNT, 2008) 256 (in Ukrainian).
5. Shapoval RV, Boghucjkyj VV, Ghryghorenko JeI, Mekh JuV *Oborona, vijsjkove upravlinnja ta jurydychna vidpovidaljnistj: zaghaljnoteoretychnyj aspekt: monoghrafija* [Defense, military management and legal responsibility: general theoretical aspect: monograph] (Jurajt, 2024) 380 (in Ukrainian).
6. Sychevskyi VV, Kharytonov YeI, Oleinikov DO *Naukovo-praktychnyi komentar do rozdilu I Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy)* [Scientific and practical commentary on Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (Crimes against the foundations of national security of Ukraine)] (Pravo, 2016) 232 (in Ukrainian).

Edited books

7. Tuljakov VO (red) Kryminaljne pravo Ukrajiny: navchaljno-metodychnyj posibnyk [Criminal Law of Ukraine: a teaching and methodological manual] (Jurydychna literatura, 2014) 612 (in Ukrainian).

Part of the books

8. Volkotrub SGh 'Zlochyny proty osnov nacionaljnoji bezpeky Ukrajiny' *Kryminaljne pravo Ukrajiny. Osoblyva chastyna : navchaljnyj posibnyk* [Criminal law of Ukraine. Special part: a study guide] (Khmelnytskyi University of Management and Law, 2016) 24–37 (in Ukrainian).
9. Ghrudzur OM, Shakun VI 'Zlochyny proty osnov nacionaljnoji bezpeky Ukrajiny' *Naukovo-praktychnyj komentar do Kryminaljnogho kodeksu Ukrajiny* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (Jurinkom Inter, 2016) 269–286 (in Ukrainian).
10. Knyzhenko OO 'Kvalifikacija dijanj, shho mistjatj oznaky zlochyniv proty osnov nacionaljnoji bezpeky Ukrajiny'. *Problemy kryminaljno-pravovoji kvalifikaciji: navchaljnyj posibnyk* [Problems of criminal legal qualifications: a study guide] (Nacionaljna akademija prokuratury Ukrajiny, 2017) 60–92 (in Ukrainian).
11. Tacij VJa 'Zlochyny proty osnov nacionaljnoji bezpeky Ukrajiny' *Kryminaljne pravo Ukrajiny. Osoblyva chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine. Special part: textbook] (Pravo, 2020). 29–42 (in Ukrainian).

Journal articles

12. Kuzjmenko OV, Gharjajeva GhM 'Udoskonalennja oboronnogho zakonodavstva ta zakonodavstva pro cyviljnyj zakhyst v aspekti zabezpechennja nacionaljnoji bezpeky Ukrajiny' [Improving defense legislation and civil protection legislation in terms of ensuring the national security of Ukraine] (2023) 1 Jurydychnyj elektronnyj naukovyj zhurnal – Juridical scientific and electronic journal 62–64 (in Ukrainian).

13. Ljudvik VD ’Kryminaljno-pravova kharakterystyka pereshkodzhannja zakonnij dijaljnosti Zbrojnykh Syl Ukrajiny ta inshykh vijsjkovykh formuvanj’ [Criminal-legal characteristics of obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations] (2015) 2 Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs 234–238 (in Ukrainian).
14. Oljejnikov DO ’Kryminaljno-pravova kharakterystyka zlochynu, peredbachenogho st. 114–1 KK Ukrajiny’ [Criminal-legal characteristics of the crime provided for in Article 114–1 of the Criminal Code of Ukraine] (2014) 27 Naukovyj visnyk Uzhghorodsjkogho nacionaljnogho universytetu. Serija: Pravo – *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. V. 3. 54–58 (in Ukrainian).
15. Stecjuk SS ’Pereshkodzhannja zakonnij dijaljnosti Zbrojnykh Syl Ukrajiny ta inshykh vijsjkovykh formuvanj VS spivuchastj v ukhylenni vid pryzovu na vijsjkovu sluzhbu pid chas mobilizaciji: problemy kvalifikaciji v sudovij praktyci’ [Obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations VS complicity in evasion of military service during mobilization: problems of qualification in judicial practice] (2024) 5 Analitychno-porivnjaljne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence 757–764 (in Ukrainian).
16. Zaghumenna JuO, Sokurenko V. V. ’Nacionaljna bezpeka Ukrajiny v umovakh vojennogho stanu: teoretyko-pravovyj analiz’ [National security of Ukraine under martial law: theoretical and legal analysis] (2024) 2 Visnyk Nacionaljnoji akademiji pravovykh nauk Ukrajiny – Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine 114–138 (in Ukrainian).

Thesis abstract

17. Serghijevsjkyj SK Kryminaljna vidpovidaljnistj za derzhavnu zradu [Criminal liability for high treason] (avtoref. dys. kand. juryd. nauk. Naukovo-doslidnyj instytut vyvchennja problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Nacionaljnoji akademiji pravovykh nauk Ukrajiny, 2021) 19 (in Ukrainian).
18. Jasynovsjkyj PV Kryminaljna vidpovidaljnistj za pereshkodzhannja zakonnij dijaljnosti zbrojnykh syl Ukrajiny ta inshykh vijsjkovykh formuvanj [Criminal liability for obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations] (avtoref. dys. kand. juryd. nauk. Naukovo-doslidnyj instytut vyvchennja problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Nacionaljnoji akademiji pravovykh nauk Ukrajiny, 2018) 21 (in Ukrainian).

Conference papers

19. Chornyj RL ’Dejaki aspekty udoskonalennja zakonu Ukrajiny pro kryminaljnu vidpovidaljnistj za pereshkodzhannja zakonnij dijaljnosti Zbrojnykh Syl Ukrajiny ta inshykh vijsjkovykh formuvanj’ [Some aspects of improving the law of Ukraine on criminal liability for obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations] *Pravo i derzhava suchasnoji Ukrajiny: problemy rozvytku ta vzajemodiji : materialy mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji* (Zaporizhzhja, 18–19 kvitnja 2014 r.) 257–260 (in Ukrainian).
20. Dorosh LV, Fjedosjejev VV ’Pereshkodzhannja zakonnij dijaljnosti zbrojnykh syl Ukrajiny ta inshykh vijsjkovykh formuvanj: pytannja pravozastosuvannja’ [Obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations: law enforcement issues] *Aktualjni problemy pravookhoronnoji dijaljnosti : zbirnyk materialiv Vseukrajinsjkoji naukovo-praktychnoji Internet-konferenciji* (Sjeverodonecjk, 23 ghrudnja 2016 r.) 108–112 (in Ukrainian).
21. Kundeus VGh ’Pravovi pidstavy kryminaljnoji vidpovidaljnosti za pereshkodzhannja zakonnij dijaljnosti Zbrojnykh Syl Ukrajiny ta inshykh vijsjkovykh formuvanj’ [Legal grounds for criminal liability for obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations] *Priorytety nacionaljnogho reformuvannja derzhavy i prava: teorija ta praktyka : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoji jurydychnoji naukovo-praktychnoji Internet-konferenciji : tezy naukovykh dopovidej* (Kyjiv, 8 zhovtnja 2014 r.) 177–181 (in Ukrainian).

Пащенко О. О.
Безпосередні об’єкти злочину, передбаченого ст. 114[1] КК України

У статті розглянуто проблеми безпосереднього об’єкта перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 114[1] КК України).

Аналізується наукова концепція, згідно з якою основним безпосереднім об’єктом розглядуваного злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист державної (зовнішньої і внутрішньої) безпеки, незалежності

України, її обороноздатності, територіальної цілісності і недоторканності, суверенітет і конституційний лад. Зазначається, що за такого підходу всі ці об'єкти не є рівнозначними. Стверджується, що внаслідок учинення суспільно небезпечного діяння (перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань) шкода заподіюється перш за все такому об'єкту, як обороноздатність, внаслідок зниження якої настає або створюється можливість настання шкоди іншим зазначеним об'єктам.

Зазначено, що встановлення факту заподіяння шкоди таким об'єктам, як державна, зовнішня та внутрішня безпека, суверенітет і обороноздатність, є істотно ускладненим з об'єктивних причин, оскільки ця шкода майже не піддається вимірюванню та обчисленню. Саме тому, на думку автора, законодавець сконструював склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114[1] КК, як формальний. В противному разі наявність цієї шкоди потрібно було б встановлювати і доводити в будь-якому кримінальному провадженні, що призвело б до появи додаткових труднощів під час застосування розглядуваної норми на практиці.

Наголошується, що національна безпека України (основи національної безпеки України) не може бути складовою частиною основного безпосереднього об'єкта досліджуваного злочину, оскільки вона є його родовим об'єктом. Використання такого підходу порушує співвідношення категорій «вид» – «рід». Родовий об'єкт не може бути частиною безпосереднього об'єкта.

Зроблено висновок, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 114[1] КК України, є суспільні відносини в сфері забезпечення обороноздатності України як частини основ її національної безпеки, а його додатковим обов'язковим об'єктом – суспільні відносини, що забезпечують законну діяльність ЗСУ та інших військових формувань.

Ключові слова: *кримінальне право, Особлива частина Кримінального кодексу України, основи національної безпеки України, зовнішня безпека, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.*

Pashchenko O. O.

Direct Objects of the Crime Under Article 114[1] of the Criminal Code of Ukraine

The article deals with the problems of the direct object of obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations (criminal offense, responsibility for which is provided for in Article 114[1] of the Criminal Code of Ukraine).

The author analyzes the scientific concept according to which the main direct object of the considered crime is social relations ensuring the protection of state (external and internal) security, independence of Ukraine, its defense capability, territorial integrity and inviolability, sovereignty and constitutional order. It is noted that under this approach, all these objects are not equivalent. It is argued that as a result of a socially dangerous act (obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations), damage is caused primarily to such an object as defense capability, as a result of decrease of which damage causes or creates the possibility of damage to other specified objects.

*It is noted that establishing the fact of damage to such objects as state, external and internal security, sovereignty and defense capability is significantly complicated for objective reasons, since this damage is almost impossible to measure and calculate. That is why, in the author's opinion, the legislator has constructed the corpus delicti of the criminal offense under Article **114[1]** of the CC as formal. Otherwise, the existence of this harm would have to be established and proven in each criminal proceeding, which would lead to additional difficulties in applying the considered norm in practice.*

The author emphasizes that national security of Ukraine (the foundations of national security of Ukraine) cannot be a component part of the main direct object of the researched crime, since it is its generic object. The use of this approach violates the correlation between the categories «type» and «genus». The generic object cannot be part of the direct object.

It is concluded that the main direct object of the crime under Article 114[1] of the Criminal Code of Ukraine is public relations in the field of ensuring the defense capability of Ukraine as part of the foundations of its national security, and its additional mandatory object is public relations ensuring the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations.

Keywords: *criminal law, Special Part of the Criminal Code of Ukraine, foundations of national security of Ukraine, external security, obstruction of lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations.*

Стаття надійшла до редакції: 1.04.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.9:004.056(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-178

В. Л. Гончарук, адвокат, доктор філософії у галузі права, доцент кафедри національної безпеки, доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою Інститут безпеки Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП)
ORCID: 0000-0002-9627-9530

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ: СВІТОВА ПРАКТИКА ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ КОНТЕКСТ

Постановка проблеми. Загроза національній безпеці України є одним із серйозних викликів, що охоплює різні сфери – військову, економічну, інформаційну та кіберпростір. Особливу увагу привертає до себе кібербезпека, оскільки кібернапади на критичну інфраструктуру, державні установи та фінансові системи, як правило, мають масштабні та деструктивні форми. Такі дії спрямовуються на дестабілізацію державного управління, підрив довіри громадян до органів влади, а також порушення роботи ключових секторів економіки. Ефективне протистояння кіберзагрозам потребує розробки та впровадження сучасних технологій захисту, міжнародної співпраці, а також підвищення рівня обізнаності громадян про правила «цифрової гігієни». Забезпечення кібербезпеки є невід'ємною складовою національної безпеки, забезпечуючи консолідацію зусиль держави, бізнесу (приватного сектора) та суспільства.

В Україні питання кіберзахисту набуло особливої значущості через збройну агресію РФ, спрямовану в тому числі на знищення цифрової інфраструктури. Забезпечення захищеності інформаційних систем об'єктів критичної інфраструктури та державних інформаційних кластерів потребує систематичного розвитку й постійного вдосконалення. Міжнародна практика, зокрема впровадження Будапештської конвенції та створення кіберпідрозділів, є основою для вдосконалення вітчизняного законодавства. Забезпечення ефективних правових механізмів виступає важливим елементом, який сприяє зміцненню національної безпеки та інтеграції України до європейського правового простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання боротьби з кіберзлочинністю у вітчизняному та міжнародному просторі займалося чимало науковців. Значний внесок у цьому напряму зробили В. В. Шемчук[1], М. Ю. Якимчук[2], Ю. В. Гурзель[3], В. В. Аніщук[4], І. І.. Коцман[5], Б. М. Головкін та ін. Однак, незважаючи на свою розробленість, зазначене питання залишається відкритим і потребує додаткового опрацювання.

Метою цієї **статті** є комплексне і всебічне висвітлення проблем боротьби з кіберзлочинністю в межах вітчизняної і міжнародної практики. Виходячи із поставленої мети, головними завданням є: дослідити поняття кіберзлочинності та його основних елементів; розкрити правові механізми боротьби з кіберзлочинністю; охарактеризува-

[1] Шемчук В. В. 'Кіберзлочинність як перешкода розвитку інформаційного суспільства в Україні' (2018) 29 (68) 6 Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки 119–124. <https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/6_2018/23.pdf> (дата звернення 21.12.2024)

[2] Якимчук М. Ю. 'Особливості правового регулювання протидії кіберзлочинності в Україні: порівняльно-правовий аспект' (2021) 4 Нове українське право. 182–186 <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/98/89> (дата звернення 24.12.2024)

[3] Гурзель Ю. В. 'Кіберзлочинність: основні причини та методи боротьби' *Протидія кіберзагрозам та торгівля людьми* (Харків, 2019) 49–51 <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/12.pdf> (дата звернення 26.12.2024)

[4] Аніщук В. В., Зицик С. Г. 'Проблема протидії кіберзлочинності: порівняльно-правовий аналіз' (2024) 83 (3) Науковий вісник Ужгородського Національного Університету 19–23 <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/4–2.pdf> (дата звернення 26.12.2024)

[5] Коцман І. І. 'Державне регулювання протидії кіберзлочинності в Україні: поняття та основні напрямки' (2024) 40 Публічне управління і адміністрування в Україні 245–252 <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/40–2024/43.pdf> (дата звернення 31.12.2024)

ти правові основи боротьби на міжнародному рівні та у вітчизняному просторі; розробити дієві механізми захисту секторів, які є найбільш вразливими до кібератак; узагальнити отримані результати та навести перспективи подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Від початку повномасштабного вторгнення в Україні цифрова та інформаційна сфери зазнали значного впливу внаслідок зовнішніх втручань. У наукових колах кіберзлочини прийнято вважати правопорушеннями, які здійснюються в кіберпросторі з використанням спеціальних пристроїв (комп'ютерів, смартфонів, планшетів, терміналів тощо), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку, пов'язаних із незаконним створенням, зберіганням, обробкою, підробкою, блокуванням або знищенням елементів інформаційної інфраструктури. Загалом кіберзлочинність охоплює різні аспекти повсякденного життя, і будь-хто може стати її жертвою.

Боротьба з кіберзагрозами триває як на національному, так і на міжнаціональному рівні. Першими кроками боротьби із кіберзагрозами стало підписання у 2001 р. у Будапешті Конвенції про кіберзлочинність[1]. У підписанні взяло участь 35 країн (країни Ради Європи, а також Австралія, Домініканська Республіка, Японія, Панама, США). До теперішнього часу Конвенція залишається актуальним міжнародним договором, покликаним захищати людей та їх права від злочинів у цифровій мережі. Україна приєдналася до цієї Конвенції у 2005 р.

Підписання документа було зумовлене необхідністю співпраці між державами для розслідування або переслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з комп'ютерними системами та даними, а також для збору доказів в електронному форматі, оскільки кіберзлочини, як правило, мають транснаціональний характер.

Згідно з Конвенцією кіберзлочини класифікуються за такими категоріями як:

– правопорушення, що стосуються конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ до систем, нелегальне перехоплення інформації, втручання в дані та системи, створення, поширення та збут шкідливого програмного забезпечення та спеціальних пристроїв);

– правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (комп'ютерне підроблення та комп'ютерне шахрайство);

– правопорушення, що стосуються змісту (створення, володіння, розповсюдження або передача дитячої порнографії через комп'ютерні системи);

– правопорушення, пов'язані з порушенням авторських прав і суміжних прав[2].

Як слушно зауважує В. В. Шемчук, кіберзлочинність є неминучим наслідком глобалізації інформаційних процесів. Вона становить значну загрозу суспільству, впливаючи на зміни, які в ньому відбуваються. Відповідно до Кримінального кодексу України[3] кіберзлочинність охоплює кримінальні правопорушення, пов'язані з:

– використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, які стосуються підготовки, здійснення або приховування злочинів, зокрема у сфері платіжних систем;

– обігом інформації протиправного характеру із залученням комп'ютерних систем, мереж або мереж електрозв'язку;

– господарськими відносинами та приватною власністю, зокрема незаконними фінансовими операціями та забороненими видами господарської діяльності, які здійснюються через комп'ютерні мережі або мережі електрозв'язку[4].

Ефективна боротьба з кіберзлочинністю має спрямовуватися на зміцнення економічних основ безпеки підприємств, установ та організацій, а також на активізацію низки заходів, пов'язаних із цією боротьбою. В умовах сучасного інформаційного суспільства, де кіберзагрози з кожним днем набувають загрозливого характеру через свою масштабність на негативний вплив на суспільство і національну безпеку, необхідно впроваджувати комплексні заходи з протидії кіберзлочинності.

Вітчизняна дослідниця М. Ю. Якимчук відзначає, що «у сучасному світі існує значна кількість

[1] Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/994_575 (дата звернення 24.12.2024)

[2] –

[3] Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text

[4] Шемчук В. В. 'Кіберзлочинність як перешкода розвитку інформаційного суспільства в Україні' (2018) 29 (68) 6 Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки 121 <https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/6_2018/23.pdf> (дата звернення 26.12.2024)

видів кіберзлочинів, які можуть завдати значної шкоди. Серед них виокремлюють комп'ютерне шпигунство, поширення шкідливого програмного забезпечення, інтернет-шахрайство, дефейс, кібертероризм тощо. Особливе занепокоєння викликає те, що такі злочини здатні набувати масштабного характеру, загрожуючи міждержавній безпеці. Саме цей аспект є головним чинником активізації міжнародної співпраці у сфері протидії кіберзлочинності. Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Група восьми (G8), Рада Європи, Інтерпол, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), здійснюють заходи зі створення нормативно-правової бази для забезпечення ефективної взаємодії в галузі кібербезпеки»[1].

Інша дослідниця Ю. В. Гурзель говорить, що боротьба з кіберзлочинністю має здійснюватися на підставі правового розуміння інформаційних мереж. На думку авторки, головна причина кіберзлочинності полягає у значній прибутковості, оскільки ця сфера є надприбутковою і посідає третє місце за рівнем збагачення після торгівлі наркотиками та зброєю. Серед соціальних чинників впливу на суспільство варто виокремити зміни в суспільному житті, пов'язаними з комп'ютеризацією та формуванням інформаційного простору. Серед технологічних причин необхідно виокремити ті, які виникають в технічному просторі вчинення кіберзлочинів. Їх зміст полягає в тому, що хакери можуть в обхід захисту здійснити вторгнення в будь-яку мережу з метою заволодіння цінними даними. Політичні причини вчинення кіберзлочинів зазвичай пов'язані з прагненням вплинути на державну політику, дестабілізувати її, поширюючи ідеологічні погляди або дискредитуючи політичних опонентів. Кіберзлочини такого типу можуть включати хакерські атаки на урядові сайти, викрадення конфіденційної інформації, заволодіння конфіденційними даними з метою втручання у вибори або навіть з метою здійснення актів кібертероризму для залякування населення чи завдання шкоди критично важливій інфраструктурі. В умовах глобалізації та розвитку інформаційних технологій кіберзлочини з політичних мотивів є особливо небезпечними, оскільки вони можуть мати транскордонний характер і впливати на міжнародну безпеку[2].

Державне регулювання протидії кіберзлочинності спрямоване на формування безпечного кіберпростору шляхом реалізації правових, технічних та організаційних заходів, що забезпечують захист держави, бізнесу та громадян від кіберзагроз. Цей процес є багаторівневим і включає правові, адміністративні, технологічні аспекти, а також міжнародну співпрацю. Регулювання охоплює не лише створення та впровадження правових норм, а й постійне вдосконалення технологій кіберзахисту, розвиток превентивних заходів і розширення взаємодії з іншими країнами. Держава має відігравати провідну роль у побудові ефективної системи захисту інформаційних систем та протидії новітнім загрозам у цифровому просторі. З огляду на це у жовтні 2017 р. було прийнято Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»[3], який визначає правові й організаційні основи захисту ключових інтересів людини, суспільства та держави у кіберпросторі. Цей Закон регламентує основні напрями, цілі та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, а також встановлює повноваження органів державної влади, підприємств, установ, організацій і громадян у цій галузі, закладає основи координації дій із забезпечення кібербезпеки. Згідно зі ст. 1 цього Закону кіберзлочинність охоплює всі кіберзлочини[4]. Кіберзлочином вважається суспільно небезпечне, винне діяння, вчинене у кіберпросторі або за його використанням, за яке передбачена кримінальна відповідальність відповідно до законодавства України чи яке визнане злочином міжнародними угодами України.

Окрім Закону «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»[5], до національного законодавства у цій сфері входять такі нормативно-правові акти, як Конституція України, Кримінальний кодекс України, а також закони «Про інформацію», «Про національну безпеку України», «Про захист

[1] Якимчук М. Ю. 'Особливості правового регулювання протидії кіберзлочинності в Україні: порівняльно-правовий аспект' (2021) 4 Нове українське право. 183 <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/98/89> (дата звернення 29.12.2024)

[2] Гурзель Ю. В. 'Кіберзлочинність: основні причини та методи боротьби' *Протидія кіберзагрозам та торгівля людьми* (Харків. 2019) 49. <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/12.pdf> (дата звернення 29.12.2024)

[3] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163–19 (дата звернення 30.12.2024)

[4] –

[5] –

інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та ін. Питаннями кібербезпеки та протидії кіберзлочинності, крім кіберполіції, займаються різні державні органи, зокрема Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України тощо. Суб'єкти, що здійснюють боротьбу з кіберзлочинністю, повинні формувати інтегровану систему як з організаційної, так і з функціональної точок зору. Проте статистика щодо рівня кіберзлочинів в Україні свідчить, що існуючі заходи з їх попередження не є достатньо ефективними[1].

Дослідник І. І. Коцман зазначає, що «ефективна боротьба з кіберзлочинністю потребує не лише правового регулювання, а й створення та забезпечення діяльності спеціалізованих державних органів, які займалися б протидією таким злочинам. У багатьох країнах функціонують спеціалізовані підрозділи у складі правоохоронних органів, що займаються розслідуванням кіберзлочинів. Ці підрозділи оснащені сучасними технічними та аналітичними засобами, які дозволяють виявляти, відслідковувати й нейтралізовувати загрози в кіберпросторі. В Україні, зокрема, діє Департамент кіберполіції Національної поліції України, який є міжрегіональним територіальним підрозділом у складі кримінальної поліції. Відповідно до чинного законодавства цей департамент здійснює оперативно-розшукову діяльність, спрямовану на боротьбу з кіберзлочинами.

На офіційному сайті Департаменту кіберполіції окреслено такі основні напрями діяльності цього підрозділу, зокрема:

– впровадження державної політики у сфері протидії кіберзлочинності;

– своєчасне інформування громадськості про появу нових кіберзагроз;

– розробка та використання програмних засобів для систематизації кіберінцидентів;

– реагування на запити міжнародних партнерів через національну цілодобову мережу контактних пунктів.

Разом із тим існуючі завдання кіберполіції потребують перегляду та вдосконалення, зважаючи на появу нових форм кіберзлочинів та методів їх реалізації»[2].

Важливо наголосити, що кіберзлочинність є значною проблемою, що має транснаціональний характер і виходить далеко за межі окремих країн. Зважаючи на це, важливим кроком є гармонізація міжнародного та національного законодавства у сфері протидії кіберзлочинності, що передбачає внесення відповідних змін до кримінального й кримінального процесуального законодавства України. Це зумовлено наявністю низки проблем, що виникають під час досудового розслідування кіберзлочинів і судового розгляду справ та пов'язані з оцінкою електронних доказів судами.

Наразі науковці працюють над вдосконаленням кіберпростору і над питаннями кіберзахисту, оскільки збереження конфіденційних даних є прерогативою національної безпеки будь-якої держави. Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу питанням захисту від кіберзагроз. У сучасних умовах багато науковців, політиків і глав держав акцентують увагу на важливості протидії цьому виду злочинності. Активні зусилля спрямовані на подолання кіберзлочинів та розбудову ефективних міжнародних механізмів захисту від них. Однією із головних особливостей кіберзлочинності є транснаціональний характер, який означає, що злочини часто здійснюються в одній країні, тоді як їх жертви перебувають в іншій. Правоохоронні органи окремої держави не можуть ефективно проводити досудове розслідування кіберзлочинів, якщо злочинці та ключові докази знаходяться за межами їх юрисдикції. У такому випадку вирішальну роль відіграє міжнародна співпраця. Важливо, щоб у країні, до якої надходить запит на екстрадицію або правову допомогу у розслідуванні зазначеного кримінального правопорушення, відповідне діяння також визнавалося злочином. Лише за умови ефективної співпраці можна досягнути бажаного результату і вплинути на рівень боротьби з кіберзлочинністю як на національному, так і на міжнародному рівнях, забезпечуючи своєчасне реагування на загрози, обмін інформацією та координацію зусиль у протидії цій проблемі глобального масштабу.

[1] Аніщук В. В., Зицик С. Г. 'Проблема протидії кіберзлочинності: порівняльно-правовий аналіз' (2024) 83 (3) Науковий вісник Ужгородського Національного Університету 20 <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/4–2.pdf> (дата звернення 28.12.2024)

[2] Коцман І. І. 'Державне регулювання протидії кіберзлочинності в Україні: поняття та основні напрямки' (2024) 40 Публічне управління і адміністрування в Україні 248 <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/40–2024/43.pdf> (дата звернення 30.12.2024)

Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з кіберзагрозами має здійснюватися у чіткій відповідності до норм вітчизняного законодавства. Лише посилена співпраця може дати свої плоди і забезпечити ефективну боротьбу в подоланні кіберзагроз. Оскільки кіберзагрози впливають на транснаціональну безпеку, важливо зосередити увагу на розвитку кібербезпекової інфраструктури, зокрема на захисті критичних інформаційних систем, розробці освітніх програм для підвищення рівня обізнаності громадян, проведенні відповідного навчання і підвищення кваліфікації фахівців кіберсектору. Окрім того, інвестування в дослідження та розробка у сфері кіберзахисту передбачає використання нових методів шифрування, створення систем виявлення потенційних загроз, а також низки інших заходів, що сприяють захисту кіберпростору від загроз. Досить важливо також розвивати й публічно-приватне партнерство, оскільки воно сприяє взаємодії та швидкому реагуванню на кібератаки і їх ефективну боротьбу.

Ще одним кроком у боротьбі з кіберзагрозами є попередження та профілактика кіберзлочинів. Боротьба в цьому напряму є ключовим елементом державної політики, оскільки охоплює комплекс заходів, спрямованих на зниження кількості кіберзлочинів і зменшення пов'язаних із ними ризиків. Насамперед важливо організовувати інформаційно-просвітницькі кампанії, які підвищуватимуть обізнаність населення та сприятимуть формуванню навичок кібергігієни. Серед базових правил – використання надійних паролів, регулярне оновлення програмного забезпечення та обережність у процесі роботи в Інтернеті.

Бізнес-сектор також має приділяти увагу навчальним тренінгам із питань запобігання фішинговим атакам і витоку даних та питань ефективного реагування на кіберзагрози. Освітні програми повинні бути доступними для всіх вікових категорій, сприяючи кращому розумінню небезпечного впливу кіберзагроз, методів захисту інформації та основних правил безпечного користування цифровими технологіями.

Захист критичної інфраструктури є одним із ключових елементів профілактики кіберзлочинності. Держава повинна гарантувати безпеку стратегічно важливих об'єктів, таких як енергетичні компанії, банки, транспортні системи та державні установи. Важливим завданням є впровадження національних стандартів кібербезпеки та використання сучасних технологій, що ускладнюють здійснення кібератак. Окрім фізичного захисту серверів, потрібно забезпечувати постійний моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення загроз і реагування на них.

Аудит та моніторинг інформаційних систем – важливі заходи протидії кіберзлочинності. Державні та приватні організації повинні регулярно аналізувати свої інформаційні системи для виявлення вразливостей, що досягається шляхом проведення аудитів із залученням експертів із кібербезпеки. Особливу увагу слід приділяти оновленню систем захисту, адже технології швидко змінюються, а тому нові кіберзагрози виникають постійно. Належний моніторинг мереж організацій дозволяє оперативно виявляти кіберзагрози та нейтралізувати їх ще до того, як вони зможуть завдати серйозних проблем.

Важливим інструментом є впровадження систем управління інформаційною безпекою, що дозволяє підвищити ефективність реагування на кіберінциденти. Превентивні заходи на державному рівні також мають суттєве значення, включаючи не лише впровадження законодавчих норм, а й розробку стратегій для зниження ризику кіберзлочинів. Це передбачає створення систем раннього виявлення загроз, розвиток кіберрозвідки та налагодження міжнародної співпраці для обміну інформацією про кіберзагрози. Такий комплексний підхід дозволить посилити захист національної та міжнародної кібербезпеки.

Висновки. Боротьба з кіберзлочинністю зумовлена комплексним підходом, який містить вдосконалення законодавства, розвиток технічних засобів кіберзахисту та активізацію міжнародної співпраці. Світова практика кіберборотьби визначається доцільністю гармонізації національних норм у відповідності до міжнародних стандартів, втілених в нормативно-правових актах, зокрема таких, як Будапештська конвенція, що забезпечує єдині підходи до протидії кіберзагрозам. В Україні необхідно підсилити реалізацію існуючих правових механізмів, зокрема через впровадження систем раннього виявлення загроз і посилення відповідальності за кіберзлочини. Важливим аспектом є також підвищення цифрової грамотності населення та бізнесу, що здатне мінімізувати ризики майбутніх кіберзагроз.

Подальші дослідження повинні спрямовуватися на розробку ефективних моделей міжнародного співробітництва, аналіз впливу кіберзлочинності на економічну та соціальну стабільність, а також інтеграцію новітніх технологій у систему кіберзахисту. Особливу увагу необхідно приділяти вивченню практичної реалізації національних програм у сфері кібербезпеки та їх відповідності сучасним викликам.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 №2341III. URL: http://surl.li/hwcs (in Ukrainian)
2. Convention on Cybercrime of November 23, 2001. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
3. On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine: Law of Ukraine from 5 October 2017, No. 2163-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163–19 (in Ukrainian).

Bibliography

Journal articles

1. Shemchuk V. V., ’Kiberzlochynnist yak pereshkoda rozvytku informatsiinoho suspil′stva v Ukraini’ [Cybercrime as an Obstacle to the Development of the Information Society in Ukraine] (2018) 6 Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads′koho. Seriia: iurydychni nauky 119–124 <https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/6_2018/23.pdf> (in Ukrainian).
2. Yakymchuk M. Yu., ’Osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia protydii kiberzlochynnosti v Ukraini: porivnial′no-pravovyi aspekt’ [Peculiarities of Legal Regulation of Counteracting Cybercrime in Ukraine: A Comparative Legal Aspect] (2021) 4 Nove ukrainske pravo 182–186 <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/98/89> (in Ukrainian).
3. Hurzel Yu. V., ’Kiberzlochynnist: osnovni prychyny ta metody borot′by’ [Cybercrime: Main Causes and Methods of Combating*] in Protydiia kyberzahrozam ta torhivlia liudmy* (Kharkiv, 2019) 49–51 <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/12.pdf> (in Ukrainian)
4. Anishchuk V. V., Zytsyk S. H., ’Problema protydii kiberzlochynnosti: porivnial′no-pravovyi analiz’ [The Problem of Counteracting Cybercrime: A Comparative Legal Analysis] (2024) 83:3 Naukovy visnyk Uzhhorods′koho Natsional′noho Universytetu 19–23<https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/4–2.pdf> (in Ukrainian).
5. Kotsman I. I., ’Derzhavne rehuliuvannia protydii kiberzlochynnosti v Ukraini: poniattia ta osnovni napriamky’ [State Regulation of Counteracting Cybercrime in Ukraine: Concept and Main Directions] (2024) 40 Publ′chne upravlinnia i administruvannia v Ukraini 245–252 <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/40–2024/43.pdf> (in Ukrainian).

Гончарук В. Л.

Правові механізми боротьби з кіберзлочинністю: світова практика та український контекст

У статті досліджуються питання боротьби з кіберзлочинністю, зокрема світова практика та український контекст. Багато років поспіль кіберзлочинність залишається однією з найактуальніших проблем у сфері безпеки,відтак, потребує комплексного підходу до її вирішення. Шкода, завдана кібератаками, впливає на безпеку держави і добробут громадян.

Головна увага звернена на те, що кібератаки паралізують роботу критичної інфраструктури, в тому числі енергетичної мережі, транспортних систем, банківських установ та державних сервісів. Це призводить до економічних втрат і дестабілізації суспільного життя. Витік персональних даних громадян може спричинити фінансові втрати, шахрайство та підрив довіри до цифрових сервісів. Підприємства зазнають значних збитків через порушення їх діяльності, втрату конфіденційної інформації та піддаються чималим витратам у процесі відновлення. Окрім економічного аспекту, кібератаки відзначаються значним психологічним впливом, провокуючи відчуття небезпеки, недовіри до державних і приватних структур, а також підривають стабільність всього суспільства.

Зазначено, що правові механізми захисту від кіберзагроз на національному та міжнародному рівнях – це головні елементи, які сприяють забезпеченню безпеки в сучасному цифровому середовищі. Національні механізми протидії кіберзлочинності ґрунтуються на впровадженні спеціалізованого законодавства, яке регулює відповідальність за вчинення кіберзлочинів, визначає основні принципи забезпечення кібербезпеки та координує діяльність відповідних структур, у тому числі й кіберполіції. На міжнародному рівні ключову роль відіграє співпраця держав

у рамках міжнародних угод, таких як Будапештська конвенція про кіберзлочинність, якою встановлюються універсальні стандарти протидії цьому виду правопорушень.

Зроблено висновок, що важливим аспектом наразі залишається гармонізація вітчизняного законодавства у відповідності до міжнародних норм, що сприяє посиленню взаємодії між країнами в процесі запобігання, розслідування та притягнення до відповідальності за кіберзлочини. Таким чином, багаторівневий підхід, що охоплює вітчизняні та міжнародні механізми, є визначальним для створення комплексної системи захисту від різних видів кіберзагроз.

Ключові слова: *кібератаки, кіберзагрози, протидія, правові механізми, міжнародне співробітництво, Будапештська конвенція, кіберполіція, критична інфраструктура, персональні дані.*

Honcharuk V. L.
Legal mechanisms for combating cybercrime: global practice and the Ukrainian context

The article examines the issue of combating cybercrime, in particular global practice and the Ukrainian context. For many years, cybercrime has remained one of the most pressing problems in the security sector, and therefore requires a comprehensive approach to its solution. The damage caused by cyberattacks affects the security of the state and the well-being of citizens.

The main attention is paid to the fact that cyberattacks paralyze the work of critical infrastructure, including the energy network, transport systems, banking institutions and government services. This leads to economic losses and destabilization of public life. The leakage of citizens' personal data can cause financial losses, fraud and undermining trust in digital services. Enterprises suffer significant losses due to disruption of their activities, loss of confidential information and are subject to considerable costs in the recovery process. In addition to the economic aspect, cyberattacks have a significant psychological impact, provoking a sense of danger, distrust of state and private structures, and undermining the stability of the entire society.

It is noted that legal mechanisms for protection against cyber threats at the national and international levels are the main elements that contribute to ensuring security in the modern digital environment. National mechanisms for combating cybercrime are based on the implementation of specialized legislation that regulates liability for committing cybercrimes, defines the basic principles of ensuring cybersecurity and coordinates the activities of relevant structures, including cyberpolice. At the international level, cooperation between states within the framework of international agreements, such as the Budapest Convention on Cybercrime, which establishes universal standards for combating this type of offense, plays a key role.

It is concluded that an important aspect at present remains the harmonization of domestic legislation in accordance with international norms, which contributes to strengthening cooperation between countries in the process of preventing, investigating and prosecuting cybercrimes. Thus, a multi-level approach, encompassing domestic and international mechanisms, is crucial for creating a comprehensive system of protection against various types of cyber threats.

Keywords: *cyberattacks, cyber threats, countermeasures, legal mechanisms, international cooperation, Budapest Convention, cyber police, critical infrastructure, personal data*

Стаття надійшла до редакції: 14.01.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-185

В. Ворожбіт-Горбатюк, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-5138-9226

КІНОТЕРАПІЯ – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ВИПРАВЛЕННЯ, РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ І ПІДГОТОВКИ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ

Постановка проблеми. У Звітах Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами моніторингових візитів в місця несвободи[1], аналітичних звітах громадських організацій[2], новинних стрічках Державної кримінально-виконавчої служби України[3] на тлі трагічних наслідків збройної агресії рф проти України регулярно наводяться дані, які красномовно свідчать про неефективність чи невиконання програм, спрямованих на виправлення і ресоціалізацію засуджених осіб, підготовку їх до звільнення з урахуванням реалій українського сьогодення. Серед типових тенденцій, що посилюють проблему ресоціалізації та підготовки засуджених до звільнення з установ виконання покарань, зазначаються: наявність і прогресування особливої субкультури серед засуджених, практика підбурювання засуджених до насильства один над одним, присвоєння своєрідних ролей, на кшталт «відторгнутих», бездіяльність адміністрацій установ виконання покарань, що сприяє поширенню безпорадності серед засуджених, формалізація будь-яких конструктивних впливів соціально-психологічних служб[4]. Усе це негативно позначається на міжнародній репутації України як правової демократичної держави, має негативні потенції злочинності та стимулює умови порушення безпеки суспільства.

Незважаючи на розмаїття фундаментальних наукових, прикладних аналітичних і методичних напрацювань, регулярні гуманітарні місії, роботу Національного превентивного механізму, а також системну психологічну допомогу та підтримку в пенітенціарній системі, ситуація з ефективністю соціально-виховної роботи в установах виконання покарань України вимагає значно серйознішої уваги. Злагоджена цілеспрямована робота фахівців-теоретиків і практиків, регулярний скринінг ефективності сприятимуть вирішенню завдань Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року[5].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Опрацювання широкого масиву джерел з означеної проблеми підтверджує її міжгалузевий характер та виразну спрямованість на європейський вектор реформування пенітенціарної системи. Зазначимо тут, що заявлена у назві статті проблема розробляється у межах фундаментального дослідження

[1] Звіти за результатами моніторингових візитів (2022, 2023, 2024, 32025). <https://ombudsman.gov.ua/uk/zviti-za-rezultatami-monitoringovih-vizitiv> ; <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi >

[2] Овдієнко Г В 'Звіт про моніторингові візити до пенітенціарних та соціальних місць несвободи у 2023 році. ГО «Харківська правозахисна група».' (Харків, 2023) 62; Романов М В 'Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів в місця несвободи на підконтрольній Уряду України території в 2022' (2023) 232. <https://ngoauu.org/zvit-pro-monitoringovi-viziti-do-penitenciarnix-ta-socialnix-miscnesvobodi > ; Vadym Chovgan Romanov M, Melnychuk V «NINE CIRCLES OF HELL»: PLACES OF DETENTION IN UKRAINE UNDER THE RUSSIAN OCCUPATION MARCH 2022 – DECEMBER 2022 (2023). <https://dignity.dk/wp-content/uploads/42-Nine-circles-of-hell.pdf >

[3] 'Новини' (Державна кримінально-виконавча служба України, 2025) <https://kvs.gov.ua/news/ >

[4] Звіти за результатами моніторингових візитів (2022, 2023, 2024, 32025). <https://ombudsman.gov.ua/uk/zviti-za-rezultatami-monitoringovih-vizitiv> ; <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi >

[5] Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 271. 18.

«Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УКРІНТЕЇ 0124U005234), що виконується у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Зокрема, метою вказаного фундаментального дослідження передбачено «розробку з урахуванням європейського досвіду та стандартів науково обґрунтованих положень, які визначають основні пріоритети та напрями кримінально-виконавчої діяльності, її кінцеву мету, методи, засоби та принципи цієї діяльності, а також необхідні напрями реформування пенітенціарної системи, які будуть відповідати меті і концепції кримінально-виконавчої діяльності[1]».

У розробленні теми цієї публікації враховано бачення тенденцій розвитку злочинності на тлі воєнного стану в Україні, що презентовано у публікації В. Батиргареєвої[2]; критерії і показники ефективності соціально-виховної роботи, що висвітлено у колективній монографії, колективній статті[3] та науково-практичних виданнях за редакцією В. Пивоварова[4], монографії А. Богатирьова[5]. Аспект формування громадянської ідентичності засуджених, дотичний проблематиці соціально-виховної роботи в установах виконання покарань, представлено у публікації автора[6]. Безпосередньо проблематику кінотерапії у пенітенціарній системі досліджували через документування тюремної терапії: Дж. Беннетт та Е. Смітт[7] аналізували погляди інсайдерської аудиторії на фільм «The Work»; Н. Полічек[8] вивчала місце в'язниці та в'язнів у суспільстві, а також питання громадянства та приналежності; Д. Левенталь узагальнив досвід використання фото- та фільмотерапії у в'язницях Сполученого Королівства[9]. Міркування й висновки цієї статті сформовано також з урахуванням психологічних досліджень[10], даних із відкритих джерел[11], зокрема, про реалізацію українського проєкту Docudays UA[12].

Поштовхом розроблення теми цієї публікації стала акцентуація уваги В. Батирагареєвою на доцільності вивчення культурного підтексту розвитку кримінологічної науки (освітня компонента «Кримінологія», ОНП «Право», Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2024/2025 навчальний рік). Науковиця на міждисциплінарному рівні презентувала дослідникам-початківцям образ особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у різних видах мистецтва, запропонувала дискусію щодо відображення проблематики кримінальної науки у творах різних видів мистецтва. Це питання залишається відкритим. Загальновизнаними і позитивно оціненими є засоби та інструменти

[1] Технічне завдання на проведення фундаментального наукового дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні». *Локальна документація відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права* Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України. (2024) 2

[2] Батиргареєва В С 'Виклики, що породила збройна агресія проти України: кримінологічний аналіз' *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 24 листопада 2022 року). <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/22589 >

[3] Пивоваров В В, Ворожбіт-Горбатюк В В та ін. '«Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» – комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми' (2024) 1 (48) Питання боротьби зі злочинністю 33–47. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-48-33.

[4] Пивоваров В (ред) *Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія* (Право, 2024) 331. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321; *Реалізація прав засуджених в суспільстві змін: науковий і прикладний дискурс*: дайджест стенд. доп. наук.-метод. семінару у формі круглого столу онлайн (м. Харків, 04 квіт. 2023 р): електрон. наук. вид. 48 <http://surl.li/qoago>

[5] Богатирьов А І *Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених в місцях несвободи: монографія* (Гельветика, 2019) 432

[6] Ворожбіт-Горбатюк В В 'Формування громадянської ідентичності в установах виконання покарань в Україні' 2024 1 (2) Юридичний вісник 49–55. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.5

[7] Bennett J, Smith M 'Documenting prison therapy: Insider audience perspectives on The Work (2017)' (2024) 20 (4) Crime, Media, Culture 426–444. https://doi.org/10.1177/17416590241229438

[8] Nicoletta Policek 'Prison on Screen in Italy: From «Shame Therapy» Propaganda to Citizenship Programmes' (2020). <https://www.springerprofessional.de/en/the-palgrave-handbook-of-incarceration-in-popular-culture/17659830 >

[9] Del Loewenthal 'The therapeutic use of photographs in the United Kingdom criminal justice system' (2015) 17(1) European Journal of Psychotherapy and Counselling DOI:10.1080/13642537.2015.1006132

[10] Christian Jarrett 'How prison changes people' (2018) <https://www.bbc.com/future/article/20180430-the-unexpected-ways-prison-time-changes-people >

[11] 'Сила кінематографу, або чому соціальне кіно здатне змінити реальність?' (МГО «Міжнародний центр розвитку і лідерства») <https://ildc.org.ua/statti/syla-kinematografu-abo-chomu-sotsialne-kino-zdatne-zminyty-realnist/ > ; 'Сінґ Сінґ' (фільм, 2023) <https://ua.kinorium.com/10551722/ >

[12] 'Docudays UA' (2025). <https://docuclub.docudays.ua/news/filmi-pyatoi-kolekcii/ >

мистецтва для культурації ресоціалізації, адаптації засуджених до умов життя після звільнення. Кінотерапія, як впливовий спосіб ресоціалізації і підтримки сильних сторін засудженої до позбавлення волі особи, практикується у багатьох країнах Європейського Союзу. Доволі цінний досвід для імплементації сформовано в Італії, Іспанії, Польщі. В Україні така практика не є поширеною. А потенціал її використання з урахуванням антикриміногенної спрямованості соціально-виховної роботи і пенітенціарної пробації є очевидним. Пілотний проєкт Docudays UA в українській пробації підтверджує таку прогностичну позицію.

Мета статті полягає у розкритті вузлових аспектів використання кінотерапії для втілення європейського вектору виправлення, ресоціалізації і підготовки до звільнення засуджених в українській пенітенціарній системі. Міркування і висновки цього дослідження складатимуть прикладний компонент узагальнення позитивних практик виконання кримінальних покарань та їх ролі в забезпеченні безпеки суспільства.

Виклад основного матеріалу. В. Батиргареєва, досліджуючи розвиток злочинності у воєнний час, звернула увагу на те, що «…настав час використовувати інформаційний простір не лише як портал новин, а й як інструмент успішної протидії гібридній війні»[1]. Розмірковуючи над такою пропозицією, звернімо увагу на те, що сучасний інформаційний і медійний простір супроводжує людину в усіх видах життєдіяльності: від режисованих Reels, Stories, Stream (короткі відеоролики в соціальних мережах) до популярного виду дозвілля – перегляд та обговорення фільмів. Послуговуючись глобалістичністю наведеного цитування, вивчимо, як індустрія кіно може сприяти соціальному позиціонуванню ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і відбуває чи відбула за це призначене покарання, наскільки перспективно суспільство сприймає таку особу, чи готове суспільство в особі пересічних громадян, адміністрації громад, організаторів освіти, дозвілля, інших видів суспільної діяльності, долучитися до процесів ресоціалізації і виправлення особи правопорушника.

Сподіваємося привернути увагу широкої читацької аудиторії і до таких питань. Чи перебуває сучасне кіномистецтво на позиції романтизації злочинності та наслідків неправомірної поведінки за прикладом сумнозвісного серіалу «Бригада», з яким, до речі, небезпідставно порівнюють всесвітньо відомий серіал і доволі популярний повнометражний фільм «Гострі картузи»? Чи, можливо, мистецтво кіно уже зараз на системному рівні сприяє утвердженню такого рівня правосвідомості громадян, коли кожна людина усвідомлює, що за порушення норм права вона невідворотно нестиме покарання? Чи не викреслить суспільство особу правопорушника і чи має людина, яка понесла справедливе покарання, шанс і можливість ресоціалізуватися в суспільстві (як, наприклад, подібну лінію розкриває художня стрічка «Любов наосліп», сітком «Спільнота» та ін.)? Чи володіє на теперішній час індустрія національного і світового кіно необхідним і достатнім масивом стрічок, які можуть бути ефективно використані для утвердження гуманістичних цінностей та норм законослухняної поведінки в установах виконання покарань? Чи зацікавлені наші зарубіжні партнери в просуванні національно зумовленої ідеї гуманізації пенітенціарної системи? Чи має необхідний інструментарій і детальні описи практичних кейсів діяльності працівник соціально-психологічних служб в українських установах виконання покарань різних видів? Ці питання корелюють із міркуваннями дослідниці Н. Полічек та матеріалами презентацій бачення пенітенціарної системи представниками різних категорій громадян і фахівців кіномистецтва.

Вирішення завдань, які визначені у Стратегії розвитку пенітенціарної системи на період до 2026 року, потребують уже зараз міжгалузевого інтегрованого підходу для моніторингу поточних результатів та визначення ефективності наявної системи соціально-виховної роботи в установах виконання покарань. Четвертий рік воєнного стану і перманентних загроз життю і безпеці усіх громадян на території України зумовлює пошук і реалізацію таких підходів та інструментів, які забезпечуватимуть ефективність такої роботи і психологічної підтримки усіх, хто дотичний до роботи пенітенціарної системи, навіть в умовах загроз і нестабільності.

Дедалі науковцями і фахівцями практичної сфери кримінально-виконавчого права більше уваги приділяється вивченню і реалізації ідеї анти-

[1] Батиргареєва В. С. ’Виклики, що породила збройна агресія проти України: кримінологічний аналіз’ *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*. Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 24 листопада 2022 року). <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/22589>

криміногенності як впливової ознаки ефективності державної політики у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Антикриміногенність не є простим антонімом поняттю криміногенності. Це поняття передусім об'єднує низку чинників, умов і обставин, що перешкоджають розвитку злочинності у конкретний момент буття. У розумінні антикриміногенності на суб'єктному рівні важливою є опора на сильні сторони особи під час соціально-виховної роботи і систематичної психотерапії. Це необхідно для успішної ресоціалізації та підготовки засудженої особи до звільнення з установи виконання покарання. Корисним є формування фільмотек, які пропонують через художній образ чіткі алгоритми і механізми корекції поведінки, формування ціннісних орієнтирів, ставлень, міркувань, які сприяють зниженню рівня злочинності, популяризації правопорядку в суспільстві.

Серед об'єктивних чинників антикриміногенності варті уваги не лише підвищення рівня життя населення, а й ефективна система освіти і неперервного виховання, яка доволі потужно долучена до підтримки засуджених чи звільнених після відбування покарання в Іспанії, Канаді, Ірландії. Освітня підготовка (загальна, професійна, виробнича, післядипломна тощо) має бути не лише відкритою і доступною на етапі відбування покарання за кримінальне правопорушення, а й передбачати залученість учасників освітнього процесу до ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених та звільнених осіб. Це може бути реалізовано через надання засудженій особі можливості пройти онлайн-курс у закладі освіти разом з іншими здобувачами, участь у соціально значущих проєктах тощо. Кіно – той інструмент, який плавно культурує ідею рівності, дотримання основоположних прав людини, тим самим попереджує можливу стагнацію і прояви дискримінації. Наприклад, у багатосерійному фільмі «Мільярди», де немає жодного позитивного героя, презентована, на наш погляд, унікальна ідея: показати через діалоги головних героїв зі своїми дітьми – Чака Роудса, Венді Роудс, Боббі Аксельрода – позицію про те, що за вчинений злочин невідворотне покарання. Навіть попри суворе покарання, призначене судом, батьки залишаються люблячими для своїх дітей. Дітям важливо пам'ятати про це, а з негативного досвіду батьків взяти корисний урок правосвідомості.

До об'єктивних антикриміногенних чинників справедливо віднести й сильну правоохоронну систему. Мистецтво кіно присутнє в кожному домі. Але чи формує сучасне українське кіно бачення: кожен злочин буде розслідуватися ефективно і якісно, а покарання за вчинення кримінального правопорушення буде невідворотним і справедливим? Запитання лишається відкритим.

Безумовно, до об'єктивних антикриміногенних чинників варто віднести активну діяльну участь громадян у контролі правопорядку, заходах і засобах профілактики злочинності. В наш час, і це важливо, усупереч так званій теорії розбитих вікон, увагу громадськості треба акумулювати саме на профілактиці злочинності через утвердження людяності. Інструменти медіа, кіномистецтва у цьому аспекті привертають увагу там, де інші засоби не ефективні.

Неабияке значення мистецтво кіно має для соціальної підтримки та ресоціалізації засудженої особи в суспільство, її соціальної адаптації в реаліях, змінених збройною агресією рф, гібридною інформаційною війною. Трансформації в усіх сферах суспільно-правових відносин відбуваються стрімко. Особа, яка відбуває чи відбула покарання, повинна мати можливість, шанс самореалізації і включення в суспільне життя після відбування покарання у змінених суспільно-правових відносинах. Наприклад, гейміфікація у навчанні має допомогти навчитися вибудовувати успішні стратегії законослухняної поведінки, а не пропагувати порушення правил гри.

Сучасне мистецтво кіно, як і на зорі свого становлення, формує пласт культурних і духовних ціннісних орієнтирів глядачів. Для засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань, кінотерапія може стати ефективним інструментом загальної психотерапії, а саме: перегляд попередньо вибраних стрічок із визначеним завданням може допомогти засудженій особі вивільнити негативні емоції, прожити гнів, страх, розчарування, інші емоції у спеціально організованому безпечному і контрольованому фахівцем соціально-психологічної служби середовищі.

Незаперечна цінність кінотерапії для формування Я-ідентифікації та розвитку емпатії до інших. Вдало продуманий гайд фільмів може спонукати навіть досвідченого правопорушника до самоаналізу і переосмислення свого життя, стати своєрідним інсайтом позитивних зрушень в його правосвідомості. Хороше кіно завжди вселяє надію на краще, підтримує віру в добро. Особливо ефек-

тні короткометражні стрічки, відеоролики – для викликання швидкої емоційної реакції. У цьому ми одностайні з дослідником Д. Левенталем.

Кінотерапія також має переваги для формування конструктивних комунікативних компетентностей. Спільний перегляд і обговорення фільму, керована фахівцем дискусія, може сприяти набуттю засудженою особою практичного досвіду спілкуватися неконфліктно, навчитися слухати і розуміти іншу точку зору, пропрацювати свою тривожність і стрес. У цьому контексті привертає увагу стрічка «Нове життя Ґоґіти», що отримала відзнаки на Docudays UA-2017. У ній порушено тему соціальної адаптації колишніх ув'язнених, межі їх приватності і соціально значимих переживань[1].

Європейський вектор у використанні кінотерапії для ефективності соціально-виховної роботи із засудженими є очевидним. Це доводить досвід роботи з ув'язненими і засудженими в Італії, Польщі. На міжнародному кінофестивалі в Ольштині «Prison Movie» представляються фільми, створені засудженими, стрічки, які розкривають пенітенціарну систему через призму соціальних реалій. Цікавим видається масштабна підтримка кінотерапії як інструменту ресоціалізації через відзнаку фільму Сінґ Сінґ (фільм, 2023)[2], пісня з якого номінована на премію Оскар-2025. У художньому задумі цього фільму презентовано результат проєкту, що передбачав використання драматизації та розвитку тюремного театру для підвищення ефективності корекційних впливів, відомого як «Реабілітація через мистецтво». Після прикінцевих титрів стрічки наводяться кадри справжніх в'язничних вистав. Все знято у реальних в'язницях[3].

Подібний досвід має і місто Харків. Зокрема, театр-студія «Арабески» на чолі з С. Олешко реалізували проєкт «Театротерапія як метод соціальної реабілітації». Він передбачив постановку професійними режисерами та акторами із залученням засуджених з установ виконання покарань Харкова і Львова (п'ять установ виконання покарань) вистави «Маленька п'єса про зраду» О. Ірванця. Проєкт був спрямований на пошук сенсів романтизації кримінального світу та спробу розглянути засуджену особу як глядача, реципієнта мистецького продукту. На завершення відбулася презентація документального фільму «Z/Z: зони зради. Соціальні проєкції мистецтва» у кіноклубі Києво-Могилянської академії (6 листопада 2003 р.), фотовиставка «Ілюзії» (кураторка Олеся Островська) (4 листопада 2003 р.)[4]. Цей проєкт продемонстрував ефект міжгалузевого підходу до проблематики ресоціалізації засуджених, гуртування суспільства навколо проблематики пенітенціарної системи.

Висновки. Отже, використання кінотерапії видається доцільним для втілення європейського вектору виправлення, ресоціалізації і підготовки засуджених до звільнення в українській пенітенціарній системі. Цей вектор передбачає спільність умов і обставин у формування цінностей правосвідомості усіх громадян. Для досягнення ефективності використання кінотерапії слід забезпечити антикриміногенність – важливу ознаку державної політики у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Її суб'єктний рівень: опора на сильні сторони особи під час соціально-виховної роботи і систематичної психотерапії. Об'єктивні умови й обставини антикриміногенності передбачають: вивчення і використання широкого спектру інструментів для побудови і трансляції алгоритмів та механізмів корекції поведінки; популяризацію через кіно цінності правопорядку і законослухняності, участі громадян у контролі правопорядку, профілактиці злочинності; залучення учасників освітнього процесу до ресоціалізації і соціальної адаптації засуджених; попередження стагнації звільнених після відбування покарання; загальну культурацію ціннісних орієнтирів глядачів; формування загальних компетентностей. Ці ознаки антикриміногенності не є вичерпними. Висловлені пропозиції слугують конструктивом групової та індивідуальної роботи із засудженими в реалізації будь-якої реабілітаційної програми, інших форм соціально-виховної роботи і психотерапії, не потребують значних асигнувань чи спеціально створеного простору.

Перспективою подальшого розроблення теми є питання розвитку кінотерапії як інструменту соціально-виховної роботи в українській пенітен-

[1] 'Нова колекція: особисте, складні теми та (не) втілені мрії' (Docuclub) <https://docuclub.docudays.ua/news/filmi-pyatoi-kolekcii/ >

[2] 'Сінґ Сінґ' (2023) <https://ua.kinorium.com/10551722/> ; <https://www.facebook.com/groups/vrajenniya/posts/2318860615139031/>

[3] –

[4] Радинський О. 'Повсюдне радіо «Шансон», блатний жаргон та бандитські «панятія» стали знаками нашого часу, які свідчать про дивну хворобу українського суспільства…' (ZN ,UA, 2003) <https://zn.ua/ukr/ART/zz_zona_zseredini.html >

ціарній системі. Ефективність кінотерапії, звісно, залежить від вдумливого вибору фільмів, попередження ретравматизації, майстерності фасилітатора. Відкритість і довіра між фахівцем соціально-психологічної служби і засудженою особою – необхідний для успіху старт. Розуміння і посилення суб'єктних і об'єктивних чинників антикриміногенності, через призму яких презентовано у статті ідею використання кінотерапії у процесах виправлення, ресоціалізації і підготовки до звільнення засуджених в українській пенітенціарній системі, сприятиме імплементації світового досвіду, позитивно відобразитиметься на гуманізації ставлення суспільства до ресоціалізації звільнених осіб. Соціальна і філантропічна підтримка проєктів створення відео чи розвитку театру в установах виконання покарань самими засудженими є формою терапії, що може допомогти такій особі зрозуміти себе і свої вчинки, протистояти спокусам життя після звільнення.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bohatyrov A I *Antykryminohennyi vplyv na zlochynnist sered zasudzhenykh v mistsiakh nesvobody* [Anti-criminogenic impact on crime among prisoners in places of deprivation of liberty]: monohrafiia. (Helvetyka, 2019) 432 (in Ukrainian)

Edited books

2. Pyvovarov V (red) *Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini: vyklyky, zavdannia, rishennia v umovakh voiennoho stanu*: *monohrafiia* [Respect for human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine: challenges, tasks, solutions in conditions of martial law] (Pravo, 2024) 331 DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321 (in Ukrainian)

Journal articles

3. Bennett J, Smith M 'Documenting prison therapy: Insider audience perspectives on The Work (2017)' (2024) 20(4) Crime, Media, Culture 426–444. https://doi.org/10.1177/17416590241229438 (Original work published 2024) (in English)
4. Loewenthal Del 'The therapeutic use of photographs in the United Kingdom criminal justice system' (2015) 17 (1) European Journal of Psychotherapy and Counselling DOI:10.1080/13642537.2015.1006132 (in English)
5. Policek Nicoletta. 'Prison on Screen in Italy: From «Shame Therapy» Propaganda to Citizenship Programmes' (2020) <https://www.springerprofessional.de/en/the-palgrave-handbook-of-incarceration-in-popular-culture/17659830 > (in English)
6. Pyvovarov V, Vorozhbit-Horbatiuk V ta in. 'Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini» – komplementarnist protsesu i rezultativ doslidzhennia fundamentalnoi temy' [«Observance of human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine» – complementarity of the process and results of research on a fundamental topic.] (2024) 1 (48) Pytannia borotby zi zlochynnistiu 33–47. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-48-33. (in Ukrainian)
7. Vorozhbit-Horbatiuk V 'Formuvannia hromadianskoi identychnosti v ustanovakh vykonannia pokaran v Ukraini' [Formation of civic identity in penal institutions in Ukraine] (2024) 1 (2) Yurydychnyi visnyk 49–55. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.5 (in Ukrainian)

Conference papers

8. Batyrhareieva V 'Vyklyky, shcho porodyla zbroina ahresiia proty Ukrainy: kryminolohichnyi analiz' [Challenges raised by armed aggression against Ukraine: criminological analysis] *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia.* Materialy mizhvidomchoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (Kyiv, 24 lystopada 2022). <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/22589 > (in Ukrainian)
9. *Realizatsiia prav zasudzhenykh v suspilstvi zmin: naukovyi i prykladnyi dyskurs* [Implementation of the rights of prisoners in a changing society: scientific and applied discourse]: daidzhest stend. dop. nauk.-metod. seminaru u formi kruhloho stolu onlain (m. Kharkiv, 04 kvitnia): elektron. nauk. vyd. (Pravo, 2023). 48 <http://surl.li/qoago>(in Ukrainian)

Reports

10. Roanov M V 'Analitychnyi zvit za rezultatamy monitorynhovykh vizytiv v mistsia nesvobody na pidkontrolnii Uriadu Ukrainy terytorii v 2022' [Analytical report on the results of monitoring visits to places of detention in the territory

controlled by the Government of Ukraine in 2022] (2023) 232. <https://ngoauu.org/zvit-pro-monitoringovi-viziti-do-penitenciarnix-ta-socialnix-misc-nesvobodi > (in Ukrainian)

11. Chovgan V., Romanov M., Melnychuk V. (2023). «NINE CIRCLES OF HELL»: PLACES OF DETENTION IN UKRAINE UNDER THE RUSSIAN OCCUPATION MARCH 2022 – DECEMBER 2022. <https://dignity.dk/wp-content/uploads/42-Nine-circles-of-hell.pdf> (in English)
12. 'Zvity za rezultatamy monitorynhovykh vizytiv' (2022, 2023, 2024, 32025) [Reports on the results of monitoring visits]. <https://ombudsman.gov.ua/uk/zviti-za-rezultatami-monitoringovih-vizitiv> ; <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi > (in Ukrainian)
13. Ovdiienko H. V. 'Zvit pro monitorynhovi vizyty do penitentsiarnykh ta sotsialnykh mists nesvobody u 2023 rotsi' [Report on monitoring visits to penitentiary and social places of detention in 2023] *HO «Kharkivska pravozakhysna hrupa»* Kharkiv, 62. (in Ukrainian)

Website

14. 'Docudays UA' (2025). <https://docuclub.docudays.ua/news/filmi-pyatoi-kolekcii/ > (in Ukrainian)
15. 'Derzhavna kryminalno-vykonavcha sluzhba Ukrainy'. Novyny. (2025). [State Penitentiary Service of Ukraine. News.]. <https://kvs.gov.ua/news/ > (in Ukrainian)
16. 'Nova kolektsiia: osobyste, skladni temy ta (ne)vtileni mrii' (2017). [New collection: personal, complex topics and (un)fulfilled dreams.]. <https://docuclub.docudays.ua/news/filmi-pyatoi-kolekcii/ > (in Ukrainian)
17. 'Syla kinematohrafu, abo chomu sotsialne kino zdatne zminyty realnist? ' (2016) [The power of cinema, or why social cinema can change reality?] MHO «Mizhnarodnyi tsentr rozvytku i liderstva» <https://ildc.org.ua/statti/syla-kinematografu-abo-chomu-sotsialne-kino-zdatne-zminyty-realnist/ > (in Ukrainian)
18. 'Sing Sing' (2023) <https://ua.kinorium.com/10551722/ > (in Ukrainian)
19. Jarrett Christian. 'How prison changes people (2018) <https://www.bbc.com/future/article/20180430-the-unexpected-ways-prison-time-changes-people > (in English)
20. Radynskyi O. 'Povsiudne radio «Shanson», blatnyi zharhon ta bandytski «paniatiia» staly znakamy nashoho chasu, yaki svidchat pro dyvnu khvorobu ukrainskoho suspilstva' [The ubiquitous radio «Chanson», thug jargon, and gangster «panyatiya» have become signs of our time, testifying to a strange disease of Ukrainian society…] ZN ,UA. 2003. <https://zn.ua/ukr/ART/zz_zona_zseredini.html >

Ворожбіт-Горбатюк В.

Кінотерапія – європейський вектор виправлення, ресоціалізації і підготовки до звільнення засуджених

У статті автор розкрила аспекти використання кінотерапії для втілення європейського вектору виправлення, ресоціалізації і підготовки до звільнення засуджених в українській пенітенціарній системі. У методології акцентовано увагу на інтегрованому міжгалузевому підході до аналізу ефективності соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. У статті наголошено на тому, що втілення європейського вектору виправлення, ресоціалізації і підготовки до звільнення засуджених в українській пенітенціарній системі може передбачати практики кінотерапії. Для досягнення ефективності використання кінотерапії важливо забезпечити антикриміногенність. Її суб'єктний рівень передбачає опору на сильні сторони особи під час соціально-виховної роботи і систематичної психотерапії. Об'єктивні умови й обставини, які містять антикриміногенні ознаки: алгоритми і механізми корекції поведінки; популяризація через кіно цінності правопорядку і законослухняності в суспільстві, участі громадян у контролі правопорядку, профілактиці злочинності; залучення учасників освітнього процесу до ресоціалізації і соціальної адаптації засуджених, попередження стагнації звільнених після відбування покарання; загальна культурація ціннісних орієнтирів глядачів, формування загальних компетентностей. Висловлені пропозиції корисні для групової та індивідуальної роботи із засудженими під час реалізації будь-якої реабілітаційної програми, інших форм соціально-виховної роботи і психотерапії. Ефективність кінотерапії, залежить від вибору фільмів, майстерності фасилітатора. Перспективним визначено напрям соціальної і філантропічної підтримки проєктів створення відео, розвитку театру в установах виконання покарань самими засудженими, що може допомогти такій особі зрозуміти себе і свої вчинки, бути готовою протистояти спокусам життя після звільнення.

***Ключові слова**: соціально-виховна робота, психологічна підтримка, ресоціалізація, реабілітація, права людини, установи виконання покарань, засуджена особа, кінотерапія.*

Vorozhbit-Horbatiuk V.
Cinema therapy – a European vector of correction, resocialization and preparation for the release of convicts

In the article, the author revealed aspects of using film therapy to implement the European vector of correction, resocialization and preparation for the release of convicts in the Ukrainian penitentiary system. The methodology focuses on an integrated interdisciplinary approach to analyzing the effectiveness of social and educational work with convicts. The article emphasizes that the implementation of the European vector of correction, resocialization and preparation for the release of convicts in the Ukrainian penitentiary system may involve film therapy practices. To achieve the effectiveness of the use of film therapy, it is important to ensure anti-criminogenicity. Its subjective level involves relying on the strengths of the individual during social and educational work and systematic psychotherapy. Objective conditions and circumstances that contain anti-criminogenic features: algorithms and mechanisms for behavior correction; popularization through cinema of the values of law and order and lawfulness in society, citizen participation in law and order control, crime prevention; involvement of participants in the educational process in the resocialization and social adaptation of convicts, prevention of stagnation of those released after serving their sentences; general acculturation of value orientations of viewers, formation of general competencies. The expressed proposals are useful for group and individual work with convicts during the implementation of any rehabilitation program, other forms of social and educational work and psychotherapy. The effectiveness of film therapy depends on the choice of films, the skill of the facilitator. The direction of social and philanthropic support for video creation projects, the development of theater in penal institutions by convicts themselves has been identified as promising, which can help such a person understand himself and his actions, be ready to resist the temptations of life after release.

Keywords*: social and educational work, psychological support, resocialization, rehabilitation, human rights, penitentiary institutions, convicted person, film therapy.*

Стаття надійшла до редакції: 6.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.8
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-193

О. О. Осадько, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ
ORCID: 0009-0004-2537-9798

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НАГЛЯДУ ЗА ОСОБАМИ, УМОВНО-ДОСТРОКОВО ЗВІЛЬНЕНИМИ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ*

Постановка проблеми. Належне забезпечення військовослужбовців та інших військових формувань, задіяних у відсічі збройної агресії рф, в умовах воєнного стану – ключовий і пріоритетний обов'язок держави. Однак, якщо матеріально-технічне забезпечення Сил оборони України здійснюється як за рахунок власного виробництва, так і за допомогою західних партнерів, то мобілізаційний ресурс України має певні обмеження, які не в останню чергу пов'язані із численністю населення країни. Відповідно до положень статті 65 Конституції України «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України»[1]2.

З метою забезпечення права на допуск до військової служби та реалізації свого конституційного обов'язку законодавцем 11 квітня 2024 р. ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» завдяки якому особи, які раніше були засудження до позбавлення волі за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, та особи, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання для проходження військової служби, отримали можливість долучитись до Сил оборони України[2].

Незважаючи на цілком позитивну оцінку зазначеної законодавчої ініціативи, низка положень викликала і продовжує викликати жваву дискусію в українському суспільстві, поділивши його як на прихильників, так і критиків таких змін.

Постановка проблеми. Восьмого травня 2024 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності»[3]. Метою зазначеного Закону стала розробка та визначення правових механізмів, організаційно-правових засад залучення до військової служби громадян, яким за вчинення злочинів призначено покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі.

Проте окремі положення Закону критично сприйняті науковою спільнотою. Незважаючи на численні застереження науковців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

* *Примітка*. Статтю підготовлено в межах реалізації фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрямок формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (державний реєстраційний номер: 0124U005234).

[1] Тацій В Я (ред) Конституція України: наук.-практ. комент. 2-е вид., переробл. і допов. (Право, 2012) 1128

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633–20#Text (дата звернення: 11.05.2025).

[3] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 № 3687-IX. Дата оновлення: 11.05.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text (дата звернення: 11.05.2025).

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України щодо деструктивної тези про необхідність проходження військову службу такими особами виключно у відповідних спеціалізованих підрозділах військових частин (спеціалізованих військових частинах) та обмеження їх соціально-економічних прав[1], законодавцем залишено поза увагою питання здійснення нагляду за особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання з метою проходження військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розбудови ефективних механізмів захисту та реалізації прав засуджених, а також усунення дискримінаційних положень є предметом розгляду у працях В. В. Пивоварова[2], В. В. Ворожбій-Горбатюк[3], О. О. Пащенка[4] та низки інших науковців. У своїх дослідженнях вони, зокрема, пропонують дієві способи законодавчого забезпечення цих прав.

Метою статті є аналіз запровадження в Україні можливості допуску до військової служби осіб, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання для проходження військової служби. Цей аналіз проведено у межах виконання у 2025 році фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрямок формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (державний реєстраційний номер: 0124U005234). Публікація має оглядовий, науково-постановочний характер.

Виклад основного матеріалу. В умовах збройної агресії військова служба, як і питання комплектування та забезпечення військовослужбовців, посідають не останнє місце у суспільному житті України. У цьому контексті слушним є твердження В. Б. Авер'янова, який свого часу запропонував розглядати військову службу з різних точок зору: соціальної, політичної, правової, організаційної, етичної, соціологічної тощо. Суспільні інститути, котрі у тій чи іншій мірі завжди існували в суспільстві, утворювалися для свідомого впливу людей в інтересах соціальних груп на процес суспільного розвитку, для регулювання певних суспільних відносин, щоб обмежити дію випадку, а то й сваволі[5].

Разом із цим І. Ф. Корж зауважує, що військова служба завжди сприймалася як діяльність певного прошарку людей, які мають відповідні корпоративні інтереси та запити і є носіями належної моралі й духовності нації. Тобто цей соціальний інститут можна сприймати як співтовариство, певну корпорацію осіб, які практично виконують спеціальні функції держави у відповідності до свого правового статусу[6]. Тобто військову службу можна розглядати як складний, специфічний та високоструктурований соціальний інститут, шо виконує спеціальні функції держави.

Незважаючи на те, що Конституція декларує обов'язок кожного громадянина захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, тривалий час доступ до військової служби обмежувався на законодавчому рівні. Проте агресивна війна рф проти України змусила законодавця переглянути своє ставлення до мобілізаційного ресурсу країни, виключивши низку раніше встановлених законодавчих обмежень та спростивши доступ всіх охочих до Сил оборони України. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» від 8 травня 2024 року[7] серед іншого, Кримінальний кодекс України доповнено

[1] Пивоваров В. (ред) *Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія* (Право, 2024) 331 DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321.

[2] Пивоваров В В 'Правові засади регулювання діяльності департаменту з питань виконання кримінальних покарань' *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : збірник м-лів VII міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28 квітня 2023 р.) 91–294

[3] Ворожбіт-Горбатюк В В 'Єдність наукового і прикладного дискурсу в дослідженні проблематики реалізації прав засуджених до обмеження/позбавлення волі у реаліях українського сьогодення' *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27 квітня 2023 р.) 299–302

[4] Пащенко О О 'Проблеми політики поводження із засудженими в умовах воєнного стану' *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 16 берез. 2023 р.) 451–453

[5] Авер'янова В Б (ред) Державне управління: теорія і практика (Юрінком Інтер, 1998) 432

[6] Корж І Ф 'Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення' (дис. канд. юрид наук Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2004) 222

[7] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 №3687-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text (дата звернення: 11.05.2025).

статтею 81[1], яка регулює процедуру умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. Відповідно до цієї статті передбачається, що під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом.

Зазначена законодавча ініціатива не лише отримала схвалення у суспільстві, а й дозволила залучити до лав Збройних Сил України понад 8 тис. колишніх засуджених[1]. Варто зауважити, що український досвід надання особам, умовно-достроково звільненим від відбування покарання для проходження військової служби, можливості долучитись до лав Сил оборони України не лише сприяє розбудові сильної та боєздатної армії, а й відповідає євроінтеграційній політиці нашої держави.

Проте, цим Законом також внесено зміни й до Закон України «Про військову службу і військовий обов'язок»[2]. Цей Закон доповнено главою III[2] «Особливості прийняття на військову службу за контрактом та проходження військової служби у Збройних Силах України особами з числа громадян України, яких умовно-достроково звільнено від відбування покарання». Відповідно до ч. 3 ст. 21[6] зазначеного Закону, «особи, звільнені умовно-достроково від відбування покарання, проходять військову службу виключно у відповідних спеціалізованих підрозділах військових частин (спеціалізованих військових частинах)». Зазначені пропозиції викликали масштабні дискусії у суспільстві з огляду на те, що такі особи фактично змінили лише режим утримання, однак зберегли свої правила, звичаї та елементи поведінки. Окрім того, у такому «співтоваристві» є можливим нівелювання статутів Збройних Сил України у зв'язку зі «специфічністю» таких військовослужбовців, а їх допуск до зброї може створювати додаткові ризики для розвитку у такому «співтоваристві» кримінальної поведінки.

Більше того, подив у суспільстві викликало те, що на осіб, які умовно-достроково звільненні від відбування покарання, покладаються обов'язки, встановлені Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»[3]. Зазначений Закон є не лише рудиментом у сучасній системі нормативно-правових актів України, а й містить положення, які фактично неможливо виконати.

Адміністративний нагляд відповідно до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі» – це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції. Такий нагляд встановлюється з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі, а так само з метою здійснення виховного впливу на них.

Статтею 3 зазначеного Закону встановлено перелік осіб, до яких може бути застосовано адміністративний нагляд, а саме: а) до засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства; б) засуджених до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджених два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів Національної поліції, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення; в) до засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; г) до засуджених до позбавлення волі за злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи; д) засуджених

[1] Ростислав Вонс 'Мін'юст повідомив скільки засуджених долучились до ЗСУ' (Главком, 2 квітня 2025 року) <https://glavcom.ua/country/incidents/minjust-povidomiv-skilki-zasudzhenikh-doluchilisja-do-zsu-1052437.html> (дата звернення: 11.05.2025).

[2] Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. Дата оновлення: 30.04.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232–12#Text (дата звернення: 11.05.2025).

[3] Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 264/94 – ВР. Дата оновлення: 08.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 11.05.2025).

до довічного позбавлення волі; е) звільнених умовно-достроково від відбування покарання на підставі, визначеній статтею 81[1] Кримінального кодексу України. Адміністративний нагляд стосовно цих осіб здійснюється виключно в порядку, визначеному статтею 7[1] цього Закону.

Разом із тим відповідно до абз. 2 пункту 1.2. Інструкції про порядок організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, затвердженої наказом МВС Україні № 1303/203 від 4 листопада 2003 р.[1] (далі – Інструкція), при здійсненні адміністративного нагляду органи внутрішніх справ проводять щодо таких осіб тимчасові, примусові профілактичні та оперативно-розшукові заходи відповідно до чинного законодавства України.

Проте деякі положення Закону містять норми, що суперечать одна одній. Так, відповідно до ст. 7 Законом України «Про адміністративний нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі» адміністративний нагляд здійснюється міліцією, яка, до речі, припинила своє існування 2 липня 2015 р.[2] Однак відповідно до ст. 8 вищенаведеного Закону адміністративний нагляд, серед іншого, може бути припинений за поданням начальника органу Національної поліції. Що ж стосується порядку здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби, то відповідно до ст. 7[1] Законом України «Про адміністративний нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі» такий нагляд здійснюється командиром військової частини, в якій особа проходить військову службу. Особи, стосовно яких встановлено адміністративний нагляд, беруться у військовій частині на окремий облік.

Єдиний державний реєстр судових рішень поступово наповнюється судовими рішеннями за ст. 81[1] Кримінального кодексу України. Так, ухвалою Ленінського районного суду м. Полтави від 8 серпня 2024 р. у справі № 553/2554/24 особу, засуджену 17 грудня 2018 р. колегією суддів Роздільнянського районного суду Одеської області за ч. 1 ст. 115 КК України до 11 років позбавлення волі, звільнено умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом та встановлено відносно останньої адміністративний нагляд з кстановленням таких обмежень, як: заборона перебувати поза межами місця дислокації військової частини, з якою укладено контракт, та місця перебування, визначеного безпосереднім командиром; заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі дислокації військової частини та місця перебування, визначеного безпосереднім командиром військової частини, в якій останній проходитиме військову службу за контрактом. Контроль за здійсненням адміністративного нагляду покладено на командира військової частини, в якій останній проходитиме військову службу за контрактом[3]. Схожа ухвала також постановлена Ленінським районним судом м. Полтави у справі № 553/1707/24 від 28 травня 2024 р. із покладенням на особу, що звільнена від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, ідентичних обов'язків[4].

Проте ані Закон України «Про адміністративний нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі», ані інші нормативно-правові акти не встановлюють ефективного механізму реалізації командирами своїх повноважень щодо контролю за особою, звільненою умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом. Так само не визначено й обсяг необхідних заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки особи з метою унеможливлення її подальшої кримінальної поведінки. Наслідком такої прогалини є те, що дедалі більше осіб, звільнених умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, отримують нові вироки за вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби.

Серед яскравих прикладів можна навести вирок Березанського районного суду Мико-

[1] Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Наказ МВС України, Держдепартамент вик.покарань від 04.11.2003 № 1303/203. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-04#Text (дата звернення: 11.05.2025).

[2] Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. Дата оновлення: 07.11.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565–12#Text (дата звернення: 11.05.2025).

[3] Ухвала Ленінського районного суду м. Полтави від 08.08.2024 у справі № 553/2554/24. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/120919426 (дата звернення: 11.05.2025).

[4] Ухвала Ленінського районного суду м. Полтави від 28.05.2024 у справі № 553/1707/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119333606 (дата звернення: 11.05.2025).

лаївської області від 23 грудня 2024 р. у справі №469/1346/24[1]. Вироком суду встановлено, що 22 травня 2024 р. особу умовно-достроково звільнено від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом та призначено на посаду стрільця стрілецького спеціалізованого батальйону «Шквал». За словами обвинуваченого, командування військової частини ставилось до військовослужбовців дуже погано, погрожували зброєю. Через непорозуміння з військовим керівництвом батальйону «Шквал» обвинувачений самовільно залишив місце служби, тобто вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 407 Кримінального кодексу України.

Нерідко підставою для самовільного залишення військової служби стає й нехтування командирами права таких осіб на відпустку. Так, вироком Сумського районного суду Сумської області від 5 березня 2025 р. у справі №587/4183/24[2] особу засуджено за те, що вона у зв'язку із ненаданням командиром відпустки для відвідування сім'ї самовільно залишила військову частину.

Серед іншого, варто зазначити вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 18 жовтня 2024 р. у справі №199/8194/24[3], відповідно до якого обвинувачений відкрито відмовився виконувати пряме бойове розпорядження командира, чим вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 402 Кримінального кодексу України.

Непоодинокими є випадки вчинення особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання для проходження військової служби, нових злочинів. Так, вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 18 листопада 2024 р. у справі №761/38510/24[4] встановлено, що обвинувачений, перебуваючи на посаді стрільця спеціалізованого батальйону «Шквал», на території Київської обласної клінічної лікарні викрав із жіночої сумочки гаманець, в якому були грошові кошти та золота обручка. Отримані від реалізації викраденого майна кошти він використав для придбання наркотичних засобів для особистого вживання.

Як бачимо, незважаючи на, вочевидь, правильне і своєчасне рішення законодавця про надання особам, умовно-достроково звільненим для проходження військової служби за контрактом, можливості долучитись до Сил оборони України, існують непоодинокі випадки вчинення зазначеними особами нових злочинів. Про можливі наслідки та подальші проблеми, з якими стикнеться українське суспільство та військове командування у зв'язку з обмеженням таких військовослужбовців у питаннях надання відпусток та їх перебуванням у спеціалізованих підрозділах, неодноразово висвітлювалось у працях фахівців НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Висновки. Запровадження можливості доступу до військової служби осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання для проходження військової служби, не лише дозволило поповнити лави Сил оборони України, а й також стало потужним засобом для соціалізації таких осіб у суспільстві. Динамічний та сталий розвиток зазначеної ініціативи показує інноваційність, свідомість та цілеспрямованість українського суспільства у розбудові сучасної армії, а також євроатлантичну позицію нашої держави.

Проте застосування положень Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» до такої категорії осіб не відповідає принципам євроінтеграційної політики нашої держави. Окрім того, низький рівень правового визначення та забезпечення реальних можливостей впливу командирів, як відповідальних суб'єктів нагляду, на поведінку осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання для проходження військової служби, потребує нагальної та докорінної зміни. Це може бути досягнуто шляхом визначення та закріплення на законодавчому рівні правового статусу командирів спеціалізованих військових підрозділів (частин), а також розробки та імплементації (на підставі принципів та завдань пробації) пробаційних програм для цієї категорії військовослужбовців. Такі програми мають бути спрямовані на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів

[1] Вирок Березанського районного суду Миколаївської області від 23.12.2024 у справі №469/1346/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123976380 (дата звернення: 11.05.2025).

[2] Вирок Сумського районного суду Сумської області від 07.03.2025 у справі №587/4183/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125659293 (дата звернення: 11.05.2025).

[3] Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 18.10.2024 у справі №199/8194/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122380561 (дата звернення: 11.05.2025).

[4] Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 18.11.2024 у справі №761/38510/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123434847 (дата звернення: 11.05.2025)

та формування соціально сприятливих змін особистості, які можна об'єктивно перевірити.

Варто також запровадити дієву систему притягнення до відповідальності командирів спеціалізованих військових підрозділів (частин) за порушення встановлених соціально-економічних гарантій для осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання для проходження військової служби. Це допоможе уникнути будь-яких дискримінаційних обмежень щодо таких військовослужбовців у майбутньому. Здійснюючи нагляд за цими особами, командирам усіх рівнів спеціалізованих військових підрозділів (частин) слід бути обачними, щоб не допустити застосування «радянських практик». Натомість, необхідно зосередитися на соціально-виховній роботі, впровадженні дієвих та ефективних пробаційних програм, а також розвивати у військовослужбовців повагу до бойових і військових традицій. Такий підхід допоможе стримувати їх від вчинення протиправних дій та сприятиме повазі до честі й гідності кожної людини.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2232-KhII. Data onovlennia: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232–12#Text (in Ukrainian)
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho, Kryminalno-vykonavchoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia instytutu umovno-dostrokovoho zvilnennia osib vid vidbuvannia pokarannia dlia bezposerednoi yikh uchasti u oboroni krainy, zakhysti yii nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti: Zakon Ukrainy vid 08.05:2024 № 3687-IKh. Data onovlennia: 19.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text (in Ukrainian)
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia viiskovoi sluzhbu, mobilizatsii ta viiskovoho obliku: Zakon Ukrainy vid 11.04.2024 № 3633-IKh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633–20#Text (in Ukrainian)
4. Pro administratyvnyi nahliad za osobamy, zvilnenymy z mists pozbavlennia voli: Zakon Ukrainy vid 01.12.1994 № 264/94 – VR. Data onovlennia: 08.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text (in Ukrainian)
5. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro orhanizatsiiu zdiisnennia administratyvnoho nahliadu za osobamy, zvilnenymy z mists pozbavlennia voli: Nakaz MVS Ukrainy, Derzhdepartament vyk.pokaran vid 04.11.2003 № 1303/203. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-04#Text (in Ukrainian)
6. Pro militsiiu: Zakon Ukrainy vid 20.12.1990 № 565-KhII. Data onovlennia: 07.11.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565–12#Text (in Ukrainian)

Cases

7. Ukhvala Leninskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 08.08.2024 u spravi № 553/2554/24. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/120919426 (in Ukrainian)
8. Ukhvala Leninskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 28.05.2024 u spravi № 553/1707/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119333606 (in Ukrainian)
9. Vyrok Berezanskoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 23.12.2024 u spravi № 469/1346/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123976380 (in Ukrainian)
10. Vyrok Sumskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 07.03.2025 u spravi № 587/4183/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125659293 (in Ukrainian)
11. Vyrok Amur-Nyzhnodniprovskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 18.10.2024 u spravi № 199/8194/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122380561 (in Ukrainian)
12. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 18.11.2024 u spravi № 761/38510/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123434847 (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Averianova V B (red) *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka* [Public administration: theory and practice] (Iurinkom Inter, 1998) 432 (in Ukrainian)
2. Pyvovarov V. (red) *Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini: vyklyky, zavdannia, rishennia v umovakh voiennoho stanu : monohrafiia* [Compliance with human rights in the

execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine: challenges, tasks, solutions under martial law: monograph] (Pravo, 2024) 331 DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321. (in Ukrainian)
3. Tatsii V Ya (red) *Konstytutsiia Ukrainy: nauk.-prakt. koment. 2-e vyd., pererobl. i dopov.* [Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary. 2nd ed., revised and supplemented.] (Pravo, 2012) 1128 (in Ukrainian)

Thesis

4. Korzh I F 'Viiskova sluzhba v Ukraini: vstup, prosuvannia, prypynennia' [Military service in Ukraine: entry, promotion, termination] (dys. kand. yuryd nauk In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho, 2004) 222 (in Ukrainian)

Conference papers

5. Vorozhbit-Horbatiuk V V 'Iednist naukovoho i prykladnoho dyskursu v doslidzhenni problematyky realizatsii prav zasudzhenykh do obmezhennia/pozbavlennia voli u realiiakh ukrainskoho sohodennia' [Unity of scientific and applied discourse in the study of the issues of the implementation of the rights of those sentenced to restriction/deprivation of liberty in the realities of today's Ukraine] Zakarpatski pravovi chytannia. Pravo yak instrument stiikosti ta rozvytku v umovakh suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv : materialy KhV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Uzhhorod, 27 kvitnia 2023 r.) 299–302 (in Ukrainian)
6. Pashchenko O O 'Problemy polityky povodzhennia iz zasudzhenymy v umovakh voiennoho stanu' [Problems of the policy of treating prisoners under martial law] Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu : tezy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Khmelnytskyi, 16 berez. 2023 r.) 451–453 Rostyslav Vons (2 kvitnia 2025 roku) Miniust povidomyv skilky zasudzhenykh doluchylys do ZSU. URL: https://glavcom.ua/country/incidents/minjust-povidomiv-skilki-zasudzhenikh-doluchilisja-do-zsu-1052437.html (in Ukrainian)
7. Pyvovarov V V 'Pravovi zasady rehuliuvannia diialnosti departamentu z pytan vykonannia kryminalnykh pokaran' [Legal principles regulating the activities of the department for the execution of criminal sentences] Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid : zbirnyk m-liv VII mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Ternopil, 28 kvitnia 2023 r.) 91–294 (in Ukrainian)

Websites

8. Rostyslav Vons 'Miniust povidomyv skilky zasudzhenykh doluchylys do ZSU' [The Ministry of Justice reported how many convicts joined the Armed Forces of Ukraine] (Hlavkom, 2 kvitnia 2025 roku) <https://glavcom.ua/country/incidents/minjust-povidomiv-skilki-zasudzhenikh-doluchilisja-do-zsu-1052437.html> (in Ukrainian)

Осадько О. О.

Проблемні питання нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання для проходження військової служби

У статті розглядаються актуальні та водночас складні питання, що виникають у сфері нагляду за особами, яким надано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. Автор не лише констатує проблему, а й проводить її науковий аналіз, надає всебічну оцінку початковим етапам реалізації в Україні механізму, який дозволяє громадянам, які мали проблеми із законом, долучатися до військової служби за контрактом.

Значну частину роботи присвячено дослідженню судової практики. Особливий акцент зроблено на обговоренні необхідності застосування до таких осіб адміністративного нагляду. Автор аргументовано підкреслює доцільність покладення функцій контролю за його виконанням безпосередньо на командирів військових частин (підрозділів), у яких військовослужбовець проходитиме подальшу службу. Такий підхід забезпечить не лише ефективний моніторинг поведінки цих осіб, а й сприятиме їх успішній ресоціалізації та адаптації до вимог військової дисципліни та етики. Це рішення дозволяє інтегрувати наглядові функції в повсякденну діяльність військових підрозділів, створюючи умови для безперервного контролю та підтримки.

Окрему увагу автор приділяє вчиненню нових кримінальних правопорушень особами, які були умовно-достроково звільнені задля проходження військової служби. Автор не обмежується констатацією цих фактів, а узагальнює та систематизує передумови, що призводять до таких негативних наслідків. Серед них визначено як особистісні фактори (недостатня мотивація, психологічні проблеми, відсутність стійких соціальних зв'язків), так і системні недоліки (прогалини в системі відбору, недостатній рівень психологічної підтримки, виклики адаптації у військовому середовищі тощо). Виявлення та глибокий аналіз цих факторів є ключовим для розробки ефективних превентивних заходів та вдосконалення всієї системи нагляду. Стаття є вагомим доробком у напряму наукової дискусії щодо реальних шляхів ресоціалізації засуджених, формування ефективної кадрової політики у військових структурах, практичних рекомендацій для правозастосовних органів та військового керівництва.

Ключові слова: *ресоціалізація засуджених, умовно-дострокове звільнення, військовослужбовці, адміністративний нагляд, командир спеціалізованого військового підрозділу (частини), пробаційна програма, євроінтеграційний напрям України.*

Osadko O. O.

Problematic issues of supervision over persons paroled from serving a sentence for military service

In the article current and at the same time complex issues arising in the field of supervision of persons who have been granted conditional early release from serving a sentence for military service is examined. The author not only states the problem, but also conducts its scientific analysis, provides a comprehensive assessment of the initial stages of implementation in Ukraine of a mechanism that allows citizens who have had problems with the law to join military service under a contract.

A significant part of the work is devoted to the study of judicial practice. Special emphasis is placed on discussing the need to apply administrative supervision to such persons. The author argues that it is appropriate to assign the functions of control over its implementation directly to the commanders of military units (subunits) in which the serviceman will serve further. Such an approach, in his opinion, will ensure not only effective monitoring of the behavior of these persons, but will also contribute to their successful resocialization and adaptation to the requirements of military discipline and ethics. This solution allows integrating supervisory functions into the daily activities of military units, creating conditions for continuous control and support.

The author pays special attention to the commission of new criminal offenses by persons who were paroled for military service. The author does not limit himself to stating these facts, but generalizes and systematizes the prerequisites that lead to such negative consequences. Among them, both personal factors (insufficient motivation, psychological problems, lack of stable social ties) and systemic shortcomings (gaps in the selection system, insufficient level of psychological support, challenges of adaptation in the military environment, etc.) are identified. Identification and in-depth analysis of these factors is key to developing effective preventive measures and improving the entire supervision system. The article is a significant contribution to the scientific discussion on real ways to resocialize convicts, forming an effective personnel policy in military structures, and practical recommendations for law enforcement agencies and military leadership.

Keywords: *resocialization of convicts, parole, military personnel, administrative supervision, commander of a specialized military unit (unit), probation program, European integration direction of Ukraine.*

Стаття надійшла до редакції: 21.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 342:343.163 (477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-201

А. В. Лапкін, доктор юридичних наук,
професор, доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3240-6377

ВСТАНОВЛЕННЯ ІНВАЛІДНОСТІ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ ІЗ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОВАДЖЕННЯМ

Постановка проблеми. У зв'язку із продовженням збройного конфлікту з Російською Федерацією в Україні збільшується кількість осіб з інвалідністю. Так, станом на кінець 2024 року в Україні проживало близько 3 млн людей з інвалідністю, при цьому за період війни статус особи з інвалідністю отримало понад 300 тис. осіб[1]. Вочевидь, на сьогодні їх кількість ще більше зросла. Міжнародні зобов'язання України, проголошений нею на конституційному рівні статус соціальної держави, а також чинне законодавство у сфері захисту прав осіб з інвалідністю вимагають створення дієвих та простих механізмів встановлення інвалідності внаслідок війни. Разом із тим на сьогодні підзаконні акти пов'язують цю процедуру з обов'язком постраждалої особи подавати копії документів, що стосуються кримінального провадження, набуття процесуального статусу потерпілого та проведення судово-медичної експертизи. Такий підхід може мати дискримінаційний характер і обмежувати права постраждалих, тому він потребує належного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту прав осіб з інвалідністю загалом та встановлення інвалідності, зокрема, розроблялася в галузі права соціального забезпечення та була предметом досліджень О. М. Галицького, А. В. Дулі, В. Л. Костюка, Т. Л. Сироїд та інших дослідників. Проблеми встановлення інвалідності внаслідок війни предметно розглядали у своїх працях В. В. Зарубей, К. О. Спицька, О. А. Трюхан, А. В. Холодков та інші вчені. Разом із тим у вітчизняній юридичній науці досі не приділено належної уваги проблемам встановлення інвалідності внаслідок війни у зв'язку з кримінальним провадженням. Ці питання потребують міжгалузевого дослідження на стику права соціального забезпечення та кримінального процесу. У теоретичній площині спостерігаються суттєві прогалини, які слід заповнити задля забезпечення ефективної правозастосовної практики.

Метою наукової статті є оцінка доцільності збереження зв'язку процедури встановлення інвалідності внаслідок війни із кримінальним провадженням та розробка практично орієнтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення цієї процедури.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Конституції України Україна проголошується соціальною державою. Це означає, зокрема, що держава гарантує соціальні права громадянам, піклується про найуразливіші верстви населення та здійснює активну соціальну політику. Зазначені положення деталізуються у ст. 46 Основного Закону, згідно з якою громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності та в інших випадках, передбачених законом[2].

Важливим напрямом соціальної діяльності держави є підтримка та захист осіб з інвалідністю. Відповідно до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікованої Законом від 16.12.2009 р. № 1767-VI (далі – Конвенція), проголошуються такі принципи, як: а) повага до притаманної людині гідності, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності;

[1] 'В Україні офіційно є три мільйони осіб з інвалідністю' (*LB.ua)* <https://lb.ua/health/2024/10/15/639943_zelenska_ukraini_ofitsiyno_ie_tri.html> (дата звернення: 1.05.2025).

[2] Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 1.06.2025).

b) недискримінація; c) повне й ефективне залучення та включення до суспільства; d) повага до особливостей осіб з інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства; e) рівність можливостей; f) доступність та ін. До загальних зобов'язань держав-учасниць Конвенції, відповідно до її ст. 4, належить забезпечення й заохочення повної реалізації всіх прав людини й основоположних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Із цією метою держави-учасниці зобов'язуються, зокрема, вживати всіх належних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, що визнаються в цій Конвенції[1].

На національному рівні правовий статус осіб з інвалідністю визначається Законами України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 р. № 875-XII[2], «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV[3] та іншими актами законодавства. Одним із важливих аспектів забезпечення прав осіб з інвалідністю є встановлення інвалідності, на процедуру якого повною мірою поширюються всі принципи і гарантії, передбачені міжнародними актами та національним законодавством.

У науковій юридичній літературі наголошується на тому, що війна в Україні створила нову категорію людей з інвалідністю, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій, впливу мінно-вибухових пристроїв, психологічних травм, антисанітарних умов життя, вимушеного переселення та соціально-економічних факторів. Водночас національне законодавство не містить чіткого визначення поняття «особа з інвалідністю внаслідок війни». Це визначення віднесено тільки до категорії «ветерани війни», однак воно є значно ширшим, адже особами з інвалідністю внаслідок війни можуть бути і цивільні особи, які постраждали від бойових дій, діти, які отримали інвалідність через воєнні дії, та інші категорії осіб, які стали інвалідами через війну. Це створює правову прогалину, яка потребує усунення для забезпечення захисту прав усіх постраждалих осіб[4].

Процедура встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни для цивільних осіб на сьогодні регламентується Порядком встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 306 (далі – Порядок)[5], який визначає процедуру встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, одержаними особами від вибухонебезпечних предметів. Аналіз предметної сфери застосування цього Порядку показує, що він не повністю відповідає наведеним вище правовим гарантіям забезпечення прав осіб з інвалідністю, зокрема в аспекті додержання принципів доступності, повного й ефективного залучення та включення до суспільства, недискримінації тощо. Так, сфера його дії поширюється на окремі території та окремі категорії осіб, що само по собі може розглядатися як порушення принципу рівності всіх осіб, які потребують встановлення інвалідності. Крім того, Порядок регламентує встановлення зв'язку інвалідності лише з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, одержаними особами від вибухонебезпечних предметів, тоді як коло негативних впливів на здоров'я, що можуть спричинити інвалідність, внаслідок війни є значно ширшим.

Поряд із цим передбачена Порядком процедура встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, одержаними особами від вибухонебезпечних предметів, має низку ускладнень, що істотно перешкоджають набуттю особою відповідного правового статусу.

Так, відповідно до п. 5 Порядку для встановлення факту одержання ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії

[1] Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 1.06.2025).

[2] Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875–12#Text (дата звернення: 1.06.2025).

[3] Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961–15#Text (дата звернення: 1.06.2025).

[4] Холодков АВ 'Поняття та особливості прав осіб з інвалідністю внаслідок війни' (2024) 3 Київський часопис права 98–99.

[5] Порядок встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306–2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 1.06.2025).

РФ у Донецькій та Луганській областях, заходів, необхідних для забезпечення оборони України, постраждала особа, її законний представник або уповноважена особа надсилають Мінветеранів заяву за формою, до якої додаються копії, зокрема, таких документів: висновку судово-медичної експертизи, що засвідчує факт отримання поранень чи інших ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів; витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) про відкриття кримінального провадження стосовно факту одержання постраждалою особою ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів та/або інших документів, які підтверджують залучення особи до кримінального провадження як потерпілої; інших документів (за наявності), які можуть засвідчити одержання постраждалою особою ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, заходів, необхідних для забезпечення оборони України.

Таким чином, ініціювання встановлення факту одержання ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів передбачає подання документів, які можуть бути отримані лише в межах кримінального провадження. Порядок не конкретизує категорію відповідних кримінальних проваджень, однак опосередковану вказівку на неї містить п. 7 Порядку, який визначає підстави для відмови у встановленні факту одержання постраждалою особою ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, заходів, необхідних для забезпечення оборони України. До них належать, зокрема: поранення чи інші ушкодження здоров'я, що є наслідком навмисного спричинення собі тілесного ушкодження чи іншої шкоди своєму здоров'ю, учинення щодо постраждалої особи кримінального правопорушення з корисливих або інших особистих мотивів цивільними особами, не залученими до безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, заходах, необхідних для забезпечення оборони України (пп. 1 п. 7 Порядку); отримання ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів не в період і не на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, заходів, необхідних для забезпечення оборони України (пп. 2 п. 7 Порядку); наявність прийнятого уповноваженим органом (особою) рішення про відсутність складу правопорушення в кримінальному провадженні за фактом одержання постраждалою особою ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів (пп. 6 п. 7 Порядку). Таким чином, фактично право на встановлення факту отримання ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів мають лише ті особи, які визнані потерпілими у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених на території проведення антитерористичної операції, заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях, а також у межах заходів, спрямованих на оборону України, зокрема у справах про міжнародні злочини, передусім за ст. 438 КК України.

Внаслідок цього існуюча процедура встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, передбачена Порядком, є дискримінаційною, оскільки ставить в нерівні умови постраждалих осіб в залежності від: здійснення чи нездійснення кримінального провадження щодо завдання їм шкоди воєнним злочином чи іншим кримінальним правопорушенням; наявності чи відсутності в особи процесуального статусу потерпілого у такому кримінальному провадженні; наявності чи відсутності в особи копій відповідних документів тощо. Крім того, така процедура має низку організаційних і процесуальних перешкод, що обмежують доступ особи до отримання відповідного правового статусу.

Одна із них пов'язана із наданням копії висновку судово-медичного експерта. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового

розгляду. Підстави проведення судової експертизи (обстеження і дослідження) визначені у ст. 7–1 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до ч. 1 якої підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб[1].

Підстави проведення експертизи у кримінальному провадженні визначаються ст. 242 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України[2], згідно з ч. 1 якої експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Відповідно до ст. 243 КПК України експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 цього Кодексу.

З наведених положень випливає, що необхідний для встановлення факту одержання ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів висновок судово-медичного експерта може бути отриманий лише в межах кримінального провадження. При цьому судово-медичного експерта може залучити сторона кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту. Водночас визначення сторони кримінального провадження, наведене у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, не передбачає наділення потерпілого статусом сторони кримінального провадження за загальним правилом. Таким чином, особа, яка отримала ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів, навіть за наявності у неї статусу потерпілого у кримінальному провадженні, не є стороною останнього, а відтак, не може самостійно залучити судово-медичного експерта чи ініціювати його залучення перед слідчим суддею.

Слід звернути увагу на те, що згідно із п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо, зокрема, встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень. Тому в кожному кримінальному провадженні щодо факту ушкодження здоров'я особи від вибухонебезпечних предметів така судово-медична експертиза має бути проведена. Однак зі змісту наведених положень КПК України випливає, що проведення такої експертизи забезпечується стороною обвинувачення виключно у цілях кримінального процесуального доказування, а висновок судово-медичного експерта в такому випадку належить до процесуальних джерел доказів у відповідному кримінальному провадженні. При цьому у слідчого, прокурора немає окремого обов'язку ознайомлювати потерпілого з висновком проведеної щодо нього судово-медичної експертизи та надавати його копію, а тим більше надавати копію цього висновку особам, які не беруть участі у кримінальному провадженні, зокрема Міністерству у справах ветеранів України, міжвідомчій комісії з питань встановлення факту отримання особами поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних від вибухових предметів на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України (далі – міжвідомча комісія), чи іншим органам або особам, які можуть брати участь у процесі встановлення інвалідності та її зв'язку із воєнними діями.

Варто зазначити, що потерпілий може ознайомитися із висновком судово-медичної експертизи, проведеної у межах кримінального провадження, в порядку ст. 221 (ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення) або ст. 290 (відкриття матеріалів іншій стороні) КПК України. Разом із тим ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення передбачає лише ознайомлення потерпілого з матеріалами досудового розслідування та не зобов'язує сторону обвинувачення надавати копії цих матеріалів чи дозволяти їх копіювання потерпілому.

[1] Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12#Text (дата звернення: 1.06.2025).

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text (дата звернення: 1.06.2025).

Натомість, потерпілий отримує повний доступ до матеріалів досудового розслідування, зокрема до висновку судово-медичної експертизи, та має право виготовляти його копію лише на етапі відкриття матеріалів іншій стороні. Водночас таке відкриття матеріалів іншій стороні відбувається лише після завершення досудового розслідування. В умовах, коли досудове розслідування може тривати роками, можливість отримати копію висновку судово-медичної експертизи в порядку ст. 290 КПК України уявляється неефективним засобом забезпечення права особи на встановлення зв'язку інвалідності з війною.

Поряд із цим слід наголосити, що можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування як в порядку ст. 221, так і ст. 290 КПК України надається лише потерпілому та не поширюється на інших осіб чи державні органи, які не беруть участі в кримінальному провадженні. Таким чином, якщо особа, яка постраждала від бойових дій, не отримала процесуального статусу потерпілого у відповідному кримінальному провадженні у порядку, передбаченому ст. 55 КПК України, вона не має доступу до матеріалів досудового розслідування, у тому числі й до висновку судово-медичної експертизи. Навіть за наявності статусу потерпілого, через тяжкий фізичний чи психологічний стан, відсутність юридичних знань або належної правової допомоги, особи нерідко не в змозі реалізувати своє право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та отримати необхідні документи, зокрема копію висновку судово-медичної експертизи.

Крім того, в силу ст. 222 КПК України, яка встановлює недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, навіть ознайомлення потерпілого з висновком судово-медичної експертизи та отримання копії останнього не дає потерпілому можливості надавати таку копію стороннім особам, які не беруть участі у кримінальному провадженні, у тому числі Міністерству у справах ветеранів України чи міжвідомчій комісії, без письмового дозволу слідчого або прокурора.

При цьому Міністерство у справах ветеранів України та міжвідомча комісія, як і будь-які інші державні органи, юридичні чи фізичні особи, взагалі не мають жодних передбачених КПК України процесуальних можливостей самостійно отримати копію висновку судово-медичної експертизи, яка проводилася у кримінальному провадженні.

Загалом аналогічні проблеми наявні щодо копії витягу з ЄРДР про відкриття кримінального провадження стосовно факту одержання постраждалою особою ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів та/або інших документів, які підтверджують залучення особи до кримінального провадження як потерпілої.

Передбачений ст. 55 КПК України порядок визнання особи потерпілим передбачає активну участь останньої[1]. Так, відповідно до частин 2, 3, 7 цієї статті визнання потерпілим відбувається лише за письмовою заявою (згодою) особи. При цьому на практиці особи, постраждалі від воєнних дій, часто перебувають у настільки тяжкому фізичному та психологічному стані, що не вживають активних заходів до визнання себе потерпілими, внаслідок чого не отримують відповідного процесуального статусу. Це фактично унеможливлює встановлення факту одержання ними ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів згідно із Порядком.

Слід звернути увагу на те, що порядок надання відомостей з ЄРДР, у тому числі у формі витягу, регламентується Розділом IV Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 298. Відповідно до п. 1 цього розділу відомості з Реєстру надаються в порядку та у випадках, установлених КПК України, у вигляді витягу за формою, наведеною у додатку 6 до цього Положення[2]. Таким чином, витяги з ЄРДР надаються лише у випадках, передбачених КПК України.

Системний аналіз положень ст. 55, ч. 1 ст. 214 КПК України дозволяє дійти висновку, що необхідну копію витягу з ЄРДР фактично можуть отримати лише ті потерпілі, які виступили заявниками щодо вчинення відповідного кримінального правопорушення. Однак у випадках, коли статус потерпілого набувається іншими способами – зокрема шляхом подання заяви про визнання потерпілим або на підставі відповідного рішення слідчого, прокурора чи суду, – надання особі витягу з ЄРДР чи іншого документа, що підтверджує такий статус, законодавством не пе-

[1] Лапкін АВ *Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України: монографія* (Право, 2012) 64.

[2] Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затверджене Наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text (дата звернення: 1.06.2025).

редбачено. Це створює труднощі з виконанням вимог Порядку, який вимагає подання документів, що підтверджують участь особи у кримінальному провадженні як потерпілого. Особливо проблематичною є ситуація, коли слідчий або прокурор відмовляють у наданні витягу з ЄРДР, що унеможливлює належне документальне підтвердження статусу.

Крім того, витяг з ЄРДР може містити конфіденційну інформацію, що ускладнює його видачу стороннім особам чи організаціям. Так, виходячи із приписів Розділу IV Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, можна зробити висновок, що на витяги з ЄРДР також може поширюватися таємниця досудового розслідування, що створює перешкоди у наданні його копії Міністерству у справах ветеранів України чи міжвідомчій комісії без письмового дозволу слідчого або прокурора.

Таким чином, існуючий порядок встановлення інвалідності внаслідок війни потребує удосконалення. Так, у науковій юридичній літературі звертається увага, що процедура встановлення статусу особи з інвалідністю може бути спрощена та вдосконалена шляхом усунення потреби повторної подачі одних і тих самих документів до різних установ, а також шляхом координації дій між МСЕК та відділами соціального захисту населення[1]. Крім того, потребує уваги оптимізація самої системи оцінювання повсякденного функціонування людини, щоб вона була більш гнучкою та враховувала специфіку бойових травм[2].

При цьому вбачається два можливих варіанти удосконалення цієї процедури: (1) шляхом внесення змін до КПК України, які б надали державним органам право отримувати висновки медичних експертів та витяги з ЄРДР у випадках встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, та (2) шляхом внесення змін до Порядку та інших актів законодавства, не пов'язаних із КПК України.

Розглядаючи перший із цих варіантів, слід виходити із того, що відповідно до ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України. З наведених положень однозначно випливає, що сферою регулювання КПК України є питання кримінального провадження, тобто здійснення процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, що включають його розкриття, встановлення осіб, які його вчинили, судового розгляду та притягнення винних до кримінальної відповідальності. Таким чином, кримінальне процесуальне законодавство не регламентує і не може регулювати інші питання, зокрема встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, що належать до предмета регулювання законодавства у сфері соціального забезпечення. Зважаючи на це, внесення будь-яких змін до КПК України, які б надали державним органам право отримувати висновки медичних експертів та витяги з ЄРДР у випадках встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, видається концептуально неправильним і суперечить змісту й призначенню кримінального процесуального законодавства.

Поряд із цим можливі зміни у цій сфері, спрямовані на усунення проблемних моментів, розкритих вище, можуть вступити у протиріччя із реалізацією завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Так, надання державним органам чи іншим особам можливості ініціювання проведення судово-медичної експертизи для цілей встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я в межах кримінального провадження фактично означатиме проведення такої експертизи не для цілей кримінально-процесуального доказування, що, вочевидь, виходить за межі кримінального провадження і не відповідає завданням останнього. Також надання доступу до матеріалів кримінального провадження, включаючи висновки судово-медичних експертиз, іншим особам, крім учасників кримінального провадження, зокрема постраждалим особам, які не набули у встановленому порядку процесуальний статус потерпілого, або Міністерству у справах ветеранів України чи міжвідомчій комісії, ставить під загрозу збереження таємниці досудового розслідування.

[1] Ілляшенко ОВ, Зарубей ВВ, Сухомлин ЮВ 'Механізми протидії корупції під час надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни'. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* (V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 9–10.12.2020) 112.

[2] Спицька К 'Тенденції реформування правового регулювання встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни в Україні' (2025) 2 Молодий вчений 173.

У межах другого з окреслених варіантів можна виокремити кілька шляхів розв'язання проблеми документального підтвердження інформації, необхідної для встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, які можуть бути реалізовані без внесення змін до КПК України, наприклад: 1) виключити з Порядку дискусійні положення, які ведуть до дискримінації та обмежують доступ особи до встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни; 2) передбачити у п. 5 Порядку надання особою копій відповідних документів не як обов'язкову, а як факультативну опцію; 3) змінити підхід до проведення судово-медичної експертизи для встановлення факту отримання поранень чи інших ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів, зокрема шляхом внесення її висновків до Електронної системи охорони здоров'я (ЕСОЗ), доступ до якої могла б отримати й міжвідомча комісія, тощо. Всі ці підходи передбачають: виключення із п. 5 Порядку обов'язкового подання разом із заявою копій висновку судово-медичної експертизи, що засвідчує факт отримання поранень чи інших ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів і витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань про відкриття кримінального провадження стосовно факту одержання постраждалою особою ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів та/або інших документів, які підтверджують залучення особи до кримінального провадження як потерпілої; відокремлення процедури встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я від здійснення кримінального провадження за відповідними фактами, а також звільнення постраждалої особи від обов'язку доведення факту отримання поранень чи інших ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів.

Висновки. Існуюча процедура встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, що передбачена Порядком, порушує міжнародні принципи забезпечення прав осіб з інвалідністю, є дискримінаційною та має низку організаційних і процесуальних перешкод, що обмежують доступ особи до отримання відповідного правового статусу особи з інвалідністю, створюючи для неї низку додаткових ускладнень.

При удосконаленні цієї процедури слід виходити із такого:

1) відокремлення процедури встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я від здійснення кримінального провадження за відповідними фактами. Наявність останнього може розглядатися як додаткове підтвердження цих фактів, але не повинно бути необхідною умовою подання заяви і її розгляду міжвідомчою комісією;

2) необхідності перекладення обов'язку доведення факту отримання поранень чи інших ушкоджень здоров'я від вибухонебезпечних предметів із постраждалої особи на Міністерство у справах ветеранів України та міжвідомчу комісію. Для цього слід розширити повноваження міжвідомчої комісії щодо направлення запитів для отримання необхідної інформації, передбачені у п. 6 Порядку, визначивши їх як обов'язки комісії у випадках, коли відповідна інформація чи документи не були надані заявником;

3) забезпечення можливості постраждалої особі особисто або через представника брати активну участь у процедурі встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я шляхом подання відповідних документів, ініціювання направлення запитів, оскарження рішень міжвідомчої комісії тощо;

4) розширення предметної сфери регулювання Порядку із встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, одержаними особами від вибухонебезпечних предметів, на встановлення зв'язку інвалідності з ушкодженнями здоров'я внаслідок війни загалом;

5) удосконалення процедур роботи з інформацією про осіб, постраждалих від війни, включаючи її збирання, аналіз, узагальнення та зберігання, а також обмін між зацікавленими суб'єктами. В цьому контексті слід розглядати створення Державного реєстру осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії РФ, а також удосконалення існуючих інформаційно-комунікаційних систем, де може зберігатися така інформація.

REFERENCES

L*ist of legal documents*

Legislation

1. Konventsiia pro prava osib z invalidnistiu vid 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (in Ukrainian).

2. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (in Ukrainian).
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text (in Ukrainian).
4. Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia: zatverdzhene Nakazom Heneralnoho prokurora vid 30 chervnia 2020 roku № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text (in Ukrainian).
5. Poriadok vstanovlennia zviazku invalidnosti z poranenniamy chy inshymy ushkodzhenniamy zdorovia, zatverdzhenoho Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 kvitnia 2018 r. № 306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306–2018-%D0%BF#Text (in Ukrainian).
6. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 bereznia 1991 roku № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875–12#Text (in Ukrainian).
7. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 6 zhovtnia 2005 roku № 2961-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961–15#Text (in Ukrainian).
8. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 roku № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038–12#Text (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Lapkin AV. *Rol prokurora v zabezpechenni prav i zakonnykh interesiv poterpiloho u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy: monohrafiia* [The role of the prosecutor in ensuring the rights and legitimate interests of the victim in the criminal justice system of Ukraine: monograph] (Pravo, 2012) 264 (in Ukrainian).

Journal articles

2. Kholodkov AV 'Poniattia ta osoblyvosti prav osib z invalidnistiu vnaslidok viiny' [The concept and features of the rights of persons with disabilities as a result of war] (2024) 3 Kyivskyi chasopys prava 96–101 (in Ukrainian).
3. Spytska K 'Tendentsii reformuvannia pravovoho rehuliuvannia vstanovlennia statusu osoby z invalidnistiu vnaslidok viiny v Ukraini' [Trends in reforming the legal regulation of establishing the status of a person with a disability as a result of the war in Ukraine] (2025) 2. Molodyi vchenyi 170–174 (in Ukrainian).

Conference papers

4. Illiashenko OV, Zarubei VV, Sukhomlyn YuV. 'Mekhanizmy protydii koruptsii pid chas nadannia statusu osoby z invalidnistiu vnaslidok viiny' [Mechanisms for combating corruption when granting the status of a person with a disability as a result of war]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri* (V Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kyiv, 9–10.12.2020), 110–114 (in Ukrainian).

Websites

5. 'V Ukraini ofitsiino ye try miliony osib z invalidnistiu' [There are officially three million people with disabilities in Ukraine.] (LB.ua) <https://lb.ua/health/2024/10/15/639943_zelenska_ukraini_ofitsiyno_ie_tri.html> (in Ukrainian).

Лапкін А. В.

Встановлення інвалідності внаслідок війни: проблеми зв'язку із кримінальним провадженням

У статті досліджуються проблеми встановлення інвалідності внаслідок війни, з якими стикається цивільне населення України. Актуальність обраної теми зумовлена значним зростанням кількості осіб, постраждалих внаслідок бойових дій в України, у тлму числі осіб з інваліднстю.

Метою наукової статті є оцінка доцільності збереження зв'язку процедури встановлення інвалідності внаслідок війни із кримінальним провадженням та розробка практично орієнтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення цієї процедури.

З'ясовано, що ініціювання встановлення факту одержання ушкодження здоров'я від вибухонебезпечних предметів передбачає подання документів, які можуть бути отримані лише в межах кримінального провадження. При цьому подання вказаних документів постраждалою особою має низку організаційних і процесуальних перешкод, створюючи для неї додаткові складності, виклики та загрози.

Обґрунтовано, що існуюча процедура встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, передбачена Порядком встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 306, порушує

міжнародні принципи забезпечення прав осіб з інвалідністю, є дискримінаційною та обмежує доступ особи до отримання відповідного правового статусу особи з інвалідністю внаслідок війни.

Проаналізовано два можливих варіанти удосконалення цієї процедури: (1) шляхом внесення змін до КПК України, які б надали державним органам право отримувати висновки медичних експертів та витяги з ЄРДР у випадках встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, та (2) шляхом внесення змін до Порядку та інших актів законодавства, не пов'язаних із КПК України. Зроблено висновок про доцільність обрання другого з цих підходів, який передбачає відокремлення процедури встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я від кримінального провадження.

***Ключові слова**: інвалідність, кримінальне провадження, інвалідність внаслідок війни, потерпілий, соціальне забезпечення, особа з інвалідністю, правові гарантії, встановлення інвалідності, судово-медична експертиза.*

Lapkin A. V.

Establishment of Disability as a Result of War: Problems of Connection with Criminal Proceedings

The article examines the problems of establishing disability as a result of war faced by the civilian population of Ukraine. The relevance of this topic is due to a significant increase in the number of persons affected by hostilities in Ukraine, including persons with disabilities.

The purpose of the article is to assess the feasibility of maintaining the link between the procedure for establishing disability as a result of war and criminal proceedings and to develop practically oriented proposals aimed at improving this procedure.

It is established that initiating the establishment of the fact of injury caused by explosive devices requires submission of documents which can be obtained only within criminal proceedings. At the same time, the submission of these documents by an injured person has a number of organizational and procedural obstacles, creating additional difficulties, challenges and threats for him/her.

It is substantiated that the existing procedure for establishing the link between disability and injuries or other health damage provided for in the Procedure for establishing the link between disability and injuries or other health damage approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 306 of April 25, 2018, violates the international principles of ensuring the rights of persons with disabilities, is discriminatory and restricts a person's access to obtaining the appropriate legal status of a person with a disability resulting from war.

The author analyzes two possible options for improving this procedure: (1) by amending the CPC of Ukraine to entitle state authorities to receive medical expert opinions and extracts from the URPTI in cases of establishing the status of a person with a disability as a result of war, and (2) by amending the Procedure and other legislative acts not related to the CPC of Ukraine. The author concludes that it is advisable to choose the second of these approaches, which involves separation of the procedure for establishing the connection between disability and injuries or other health damage from criminal proceedings.

***Keywords**: disability, criminal proceedings, disability as a result of war, victim, social security, person with disability, legal guarantees, establishment of disability, forensic medical examination.*

Стаття надійшла до редакції: 6.06.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПІРАНТА

УДК 343.8.343.25
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-210

Н. А. Гавриленко, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID ID: 0009-0000-8139-9401

ПОЗИТИВНІ ВІДНОСИНИ МІЖ ПЕРСОНАЛОМ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА ЗАСУДЖЕНИМИ ЯК ОСНОВА ДИНАМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Пенітенціарна система з часу здобуття Україною незалежності перебуває у постійному процесі реформування. Не дивлячись на те, що на процес виконання покарань вже десятиліттями негативно впливають соціально-політичні та економічні чинники, останні роки все ж характеризуються впровадженням нових підходів до його організації.

Традиційно пострадянським державам важко відійти від застарілих, ще гулагівських підходів до організації діяльності установ виконання покарань (далі – УВП), в основі якої лежить кара і якнайбільше обмеження прав і свобод засуджених. Не винятком з цього правила раніше була й Україна.

Основні принципи організації процесу виконання-відбування покарань, які нині застосовуються більшістю демократичних держав світу, знайшли своє закріплення у Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), що прийняті ще у 1955 р. Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з в'язнями, а згодом для кращого узгодження з європейським контекстом, були викладені у Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах від 1987 р.

Так, в основі згаданих нормативно-правових актів лежить підхід, що процес виконання вироків має базуватися на дотриманні вимог безпеки й дисципліни з обов'язковим забезпеченням гідних умов тримання з впровадженням відповідних програм, основною метою яких є повернення засуджених осіб в суспільство, а не їх кара.

Україною Європейські пенітенціарні правила ратифіковані у 2006 році, проте вже майже 20 років їх офіційний переклад є неточним відповідно до оригіналу цього нормативно-правового акту. Тому його положення ставали основою наукових пошуків швидше, ніж впроваджувалися у діяльність пенітенціарної системи.

Лише з прийняттям Національної програми під егідою комісії Україна – НАТО на 2020 р. в українському законодавстві вперше з'явилось таке поняття як «безпечне середовище установ виконання покарань», що, відповідно до зазначеного нормативно-правового акту, передбачає забезпечення динамічної безпеки, що зменшує ризик вчинення правопорушень, забезпечення процедурної безпеки, що регулює правила застосування заходів; забезпечення фізичної безпеки, що знижує рівень небезпеки в органах і установах кримінально-виконавчої системи.[1]

Варто додати, що Україна не є єдиною держава в Європі, яка здійснює реформу пенітенціарної системи. Так, виконувачка обов'язків Голови Офісу Ради Європи в Україні Олена Литвиненко зазначила про те, що більшість держав-учасниць Ради Європи здійснювали реформування пенітенціарної сфери протягом багатьох років, адже гуманізація

[1] Річна Національна Програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік: Указ Президента України від 26.05.2020 р. №203/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2032020–33861 (дата звернення: 19.05.2025)

процесу відбування покарань відповідно до європейських стандартів потребує зміни парадигми. Це повинна бути не парадигма покарання, а парадигма перевиховання, ресоціалізації і реабілітації засудженого. І такі аспекти, як індивідуальний підхід, індивідуалізація кожного ув'язненого передусім як людини, яка має власні потреби, власну долю, а також такі принципи, як відмова від дискримінації, відкритість, прозорість, взаємна підзвітність є надзвичайно важливими в контексті реалізації пенітенціарної реформи, що ґрунтується на сучасних європейських стандартах.[1]

Без перебільшення, в цьому процесі найскладнішим є впровадження саме динамічної безпеки, що є найбільш складним та багатокомпонентним поняттям, адже вона ґрунтується не на певній матеріально-технічній базі або процедурах, які можна розробити, стандартизувати та однаково впровадити в УВП у різних частинах країни, а на відносинах між персоналом та засудженими. Динамічна безпека як така ґрунтується виключно на людському факторі, водночас саме позитивний вплив на особистість, що забезпечується шляхом взаємодії персоналу та засуджених, здатен забезпечити досягнення основної мети покарання – виправлення та ресоціалізації для подальшого повернення до нормального життя у суспільстві.

При цьому варто констатувати, що найбільше уваги в процесі реформування пенітенціарної системи приділяється саме фізичній перебудові установ виконання покарань, наголошується на необхідності вдосконалення їх технічного оснащення, вимоги ж до динамічної безпеки згадуються лише опосередковано. Одночасно чи не кожен програмний документ в українському законодавстві, що торкається питання реформування пенітенціарної системи, підтверджує низький рівень фінансування цього процесу. Зрозуміло, що в період повномасштабної війни та повоєнних років докорінно ситуацію змінити навряд чи вдасться. Тому, цілком раціональною видається думка, що за таких умов можливо сконцентруватися на розвитку динамічної безпеки в установах покарань. Оскільки найважливіше значення у процесі виконання покарань має саме ефективна комунікація персоналу із засудженими, як елемент динамічної безпеки, а не будь-які фізичні запобіжники або процедури.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання динамічної безпеки в УВП у своїх працях торкалися К. А. Автухов, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, О. В. Гальцова, О. А. Дука, О. М. Мірошніченко, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, Д. А. Коваленко, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк, І. П. Христич, І. С. Яковець та ін.

Мета дослідження. Здійснити аналіз міжнародного та національного законодавства щодо динамічної безпеки в УВП, розкрити зміст поняття *«позитивні відносини між персоналом УВП та засудженими»*, що лежить в основі динамічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Неможливо не погодитись з думкою О. А. Дуки про те, що динамічна безпека є базовим і визначальним явищем в діяльності європейських пенітенціарних інституцій, а для в'язничного персоналу динамічна безпека – є ключовим підходом у взаємовідносинах із засудженими. Просоціальне моделювання, комунікативні навички персоналу, взаємовідносини персоналу і засуджених є ключовими у здійсненні професійної підготовки європейського в'язничного персоналу.

Динамічна безпека в установах виконання покарань – це спосіб організації процесу виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, який базується на розвитку позитивних взаємин із засудженими, їх зайнятості та ефективної комунікації, що призводить до обізнаності персоналу з процесами, які відбуваються у місці тримання засуджених.[2]

На думку вітчизняних вчених, зокрема І. С. Яковець, в основі концепції динамічної безпеки лежать позитивні відносини, зв'язки та взаємодія між персоналом і засудженими, професіоналізм у зборі відповідної інформації, розуміння та поліпшення соціального клімату у виправній установі, твердість та чесність, сприйняття особистої ситуації засудженого, спілкування, позитивні відносини та обмін інформацією.[3]

Таку позицію підтримує й І. В. Боднар вказуючи, що концепція динамічної безпеки – це позитивні відносини, зв'язки та взаємодія між персоналом

[1] *«Динамічна безпека, комунікативні навички та просоціальне моделювання» матеріали навчального курсу* <https://surl.li/tgmxip> (дата звернення: 19.05.2025)

[2] Офіс ради Європи в Україні <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/dynamic-security-in-penitentiary-institutions-second-meeting-of-the-working-group-on-training-development>

[3] Яковець І С 'Динамічна безпека в установах виконання покарань як основа профілактики правопорушень. (2015) 3 (11) Вісник кримінологічної асоціації України <https://www.academia.edu/19828311> (дата звернення: 03.02.2023).

і засудженими, професіоналізм у зборі відповідної інформації, розуміння та поліпшення соціального клімату у виправній установі, твердість та чесність, сприйняття особистої ситуації засудженого, спілкування, позитивні відносини.

Як справедливо зауважує О. В. Гальцова, діяльність персоналу установ виконання покарань, який є представником закону та спеціально уповноваженим органом державної влади, зобов'язує їх суворо дотримуватися приписів діяльності, оскільки їх професіональний рівень, моральні та особисті риси, рівень культури мають неабиякий вплив на засуджених, адже ізоляція засуджених від суспільства, постійний дефіцит контактів з оточенням та близькими підсилюють потребу засуджених у спілкуванні з персоналом установ виконання покарань та обміні інформацією.[1]

Авторка також висловлює слушну думку про те, що позитивний вплив на засуджених персоналу УВП може знаходити свій прояв у тому, якщо її персоналом здійснюється службова діяльність, яка ґрунтується на безумовному дотриманні чинного законодавства та проявляється у гуманному та шанобливому ставленні до них, засуджена особа буде прагнути до свого виправлення та ресоціалізації, а її посткримінальна поведінка буде спрямована на те, щоб надалі не вчиняти нових злочинів[2].

Отже, в основі динамічної безпеки лежать саме позитивні відносини між персоналом УВП та засудженими. Нормативно-правові акти не містять визначення цього поняття.

Очевидно, що основним завданням персоналу УВП під час реалізації засобів виправлення і ресоціалізації є створення такого середовища, де поряд з умовами, що забезпечують порядок виконання і відбування покарання, буде забезпечено також гуманне ставлення до засуджених.

Так, загальноприйнятою нормою є те, що середовище в УВП має бути не таким, що залякуватиме засуджених, а таким, яке сприятиме вирішенню їхніх особливих потреб. Саме хороші робочі взаємини між персоналом і ув'язненими розглядають як знак гарного управління.[3]

Європейські пенітенціарні правила серед інших встановлюють певні вимоги, що спрямовані на забезпечення позитивних відносин персоналу та засуджених. До них можна віднести наступні:

– керування пенітенціарними закладами мусить здійснюватися в етичному контексті, у рамках якого визнається, що до ув'язнених необхідно ставитися гуманно та з повагою до невід'ємної гідності людини (правило 72.1);

– обов'язки персоналу ширші за обов'язки простих охоронців і повинні враховувати необхідність сприяти поверненню ув'язнених до суспільства після відбування покарання на основі програми позитивної мотивації та допомоги (правило 72.3);

– особлива увага повинна приділятися організації стосунків між ув'язненими та персоналом пенітенціарної установи, який працює в безпосередньому контакті з ними (правило 74);

– персонал мусить своїм поводженням і виконанням своїх обов'язків завжди позитивно впливати на ув'язнених та викликати в них повагу (правило 75). [4]

У національному законодавстві такі узагальнені положення майже не розкриваються. Проте поняття «позитивні відносини» зустрічається у деяких нормативно-правових актах. Зокрема, міститься у 4 розділі Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань[5]. Де, по-перше, в абз. 3 п. 1 розд. 4 передбачається, що персонал своєю поведінкою і виконанням своїх обов'язків має позитивно впливати на засуджених та викликати у них повагу. У абз. 8 цього ж пункту передбачено, що в разі встановлення позитивних відносин між представником адміністрації УВП та засудженим допускається звертання засудженого до представника адміністрації УВП, а також представника адміністрації УВП до засудженого на «ви» та на ім'я, якщо вони проти цього не заперечують. За загальним же правилом засуджені звертаються до персоналу УВП на «ви», називають їх на ім'я та по батькові або «громадянин», «громадянка», далі – за званням чи займаною посадою.[6]

[1] Гальцова О В 'Вплив персоналу установ виконання покарань на засуджених осіб до позбавлення волі' *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24 травня 2019 р.) <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18093/1/Haltsova_75–78.pdf?utm_source=chatgpt.com>

[2] –

[3] *Сучасний в'язничний менеджмент* (К. І. С., 2017)100

[4] Європейські в'язничні правила: Рекомендація № R(2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 19.05.2025).

[5] Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text (дата звернення: 19.05.2025).

[6] –

Вважаємо, що такі положення давно не відповідають вимогам часу. По-перше, дивним видається підхід, коли позитивні відносини між персоналом та засудженими у нормативно-правовому акті держави, що тримає курс на євроінтеграцію, розглядаються не як мета і не як певна стала конструкція в установі, а лише як можливий її елемент. По-друге, положення про встановлення позитивних відносин для можливості звертатися до персоналу в іншій формі видається взятим із норм радянських часів, що не є прийнятним.

Поняття «позитивні відносини» також згадується в абз. 2, підрозділі Б, розділу 5 Кодексу професійної етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), де декларується, що персонал ДКВС України повинен докладати зусиль задля підтримки позитивних професійних відносин із засудженими, ув'язненими та членами їхніх сімей.

Оскільки визначення терміну «позитивні відносини» ані в міжнародному, ані в національному законодавстві не міститься, для його розкриття вважаємо за можливе звернутися до тлумачного словника, а також до зарубіжної та національної доктрини.

Так, «відносини» розглядаються як стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь.[1] А прикметник «позитивний» тлумачиться як той, який виражає, містить у собі згоду, стверджує що-небудь; ствердливий, який заслуговує схвалення; який дає бажані, потрібні результати. [2]

Згідно з ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

У ч. 1 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) надається визначення «виправлення засудженого», під яким розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Поряд з виправленням, як міжгалузевою категорією, у ч. 2 ст. 6 КВК України надається визначення й ресоціалізації, як ще одній невід'ємній меті покарання, якій передує виправлення. Так, ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Отже, бажаним для держави і суспільства результатом виконання покарання є виправлення та ресоціалізація засудженого, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Відповідно, позитивними відносинами між персоналом УВП та засудженими будуть такі відносини, що будуть спрямовані саме на досягнення основної мети покарання.

У ч. 3 ст. 6 КВК України визначено перелік основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив.

Відповідно позитивні відносини між персоналом УВП та засудженими можуть реалізовуватись з урахуванням виду покарання під час його виконання, в процесі забезпечення персоналом УВП режиму, реалізації пробації, проведення соціально-виховної роботи та професійно-технічного навчання.

На думку І. М. Копотуна, поряд з уже відомими методами кримінально-правового впливу необхідно шукати нові, більш ефективні шляхи й засоби запобігання злочинним виявам.[3] Науковець неодноразово наголошував, що до плану заходів щодо запобігання злочинам в УВП обов'язково має включатися серед іншого соціально-виховна робота із засудженими[4]. А засади динамічної безпеки мають включатися у практику запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у колоніях.[5]

Отже, саме зміна світогляду та мислення засуджених осіб з метою досягнення їх подальшого виправлення та ресоціалізації має бути головним завданням у процесі виконання покарань, що не можливо досягнути без встановлення позитивних

[1] 'Відносини' (Словник.Ua) <https://surl.li/iuptya>

[2] 'Позитивний' Словник.Ua <https://surl.lu/sohmyx>

[3] Копотун І М. 'Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій, у виправно-трудових установах УСР' (2014) 1 Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби 15–25 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvikrvc_2014_1_5>

[4] – 'Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України' (автореф. дис. … д-ра юрид. наук, Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2014) 7

[5] – *Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія* (ПП «Золоті ворота», 2013) 109

відносин між персоналом та засудженими, без педагогічного впливу на них.

Зважаючи на викладене, підтримуємо позицію О. В. Гальцової про те, що особливо важливою визнається соціально-виховна робота персоналу в УВП.[1]

Відповідно до абз. 1–2, ч. 1 ст. 123 КВК України соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів.

За твердженням Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, соціально-виховну роботу можна визначити як діяльність персоналу органів і УВП та інших соціальних інституцій, яка полягає в наданні соціальної, психологічної допомоги засудженому, а також пов'язана зі здійсненням педагогічного (виховного) впливу на засудженого з метою його виправлення та подальшої ресоціалізації.[2]

Одночасно Ю. В. Кернякевич-Танасійчук наголошує, що при організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі слід дотримуватися принципу здійснення цілеспрямованого та безперервного впливу на засудженого, а також диверсифікації форм (групова, індивідуальна) та методів (бесіда, лекція, дискусія, переконання, консультування тощо) такої діяльності, враховуючи специфіку окремих груп засуджених, рівень їхньої соціальної та педагогічної занедбаності. Саме пошук нових форм соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі є актуальним питанням в умовах триваючого нині процесу реформування кримінально-виконавчої системи України. При цьому перевагу слід надавати індивідуальній роботі із засудженими, оскільки, як показала практика, негативними рисами масових форм соціально-виховного впливу на засуджених є їх формальний характер та малоефективність. [3]

У згаданому вище контексті слушним є міркування О. В. Таволжанського, який серед інших виділяє такі основні вміння, які необхідно мати для результативної роботи персоналу УВП як комунікабельність та уміння знаходити індивідуальний підхід. Комунікабельність включає в себе вміння спілкуватися із засудженими; встановлювати педагогічно доцільні відносини із засудженими, їх родичами; розвивати внутрішньо колективні відносини засуджених, поліпшувати позицію співпраці, бути готовим до спільного розв'язання реальних проблем; реалізовувати конструктивний стиль спілкування; застосовувати різні види педагогічної техніки, керувати емоційною атмосферою колективу; формувати комунікативні вміння в засуджених; розвивати позитивне сприйняття будь-якої людини.[4]

А до уміння знаходити індивідуальний підхід відносить систематичне вивчення індивідуальних особливостей засудженого; розвиток позитивних індивідуальних особливостей; вибір і обґрунтування прийомів і методів взаємодії з групою та окремими засудженими; здійснення допомоги засудженим щодо корекції його поведінки; аналіз досягнутих результатів[5]

Отже, аналізуючи дослідження науковців можна виділити наступні аспекти позитивних відносин між персоналом установ виконання покарань та засудженими:

1. гуманне ставлення до засуджених осіб;
2. справедливість та неупередженість;
3. комунікабельність та уміння знаходити індивідуальний підхід;
4. конструктивне спілкування.

Варто зауважити, що такий підхід дійсно ефективний. Так країни Європейського Союзу та Північної Америки активно застосовують підходи динамічної безпеки. Наприклад, у Норвегії в'язниці функціонують за принципом «відкритого

[1] Гальцова О В 'Щодо впливу персоналу установ виконання покарань на засуджених до позбавлення волі' (2018) 2 Часопис Київського університету права 280–284 <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001037286>

[2] Пивоваров В (ред) *Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія* (Право, 2024) 331 DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321.

[3] Кернякевич-Танасійчук Ю. В. 'Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: зміщення акцентів' *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020:* матеріали міжнар. наук. – практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.) 241

[4] Таволжанський О В *Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія* (Право, 2015) 192 <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17726/1/Tavolzhansky_monograph_2015.pdf>

[5] –

контролю», де персонал і засуджені взаємодіють у спільних просторах[1].

Дослідження[2] підтверджують, що у в'язницях, де персонал має позитивний контакт із засудженими, знижується рівень рецидиву, конфліктності та насильства, утворюється більш безпечне середовище.

Так, спілкування та конструктивна взаємодія між засудженими та персоналом сприяють зменшенню напруги, а, отже, знижується рівень агресії. Довірливі відносини, що формуються в цій взаємодії знижують схильність до порушень у засуджених, за умови якщо останні відчувають справедливе ставлення. Все це сприяє розвитку соціальних навичок, а отже підвищує шанси на успішну ресоціалізацію засуджених після звільнення.

Висновки. Позитивні відносини між персоналом УВП та засудженими є основою динамічної безпеки, що сприяє зменшенню конфліктних ситуацій, створенню безпечного середовища та покращенню рівня соціальної адаптації засуджених. В їх основі лежить гуманне ставлення до засуджених осіб, справедливість та неупередженість, комунікабельність та уміння знаходити індивідуальний підхід, конструктивне спілкування. Впровадження цієї концепції в Україні потребує комплексного підходу. А саме зміни підходів до розуміння мети виконання покарання, впровадження сучасних концепцій, підготовку персоналу УВП відповідно до них. Звісно цей процес потребує й використання міжнародного досвіду та розробки законодавчої бази. Однак, успішна реалізація таких заходів може значно покращити ефективність пенітенціарної системи, сприяти зниженню рівня рецидиву, що особливо важливо у воєнний час та у роки майбутньої повоєнної відбудови України.

[1] Johnsen, B., Granheim, P., Helgesen, J. 'The power of contact: Prison staff-prisoner relationships in Norwegian high-security prisons' (2015) European Journal of Criminology <https://www.researchgate.net/publication/254091390_Exceptional_prison_conditions_and_the_quality_of_prison_life_Prison_size_and_prison_culture_in_Norwegian_closed_prisons>

[2] Crewe B, Liebling A, Hulley S. 'Staff-prisoner relationships and the use of authority in public and private sector prisons' (2014) 40 (2) Law & Social Inquiry <https://www.researchgate.net/publication/264744020_Staff-Prisoner_Relationships_Staff_Professionalism_and_the_Use_of_Authority_in_Public-_and_Private-Sector_Prisons_Public-Private_Prisons>

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Richna Natsionalna Prohrama pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO na 2020 rik: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2020 r. №203/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2032020–33861 (in Ukrainian)
2. Yevropeiski viaznychni pravyla: Rekomendatsiia № R(2006)2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnyts vid 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (in Ukrainian)
3. Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 28.08.2018 №2823/5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Kopotun I M *Zapobihannia zlochynam, shcho pryzvodiat do nadzvychainykh sytuatsii u vypravnykh koloniiakh: monohrafiia* [Prevention of crimes leading to emergency situations in correctional colonies: monograph] (PP «Zoloti vorota», 2013) 472 (in Ukrainian)
2. Tavolzhanskyi O V *Sotsialno-vykhovna robota iz zasudzhenymy do pozbavlennia voli : monohrafiia* [Social and educational work with prisoners: monograph] (Pravo, 2015) 192 <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17726/1/Tavolzhansky_monograph_2015.pdf> (in Ukrainian)

Edited books

3. Pivovarov V (ed.) [*Compliance with human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine: challenges, tasks, solutions under martial law: monograph*] (Pravo, 2024) 331 DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321 (in Ukrainian)

Non-authored books

4. «Dynamichna bezpeka, komunikatyvni navychky ta prosotsialne modeliuvannia» materialy navchalnoho kursu [«Dynamic Safety, Communication Skills, and Prosocial Modeling» training course materials] <https://surl.li/tgmxip> (in Ukrainian)
5. Suchasnyi viaznychnyi menedzhment [Modern prison management] (K. I. S., 2017)100 (in Ukrainian)

Journal articles

6. Johnsen, B., Granheim, P., Helgesen, J. 'The power of contact: Prison staff-prisoner relationships in Norwegian high-security prisons' (2015) European Journal of Criminology <https://www.researchgate.net/publication/254091390_Exceptional_prison_conditions_and_the_quality_of_prison_life_Prison_size_and_prison_culture_in_Norwegian_closed_prisons> (in English)
7. Crewe B, Liebling A, Hulley S. 'Staff-prisoner relationships and the use of authority in public and private sector prisons' (2014) 40 (2) Law & Social Inquiry <https://www.researchgate.net/publication/264744020_Staff-Prisoner_Relationships_Staff_Professionalism_and_the_Use_of_Authority_in_Public-_and_Private-Sector_Prisons_Public-Private_Prisons> (in English)
8. Haltsova O V 'Shchodo vplyvu personalu ustanov vykonannia pokaran na zasudzhenykh do pozbavlennia voli' [Regarding the influence of prison staff on prisoners] (2018) 2 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 280–284 <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001037286> (in Ukrainian)
9. Kopotun I. M. 'Zapobihannia zlochynam, shcho pryzvodiat do nadzvychainykh sytuatsii, u vypravno-trudovykh ustanovakh USR' [Prevention of crimes leading to emergency situations in correctional labor institutions of the Ukrainian SSR] (2014) 1 Naukovyi visnyk Instytutu kryminalno-vykonavchoi sluzhby 15–25 http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvikrvc_2014_1_5 (in Ukrainian)
10. Yakovets I S 'Dynamichna bezpeka v ustanovakh vykonannia pokaran yak osnova profilaktyky pravoporushen' [Dynamic security in penal institutions as a basis for crime prevention] (2015) 3 (11) Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy <https://www.academia.edu/19828311> (in Ukrainian)

Thesis abstract

11. Kopotun I M 'Teoretyko-prykladni ta pravovi zasady zapobihannia zlochynam, shcho zumovliuiut vynyknennia nadzvychainykh sytuatsii u vypravnykh koloniiakh Ukrainy' [Theoretical, applied, and legal principles of preventing crimes that cause emergency situations in correctional colonies of Ukraine] (avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk, Nats. un.-t «Odeska yurydychna akademiia», 2014) 40 (in Ukrainian)

Conference papers

12. Kerniakevych-Tanasiichuk Yu. V. 'Sotsialno-vykhovna robota iz zasudzhenymy do pozbavlennia voli: zmishchennia aktsentiv' [Social and educational work with prisoners: shifting emphasis] *Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialnykh ta povedinkovykh nauk – 2020*: materialy mizhnar. nauk. – prakt. konf. (m. Chernihiv, 23–24 kvit. 2020 r.) 239–242 (in Ukrainian)
13. Haltsova O V 'Vplyv personalu ustanov vykonannia pokaran na zasudzhenykh osib do pozbavlennia voli' [The influence of prison staff on prisoners] Rozbudova pravovoi derzhavy v Ukraini: realii ta perspektyvy: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 24 travnia 2019 r.) <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18093/1/Haltsova_75–78.pdf?utm_source=chatgpt.com> (in Ukrainian)

Websites

14. Ofis rady Yevropy v Ukraini [Council of Europe Office in Ukraine] <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/dynamic-security-in-penitentiary-institutions-second-meeting-of-the-working-group-on-training-development> (in Ukrainian)
15. 'Vidnosyny' [Relationships] (Slovnyk.Ua) https://surl.li/iuptya (in Ukrainian)
16. 'Pozytyvnyi' [Positive] (Slovnyk.Ua) <https://surl.lu/sohmyx> (in Ukrainian)

Гавриленко Н. А.
Позитивні відносини між персоналом установ виконання покарань та засудженими як основа динамічної безпеки

У статті розкрито сутність позитивних відносин між персоналом установ виконання покарань та засудженими як ключового елементу динамічної безпеки, що розглядається як один із найважливіших сучасних підходів до організації діяльності пенітенціарної системи. Авторка підкреслює, що ефективна комунікація, гуманне ставлення, дотримання етичних принципів, професіоналізм та індивідуальний підхід з боку персоналу створюють сприятливе середовище для виправлення, ресоціалізації та зниження ризику повторних правопорушень. Особлива увага приділяється аналізу положень міжнародних актів, таких як Європейські пенітенціарні правила, а також норм національного законодавства, зокрема Кримінально-виконавчого кодексу України та підзаконних нормативних актів, що регулюють професійну діяльність персоналу УВП. У роботі зазначено, що позитивні відносини повинні бути невід'ємним елементом не лише на практичному рівні, а й отримати чітке нормативне закріплення як один із засобів реалізації динамічної безпеки. Також звертається увага на потребу у формуванні

відповідних професійних навичок у персоналу, які б забезпечували не лише контроль, а й педагогічний та психологічний вплив на засуджених. Авторка робить висновок, що формування позитивних відносин є основою ефективного функціонування пенітенціарної системи в умовах реформування і відповідає сучасним європейським стандартам.

Ключові слова: *динамічна безпека, пенітенціарна система, позитивні відносини, персонал УВП, засуджені, соціально-виховна робота, ресоціалізація.*

Gavrylenko N. A.

Positive relations between the staff of penal institutions and convicts as the basis of dynamic security

The article provides a detailed exploration of the role of positive relationships between prison staff and inmates as a fundamental component of dynamic security within the penitentiary system. The author emphasizes that dynamic security is not achieved solely through physical infrastructure or formal procedures, but rather through constructive interaction, mutual respect, and effective communication between staff and incarcerated individuals. This approach is grounded in international legal frameworks, such as the European Prison Rules and the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, as well as Ukrainian national legislation. The article highlights the importance of staff professionalism, ethical conduct, and the development of individualized support systems that foster rehabilitation, reduce tension, and lower recidivism rates. The study also addresses the lack of normative clarity in Ukrainian legislation regarding the definition and implementation of positive relationships in correctional settings, suggesting the need for legislative reforms. The author argues that successful resocialization depends not only on strict compliance with institutional rules but also on the humanization of punishment, the ability to establish trust, and the provision of psychological and social support. These elements are essential for transforming the penitentiary environment into one that supports reintegration rather than isolation. The findings contribute to current discussions on the reform of the criminal justice system in Ukraine and its alignment with European standards.

Keywords: *dynamic security, penitentiary system, positive relationships, prison staff, inmates, educational work, resocialization.*

Стаття надійшла до редакції:19.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.13:347.232:340.13(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-218

В. М. Геник, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0009-0004-8261-6366

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ОБМЕЖЕННІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Постановка проблеми. Відповідно до першого абзацу ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Статтею 41 Конституції України кожному гарантується право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. У своїх рішеннях Конституційний Суд України звертає увагу, що «згідно з Конституцією України, юридичними позиціями Конституційного Суду України, Конвенцією та практикою Європейського суду з прав людини гарантоване частиною першою статті 41 Конституції України право власності не є абсолютним і може зазнавати обмежень. Проте будь-яке втручання у право власності має ґрунтуватися на законі, бути спрямованим на досягнення легітимної мети та пропорційним, тобто забезпечувати «справедливий баланс» між інтересами суспільства і цим правом.»[1]

У п. 50 рішення у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 р. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) підкреслив, що при оцінці втручання державної влади у використання права власності необхідно з'ясовувати, чи дотримується справедлива рівновага між вимогами загального інтересу і вимогами захисту основних прав громадян. На думку Суду, повинно існувати пропорційно обґрунтоване співвідношення між метою обмеження певного права, зазначеною в Конвенції, і засобами, що використовуються державою для такого обмеження.[2] Тож однією з ключових вимог обмеження права власності особи у кримінальному провадженні є дотримання принципу пропорційності. Водночас аналіз чинного кримінального процесуального законодавства, та правозастосовної практики свідчить про наявність низки проблемних питань щодо забезпечення принципу пропорційності під час обмеження права власності у кримінальному провадженні, окремі з яких мають системний характер.

Метою статті є визначити проблемні питання правозастосовної практики щодо забезпечення принципу пропорційності при обмеженні права власності під час досудового розслідування та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика доволі широко висвітлювалась у науковій літературі, зокрема такими ученими як: І. В. Гловюк, Д. О. Зайцевим, І. О. Крицькою, А. В. Підгородинською, Г. К. Тетерятник, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило, Є. В. Якових тощо. Водночас попри широке представлення цієї тематики у літературі, щодо окремих питань наукова розвідка не проводилпсь, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи обмежений обсяг цієї публікації, на наше пере-

[1] *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023 URL:* https://ccu.gov.ua/storinka/41 (дата звернення: 15.04.2025)

[2] 'Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 р.' *Рішення Європейського Суду з прав людини щодо України. Вип. 1* (Права людини, 2006) 81–94

конання, доцільно звернути уваги на такий аспект обмеження права власності особи, який пов'язаний з реалізацією речових доказів.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження (п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК). Речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості, а речові докази, зазначені в абзаці першому цієї частини, такої самої вартості – для їх реалізації з урахуванням особливостей, визначених законом. (абзац 7 ч. 6 ст. 100 КПК).

Згідно з п. 28 Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження від 19 листопада 2012 р. (далі – Порядок) речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, які через громіздкість або з інших причин, визначених у КПК України, не можуть зберігатися без зайвих труднощів в обладнаних приміщеннях або в інших місцях зберігання, визначених у пунктах 17–26 цього Порядку, передаються (крім випадків, коли такі речові докази повернуто власникові або передано йому на відповідальне зберігання) за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду торговельному підприємству для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження.[1]

З аналізу зазначеної норми вбачається, що фактично КПК передбачає два порядки реалізації речових доказів: 1. передача речових доказів Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів з метою їх реалізації; 2. передача речових доказів іншому суб'єкту для реалізації – торговельному підприємству.

Таким чином, у будь-якому випадку реалізація речових доказів, зазначених у ч. 6 ст. 100 КПК України можлива лише за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду із зазначення у відповідній ухвалі про передачу такого активу з метою реалізації. Відповідно до ч. 7 ст. 100 КПК у випадках, передбачених пунктами 2, 4 та абзацом сьомим частини шостої цієї статті, слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається з відповідним клопотанням до слідчого судді місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – до слідчого судді Вищого антикорупційного суду, або до суду під час судового провадження, яке розглядається згідно із статтями 171–173 цього Кодексу.

Фактично за таких обставин відбувається позбавлення права власності особи на майно, яке передається на реалізацію, тож таке втручання у право особи на мирне володіння майном має відбуватися з обов'язковим врахуванням положень, які зазначені в ст. 1 Протоколу № 1 ЄКПЛ (законність втручання; наявність «суспільного інтересу»; *пропорційність втручання визначеним цілям*).

Як вже зазначалося, Конституційний Суд України наголошуємо на тому, що «право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання в це право може здійсню-

[1] Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104–2012-%D0%BF#n19 (дата звернення: 15.04.2025)

ватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можна вважати такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів (абзац 7 підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019).[1]

ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях надавав тлумачення ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції. Наприклад, у справі «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04), де розглядався комплекс питань, пов'язаних із позбавленням майна, у тому числі і у кримінально-процесуальному аспекті, було зазначено: «що перша та найбільш важлива вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції полягає у тому, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно бути законним (див. рішення у справі «Іатрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) [ВП], заява № 31107/96, п. 58, ECHR 1999-II). Вимога щодо законності у розумінні Конвенції вимагає дотримання відповідних положень національного законодавства та відповідності принципові верховенства права, що включає свободу від свавілля (див. рішення у справі «Антріш проти Франції», від 22 вересня 1994 року, Series A № 296-A, п. 42, та «Кушоглу проти Болгарії» (Kushoglu v. Bulgaria), заява № 48191/99, пп. 49–62, від 10 травня 2007 року). … Суд також нагадує, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно забезпечити «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Необхідність досягнення такого балансу відображена в цілому в структурі статті 1 Першого протоколу. Необхідного балансу не вдасться досягти, якщо на відповідну особу буде покладено індивідуальний та надмірний тягар (див., серед інших джерел, рішення від 23 вересня 1982 року у справі «Спорронг та Льон рот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden), пп. 69 і 73, Series A № 52). Іншими словами, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти (див., наприклад, рішення від 21 лютого 1986 року у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (James and Others v. the United Kingdom), п. 50, Series A № 98)» (п.п. 167, 168).

Окрім того, ЄСПЛ виокремленні певні фактори, що дозволяють визначити чи були обмеження прав особи пропорційними, серед таких факторів, зокрема, процедурні вимоги. Хоча стаття 1 Протоколу № 1 не містить чітких процедурних вимог, її тлумачать таким чином, що особам, яких торкнувся захід, яким втручаються в їхнє «володіння», повинна бути надана розумна можливість подати свою справу до відповідальних органів з метою фактично оскаржити ці заходи, посилаючись, залежно від обставин, на незаконність або свавільну та нерозумну поведінку. Ці процесуальні гарантії невіддільні від принципу законності (Lekic v. Slovenia [ВП], 2018, § 95). У випадках, коли заявники не мали можливості ефективно оскаржити захід, Суд визнав, що вони несли надмірний тягар (Hentrich v. France, 1994, § 49; «КонівТар та інші проти Угорщини» (KönyvTàr Kft and Others v. Hungary», 2018, § 59; і Uzan and Others v. Turkey, 2019, § 215). Суд перевіряє, чи застосована процедура надала заявнику справедливу можливість захистити свої інтереси (Back v. Finland, 2004, § 63). Встановлюючи, чи було виконано цю умову, Суд має вичерпно розглянути застосовні процедури (AGOSI v. the United Kingdom, 1986, § 55; «Боулер Інтернешенал Юніт проти Франції» (Bowler International Unit v. France), 2009, §§ 44–45; Jokela v. Finland, 2002, § 45; Denisova and Moiseyeva v. Russia, 2010, § 59; «Мікроінтелект ООД проти Болгарії» (Microintelect OOD v. Bulgaria), 2014, § 44). Крім того, навіть у ситуаціях, коли жодні окремі процесуальні недоліки самі по собі не впливають вирішальним чином на пропорційність заходу конфіскації, Суд повинен брати до уваги їхній сукупний ефект. Якщо разом узяті відповідні фактори призводять до невизначеності та неточності, вони можуть зробити конфіскацію непропорційною законній меті, що переслідується

[1] *Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою Унукович Романа Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення абзацу другого частини першої статті 204–3 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 12 жовтня 2022 року № 8-р(I)/2022 URL: https://ccu.gov.ua/storinka/41* (дата звернення: 15.04.2025)

(«Тодоров та інші проти Болгарії» (Todorov and Others v. Bulgaria), 2021, § 211). У випадках, коли заявники не мали можливості ефективно оскаржити захід, Суд визнав, що вони несли надмірний тягар (Hentrich v. France, 1994, § 49; «Конів-Тар та інші проти Угорщини» (KönyvTàr Kft and Others v. Hungary», 2018, § 59; і Uzan and Others v. Turkey, 2019, § 215[1]

Як вже зазначалося, відповідно до ч. 7 ст. 100 КПК клопотання про передання речових доказів на реалізацію розглядається за правилами, передбаченими статями 171–173 КПК, тобто положеннями, які регулюють розгляд та вирішення клопотання про арешт майна. Варто звернути увагу, що відповідно до ч. 1 ст. 172 КПК, хоча клопотання про арешт майна (а в аспекті досліджуваного питання, клопотання про надання дозволу на реалізацію речових доказів) й розглядається за участі власника майна, водночас неприбуття такої особи не перешкоджає розгляду клопотання. Тож власник майна може бути позбавлений можливості висловити свої заперечення проти рішення про реалізацію майна (речових доказів).

З цього приводу в науковій літературі пропонують «з метою усунення прогалин нормативного регулювання та забезпечення прав власника на мирне володіння майном у кримінальному провадженні передбачити можливість участі підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників та законних представників, іншого власника речових доказів чи його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час розгляду клопотання слідчого чи прокурора про передачу речових доказів, які зазначені в абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК. Зазначене положення сприятиме захисту та охороні прав зазначених осіб в контексті права на мирне володіння майном. Зазначені особи повинні бути наділені правом надавати слідчому судді чи суду докази та аргументи з метою визначення найкращого способу управління такими активами та здійснення волевиявлення власника майна щодо його згоди на реалізацію таких речових доказів.»[2]

Погоджуючись з такою пропозицією додамо, що право на подання клопотання про скасування ухвали, якою надано дозвіл на реалізацію речових доказів, за аналогією зі ст. 174 КПК не передбачається, як не передбачається й ст. 309 КПК можливість під час досудового розслідування оскаржити ухвалу про надання дозволу на реалізацію речових доказів. З огляду на зазначене, та враховуючи викладену вище практику ЄСПЛ можна стверджувати про відсутність процедурної вимоги – ефективного оскарження втручання у право особи на мирне володіння майном, що може свідчити про непропорційність такого втручання.

Відмітимо, що така позиція знайшла своє відображення у практиці Верховного Суду. Так, у постанові від 27 березня 2025 року зазначається, що «у питаннях такої ваги, як припинення права власності на підставі ухвали слідчого судді, постановленої відповідно до п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК, необхідним є додатковий завчасний контроль, аніж контроль ex-poste, можливість якого наставатиме тоді, коли повернення майна вже є неможливим, а його наслідком може бути лише відшкодування. Колегія суддів вважає, що неможливість апеляційного перегляду у кримінальному провадженні, де відсутнє повідомлення особі про підозру, ухвали слідчого судді про передачу майна (речових доказів) для реалізації на підставі п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК унеможливлює дієву перевірку правомірності припинення конституційного права власності особи на стадії досудового розслідування, строк якого не обчислюється за приписами ст. 219 КПК… Отже, Верховний Суд дійшов висновку, що положення ст. 309 КПК щодо неможливості окремого апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про передачу майна (речових доказів) для реалізації, постановленої на підставі п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК в кримінальному провадженні, де жодній особі не повідомлено про підозру, не узгоджуються із положеннями ч. 5 ст. 9 КПК, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, не гарантують особі ефективної реалізації її кон-

[1] *Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. Захист права власності.* <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Guide_Articte%201_ECHR_Ukrainian.pdf>(дата звернення: 15.04.2025)

[2] Главюк І. В., Гринюк В. О. 'Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика' (2023) 15 (27) 1 Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. <https://visnyk.iful.edu.ua/%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-15–27-%D1%82%D0%BE%D0%BC-1/%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8E%D0%BA-%D1%96-%D0%B2-%D0%B3%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1-%8E%D0%BA-%D0%B2-%D0%BE-%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82/> (дата звернення: 15.04.2025)

ституційного права на судовий захист, не відповідають критеріям справедливості та співмірності (пропорційності), не забезпечують справедливого балансу інтересів особи та суспільства, а тому суперечать вимогам статей 1, 3, 8, 21, частин 4, 5 ст. 41, статей 55, 129 Конституції України, які в цьому кримінальному провадженні Суд застосовує як норми прямої дії».[1]

У контексті досліджуваної проблематики не можна оминути увагою й питання долі коштів отриманих від реалізації речових доказів. Так, відповідно до абз. 2 п. 28 Порядку реалізація предметів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340. Останній передбачає, що кошти, одержані від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, зараховуються до державного бюджету з вирахуванням сум комісійної винагороди, що надається підприємству, установі, організації, якій доручається розпоряджатися майном згідно з укладеною угодою. Однак як влучно зазначають А. Р. Туманянц та І. О. Крицька «…очевидно, що порядок зарахування коштів, отриманих від реалізації речових доказів на стадії досудового розслідування, не може бути тотожним порядку зарахування коштів, отриманих від реалізації конфіскованого майна, оскільки на момент прийняття рішення про реалізацію речових доказів, в порядку, передбаченому п. 2 ч. 6 ст. 100 КПК України, остаточно та достовірно не встановлено винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Тому, на наш погляд, зарахування коштів, отриманих від реалізації речових доказів до державного бюджету, видається не зовсім коректним.»[2]

Поділяючи таку позицію додамо, що ЄСПЛ у своїх рішеннях вказує, що «умови компенсації суттєві для оцінки справедливого балансу та, зокрема, для визначення того, чи оскаржуваний захід не накладає непропорційного тягаря на заявників (The Holy Monasteries v. Greece, 1994, § 71; «Платаку проти Греції» (Platakou v. Greece), 2001, § 55). Проте важливість компенсації різниться в оцінці Суду залежно від правил, про які йдеться. 181. Заволодіння майном згідно з другим реченням першого абзацу статті 1 Протоколу № 1 без сплати суми, розумно пов'язаної з його вартістю, зазвичай становитиме непропорційне втручання, і повна відсутність компенсації може вважатися виправданою лише у випадку виняткових обставин (Former King of Greece and Others v. Greece (справедлива сатисфакція) [ВП], 2002, § 89; див. також справу «Катона та Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia), 2023, § 63). Однак у ситуації, коли йдеться про захід контролю за використанням майна, відсутність компенсації – фактор, який слід брати до уваги при визначенні того, чи було досягнуто справедливого балансу (Depalle v. France [ВП], 2010, § 91). Подібні міркування застосовуються, коли йдеться про загальне положення (Sporrong and Lonnroth v. Sweden, 1982, § 69; див. у кінці цього підрозділу).[3] Враховуючи, що кримінальне провадження може бути закрито на стадії досудового розслідування, видається, що питання щодо долі коштів, отриманих від реалізації речових доказів потребує окремого вирішення.

Висновки. На підставі проведеного дослідження вважаємо можливим зробити такі висновки. 1. Порядок передачі речових доказів з метою реалізації потребує істотного оновлення та вдосконалення з урахуванням практики ЄСПЛ. 2. З метою забезпечення принципу пропорційності при розв'язанні питання про реалізацію речових доказів, необхідним видається передбачити право особи на оскарження рішення слідчого судді, яким надається дозвіл на передачу майна з метою реалізації. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 1 ст. 309 КПК доповнити пунктом відповідно до якого під час досудового розслідування можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді про надання дозволу на реалізацію речових доказів. 3. Окремого вирішення потребує питання щодо долі коштів, отриманих від реалізації речових доказів.

[1] Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 березня 2025 року по справі № 157/1664/22 URL: https://opendatabot.ua/court/126153460-38c6e0bf4a57c44f3340b065dbbd3e8b (дата звернення: 18.04.2025)

[2] Туманянц А. Р., Крицька І. О. 'Вирішення питання про речові докази в кримінальному провадженні: окремі проблеми' (2017) 5 Юридичний науковий електронний журнал <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14856/1/Tumaniants_Krytska_183–186.pdf>

[3] *Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. Захист права власності.* <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Guide_Articte%201_ECHR_Ukrainian.pdf>(дата звернення: 15.04.2025)

REFERENSES

List of legal documents

Legislation

1. Poriadok zberihannia rechovykh dokaziv storonoiu obvynuvachennia, yikh realizatsii, tekhnolohichnoi pererobky, znyshchennia, zdiisnennia vytrat, poviazanykh z yikh zberihanniam i peresylanniam, skhoronnosti tymchasovo vyluchenoho maina pid chas kryminalnoho provadzhennia, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 lystopada 2012 r. № 1104 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104–2012-%D0%BF#n19 (in Ukranian)

Cases

2. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi «Zhovner proty Ukrainy» vid 29 chervnia 2004 r. // Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny shchodo Ukrainy. Vyp. 1 / Kharkivska pravozakhysna hrupa ; Khudozh. – oformliuvach B. Zakharov. – Kh. : Prava liudyny, 2006. – S. 81–94 (in Ukranian)
3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Van Kolka Frederika Yohannesa shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) abzatsu druhoho chastyny shostoi statti 481 Mytnoho kodeksu Ukrainy vid 6 veresnia 2023 roku № 6-r(I)/2023 URL: https://ccu.gov.ua/storinka/41 (in Ukranian)
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Pershyi senat) u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Unukovycha Romana Andriiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremoho polozhennia abzatsu druhoho chastyny pershoi statti 204–3 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 12 zhovtnia 2022 roku № 8-r(I)/2022 URL: https://ccu.gov.ua/storinka/41 (in Ukranian)
5. Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 27 bereznia 2025 roku po spravi № 157/1664/22 URL: https://opendatabot.ua/court/126153460-38c6e0bf4a57c44f3340b065dbbd3e8b (in Ukranian)

Bibliography

Non-authored books

1. *Posibnyk zi statti 1 Protokolu № 1 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Zakhyst prava vlasnosti* [Guide to Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Protection of property rights] <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Guide_Articte%201_ECHR_Ukrainian.pdf> (in Ukranian)

Part of the books

2. 'Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi «Zhovner proty Ukrainy» vid 29 chervnia 2004 r.' [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Zhovner v. Ukraine of June 29, 2004.] *Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny shchodo Ukrainy. Vyp. 1* (Prava liudyny, 2006) 81–94 (in Ukranian)

Journal articles

3. Hloviuk I. V., Hryniuk V. O. 'Okhorona ta zakhyst prava na myrne volodinnia mainom u dosudovomu rozsliduvanni: doktryna ta sudova praktyka' [Protection and defense of the right to peaceful possession of property in pre-trial investigation: doctrine and case law] (2023) 15 (27) 1 Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriia Pravo <https://visnyk.iful.edu.ua/%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-15–27-%D1%82%D0%BE%D0%BC-1/%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8E%D0%BA-%D1%96-%D0%B2-%D0%B3%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8E%D0%BA-%D0%B2-%D0%BE-%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82/> (in Ukranian)
4. Tumaniants A. R., Krytska I. O. 'Vyrishennia pytannia pro rechovi dokazy v kryminalnomu provadzhenni: okremi problemy' [Resolving the issue of physical evidence in criminal proceedings: individual problems] (2017) 5 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14856/1/Tumaniants_Krytska_183–186.pdf> (in Ukranian)

Геник В. М.

Окремі питання забезпечення принципу пропорційності при обмеженні права власності під час досудового розслідування

У статті розглядаються питання забезпечення принципу пропорційності при обмеженні права власності під час досудового розслідування. Автор акцентує на таких аспектах обмеження права власності як реалізація речових доказів під час досудового розслідування. У статті досліджено порядку реалізації речових доказів під

час досудового розслідування. Зроблено висновок, що чинне законодавство передбачає два порядки реалізації речових доказів: 1. передача речових доказів Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів з метою їх реалізації; 2. передача речових доказів іншому суб'єкту для реалізації – торговельному підприємству. Проаналізовано порядок передачі речових доказів для реалізації, передбачений чинний КПК. На підставі практики ЄСПЛ зроблено висновок, що відсутність можливості оскарження ухвали слідчого судді про передачу речових доказів з метою їх реалізації не відповідає процедурним вимогам справедливого балансу в контексті статті 1 Протоколу № 1.

У підсумку автор робить висновок, що, по-перше, порядок передачі речових доказів з метою реалізації потребує істотного оновлення та вдосконалення з урахуванням практики ЄСПЛ, по-друге, з метою забезпечення принципу пропорційності при розв'язанні питання про реалізацію речових доказів, необхідним видається передбачити право особи на оскарження рішення слідчого судді, яким надається дозвіл на передачу майна з метою реалізації. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 1 ст. 309 КПК має бути доповнена пунктом відповідно до якого під час досудового розслідування можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді про надання дозволу на реалізацію речових доказів, по-третє, вирішення потребує питання щодо долі коштів, отриманих від реалізації речових доказів.

Ключові слова: *кримінальне провадження, право власності, принцип пропорційності, досудове розслідування, речові докази.*

Henyk V. M.

Certain issues of ensuring the principle of proportionality when restricting property rights during pre-trial investigation

In the article the issues of ensuring the principle of proportionality when restricting property rights during a pre-trial investigation were consided. The author focuses on such aspects of restricting property rights as the sale of physical evidence during a pre-trial investigation. The procedure for the sale of physical evidence during a pre-trial investigation was examined in the article. It is concluded that the current legislation provides for two procedures for the sale of physical evidence: 1. transfer of physical evidence to the National Agency of Ukraine for the Identification, Search and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes for the Purpose of their Sale; 2. transfer of physical evidence to another entity for sale – a commercial enterprise. The procedure for the transfer of physical evidence for sale, provided for by the current Code of Criminal Procedure, is analyzed. Based on the practice of the ECHR, it is concluded that the lack of the possibility of appealing the decision of the investigating judge on the transfer of material evidence for the purpose of its sale does not meet the procedural requirements of a fair balance in the context of Article 1 of Protocol No. 1.

In conclusion, the author concludes that, firstly, the procedure for the transfer of material evidence for the purpose of sale requires significant updating and improvement taking into account the practice of the ECHR, secondly, in order to ensure the principle of proportionality when deciding on the sale of material evidence, it seems necessary to provide for the right of a person to appeal the decision of the investigating judge, who is granted permission to transfer property for the purpose of sale. In this regard, we propose that Part 1 of Article 309 of the Code of Criminal Procedure should be supplemented with a clause according to which, during the pre-trial investigation, the decisions of the investigating judge on granting permission to sell material evidence may be appealed, thirdly, the issue of the share of funds received from the sale of material evidence needs to be resolved.

Keywords: *criminal proceedings, property rights, principle of proportionality, pre-trial investigation, material evidence.*

Стаття надійшла до редакції:19.04.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-225

***О. Г. Клепка*,** аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0009-0005-1089-038X

ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. У сучасному правозастосуванні існує неоднозначність із приводу процесуальних можливостей сторін кримінального провадження під час завершення досудового розслідування. Так, існує дві протилежні думки, які знаходять своє відображення у процесуальних документах, зокрема постановах дізнавачів, слідчих, прокурорів та ухвалах слідчих суддів із приводу співвідношення понять «завершення» та «закінчення» досудового розслідування і реалізації процесуальних прав на цьому етапі. Для одних поняття «завершення» та «закінчення» досудового розслідування є тотожними і такими, що вживаються у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) як слова-синоніми, а для інших – це різні поняття, які окреслюють різні етапи кримінального провадження. Окреслена варіативність правозастосовної практики не сприяє вирішенню завдань кримінального провадження та захисту прав і законних інтересів особи. Варто підкреслити, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) право на справедливий суд, закріплене у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), пов'язує, зокрема, із вимогою єдиного застосування закону. З цього приводу ЄСПЛ зазначає, що вислів «згідно із законом» вимагає, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступний для зацікавленої особи, яка, окрім іншого, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе. Отже, ця фраза передбачає, окрім іншого, що формулювання національного законодавства повинно бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам адекватну вказівку щодо обставин та умов, за яких державні органи мають право вдатися до заходів, що вплинуть на їх конвенційні права[1]. Водночас однією зі складових правової визначеності, що, у свою чергу, є наріжним каменем верховенства права, є принцип *єдності судової практики* щодо розуміння та тлумачення відповідних норм права судами з урахуванням конкретної ситуації та відповідно до загальних орієнтирів у його тлумаченні, що містяться у судовій практиці. Єдиний підхід до застосування закону найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права й ефективному захистові прав людини[2].

Таким чином, на підставі викладеного вище необхідним вбачається проведення наукової розвідки питань, пов'язаних із завершенням досудового розслідування, а саме: з'ясування його правової природи, місця у системі кримінального процесу, характерних ознак із метою оцінки кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок завершення досудового розслідування з точки зору якісних характеристик; визначення проблемних питань правозастосовної практики та можливих шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системно-структурна побудова кримінального процесу ґрунтовно досліджена такими ученими, як Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, В. М. Трофименко. Окремі питання діяльності сторін кримінального провадження під час завершення досудового розслідування висвіт-

[1] Олександр Волков проти України: рішення Європейського суду з прав людини у спарві від 09.01.2013 заява № 21722/11 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 11.04.2025)

[2] Вільдхабер Л 'Прецедент у Європейському суді з прав людини' (2001) 12 Держава та право 10

лювалися в публікаціях І. В. Басистої, І. В. Гловюк, О. М. Дроздова, В. В. Михайленко та ін. Однак окремого дослідження завершення досудового розслідування в системі кримінального провадження не проводилось, що зумовлює актуальність доктринальної розробки цього питання.

Мета статті – визначити місце завершення досудового розслідування в системі кримінального провадження, сформулювати визначення цього структурного елемента та встановити його характерні ознаки.

Виклад основного матеріалу.

Щодо поняття завершення досудового розслідування

Порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, про що зазначено у ст. 1 КПК України. Статтею 3 КПК України наведено основні терміни Кодексу. Серед них міститься й поняття закінчення досудового розслідування. Водночас поняття завершення досудового розслідування не сформовано. Відповідно у законі відсутнє й визначення цього терміна.

Попри це слід зазначити, що в чинному КПК України слово «завершення» вживається 32 рази, а в контексті «завершення досудового розслідування» лише вісім, з цих восьми – тільки три стосуються визначення кримінальної процесуальної діяльності щодо завершення досудового розслідування; і лише в одному із трьох є відомості, які дозволяють виокремити цей етап досудового розслідування, сформувати поняття терміна завершення досудового розслідування та виділити його в окремий інститут. Тобто закон не розкриває сутність поняття завершення досудового розслідування, його процесуальні особливості та наслідки. Для пошуку відповіді на запитання, що таке завершення досудового розслідування, слід звернутися до теоретичних напрацювань стосовно визначення системи кримінального процесу.

Принагідно відмітимо, що у доктрині існує кілька підходів до визначення системи кримінального процесу. Так, система кримінального процесу традиційно визначається як сукупність стадій, що послідовно змінюють одна одну. Така сама позиція здебільшого підтримується й у навчальній літературі[1]. Альтернативний підхід, на підставі попередніх розробок цього питання, запропонував В. М. Трофименко, який розглядає горизонтальну (наявність окремих кримінальних проваджень) та вертикальну (від окремого кримінального провадження до «кванта» кримінальної процесуальної діяльності) структуру системи кримінального процесу[2].

Орієнтуючись на другий підхід, зазначимо, що найбільшими за обсягом структурними утвореннями кримінального процесу є процесуальні провадження, які, як зазначалося вище, охоплюють дві або більше стадій. За своїм змістом та обсягом стадії кримінального провадження є складними та поліструктурними, мають окремі етапи. Досліджуючи це питання, В. А Журавель слушно вказує, що кримінальне провадження має чітко визначену внутрішню структуру, елементами якої виступають стадії та етапи, а тому їх не можна ототожнювати і використовувати як синоніми[3].

Відмітимо, що законодавцем дано визначення центральної стадії кримінального провадження – досудового розслідування. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Таким чином, нормативно закріплено початковий момент цієї стадії – внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та кінцевий – закриття кримінального провадження направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зауважимо, що ми підтримуємо висловлену в науковій літературі позицію щодо некоректного визначення початкового моменту стадії досудового розслідування в КПК України. За чинної редакції поза межами кримінального провадження

[1] Коваленко В В, Удалова Л Д, Письменний П Д (ред) *Кримінальний процес : підручник* (Центр учб. літ., 2013) 27; Лобойко Л М *Кримінальний процес : навч. посіб.* (ВАІТЕ, 2014) 280

[2] Трофименко В. М. ’Система кримінального процесу України (спроба концептуального аналізу)’ 2014 11 Право України 201–208

[3] Журавель В. А. *Проблеми періодизації досудового розслідування. Вибрані твори* (Харків, 2016) 320–321

залишаються: діяльність, яка полягає у прийнятті заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, можливе проведення невідкладних слідчих розшукових дій до внесення відомостей до ЄРДР; діяльність з оскарження відмови у внесенні даних до ЄРДР до слідчого судді, а так само розгляд таких скарг та ухвалення відповідного рішення[1]. У зв'язку з викладеним вважаємо, що п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України потребує вдосконалення з урахуванням висловлених зауважень.

За визначенням Л. М. Лобойка, етапи стадії – це відносно самостійні елементи стадії кримінального процесу, які також відзначаються певною специфікою, а тому сприяють ідентифікації його стадій[2]. На підставі системного аналізу норм кримінального процесуального законодавства видається, що не існує чіткої структуризації стадії досудового розслідування. Саме тому розумінню етапів досудового розслідування, їх взаємозв'язку та послідовності присвячено чимало наукових праць.

Існують різні погляди на цю проблему, проте в межах теми дослідження доцільно лише наголосити, що виокремлюють від двох до десяти етапів досудового розслідування. Втім, майже в усіх наукових працях, в яких досліджуються питання етапності досудового розслідування, завжди виокремлюється початковий етап, який пов'язується з моментом внесення відомостей до ЄРДР.

Із цього приводу Голова Вищого антикорупційного суду В. В. Михайленко вказує, що досудове розслідування, яке має наслідком закриття кримінального провадження або звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, має два визначальні моменти – початок і закінчення. Початок пов'язується із внесенням відомостей до ЄРДР, а закінчення – із винесенням постанови про закриття кримінального провадження або зверненням до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Досудове розслідування, яке має наслідком звернення до суду з обвинувальним актом або з клопотанням про застосування примусових заходів, має три ключові віхи: початок – визначається внесенням відомостей до ЄРДР; завершення – пов'язується із фактом складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; закінчення – фіксується направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру[3].

Такий підхід до періодизації досудового розслідування видається логічним. Він у цілому відповідає нормативній моделі, закладеній в КПК України, у ст. 290 якого визначається процесуальний порядок завершення досудового розслідування. Водночас автором не враховано основного етапу – здійснення фактичного розслідування кримінального правопорушення. Крім того, на підставі системного тлумачення норм чинного кримінального процесуального законодавства та теоретичних напрацювань можна зробити висновок, що одним із моментів закінчення досудового розслідування є направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. При цьому все це, на нашу думку, можна схарактеризувати як процесуальну дію, а не як етап досудового розслідування.

Схожий підхід запропонований Т. М. Барабаш, яка виділяє три етапи досудового розслідування:

- початковий етап, який пов'язується із моментом внесення відомостей до ЄРДР або, як виключення, отриманням уповноваженими органами інформації про вчинене кримінальне правопорушення (при огляді місця події тощо (ч. 3 ст. 214 КПК)) і характеризується проведенням виключно невідкладних процесуальних дій та заходів, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлення і фіксування слідів кримінального правопорушення;
- другий етап (подальший) досудового розслідування, який розпочинається з моменту повідомлення особі про підозру і завершується групуванням такої сукупності доказів, які б вказували на можливість прийняття одного з рішень стадії досудового розслідування, визначеного ст. 283 КПК України;
- завершальний етап, який розпочинається з надання доступу до матеріалів досудового роз-

[1] Гуртієва Л М 'Система стадій кримінального провадження України' (2015) 5 (101) 2 Митна справа 101

[2] Лобойко Л М *Стадії кримінального процесу : навч. посіб* (Центр навч. літ., 2005) 11

[3] Михайленко В 'Завершення і закінчення досудового розслідування: гра слів чи різні етапи досудового розслідування' Юридична газета online <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zavershennya-i-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-gra-sliv-chi-rizni-etapi-dosudovogo-rozsliduva.html> (дата звернення: 11.04.2025)

слідування, відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження і закінчується складанням підсумкового рішення органом досудового розслідування[1].

Така періодизація етапів досудового розслідування в цілому узгоджується із нормами чинного кримінального процесуального законодавства, однак у такій формі вона може існувати лише тоді, коли встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, та їй повідомлено про підозру. При цьому повідомлення про підозру повинно бути законним й обґрунтованим, а строки досудового розслідування такими, що не сплили.

Більш детально вважаємо за необхідне розглянути завершальний етап досудового розслідування. На наш погляд, не зовсім правильно говорити про початок цього етапу саме з моменту надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Адже відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК України процесуальним діям щодо надання доступу до матеріалів передує прийняття рішення про завершення досудового розслідування. І хоча кримінальне процесуальне законодавство не вимагає прийняття такого рішення в формі постанови, саме з моменту формування в прокурора переконання про необхідність завершення досудового розслідування розпочинається новий етап, який характеризується спрямованістю процесуальної діяльності учасників кримінального провадження на досягнення кінцевої мети досудового розслідування – спрямування обвинувального акта до суду. Водночас викладене вище стосується виключно такої форми закінчення досудового розслідування, як спрямування обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду. Саме такого підходу дотримується більшість науковців. Здебільшого така позиція спирається саме на нормативну регламентацію ст. 290 КПК України. Водночас відмітимо, що прийняттю рішення про закриття кримінального провадження передує так само сукупність процесуальних дій, яка може бути узагальнена в окремий етап – завершення досудового розслідування. Так, наприклад, складанню постанови передує прийняття рішення про необхідність закриття кримінального провадження. Як нами вже зазначалося, такі рішення не мають матеріального виразу, тобто є латентними. Втім, як зазначає Н. В. Глинська, відсутність матеріальної форми не свідчить про те, що латентні кримінальні процесуальні рішення приймаються довільно, без наявності для того достатніх підстав. Їх ухваленню також передує певний розумовий процес, що відображається у свідомості особи, яка приймає рішення[2].

Також необхідно звернути увагу на п. 1 ч. 10 ст. 284 КПК України, відповідно до якого прокурор до винесення постанови про закриття кримінального провадження направляє одному з близьких родичів або члену сім'ї, та/або захиснику померлого письмове повідомлення про можливість закриття кримінального провадження у зв'язку зі смертю підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, із роз'ясненням права заявити клопотання про непогодження із закриттям кримінального провадження. Фактично вказана норма свідчить про те, що прокурором вже прийнято латентне рішення про необхідність закриття кримінального провадження. Проте законом передбачається необхідність вчинення додаткових процесуальних дій, що свідчить про складну систему цієї процесуальної діяльності.

Крім того, у своїх попередніх публікаціях ми звертали увагу на питання забезпечення права потерпілого на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування при закритті останнього. Так, відповідно до ч. 11 ст. 56 КПК потерпілий має право «… знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження». Як справедливо звертає увагу В. Г. Пожар, право потерпілого на таке ознайомлення при закритті кримінального провадження реально не забезпечено іншими нормами КПК[3]. Дійсно, у ст. 284

[1] Барабаш Т М 'Проблемні питання етапності досудового розслідування в кримінальному провадженні України' (2013) 5 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 115–119 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_5_25> (дата звернення: 11.04.2025)

[2] Глинська Н В 'Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень' (дис доктора юрид наук Науково-дослідний інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, 2015) 29

[3] Пожар В Г 'Проблеми забезпечення прав деяких учасників кримінального провадження на етапі закінчення досудового розслідування' *Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства*: метеріали регіон. круглого столу (м. Одеса. 19 квітня 2013 р.) 89

КПК законодавцем не передбачено обов'язку слідчого, прокурора надати потерпілому матеріали досудового розслідування для ознайомлення. Частина 6 ст. 284 КПК України передбачає лише обов'язок сторони обвинувачення надіслати потерпілому постанову про закриття кримінального провадження. К. Є. Лисенко зазначає, що в цьому випадку гарантією додержання прав потерпілого виступає можливість оскарження рішення про закриття кримінального провадження прокурору або слідчому судді в порядку, передбаченому КПК[1]. Однак, вважаємо за необхідне підкреслити, що від ознайомлення з матеріалами досудового розслідування при закритті кримінального провадження безпосередньо залежить ефективність реалізації потерпілим права на оскарження. Адже обізнаність із матеріалами може надати потерпілому можливість більш ретельно обґрунтувати свою скаргу, виявити додаткові підстави для скасування постанови про закриття кримінального провадження тощо.

Окрім того, у контексті розглядуваного питання вважаємо за необхідне звернутися до практики ЄСПЛ. У своїй прецедентній практиці у контексті ст. 2 Конвенції ЄСПЛ сформулював критерії ефективності досудового розслідування, які були узагальнені в рішеннях у справах «Джуліані та Гаджіо проти Італії» [ВП] (Giuliani and Gaggio v. Italy) [GC], заява №23458/02, пункти 299–305, ЄСПЛ 2011 (витяги), та «Армані да Сілва проти Сполученого Королівства» [ВП] (Armani Da Silva v. the United Kingdom) [GC], заява №5878/08, пункти 231–237, від 30 березня 2016 р. із подальшими посиланнями) та ін. Такими критеріями, зокрема, є: незалежність, належний характер розслідування, ступінь ретельності, контроль громадськості і залучення потерпілих або їх рідних. Відмітимо, що попри те, що такі критерії сформульовані у контексті розгляду ЄСПЛ скарг за ст. 2 Конвенції (порушення права на життя), сьогодні вони є орієнтирами ефективності розслідування будь-якого кримінального правопорушення.

Щодо такого критерію, як «контроль громадськості і залучення рідних», то ЄСПЛ встановив, що розслідування не було доступним для рідних або ж не надавало громадськості можливості належного контролю, якщо: дружина жертви не отримала жодної інформації щодо просування розслідування; вона не могла ознайомитись з матеріалами справи, і їй не було надано жодного документа ані стосовно показів свідків, ані щодо інших слідчих дій (Mezhiyeva проти Росії, § 75); прокуратура намагалась перешкодити заявникам ознайомитись із матеріалами розслідування (Benzer та інші проти Туреччини, § 193)[2].

В іншому рішенні ЄСПЛ зазначає, що хоча заявникам не було надано доступу до матеріалів справи на етапі, коли розслідування тривало, зрештою вони отримали повний доступ до матеріалів справи наприкінці розслідування, яке тривало близько року… За таких обставин ЄСПЛ вважає, що заявникам було надано доступ до розслідування в обсязі, необхідному для захисту їх законних інтересів[3].

Із наведеного вбачається, що надання доступу до матеріалів досудового розслідування ЄСПЛ розглядає як один з елементів залучення потерпілого (або його родичів) до провадження, що має безпосередній вплив на визначення ефективності досудового розслідування. Особливо значення доступ до матеріалів досудового розслідування в національній практиці набуває під час закриття кримінального провадження, адже після прийняття остаточного рішення та внесення відповідних відомостей до ЄРДР подальший розгляд справи фактично виключається, як і можливість ознайомитися з матеріалами досудового розслідування. Відмітимо, що в кримінальному процесуальному законодавстві інших країн передбачається право потерпілого на ознайомлення з усіма матеріалами досудового розслідування у випадку закриття кримінального провадження. Наприклад, ч. 3 ст. 206 КПК Естонської Республіки передбачає, що потерпілий має право знайомитися з матеріалами кримінальної справи протягом десяти днів після отримання копії постанови про припинення кримінального провадження[4] (припинення криміналь-

[1] Лисенко К. Є. 'Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні' (дис канд юрид наук Київ, 2016) 57

[2] *Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав люди*ни <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr> 36, 50 (дата звернення: 12.01.2025)

[3] *Огляд рішень Європейського суду з прав людини (листопад – грудень 2023 року).* <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_11_12_2023.pdf > (дата звернення: 12.01.2025)

[4] Кримінально-процесуальний кодекс Естонської Республіки станом на 1.07.2024 URL: https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/%D0%A3%D0%93%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%A1%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%AB%D0%99%20

ного провадження у КПК Естонської Республіки є аналогом закриттю кримінального провадження в національному законодавстві – *прим О. К.*). Цікавим видається підхід естонського законодавця щодо надання потерпілому право на ознайомлення з матеріалами після отримання останнім постанови про закриття кримінальної справи. Водночас щодо національної практики, то видається, що більш доцільним було б врегулювати це питання за аналогією зі ст. 290 КПК України, та передбачити право потерпілого на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до отримання постанови про закриття кримінального провадження, або передбачити можливість одночасного отримання постанови про закриття кримінального провадження та доступу до матеріалів досудового розслідування.

На наше переконання, викладене вище є аргументами на користь того, що етап завершення досудового розслідування притаманний й кримінальному провадженню, яке закінчується прийняттям рішення про його закриття. Адже кожен з етапів складається з певних процесуальних дій (слідчих, інших процесуальних), які, як зазначав В. С. Зеленецький, також мають свою структуру, тобто складаються із взаємопов'язаних дій, в основі яких знаходяться елементарні дії та «кванти» процесуальної дії[1].

За результатами проведеної наукової розвідки вважаємо, що етапами досудового розслідування є: початковий (сукупність процесуальних дій, пов'язаних з отриманням заяви (інформації) про вчинення кримінального правопорушення та прийняттям рішення про можливість реєстрації відомостей в ЄРДР); основний (сукупність процесуальних дій, пов'язаних із фактичним розслідуванням кримінального правопорушення та встановленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та у випадку встановлення останньої можливості повідомлення їй про підозру); завершальний (сукупність процесуальних дій, спрямованих на прийняття кінцевого рішення стадії досудового розслідування).

Отже, завершення досудового розслідування є етапом однойменної стадії, що починається з прийняття рішення про завершення досудового розслідування та закінчується внесенням відомостей до ЄРДР відповідно до форми закінчення досудового розслідування, передбаченої ч. 2 ст. 283 КПК України.

Щодо характерних ознак етапу завершення досудового розслідування.

З огляду на доктринальні основи кримінального провадження завершення досудового розслідування, як і будь-який інший етап у системі кримінального процесу, не є одноактним та складається з комплексу процесуальних дій, що здійснюються послідовно-поступово в межах кримінального провадження. На підставі системного аналізу КПК України та практики ЄСПЛ можна виділити такі універсальні елементи етапу завершення досудового розслідування: 1) прийняття рішення про можливість завершення досудового розслідування; 2) надання доступу до матеріалів досудового розслідування; 3) складання підсумкового рішення досудового розслідування (постанови про закриття кримінального провадження, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру); 4) внесення відомостей до ЄРДР щодо закінчення досудового розслідування. Зауважимо, що відповідно до процесуальної форми закінчення досудового розслідування кількість таких структурних елементів та їх характеристика може відрізнятися. Таким чином, завершення досудового розслідування, як і будь-який інший етап, характеризується системою процесуальних дій.

Крім того, етап завершення досудового розслідування характеризується диференціацією процесуальної форми відповідно до форми закінчення, передбаченої ст. 283 КПК України.

Також варто зазначити, що процесуальні дії, які є складовими елементами етапу завершення досудового розслідування чітко врегульовані КПК України. Таким чином, однією з характерних рис завершення досудового розслідування є урегульованість нормами кримінального процесуального законодавства.

Підкреслимо, що відповідно до ст. 290 КПК України, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його

%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%20 01.07.2024. pdf (дата звернення: 11.04.2025)

[1] Зеленецкий В С 'Структура советского уголовного процесса' (1981) 2 Проблемьі правоведения 100–107

захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування. З наведеного можна зробити висновок, що перехід до етапу завершення досудового розслідування має дискреційний характер, адже рішення про завершення приймається прокурором, виходячи з обставин конкретного кримінального провадження. Зазначене стосується й прийняття рішення про закриття кримінального провадження.

Таки чином, уявляється, що характерними рисами етапу завершення досудового розслідування є: системність; урегульованість нормами чинного кримінального процесуального законодавства; дискреційний характер початку; диференціація процесуальної форми відповідно до форми закінчення, передбаченої ст. 283 КПК України.

Висновки. На підставі проведеної наукової розвідки можна зробити такі висновки. Завершення досудового розслідування є етапом однойменної стадії, що починається з прийняття рішення про завершення досудового розслідування та закінчується внесенням відомостей до ЄРДР відповідно до форми закінчення досудового розслідування, передбаченої ч. 2 ст. 283 КПК України. Характерними рисами етапу завершення досудового розслідування є: системність; урегульованість нормами чинного кримінального процесуального законодавства; дискреційний характер початку; диференціація процесуальної форми відповідно до форми закінчення, передбаченої ст. 283 КПК України.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Estonskoi Respubliky stanom na 1.07.2024 URL: https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/%D0%A3%D0%93%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%A1%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.07.2024. pdf (in Russian)

Caces

2. Oleksandr Volkov proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u sparvi vid 09.01.2013 zaiava № 21722/11 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Loboiko L M *Kryminalnyi protses : navch. posib* [Criminal procedure: textbook] (VAITE, 2014) 280 (in Ukrainian)
2. – *Stadii kryminalnoho protsesu : navch. Posib* [Stages of the criminal process] (Tsentr navch. lit., 2005) 176

Edited books

3. Kovalenko V V, Udalova L D, Pysmennyi P D (red) *Kryminalnyi protses : pidruchnyk* [Criminal procedure: textbook] (Tsentr uchb. lit., 2013) 544 (in Ukrainian)

Non-authored books

4. *Dovidnyk iz zastosuvannia statti 2 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny* [Handbook on the application of Article 2 of the European Convention on Human Rights] <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr> (in Ukrainian)
5. *Ohliad rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (lystopad – hruden 2023 roku).* [Overview of the decisions of the European Court of Human Rights (November – December 2023)] https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_11_12_2023.pdf (in Ukrainian)

Part of the books

6. Zhuravel V A 'Problemy periodyzatsii dosudovoho rozsliduvannia' [Problems of periodization of pre-trial investigation] *Vybrani tvory* (Kharkiv, 2016) 315–325. (in Ukrainian)

Journal articles

7. Barabash T M 'Problemni pytannia etapnosti dosudovoho rozsliduvannia v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy' [Problematic issues of the phasing of pre-trial investigation in criminal proceedings in Ukraine] (2013) 5 Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 115–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_5_25 (in Ukrainian)

8. Vildkhaber L ’Pretsedent u Yevropeiskomu sudi z prav liudyny’ [Precedent in the European Court of Human Rights] (2001) 12 Derzhava ta pravo 10 (in Ukrainian)
9. Hurtiieva L M ’Systema stadii kryminalnoho provadzhennia Ukrainy’ [System of stages of criminal proceedings in Ukraine] (2015) 5 (101) 2 Mytna sprava 99–104 (in Ukrainian)
10. Zelenetskyi V S ’Struktura sovetskoho uholovnoho protsessa’ [The structure of the Soviet criminal process] (1981) 2 Problemi pravovedenyia 100–107 (in Russian)
11. Trofymenko V M ’Systema kryminalnoho protsesu Ukrainy (sproba kontseptualnoho analizu)’ [The criminal process system of Ukraine (an attempt at conceptual analysis)] (2014) 11 Pravo Ukrainy 201–208 (in Ukrainian)

Newspaper article

12. Mykhailenko V ’Zavershennia i zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia: hra sliv chy rizni etapy dosudovoho rozsliduvannia’ [Completion and end of the pre-trial investigation: a play on words or different stages of the pre-trial investigation] Yurydychna hazeta online https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zavershennya-i-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-gra-sliv-chi-rizni-etapi-dosudovogo-rozsliduva.html (in Ukrainian)

Conference paper

13. Pozhar V H ’Problemy zabezpechennia prav deiakykh uchasnykiv kryminalnoho provadzhennia na etapi zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia’ [Problems of ensuring the rights of some participants in criminal proceedings at the stage of completion of the pre-trial investigation] *Shliakhy udoskonalennia kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva*: meterialy rehion. kruhloho stolu (m. Odesa. 19 kvitnia 2013 r.) 87–91 (in Ukrainian)

Theses

14. Hlynska N V ’Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti kryminalnykh protsesualnykh rishen’ [Conceptual principles for defining and ensuring standards of good quality of criminal procedural decisions] (dys doktora yuryd nauk Naukovo-doslidnyi instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa, 2015) 29 (in Ukrainian)
15. Lysenko K. Ye. ’Pryntsyp zmahalnosti storin u dosudovomu kryminalnomu provadzhenni’ [The principle of adversarial proceedings in pre-trial criminal proceedings] (dys kand yuryd nauk Kyiv, 2016) 57 (in Ukrainian)

Клепка О. Г.
Завершення досудового розслідування в системі кримінального процесу

У статті розглядаються питання місця завершення досудового розслідування в системі кримінального процесу. Автором доведено необхідність проведення наукової розвідки питань, пов’язаних із завершення досудового розслідування, а саме: з’ясування його правової природи, місця у системі кримінального процесу, характерних ознак з метою оцінки кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок завершення досудового розслідування з точки зору якісних характеристик; визначення проблемних питань правозастосовної практики та можливих шляхів їх подолання. Зроблено огляд наукової літератури щодо періодизації досудового розслідування відповідно до його етапів. Наведено аргументи на користь можливості виокремлення етапу завершення в досудовому розслідуванні, що закінчується у формі закриття кримінального провадження. На підставі огляду практики ЄСПЛ доведено, що національне законодавство потребує вдосконалення в частині закріплення права доступу потерпілого до матеріалів досудового розслідування у випадку його закриття. Запропоновано передбачити норму за аналогією зі ст. 290 КПК України, яка передбачатиме можливість отримання потерпілим доступу до матеріалів кримінального провадження до винесення постанови про його закриття. На підставі проведеної наукової розвідки зроблено висновки, що завершення досудового розслідування є етапом однойменної стадії, що починається з прийняття рішення про завершення досудового розслідування та закінчується внесенням відомостей до ЄРДР відповідно до форми закінчення досудового розслідування, передбаченої ч. 2 ст. 283 КПК України. Характерними рисами етапу завершення досудового розслідування є: системність; урегульованість нормами чинного кримінального процесуального законодавства; дискреційний характер початку; диференціація процесуальної форми відповідно до форми закінчення, передбаченої ст. 283 КПК України.

Ключові слова: *система кримінального провадження, стадія, етап, завершення досудового розслідування, надання доступу до матеріалів.*

Klepka O. G.
Completion of pre-trial investigation in the criminal process system

The article deals with the issues of the place of completion of the pre-trial investigation in the criminal procedure system. The author proves the need for scientific research into the issues related to the completion of the pre-trial

investigation, namely, clarification of its legal nature, place in the criminal procedure system, and characteristic features with a view to assessing the criminal procedure legislation regulating the procedure for completion of the pre-trial investigation in terms of qualitative characteristics; and also to identifying the problematic issues of law application practice and possible ways to overcome them. The author reviews the scientific literature on the periodisation of pre-trial investigation according to its stages. The author provides arguments in favour of the possibility of distinguishing the stage of completion in the pre-trial investigation which ends in the form of closure of criminal proceedings. Based on the review of the ECHR case-law, the author proves that national legislation needs to be improved in terms of securing the victim's right of access to the pre-trial investigation materials in case of its closure. It is proposed to provide for a provision, similar to Article 290 of the CPC of Ukraine, which would provide for the possibility of a victim's access to the criminal proceedings before the decision to close them is made. Based on the research conducted, the author concludes that the completion of the pre-trial investigation is a stage of the same name, which begins with the decision to complete the pre-trial investigation and ends with the entry of information into the URPTI in accordance with the form of completion of the pre-trial investigation provided for in Part 2 of Article 283 of the CPC of Ukraine. The characteristic features of the stage of completion of the pre-trial investigation are: systematic; regulated by the norms of the current criminal procedural legislation; discretionary nature of the beginning; differentiation of the procedural form in accordance with the form of completion provided for in Article 283 of the CPC of Ukraine.

Keywords: *system of criminal proceedings, stage, stage, completion of pre-trial investigation, provision of access to materials.*

Стаття надійшла до редакції:3.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-234

Д. В. Мілов, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0009-0001-5676-1293

ДОСТУП ДО КАСАЦІЙНОГО СУДУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Постановка проблеми. На конституційному рівні однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України). Перегляд судових рішень у кримінальних провадженнях у касаційному порядку не є загальним правилом, оскільки допускається державою як останній національний спосіб правового захисту прав і свобод людини в Україні й тільки у випадках, установлених кримінальним процесуальним законодавством (ст. 424 КПК України). Чинним кримінальним процесуальним законодавством достатньо суворо обмежено доступ до суду касаційної інстанції під час досудового розслідування, водночас у науковій літературі неодноразово висловлювались міркування щодо необхідності розширення повноважень суду касаційної інстанції на досудовій стадії кримінального провадження[1]. Окрім того, аналіз судової практики свідчить про наявність низки проблемних питань щодо доступу до суду касаційної інстанції під час досудового розслідування. Отже, вказане питання, на наш погляд, потребує доктринальної розробки з урахуванням сучасного стану проблематики та новітньої практики Верховного Суду.

Метою статті є окреслення проблемних питань доступу до суду касаційної інстанції під час досудового розслідування та визначення можливих шляхів їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оскарження рішень під час досудового розслідування постійно знаходиться в полі зору вчених-процесуалістів. Зокрема, можна відмітити роботи таких учених, як: І. В. Гловюк, Д. І. Клепки, Т. О. Музиченко, С. О. Пшенічко, М. Є. Савенко, А. Р. Туманянц, С. Л. Шаренко, О. Г. Шило та ін. Вагомий внесок у наукове дослідження різних теоретичних і прикладних проблем апеляційного оскарження та перегляду рішень у кримінальному провадженні зробили: Н. Р. Бобечко, О. С. Кашка, В. Т. Маляренко, В. І. Маринів, І. Ю. Мірошніков та ін. Разом із тим питання перевірки судових рішень, прийнятих під час досудового розслідування в касаційному порядку. не знайшли широкого висвітлення у спеціальній літературі.

Виклад основного матеріалу.

Щодо повноважень касаційного суду під час досудового розслідування.

Під час досудового розслідування законодавець передбачив можливість подання скарг на рішення до слідчого судді та оскарження ухвал слідчого судді до суду апеляційної інстанції. Відповідно до ч. 4 ст. 424 КПК ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають. Зауважимо, що вказана норма має виключення. Так, відповідно до ч. 7 ст. 591 КПК ухвала суду апеляційної інстанції за результатом розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді про залишення скарги на видачу особи (екстрадицію) без задоволення або скасування рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути оскаржена в касаційному порядку лише прокурором із мо-

[1] Маринів В 'Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження у судах апеляційної та касаційної інстанцій' (2013) 11 Право України 259–266; Бондаренко Я С 'Касаційна перевірка судових рішень, прийнятих під час досудового розслідування' (дис канд юрид наук, Національна академія внутрішніх справ, 2014) 195

тивів неправильного застосування судом норм міжнародних договорів України, якщо скасування рішення про видачу (екстрадицію) перешкоджає подальшому провадженню щодо особи, видача якої запитувалася іноземною державою.

Згідно з ч. 6 ст. 399 КПК до касаційного суду може бути оскаржена ухвала апеляційного суду про повернення апеляційної скарги або відмову у відкритті провадження. З наведеного вбачається, що під час досудового розслідування доступ до касаційної інстанції є можливим (за виключенням ч. 7 ст. 591 КПК) лише у випадку відмови у відкритті провадження за скаргою на ухвалу слідчого судді або повернення такої скарги.

Встановлення таких законодавчих обмежень на касаційне оскарження цілком відповідає конвенційним стандартам захисту прав людини. Адже згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) право на суд, одним з аспектів якого є право на доступ до суду, не є абсолютним, воно за своїм змістом може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення. Однак такі обмеження не можуть звужувати реалізацію цього права у такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права було порушено. Ці обмеження повинні переслідувати легітимну мету. До того ж має бути розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями (рішення ЄСПЛ у справах «Мушта проти України», заява № 8863/06, п. 37; «*Kreuz v. Poland*», заява № 28249/95, п. 53; «*Golder v. the United Kingdom*», заява № 4451/70, п. 38, «*Stanev v. Bulgaria*», заява № 36760/06, п.п. 229–230)[1].

Водночас, як вже зазначалася, в науковій літературі неодноразово висловлювалися міркування щодо необхідності розширення повноважень суду касаційної інстанції під час досудового розслідування. Зокрема, на думку Я. С. Бондаренко, «рішення апеляційних судів, які ухвалюються за результатами розгляду скарг на ухвали слідчих суддів, торкаються найбільш важливих прав, свобод і законних інтересів осіб, а тому мають перевірятись й у касаційному порядку. Відповідно касаційна перевірка судових рішень, прийнятих під час досудового розслідування, стане важливою процесуальною гарантією охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження»[2].

Т. Г. Ільєва сформулювала пропозицію щодо розширення повноважень касаційної інстанції перевіркою ухвали суду апеляційної інстанції про залишення без змін ухвали слідчого судді про відмову в задоволенні скарги на постанову слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження[3]. У цілому такі рішення відповідають концепції, закладеній у ч. 2 ст. 424 КПК, яка передбачає оскарження ухвал суду першої інстанції після їх перегляду апеляційним судом, а також ухвал суду апеляційної інстанції як таких що перешкоджають подальшому кримінальному провадженню. Відмітимо, що схожа позиція висловлювалася Конституційним Судом України у рішенні щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р.[4] Так, у вказаному рішенні зазначається, що реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина. Конституційний Суд України дійшов висновку, що рішення місцевих та апеляційних судів у справах публічного і приватного обвинувачення, якими залишено без задоволення скарги на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи, є такими, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, оскільки виключають можливість порушення кримінальної справи, про-

[1] Берназюк Я. Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1057874/ (дата звернення: 11.04.2025)

[2] Бондаренко Я С ’Касаційна перевірка судових рішень, прийнятих під час досудового розслідування’ (дис канд юрид наук, Національна академія внутрішніх справ, 2014) 4

[3] Ільєва Т Г ’Функція судового контролю у кримінальному процесі’(автореф дис канд юрид наук Київ, 2014) 4,13 (20)

[4] *Примітка*. Вказана норма передбачала, що у касаційному порядку можуть бути перевірені вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку. У касаційному порядку також можуть бути перевірені вироки місцевих судів, постанови (ухвали) цих судів у справах про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, інші постанови (ухвали), які перешкоджають подальшому провадженню у справі, ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків, постанов (ухвал), крім випадків, коли апеляційною інстанцією зазначені рішення скасовано, а справу направлено на нове розслідування чи новий судовий розгляд, а також ухвали апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку щодо видачі особи (екстрадиції).

ведення досудового слідства (дізнання), її судового розгляду. по суті, ухвалення вироку та вчинення інших процесуальних дій, а тому вони повинні перевірятися в касаційному порядку[1].

Безумовно, в науковій літературі висловлюються й протилежні міркування. Так, Н. Р. Бобечко вважає, що «можливість оскарження й перевірки ухвал слідчих суддів слушно обмежена. Такою межею є апеляційне провадження, яке здатне забезпечити оперативну перевірку ухвал слідчих суддів (п'ять днів на їх оскарження та три дні на апеляційний розгляд). Подібних організаційних можливостей у касаційної інстанції в Україні і близько немає. Запровадження аналізованої пропозиції вимагатиме перебудови стадії касаційного провадження, що неминуче призведе до стирання відмінностей між апеляційним та касаційним провадженням. Крім того, це істотно збільшить навантаження на суддів касаційної інстанції, відволікатиме їх від перевірки підсумкових рішень судів нижчого рівня. Забезпечення прав заінтересованих осіб на участь у касаційному розгляді нерідко вимагатиме його відкладення. Враховуючи встановлені кримінальним процесуальним законом строки та практику застосування відповідних норм КПК України, цілком можливі ситуації, за яких судовий розгляд кримінального провадження вже завершиться, а суд вищого рівня тільки розпочне підготовку до перевірки скарги на ухвалу слідчого судді. Здійснення судового контролю за діяльністю слідчих суддів та її результатами не є і не може бути завданням касаційного провадження. У цьому немає потреби. Апеляційна перевірка ухвал слідчих суддів є значно ефективнішою, оперативнішою та дешевшою»[2].

Хоча аргументи й є слушними, проте вважаємо за необхідне висловити свої міркування з цього приводу. По-перше, попри темпоральні складнощі, Верховний Суд розглядає касаційні скарги на ухвали апеляційного суду про відмову у відкритті провадження або повернення апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді в межах строків досудового розслідування. Крім того, «темпоральні» аргументи не можуть бути застосовані для рішень, наприклад, про закриття кримінального провадження або про відмову у внесенні відомостей до ЄРДР. Натомість, саме такі моменти перешкоджають подальшому провадженню та доступу особи до правосуддя. По-друге, не можна ігнорувати той, факт, що попри пряму заборону оскарження ухвал слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвал суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такі ухвали, аналіз судової практики свідчить про чисельні випадки подання касаційних скарг на такі рішення[3]. По-третє, важко говорити, про безумовну ефективність апеляційного провадження. Водночас ми погоджуємось із Н. Р. Бобечко щодо необхідності обмеження доступу до касаційної інстанції під час досудового розслідування. Безперечно, перевірка всіх рішень слідчого судді або рішень апеляційного суду за результатами перегляду рішень слідчого судді є недоцільною. Однак, на наше переконання, повноваження суду касаційної інстанції під час досудового розслідування мають бути розширені. Вважаємо, що в аспекті оскарження ухвал слідчого судді та рішень апеляційного суду за результатами їх перевірки може бути застосований аналогічний критерій як і щодо ухвал суду першої інстанції – перешкоджання подальшому кримінальному провадженню. Тобто касаційній перевірці під час досудового розслідування мають підлягати виключно ті рішення, які перешкоджають подальшому кримінальному провадженню.

Окрім того, вважаємо за доцільне торкнутися питання, дотичного до розглядуваного, а саме: за-

[1] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України від 11 грудня 2007 року №11-рп/2007 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07#Text

[2] Бобечко Н Р 'Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України' (дис доктора юрид наук Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014) (154-155) 498

[3] *Примітка.* Наприклад, з ухвали Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду вбачається, що ухвалою слідчого судді Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 08 січня 2025 року відмовлено у задоволенні заяви ОСОБА_4 про відвід судді ОСОБА_5 у справі за скаргою ОСОБА_4 на рішення та бездіяльність слідчого СВ ВП №3 ЗРУП ГУНП в Запорізькій області ОСОБА_6. Ухвалою Запорізького апеляційного суду від 31 січня 2025 року відмовлено у відкритті апеляційного провадження за апеляційними скаргами ОСОБА_4 на вказану ухвалу слідчого судді. У касаційній скарзі ОСОБА_4 просить переглянути в касаційному порядку зазначені судові рішення. Ухвала Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 березня 2025 р. справа №336/4720/16-к URL: https://opendatabot.ua/court/125736734-a99616d914c1376a6d15207cbad95a7a?_gl=1*s1rxlu*_ga*MTIyMDI4MDA1MC4xNzQ1MjI5NzUx*_ga_0SS0PS3NLJ*MTc0NjAyNjIxNy4xMy4xLjE3NDYwMjYyNjUuMTIuMC4w.

безпечення єдності судової практики при здійсненні судового контролю під час досудового розслідування. Статтею 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» установлено, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Конституційний Суд України також наголосив, що забезпечення сталості та єдності судової практики є основоположною функцією Верховного Суду (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), яку не може здійснювати інший орган державної влади, зокрема Конституційний Суд України (п. 8 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022)[1]. Водночас правомірність діяльності слідчого судді здебільшого не є безпосереднім предметом аналізу Верховного Суду під час здійснення ним правосуддя як судом касаційної інстанції. Особливо з огляду на послідовну практику Верховного Суду щодо перевірки ухвал слідчого судді, відповідно до якої «ухвала про надання судової санкції не є предметом перевірки суду касаційної інстанції»[2], «відповідно до вимог кримінального процесуального закону суди під час розгляду кримінальних проваджень не наділені повноваженнями оцінювати на предмет законності постановлені суддями (правоохоронними органами) рішення, а лише вправі надати оцінку щодо їх допустимості чи недопустимості як доказу в кримінальному провадженні»[3]. Тож багато проблем здійснення судового контролю під час досудового розслідування залишаються невирішеними, що негативно позначається на єдності правозастосовної практики.

У цьому сенсі ми погоджуємось з Н. В. Глинською та О. Г. Шило, що одним із перспективних напрямів є впровадження інституту преюдиційного запиту як ефективного засобу досягнення узгодженості правозастосування[4]. Особливість преюдиційного запиту полягає в тому, що найвищий у державі суд тлумачить норму права за запитом суду ще до моменту вирішення справи по суті в суді першої інстанції, а не виправляє помилку суду за результатами процесуального перегляду вже ухвалених судових рішень. Цим досягається значний позитивний ефект – практика завчасно формується однаково, а також мінімізується ризик скасування судового рішення судом вищої інстанції, що також сприяє додержанню вимог Конвенції щодо розгляду судами справ у розумні строки[5].

З огляду на сучасний стан правозастосування цей засіб є вельми затребуваним у діяльності слідчих суддів. Практика свідчить про наявність чисельних проблем, пов'язаних із неоднаковим застосуванням норм кримінального процесуального закону під час здійснення судового контролю у досудовому провадженні. Враховуючи чинну модель предмета відання слідчого судді, що охоплює розв'язання всіх питань обмеження прав і свобод людини під час досудового розслідування, а також забезпечення змагальності на цьому етапі кримінального провадження, проблеми правильного застосування закону мають вирішальне значення не лише для вирішення завдань досудового розслідування, а й для досягнення мети кримінального провадження у вигляді справедливого вирішення кримінально-правового спору. Тому превенція неправильного застосування закону в цьому сегменті має величезний потенціал для ефективного вирішення завдань кримінального провадження[6].

Щодо реалізації права на доступ до суду касаційної інстанції під час досудового розслідування.

Відмітимо, що одним із проблемних питань правозастосовної практики є відмова у відкритті апеляційного провадження за скаргою на ухвали слідчого судді, постановлення яких не передбачено законом. Нагадаємо, що у постанові Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 243/6674/17-к наголошено на необхідності забезпечення права на оскарження ухвал

[1] Рішення Конституційного суду у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України від 22 червня 2022 р. справа № № 3–188/2020(455/20) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text

[2] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14 березня 2024 р. справа № 255/1088/18 провадження № 51-6637км23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117788868

[3] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 лютого 2021 р. справа № 683/1507/16-к провадження № 51-8872км18 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109242195

[4] Шило О Г (ред) Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України (Право, 2023) 171

[5] 'Інтерв'ю з Я. Романюком'11 (175) Судовий вісник <https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist/>

[6] Шило О Г (ред) Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України (Право, 2023) (171-172) 352

слідчого судді, постановлення яких не передбачено чинним КПК[1]. У розвиток цієї правової позиції Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у рішенні від 31 травня 2021 року зробила такі висновки: «серед усіх рішень слідчого судді, можливість ухвалення яких прямо не передбачена КПК у межах відповідних регламентованих цим Кодексом процедур, слід виокремити дві групи рішень: ухвалені поза межами процедури, передбаченої КПК (з питань, процедура вирішення яких слідчим суддею не передбачена КПК); ухвалені в межах передбаченої КПК процедури із застосуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК та загальних засад кримінального провадження, визначених ч. 1 ст. 7 цього Кодексу. І якщо питання неправомірності відмови судом апеляційної інстанції у перевірці законності рішень слідчого судді, які належать до першої групи, отримала своє вирішення на рівні висновків вищої судової інстанції щодо застосування норм права (в постанові Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 року у справі № 5-142кс(15)17, у постановах Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справах № 237/1459/17 та № 243/6674/17), то питання щодо апеляційного оскарження другої групи рішень потребує диференційованого підходу з огляду на зміст ухваленого слідчим суддею рішення у кожному конкретному випадку… З наведеного вбачається, що перевірці в апеляційній інстанції підлягають лише ухвали слідчого судді, які пов'язані з можливістю істотного обмеження прав, свобод та інтересів особи або мають вирішальне значення для руху досудового розслідування чи кримінального провадження в цілому».[2] Водночас при застосуванні вказаних позицій Верховного Суду спостерігається відмінність судової практики при розв'язанні однорідних питань.

Так, наприклад, у рішенні Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 01 грудня 2022 року вказується, що слідчий суддя Приморського районного суду м. Одеси, скасовуючи рішення про відмову у визнанні ОСОБА_2 потерпілою, формально діяв у межах ч. 2 ст. 307 КПК України. Водночас усупереч цим же нормам КПК України слідчий суддя зобов'язав слідчого вчинити конкретні дії – залучити ОСОБА_2 в якості потерпілої у кримінальному провадженні № 12017040700001304 від 23 вересня 2017 року, надати їй пам'ятку про права й обов'язки потерпілої та допитати її в якості потерпілої, цим самим втрутився в процесуальні повноваження слідчого[3]. Водночас у рішенні цієї ж палати від 01 квітня 2025 року при розгляді аналогічного питання щодо можливості оскарження ухвали слідчого судді, якою зобов'язано прийняти рішення про визнання особи потерпілою, зроблено висновок, що «в цьому випадку не виникає питань, які б не було врегульовано чи неоднозначно застосовано нормами КПК. А тому немає підстав вважати, що апеляційний суд, відмовляючи у відкритті апеляційного провадження, не дотримався загальних засад кримінального провадження щодо забезпечення права на оскарження процесуальних рішень»[4]. При цьому в рішенні Верховного Суду від 14 лютого 2023 року наводиться аргументація на користь того, що слідчий суддя своєю ухвалою не може зобов'язати прийняти певне рішення «при оскарженні дії або не здійснення дії слідчий суддя має повноваження зобов'язати припинити дію або здійснити дію, однак не має повноважень скасувати дію, що вже відбулася. В той самий час щодо оскаржених рішень слідчий суддя має повноваження лише скасувати таке рішення, але не має повноважень зобов'язати прийняти рішення. Тим більше, слідчий суддя не має повноважень визначати, яке саме рішення має прийняти слідчий або прокурор у конкретному випадку, оскільки таким чином суддя втрутиться у сферу повноважень цих осіб і фактично братиме участь у діяльності сторони обвинувачення всупереч своїй ролі в провадженні (частина 3 статті 22 КПК)»[5]. Не вдаючись

[1] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 р. у справі № 243/6674/17-к URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/74475959 (дата звернення: 11.04.2025)

[2] Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31 травня 2021 р. у справі № 646/3986/19 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97429838&red=1000037a5713a2b317de9a92a14560f6d2aedc&d=5 (дата звернення: 11.04.2025)

[3] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 01 грудня 2022 року справа № 522/7836/21 http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107748100&red=1000032ae6498b78a1cf54d57075788cfcecd9&d=5 (дата звернення: 11.04.2025)

[4] Ухвала Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі у складі верховного суду від 01 квітня 2025 року справа № 178/2360/24 https://opendatabot.ua/court/126289938-6b984cea3e1f91414136aa4e04eda141 (дата звернення: 11.04.2025)

[5] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 лютого 2023 року справа № 405/680/22 URL: https://opendatabot.ua/court/109075175-0650243c945c146fdf72d5b63de2d5ef (дата звернення: 23.04.2025)

до оцінки описаної практики, лише зробимо акцент, що така відмінність судової практики може істотним чином зашкодити реалізації права на доступ до суду. Підкреслимо, що ЄСПЛ в аспекті розгляду питань доступу до суду третьої інстанції зазначає, що обов'язковому дотриманню підлягає застосування процесуальних повноважень вищими судовими інстанціями з позицій передбачуваності (прогнозованості) з точки зору учасників справи (рішення у справах «Мушта проти України», заява № 8863/06, п. 41, «Мельник проти України», заява № 23436/03, п. 26). Видається, що з метою забезпечення такої передбачуваності (прогнозованості) необхідним є фокус на забезпеченні єдності практики найвищої судової інстанції.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

1. Повноваження суду касаційної інстанції під час досудового розслідування мають бути розширені шляхом розповсюдження касаційної перевірки судових рішень на ухвали слідчого судді після перевірки їх судом апеляційної інстанції та рішення апеляційного суду за результатом розгляду апеляційної скарги на такі ухвали, які перешкоджають подальшому кримінальному провадженню.

2. З метою забезпечення єдності правозастосування під час досудового розслідування ми підтримуємо висловлені в юридичній літературі міркування щодо доцільності запровадження інституту преюдиційного запиту.

3. Для забезпечення права особи на доступ до суду необхідним є запровадження додаткових механізмів забезпечення єдності судової практики, особливо на рівні Верховного Суду.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 23 travnia 2018 r. u spravi № 243/6674/17-k URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/74475959 (in Ukrainian)
2. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 14 liutoho 2023 roku sprava № 405/680/22 URL: https://opendatabot.ua/court/109075175-0650243c945c146fdf72d5b63de2d5ef (in Ukrainian)
3. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 21 liutoho 2021 r. sprava № 683/1507/16-k provadzhennia № 51–8872 km18 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109242195 (in Ukrainian)
4. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 31 travnia 2021 r. u spravi № 646/3986/19 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97429838&red=1000037a5713a2b317de9a92a14560f6d2aedc&d=5 (in Ukrainian)
5. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 01 hrudnia 2022 roku sprava № 522/7836/21 http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107748100&red=1000032ae6498b78a1cf54d57075788cfcecd9&d=5 (in Ukrainian)
6. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 14 bereznia 2024 r. sprava № 255/1088/18 provadzhennia № 51–6637 km23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117788868 (in Ukrainian)
7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Kasianenka Borysa Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen punktu 8 chastyny tretoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, chastyny druhoi statti 383 Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy vid 11 hrudnia 2007 roku № 11-rp/2007 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07#Text (in Ukrainian)
8. Rishennia Konstytutsiinoho sudu u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Aktsionernoho tovarystva «Derzhavnyi oshchadnyi bank Ukrainy» shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu pershoho rechennia chastyny pershoi statti 1050 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy vid 22 chervnia 2022 r. sprava № № 3–188/2020(455/20) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text (in Ukrainian)
9. Ukhvala Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 10 bereznia 2025 r. sprava № 336/4720/16-k URL: https://opendatabot.ua/court/125736734-a99616d914c1376a6d15207cbad95a7a?_gl=1*s1rxlu*_ga*MTIyMDI4MDA1MC4xNzQ1MjI5NzUx*_ga_0SS0PS3NLJ*MTc0NjAyNjIxNy4xMy4xLjE3NDYwMjYyNjUuMTIuMC4w (in Ukrainian)
10. Ukhvala Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi u skladi verkhovnoho sudu vid 01 kvitnia 2025 roku sprava № 178/2360/24 https://opendatabot.ua/court/126289938-6b984cea3e1f91414136aa4e04eda141 (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Shylo O H (red) *Yednist sudovoi praktyky u vymiri standartiv yakosti kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy* [Unity of judicial practice in measuring the quality standards of criminal procedural legislation of Ukraine] (Pravo, 2023) (171-172) 352 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Maryniv V 'Osoblyvosti realizatsii okremykh zasad kryminalnoho provadzhennia u sudakh apeliatsiinoi ta kasatsiinoi instantsii' [Peculiarities of the implementation of certain principles of criminal proceedings in courts of appeal and cassation] (2013) 11 Pravo Ukrainy 259–266 (in Ukrainian)

Thesis

3. Bobechko N R 'Apeliatsiine ta kasatsiine provadzhennia u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy' [Appeal and cassation proceedings in criminal proceedings of Ukraine] (dys doktora yuryd nauk Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2014) 498 (in Ukrainian)
4. Bondarenko Ya S 'Kasatsiina perevirka sudovykh rishen, pryiniatykh pid chas dosudovoho rozsliduvannia' [Cassation review of court decisions made during the pre-trial investigation] (dys kand yuryd nauk, Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2014) 195 (in Ukrainian)

Thesis abstract

5. Ilieva T H 'Funktsiia sudovoho kontroliu u kryminalnomu protsesi' [The function of judicial control in criminal proceedings] (avtoref dys kand yuryd nauk Kyiv, 2014) 4,13 (20) (in Ukrainian)

Websites

6. Bernaziuk Ya. 'Yevropeiski standarty realizatsii prava osoby na dostup do pravosuddia v aspekti mozhlyvosti kasatsiinoho (tretoho) perehliadu spravy' [European standards for the implementation of the right of an individual to access justice in terms of the possibility of cassation (third) review of a case] <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1057874/ > (in Ukrainian)
7. 'Interviu z Ya. Romaniukom' [Interview with Y. Romanyuk] 11 (175) Sudovyi visnyk <https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist/> (in Ukrainian)

Мілов Д. В.
Доступ до касаційного суду під час досудового розслідування

У статті досліджуються питання касаційного оскарження рішень, прийнятих під час досудового розслідування. Приділено увагу проблематиці визначення обсягу повноважень касаційного суду під час досудового розслідування. Проаналізовано нормативну модель обмеження повноважень касаційного суду під час досудового розслідування крізь призму практики Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок, що національна модель відповідає конвенційним стандартам захисту прав людини. Досліджено підходи, сформульовані в науковій літературі, щодо можливості збільшення обсягу повноважень суду касаційної інстанції під час досудового розслідування. Зроблено висновок, що повноваження суду касаційної інстанції під час досудового розслідування мають бути розширені шляхом розповсюдження касаційної перевірки судових рішень на ухвали слідчого судді після перевірки їх судом апеляційної інстанції та рішення апеляційного суду за результатом розгляду апеляційної скарги на такі ухвали, які перешкоджають подальшому кримінальному провадженню. Також у статті звертається увага на проблематику забезпечення єдності судової практики у перебігу здійснення судового контролю під час досудового розслідування. Автор підтримує пропозицію, висловлену в процесуальній літературі, щодо доцільності запровадження інституту преюдиційного запиту слідчих суддів до Верховного Суду.

Окремим питанням у статті розглядається проблематика доступу до суду касаційної інстанції під час досудового розслідування. Досліджено практику Верховного Суду та наголошено на негативній тенденції неоднакового вирішення судом касаційної інстанції однорідних питань. На підставі прецедентної практики Європейського суду з прав людини зроблено висновок, що з метою забезпечення права особи на доступ до суду необхідним є запровадження додаткових механізмів забезпечення єдності судової практики, особливо на рівні Верховного Суду.

Ключові слова: *доступ до суду, досудове розслідування, оскарження, суд касаційної інстанції, єдність судової практики.*

Milov D. V.
Access to the Court of Cassation during the pre-trial investigation

In the article the issues of cassation appeal against decisions made during the pre-trial investigation were examined. Attention was paid to the issues of determining the scope of powers of the cassation court during the pre-trial investigation.

The author analyses the statutory model of limitation of powers of the cassation court during the pre-trial investigation through the prism of the European Court of Human Rights case law. The author concludes that the national model complies with the Convention standards of human rights protection. The author examines the approaches formulated in the scientific literature regarding the possibility of increasing the scope of powers of the court of cassation during the pre-trial investigation. The author concludes that the powers of the court of cassation during the pre-trial investigation should be expanded by extending the cassation review of court decisions to include the investigating judge's rulings after their review by the court of appeal and the decision of the court of appeal following consideration of an appeal against such rulings which impede further criminal proceedings. The article also draws attention to the issue of ensuring the unity of judicial practice in the course of judicial control during the pre-trial investigation. The author supports the proposal made in the procedural literature regarding the expediency of introducing the institution of a prejudicial request of investigating judges to the Supreme Court.

The article deals with the issue of access to the court of cassation during the pre-trial investigation as a separate issue. The author examines the practice of the Supreme Court and focuses on the negative trend of the cassation court resolving homogeneous issues in different ways. Based on the case law of the European Court of Human Rights, the author concludes that in order to ensure the right of an individual to access to court, it is necessary to introduce additional mechanisms to ensure the unity of court practice, especially at the level of the Supreme Court.

Keywords: *access to court, pre-trial investigation, appeal, court of cassation, unity of court practice.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8015-0807

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ С. В. МАСЛЯНКА ТА М. Ю. ВЕСЕЛОВА «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ» (КИЇВ, 2025)

Монографія за авторством С. В. Маслянка та М. Ю. Веселова «Адміністративно-правовий статус осіб, які керують транспортними засобами» присвячена вельми актуальному питанню адміністративного права, що має теоретичне і практичне значення для реалізації норм законодавства у сфері регулювання безпеки дорожнього руху та юридичної відповідальності за його порушення.

Питання правової природи суб'єктів адміністративних правовідносин є одним із найбільш важливих, оскільки від вибору того чи іншого тлумачення цієї дефініції залежить подальша характеристика похідних від неї понять. Не є винятком і визначення місця особи, яка керує транспортним засобом, в адміністративних правовідносинах, виокремлення ознак її адміністративно-правового статусу, що ним опосередковані.

Необхідно зазначити, що зараз як під час правозастосування, так і під час здійснення судочинства, уповноважені особи (насамперед судді) мало замислюються над питаннями змісту правосуб'єктності будь-яких учасників дорожнього руху. Ця теза підтверджується і результатами проведеного авторами соціологічного опитування: лише близько 6% суддів час від часу замислюються над указаними теоретичними аспектами. Стосовно уповноважених осіб інших суб'єктів публічного адміністрування у сфері дорожнього руху необхідно зазначити, що їх частка є ще меншою, а саме – 2%. Водночас окреслені питання не є суто теоретичного характеру. У прикладній царині в умовах трансформації соціальних процесів, розвитку технологій як у теоретиків, так і у практиків, виникають цілком закономірні питання, наприклад, із приводу невизначеності правового статусу осіб, які керують приватним електротранспортом, правової позиції щодо безпілотних транспортних засобів, якими керують дистанційно, чи автономних транспортних засобів з елементами штучного інтелекту тощо. Окрім того, в українському законодавстві саме визначення терміна «водій» є недосконалим. З аналізу закріпленого у ПДР України поняття «водій» виникає чимало принципових для юридичної практики запитань: чи є наявність посвідчення водія обов'язковою умовою для визначення особи як «водія»; чи розповсюджуються в такому разі обов'язки водія на керманичів, які не мають права керування чи позбавлені його в установленому законом порядку, та ін. Будь-яка особа, яка керує транспортним засобом, за міжнародним правом визнається водієм. Отже, вона однаково зобов'язана виконувати обов'язки, визначені ПДР України, а звідси – у разі їх невиконання чи недотримання стає суб'єктом правопорушення.

Таким чином, деякі з наведених питань потребують відповіді вже зараз, а деякі – у найближчій перспективі.

Частина злободенних питань правового статусу особи взагалі та/чи правосуб'єктності різних категорій учасників дорожнього руху, зокрема, розглядалися у наукових працях українських вчених: В. С. Батиргареєвої, В. В. Гаркуши, В. В. Голіни, А. В. Денисової, М. В. Костіва, О. В. Джафарової, М. М. Долгополової, Я. О. Лакійчук, С. В. Лопаті-

на, А. В. Пасічника, Є. О. Пилипенко, Н. Ф. Пушкарьової, А. В. Стрельникова, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, А. В. Червинчука, Є. В. Шульги та деяких інших вітчизняних й зарубіжних науковців. У рецензованій монографії було враховано приписи міжнародних нормативів і наявні погляди правової науки. Але, як слушно наголошують автори наукової роботи, соціальні й технічні зміни, які згодом відбуваються у нашому житті, вимагають подальшого розвитку закладених у роботах наведених авторів уявлень про адміністративно-правовий статус осіб, які керують транспортними засобами, та його окремі елементи, шляхи адаптування національного адміністративного законодавства до сучасних реалій. З огляду на зазначене обрану С. В. Маслянком та М. Ю. Веселовим для монографічного дослідження тематику цілком можна визнати актуальною, необхідною та своєчасною.

Не в останню чергу на актуальність представленої на рецензування роботи вказує також відповідність її тематики державним науковим програмам та планам, зокрема Плану дій «Україна – Європейський Союз», схваленого Кабінетом Міністрів України від 12.02.2005 р.

Авторами монографії комплексно застосовано сучасні загальні методи наукового пізнання: системно-структурний метод та метод сходження від абстрактного до конкретного, метод аналізу. Під час проведення дослідження також використовувалися такі спеціальні методи, як: формально-логічний, порівняльно-правовий, метод класифікації, логіко-юридичний і логіко-семантичний методи, метод аналогії, діалектичний, спостереження, порівняння, класифікації, догматичний, формально-юридичний, соціологічний та статистичний методи.

За рахунок правильного формування вибіркових критеріїв і методів опрацювання емпіричної бази авторами дослідження досягнуто високий ступінь репрезентативності наукової роботи. Емпіричну базу монографії утворюють аналітичні та методичні матеріали міжнародних, національних і зарубіжних інституцій (Національної поліції України, Головного сервісного центру МВС); матеріали правозастосовної, зокрема, судової практики (проаналізовано 6 постанов Верховного Суду, понад десяток рішень судів першої та апеляційної інстанцій), та судової статистики; результати анкетування патрульних поліцейських Криворіжжя (65 респондентів). Таким чином, визначені у монографії наукові положення, висновки та рекомендації мають достатній рівень обґрунтованості, що забезпечує їх об'єктивність і достовірність.

С. В. Маслянко та М. Ю. Веселов здійснили детальне наукове дослідження, в якому висвітлили особливості адміністративно-правового статусу осіб, які керують транспортними засобами, у тому числі тих, які перебувають у ролі оператора автономного транспортного засобу зі штучним інтелектом. Найістотнішими результатами комплексного дослідження, що зумовлюють його наукову новизну та визначають внесок авторів у розроблення зазначеної проблематики, є:

1) формулювання поняття «особа, яка керує транспортним засобом»; за авторським розумінням, це учасник дорожнього руху, який для власного пересування, перевезення людей (пасажирів) чи вантажу використовує транспортний засіб, керуючи ним;

2) удосконалення розуміння адміністративної правоздатності особи щодо керування транспортним засобом, де стверджується, що така правоздатність є різновидом спеціальної правоздатності, яка у відносинах публічно-правового характеру визначає можливість (здатність) індивіда за умови відповідності встановленим критеріям отримати спеціальне право на керування тим чи іншим видом транспорту; виділення видів: повної та обмеженої адміністративної правоздатності особи щодо керування транспортними засобами;

3) систематизація осіб, що керують транспортними засобами, яких автори пропонують поділити на осіб, що керують транспортними засобами на законних підставах і що керують транспортними засобами, не маючи на те законних підстав, із подальшою їх класифікацію;

4) істотний розвиток та обґрунтування бачення, що особа, яка керує транспортним засобом, у відносинах публічно-правового характеру здобуває спеціальний адміністративно-правовий статус, який є різновидом загального адміністративно-правового статусу.

Окрім наведених вище положень, у монографії знайшли своє відображення пропозиції щодо вдосконалення адміністративного законодавства в частині визначення адміністративно-правового статусу осіб, які керують легким персональним та низькошвидкісним легким електричним транспортом, як окремої категорії учасників дорожнього руху, висунення додаткових умов щодо під-

готовки та допуску осіб до керування механічними транспортними засобами.

Результати дослідження повною мірою відображені у висновках наукової роботи. Найбільш важливі наукові та практичні результати рецензованої монографії мають різнопланове значення для юридичної науки та практики і можуть бути використані у: науково-дослідній сфері, правотворчості, правозастосовній діяльності, зокрема для подальшого удосконалення допуску до керування транспортними засобами, правового статусу осіб, які керують транспортними засобами, практики застосування заходів юридичної відповідальності до зазначеної категорії учасників дорожнього руху тощо.

Вищевикладене є підставою для загальної позитивної оцінки монографії «Адміністративно-правовий статус осіб, які керують транспортними засобами», підготовленої С. В. Маслянком та М. Ю. Веселовим як самостійного наукового дослідження з актуальної й важливої для науки адміністративного права проблеми. З указаною монографією можна ознайомитися на сайті репозитарію Донецького державного університету внутрішніх справ за лінком: https://rep.dnuvs.ukr.education/items/bcf062f2-3714-4bfb-ba86-e0074dea1575.

Рецензія надійшла до редакції:28.04.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

M. Romanov, PhD in Law, Associate Professor, Senior Research Scientist at the Department of criminal executive law of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID 0000-0001-8236-5780

BOOK REVIEW BY TOM VANDER BEKEN «THE ROLE OF PRISON IN EUROPE. TRAVELLING IN THE FOOTSTEPS OF JOHN HOWARD»*

Today, by showing resilience and determination, Ukraine confirms its European choice not only by political decisions, but also on the battlefield, where it fights back against the world's largest empire encroaching on its sovereignty.

In such circumstances, it is especially important to find out all the peculiarities and trends inherent in the European way of life. In this regard, the field of penal enforcement and penitentiary policy in Europe should not be an exception.

For this reason alone, the book under review deserves close attention.

In 'The Role of Prison in Europe. Travelling in the Footsteps of John Howard' attempts to analyse what role the prison plays in Europe, what is the purpose of prisons, what is expected of them and how prison policy is expected to develop in European countries.

In Ukraine this sphere of social relations has always been problematic. Since independence, there have been constant attempts to reform the penal system. Unfortunately, it must be recognised that more than 30 years of reforms have not led to serious changes. Due to the presence of systemic human rights violations in the execution of criminal sentences against Ukraine, the ECtHR adopted a pilot judgement, which found structural violations in the penitentiary system of Ukraine.

The issues discussed in this book can help to understand the basic ideas and principles of European penitentiary systems and to understand the solutions that are needed to reform and optimise the penal system in Ukraine.

But this is not the only topic addressed by the author of the book. The second theme of the book concerns the study of John Howard's legacy. Howard was a British philanthropist who devoted his life to studying the conditions of convicts in prisons in Europe. He was also interested in epidemic diseases, which he studied through visits to medical centres and prisons. He ended his life in the city of Kherson, just as he was on another research trip to medical institutions[2].

Perhaps the second theme of the book can be described as inspiring. It is because of it that Tom Vanderbekken has done the work of studying prison systems in Europe, analysing their state, organisation and trends. His idea was to try to follow the path of John Howard and also to study the state of affairs in the penitentiaries of some European countries. Following this path, Tom Vanderbekken, on the basis of the information gathered, attempted to understand the purpose of these institutions, how penal sanctions are executed in different countries, what efforts are made to achieve the set goals, what problems and obstacles arise on the way to their achievement.

At the same time, Tom wanted to find out more about John Howard himself and his motivations for undertaking his long and gruelling journeys across Europe in what was a rather bizarre endeavour for the time – the study of prison conditions. After all, he was a pioneer in this field and his efforts were not in vain. His reviews laid the groundwork for the humanisation of prison conditions and influenced the awareness of the goals that are pursued in the execution of sentences today.

As we can see, the aim of the work is very ambitious and the bar set is high. The book being presented is structured in an unusual way. The author notes that in his research he has endeavored to follow in the footsteps of John Howard. To this end, he visited a number of penitentiaries in several European countries. He visited prisons in Great Britain, Norway,

* DOI:10.1007/978-3-319-29388-2

[2] John Howard <https://www.britannica.com/biography/John-Howard-British-philanthropist-and-social-reformer>

the Netherlands, France, Italy and… Azerbaijan. Of course, Howard had not been to Azerbaijan. His journey ended, as mentioned above, in Kherson. The author did not manage to visit Ukraine. But he did visit penitentiary institutions of the post-Soviet countries for 'purity of experiment'.

Of course, it is impossible to enter the same river twice and therefore John Howard's experience was not repeated literally. It does not need to be. The book is of great value not only because it considers the penitentiary systems of different countries in comparison. But also because it is the result of an 'outsider's perspective'. Tom Vanderbekken is a professor from Belgium and none of the systems he examined are 'native' to him. Therefore, his opinions and assessments have no 'correction' for local contextual knowledge. At the same time, the author is a criminologist and a specialist in prison law with extensive research experience. This allows him to look at things soberly and knowledgeably and makes his conclusions and inferences very valuable.

The book is written in a light language and at the same time remains scholarly. It has a lively reflection of the author, which is undoubtedly the most valuable thing in science, and which is so scarce in today's humanitarian circles

The book is in a sense a testimony to the fact that the execution of sentences in all countries remains an open question. It is a very painful issue and one that one does not want to deal with.

There are several approaches to the issue of prisons and their role:

1. Pragmatic – British – where the main issue is how to use those who have committed an offence effectively so that they do no harm and do good. Hence the solutions related to privatisation, labour use of convicts. In these algorithms there is no task to respect the rights and interests of convicts. They are just cheap labour or just energy to be diverted. The British approach is to punish, isolate and utilise.

By the way, Ukraine is also gravitating towards a similar model.

2. Humanistic (probably, the name is not too good, but it most accurately describes this approach) – Western European – an algorithm based on finding a balance between the interests of society, as a system that gave rise to crime, and the criminal, as a subject with the 'obligation' to be a criminal. Hence the attempts to respect the rights of convicts at the same time orienting them to the fact that they should integrate into society, but in a different role (humanitarian role-playing).

Searching for answers to questions about reintegration, reorientation, 'soft' isolation, and control

3. Northern – Scandinavian – an algorithm based on the need to join forces to survive in the harsh conditions of the north. The last phrase is, of course, metaphorical. But the impression of their penitentiary system is exactly that. Everything that is created and functions in their prisons is made with a clear and specific purpose and is subordinated to a single plan.

The well-known Norwegian 'waiting lists', consisting of those who are waiting to serve their sentences in prison while at liberty, indicate just how seriously Scandinavians take penitentiary scenarios. By the way, in Ukraine, for example, it would be not only impossible because all convicts would not 'wait' for their terms, but also because such 'waiting lists' violate the legally established principles of inevitability and timeliness of punishment for a crime. Indeed, if a person waits for the execution of a sentence, say, for a year, without committing new crimes, maybe it is not worth talking about serving time? A person has already realised his misdemeanour and that is enough. But on the other hand, the question is quite reasonable: would he have realised his misdemeanour if there was no need to go to prison?

But even this somewhat free classification does not help to get a final answer to the question: why do we need prison and punishment?

The book is excellent in that it demonstrates that prisons cannot disappear, and that they probably should not be abolished. Also that there is not and cannot be a single goal and idea of punishment. What is important is the diversity of approaches, conditions and goals of punishment. Yes, of course, it often leads to additional suffering. But it seems to me not an idle question: are there additional sufferings? With what and how can they be measured? A harsh word is enough for one person, while ten years in prison is not enough for another. In short, pluralism, diversity and colourfulness are acceptable.

I would like to make another hypothesis. In connection with the problem of understanding the purpose and meaning of prisons, I recall a discussion that arose after the Second World War in the field of international humanitarian and criminal law. Its instigator was the lawyer and scholar of international criminal law, Hersch Lauterpacht[1]. The main point

[1] Hersch Lauterpacht< https://de.wikipedia.org/wiki/Hersch_Lauterpacht>

of contention that has arisen in this debate is the 'clarification' of the fact that a state cannot dispose of the lives of its subjects or citizens, cannot infringe on the lives of other civilians, and therefore must respect the rights of these people. And even in times of war or other conflicts. This basic idea now seems important because it overturned the earlier approach to civilians, citizens and subjects, which had been the basis of all forms of government, that the state could dispose of such people without any restrictions and at its own discretion, since they were its property.

Where is the parallel to be drawn? The systems of punishment that existed at the time of the events of the Second World War have changed little since then. We can reasonably assume that the idea of a person's 'belonging' to the state underpinned the system of all punishments, the definition of punishment, and so on. In other words, punishment in its essence is one of the types of 'deciding the fate' of a subject, a citizen who dared to commit a crime, to go against the existing way and order of life. Accordingly, the state, as the only thing that 'gives life' to a citizen gets the right to decide what to do with such a negligent subject. What follows are variations on the same theme, which do not change its essence.

The debate has been resolved by recognising the fact that the state cannot dispose of the lives of citizens and subjects. That is, the power of the state must be limited to some limits. This is where the idea of human rights (Universal Declaration, etc.) enters the scene. And the paradigmatic approach has changed since then. But, it seems, not in all spheres of social relations. The issue of punishments, their execution, the existence of prisons and the solution of other 'penitentiary' issues remained on the same positions. But they are now based on a new legal paradigm

This, it seems to me, means that we will constantly be hard pressed to find an answer to the question of why prison is necessary, using modern 'yardsticks'. These approaches seem incompatible. Those who cannot dispose of the lives of citizens cannot do so, including in the form of punishments that deprive them of what the state has not granted, namely freedom, let alone life.

Further, if we 'extend' the idea of the impossibility to dispose of the lives of citizens, we will have to recognise that the state is obliged to find a form of punishment that does not claim human life, but deprives a person of what the state has granted him. Or else: having retained the old form of chastisement, the state is obliged to fill it with a new content corresponding to the 'new' standards.

Or, we must recognise that there has been no change in the legal paradigm and then the purposes of punishment can remain the same.

However, the example of the Netherlands can be seen as evidence that there has been a real legal paradigm shift in that country and that the claim on the lives of citizens and subjects has gone out of favour (at least for a while).

Of course this is just a thought, but there is a rational grain in it that helps to nuance the irrational in the idea of punishment

The book read has given an opportunity to formulate some trends that can be traced in the material studied by the author:

1. The determination of the purpose and methods of execution of punishments depend on the 'mores' of this or that society.

2. In most cases, countries that gravitate towards imperialism, domination and suppression are characterised by harsher punitive policies

3. There is no unified vision of the goals of punishment. In most cases there are two approaches in defining the purpose of punishment – pragmatic (re-socialisation, use of convicts' labour, earning money for prisons); punitive (isolation, protection of society, repayment for crime). Often they are combined, but the dominance of one or the other approach remains.

The lack of a unified understanding of the purpose of punishment may indicate that punishment is a phenomenon that can be attributed to a 'need' of society. Such a need is to some extent irrational.

Perhaps it follows from this that we should not talk about European standards in defining the purpose of punishment. There are almost as many such standards as there are countries in Europe and it is simply impossible to meet all these standards

This book is very useful for penitentiary law specialists. It can give an impetus to Ukraine's own approach to penal enforcement and penitentiary policy development.

Рецензія надійшла до редакції:16.05.2025 р.
Прийнята до друку: 20.06.2025 р.

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних, науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Григорія Сковороди, 49. м. Харків, 61002
E-mail: ivpz@aprnu.rol.net.ua; officemanager@aprnu.rol.net.ua
Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Для нотаток

Науковий редактор *В. С. Батиргареєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Клепка*

Аеросвітлина на обкладинці: *Василь Білоус*

Збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» внесено до:
Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 р. № 409);
Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30-05694
(рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 28 листопада 2024 р. № 3136)

Підписано до друку 30.06.2025. Формат 60×84/8.
Ум. друк. арк. 29,1. Обл.-вид. арк. 23. Тираж 200 прим.

Адреса редакції:
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnu.rol.net.ua
Сайт: https://ivpz.kh.ua

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017